1
1980

létünk

társadalom
tudomány
kultúra

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

X. évfolyam, 1. szám, 1980. január—február

„Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza."

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, Előszó. 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási-Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsi Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő
Dr. Matkovics József
Borislav Martin magiszter
Molnár Irén
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Szórád György magiszter
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter
Dr. Mirnics József
Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár
Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken
A szám kéziratának leadási ideje 1979. dec. 21.

Megjelent 1980. március 3.
YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

Csehák Kálmán — In memoriam Dr. Mirnics József 7
Čedomir Popov — Dr. Mirnics József, 1923—1979 9
Rehák László — A munkásosztály meghatározására vonatkozó társadalmilag elfogadott álláspontok Jugoszláviában 11
Enyedi György — A falusi átalakulás útjai a világon 23
Tomislav Bandin — Az újratermelési folyamatok a szocialista önigazgatású társultmunka-szervezetekben II. rész 35
Molnár Verona — A termelés előkészítése matematikai módszerek alkalmazásával 62
Bajagić Veronika — Az ember és a szabadság Marx filozófiai értelmezésében 78
Ratko Božović — Oktatás dialektika nélkül 86
Uroš V. Mladenović — Oktatástervezés — a diákok és a tanárok alkotótevékenysége 96
Molnár Irén—Rehák László — Anyanyelv az egyetemi oktatásban 118

Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló tanácskozás

Marija Boljanović — A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a tartományi törvényekben és egyéb jogszabályokban való rendezése 129
Váradi Tibor — Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvi egyenrangúságának érvényesítése az egyetemi szintű oktatásban 135
Vladimir Popin — A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatás a vajdasági társultmunka-szervezetekben 143
Darinka Nedeljković — A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága az igazságszolgáltatási szervek előtti eljárásban 154
Gulka Géza — Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítése tartományunk középfokú általános és hivatásirányú oktatásában és nevelésében 162
Jan Kmeć — Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei egyenrangú nyelvhasználatának programja és az akció egybehangolása 169
Molnár-Csikós László — A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata alkotmányos elvei valóra váltásának lehetőségei azokban a községekben, amelyekben a magyar nyelv is egyenrangú 178
* * * — Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséről szóló tanácskozás munkájának összefoglalója 188

Időszerű tanulmány

Todor Kuljić — A szocialista társadalom szerkezete 209

Jelen és múlt

Borislav Džuverović — Az utópiától a valóságig 193
Simeon Pobulić — Terrorizmus és erőpolitika a világban 247

Könyv- és folyóiratszemle

Molnár Verona — Oskar Jursa: Kibernetika 271
Cservenák Róbert — Losonczi Ágnes: Zene—ifjúság—mozgalom 274
Ružica Kovács Žnideršič — A Teorija in praksa társadalomtudományi folyóirat legutóbbi számának bemutatása 282
Stangl Eleonora — Az Opredeljenja című folyóirat 1979. évi 10. és 11. számáról 285
* * * — KÖNYVÚJDONSÁGOK — A Forum Marxista Könyvesboltjának tájékoztatója 289
* * * — A LÉTÜNK 1979. évi számainak tárgy- és névmutatója 293

Csehák Kálmán

IN MEMORIAM DR. MIRNICS JÓZSEF

Dr. Mirnics József, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézetének rendes tanára, a Történelmi Tanszék vezetője és a napokban megalakult Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja Szabadkán született 1923. augusztus 23-án. 50 egynéhány éve alatt sokat, nagyon sokat adott társadalmunknak — maradandót alkotott. És még többet szándékozott és tudott is volna alkotni, ha a halál nem ragadja el közülünk.

Tanítványai már a szabadkai gimnáziumban nagyra becsülték és szerették mint előadójukat, majd igazgató tanárukat, mert érezték, sőt tudták, hogy előadásai nem csupán szabatosan megfogalmazott igazságok összessége, szépen gördülő szavak logikus egységbe kovácsolása, hanem humanista világnézettől áthatottak is. Ilyen volt ő maga is mint ember, mint egyetemi tanár és mint tudós. Emberszerető, az életet, a fiatalokat kedvelő, a törekvőkön, tettrekész embereken segíteni akaró és tudó, a haladást szorgalmazó, aki a szerteágazó tudományos és nevelői-oktatói munkán felül a társadalmi munkából is tetemesen kivette részét. Nemet ritkán tudott mondani — ok nélkül soha, ha tanítványai, egyetemi hallgatói, fiatalabb munkatársai közül tanácsért, segítségért fordultak hozzá. Igent viszont mindig, ha gyorsan és eredményesen kellett cselekedni, ha valakin, bármi formában is segíteni kellett.

Amikor 1956-ban Újvidékre jött a Tartományi Párttörténeti Levéltár munkatársaként, új színt és lendületet vitt az itt folyó munkába. Tudása legjavát adva, szinte mérhetetlenül nagy munkabírással vetette magát a levéltári kutatásokba, hogy a hatalmas tényanyag feltárása, rendszerezése, a társadalmi fejlődés törvényeit a dialektikus materializmus alapján vizsgálva tudományosan feldolgozza a vajdasági munkásmozgalom és az itteni társadalom újabb és legújabbkori történetét. Ennek eredményeként született meg, számos tanulmány és dokumentumkötet mellett, doktori értekezése is a bácskai munkásmozgalom kezdeti szakaszáról a szo-

ciáldemokrata párt megalakulásáig, amelyben hiteles képet adott a bácskai osztályharcokról, emberi és osztálysorsokról. Idejéből, energiájából arra is tellett, hogy a Bölcsészettudományi Kar docenseként dolgozva a Levéltár vezetőjeként évekig szervezze és maga is művelje az ott folyó tudományos kutatómunkát.

Érdeklődési köre és tudományos munkássága egyre inkább a második világháború és szocialista forradalmunk vajdasági története felé orientálódott, hogy ebben a témakörben alkossa meg legmaradandóbb, a külföld érdeklődését is felkeltő tanulmányait és műveit. Közben tudást, munkaszeretetet, emberséget, a népek és nemzetiségek együttélésének a szellemét plántálta tanítványaiba — a történelemtanárok ifjú nemzedékébe.

Tudományos, nevelő-oktatói és társadalmi munkásságát most nem méltatnám részletesebben, hiszen félő, hogy e fájdalmas pillanatban után hangzana minden további méltató szavam. De felesleges is ezt tennem, hiszen az a tény, hogy nemrég megalakult Vajdasági és Művészeti Akadémia levelező tagjává választották, minden méltatásnál ékesebben bizonyítja ennek nagyszerűségét, sokoldalúságát, maradandó értékét. Egyúttal azt is bizonyítja, hogy társadalmunk, tudományunk még nagyon sokat várt tőle, s ő is sokat akart és tudott volna adni, ha a halál nem ragadja el közülünk.

Pihenni akkor sem akart és tudott, amikor egészségi állapota már mérsékeltebb munkatempót sürgetett.

Még a kamenicai tüdőgondozóban, a nehéz műtétre készülődve, az elutazása előtti napon is a jövőt tervezte, a felgyógyulása utáni munkásságáról beszélt. Az önmagát is bátorító és bátorítást váró optimizmusával mindenkit lenyűgözött. Barátait, orvosait, a budapesti jugoszláv nagykövetet, aki a műtét előtti napon hosszasan beszélgetett vele. A professzor, aki megműtötte, többek között ezt mondta róla: Mindenki megszerete, aki csak kapcsolatba került vele kórházi tartózkodása alatt. Megszerették közvetlen, emberi magatartását, gyermekei iránt tanúsított mérhetetlen s egyben aggódó szeretete, hatalmas élniakarása és bátorsága miatt, amellyel vállalta a kockázatot, hogy minél előbb felgyógyuljon és folytathassa a munkát ott, ahol alig néhány nappal korábban abbahagyta.

Drága Jóskánk!

Gyermekeid hiába siettek hozzád, hogy jelenlétükkel erőt öntsenek beléd, hogy leküzdhesd a halált. A halál erősebb volt Tőled és mindannyiunk szorongó óhajánál, hogy ebből a küzdelemből Te kerülj ki győztesen. De a mű, amit alkottál tovább él és élni fogsz Te is emlékezetünkben. Most búcsúzom Tőled a magam és munkatársaid nevében.

Nyugodj békében!

Čedomir Popov

DR. MIRNICS JÓZSEF

1923—1979.

Azért gyűltünk össze, hogy örök búcsút vegyünk dr. Mirnics Józseftől, aki egész életét a viharos bácskai történelem tanulmányozásának, évszázadunk kutatásainak szentelte. Halálával egy kiváló tudós, a Bölcsészettudományi Kar tanára és a közelmúltban megalakult Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja távozik sorainkból.

Mirnics József kollégánk és barátunk tartományunknak és hazánknak azt az intellektuális nemzedékét képviselte, amely a háború befejeztével, nagyon fiatalon ugyan, de minden erejét az alkotómunkába vetette. Idestova négy évtizede küzdött ezen a síkon, vállalta és teljesítette az egyre nehezebb és bonyolultabb feladatokat. Erejét és tehetségét pazarolva, szorgalmasan és felelősen végezte munkáját, nemcsak történelemtudományi kutatásait, hanem társadalmi tevékenységét és oktatói tényked-ését is.

Csaknem huszonöt éven át (a XIX. sz. derekától népfelszabadító háborúnk végéig) vallatta tartományunk s ezen belül elsősorban Bácska múltját. Tudományos munkásságának kiindulópontja a szocialista eszme elhintése és a munkásmozgalom kialakulása a Vajdaságban, majd hazánknak az 1941—1944-ig tartó magyar és fasiszta megszállása, a bácskai német nemzetiség magatartásának tanulmányozása a II. világháborúban, a népfelszabadító háború és a vajdasági forradalom kulcskérdéseinek boncolgatása. Az említett témakört három monográfiában, négy történelmi dokumentumgyűjteményben, negyven tanulmányban és tudományos értekezésben dolgozta fel, s mintegy hetven enciklopédiai és lexikoni, valamint újságcikkben jelentette meg. Mirnics József tudományos munkásságának nemcsak hazánkban, de külföldön is elismeréssel adóztak. *A bácskai munkásmozgalom a magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakításáig* c. doktori disszertációja azonfelül, hogy „a tartományi munkásmozgalom kezdeti szakaszának monográfiája, híven tükrözi a társadalmi-gazdasági viszonyokat is", s ennélfogva „pótolhatatlan alkotása tartományunk újabb kori történelmének". A *Bácska megszállása*

a II. világháborúban c. könyvét a magyar és a német történelemtudomány is értékes alkotásként könyvelte el.

Tanári pályafutása ugyancsak sikeres és gyümölcsöző volt. Fiatalos hévvel és lendülettel oktatta a szabadkai gimnázium diákjait. Tíz évet dolgozott itt tanár- és igazgatóként, s ezzel figyelemre méltó érdemeket szerzett háború utáni oktatási rendszerünk kiépítésében. 1963-ban az újvidéki Bölcsészettudományi Kar docensévé választották, ettől kezdve haláláig a Történelmi Intézet és a Történelmi Tanszék legtekintélyesebb tanára volt. Tapasztalt pedagógus- és kiváló szervezőként, a Tartományi Oktatási Tanács elnöke és a társadalmi-politikai események részeseként tudása legjavát építette be a tartományi székváros felsőoktatási rendszerébe is. Energikus és kitartó dolgozóként veszi ki részét az oktatási reformból, a tantervek, a pénzügyi és káderpolitika kidolgozásából, a kutatómunka szervezéséből és az ifjú szakemberek felkészítéséből. Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy Mirnics József irányításával és segítségével tizenegy történész doktorált.

Tehetséges, kitartó és felelős munkája alapján számtalan tudományos és társadalmi felelősséget és kötelezettséget róttak rá: a Tartományi Párttörténeti Levéltár vezetője, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar prodékánja, tanszékvezető tanár, nagyszámú szerkesztőség munkatársa, testület és szakbizottság tagja, publikáció szerkesztője, a KSZ és a Szocialista Szövetség községi és szövetségi testületeinek és bizottságainak tagja, az egyetemi önigazgatási szervek tagja illetve elnöke volt.

Mirnics József sokat és fáradhatatlanul dolgozott — az utolsó leheletéig. Úttörő munkát fejtett ki nemcsak tartományunkban, de egész hazánkban: az elsők között doktorált a munkásmozgalom történetéből. Az újvidéki Történelmi Tanszéken ő volt a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek mai történelmének első tanára, s ezzel a tantárgy fizionómiájának kialakítója is. Elsőként kezdte boncolgatni a Bácskában élő német nemzetiség II. világháború alatti magatartását. Elsőnek látott hozzá a munkásmozgalom és a népfelszabadító háború bácskai, bánáti és szerémségi történetének feldolgozásához. Tudományos és kutató munkájával tehát méltán vált Mirnics József a nemrégiben megalakult Tartományi Tudományos és Művészeti Akadémia első nemzedékének levelező tagjává. Sajnos a halál elsőnek is ragadta el az akadémikusok közül.

Mirnics József nincs többé az élők között, hirtelen és korán távozott, egy gazdag de torzóban maradt életművet hagyva maga után. Szinte biztosra vehető, hogy a gyermekein kívül utolsó óráiban is legtöbb gondot A szocialista forradalom és a népfelszabadító háború vajdasági története okozott neki, ez a kollektív de befejezetlen munka, amelynek készítésében senki sem töltheti be a halálával keletkezett űrt. De nemcsak innen hiányzik majd. Ezért is gyászoljuk majd sokáig és őrizzük szép emlékét.

Nyugodjék békében!

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Rehák László

A MUNKÁSOSZTÁLY MEGHATÁROZÁSÁRA VONATKOZÓ TÁRSADALMILAG ELFOGADOTT ÁLLÁSPONTOK JUGOSZLÁVIÁBAN

Az utóbbi fél évszázadban világszerte jelentős változások mentek végbe az országok lakosságának szerkezetében. Világviszonylatban növekszik a munkásosztály szerepe az anyagi termelésben, növekszik a munkásosztály társadalmi súlya azokban az országokban is, amelyekben még csak harcol a tőkés kizsákmányoló viszonyok megdöntéséért. Szembetűnően változik a munkásosztálynak mint társadalmi osztálynak arculata is.

Részben ezek a körülmények voltak jelen hazánkban is annak a káros és reakciós irányzatnak az elburjánzásakor — a tényleges okok sokkal prózaibbak és kézzelfoghatóbbak voltak —, amelyet az 1968—1972-es időszakban az anarcholiberális eszmei áramlatok előretörésének neveztünk. Valójában a technokrata és a bürokrata társadalmi réteg a maga szűk rétegérdekeinek érvényre juttatásával és az indokolatlan társadalmi (anyagiakban is kifejezett) előjogok megszerzésével igyekezett kétségbe vonni a munkásosztály döntő szerepét szocialista önigazgatású viszonyainkban és továbbfejlesztésükben, ezen belül pedig a munkásosztály élcsapatának, a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek a vezető szerepét is megkérdőjelezte.

Az anarcholiberalizmus előretörése most már a múlté, eszmeileg és társadalmilag véglegesnek mondható vereséget szenvedtek osztályszempontokat tagadó elképzelései. A sokféle formában jelentkező nézetek közül csak néhányra emlékeztetünk: Ilyen volt az a nézet, mely szerint a tudományos-műszaki haladás (részükről közkedvelten forradalommal jelölt) időszakban a haladás hordozói a szakemberek, nem pedig a munkásosztály, mert ez most már teljesen más társadalmi alakzat, mint a múlt században, Marx idején vagy századunk első felében volt. Sokat bizonygattak és hangoztattak azt is, hogy a munkásosztály szerepének hangsúlyozása a szocialista Jugoszláviában már állítólag szektáns álláspont, hisz tulajdonképpen csak dolgozókról beszélhetünk, mivel önigazgató szocialista társadalmunkban közelednek az osztályok, és mindinkább riválódnak az osztály- és rétegkülönbségek. Munkásosztályunknak az önigazga-

tásra való hiányos felkészültségét ugyancsak mindenütt feltüntették; az önigazgatás formalizálására, általános ellenőrző funkcióvá való zsugorítására és a döntéseknek a szakvezetőség kezében való összpontosítására törekedtek. Ilyen szempontból minden állami közbelépést etatista konzervatív intézkedésnek nyilvánítottak, a Jugoszláv Kommunista Szövetség irányító szerepét pedig bürokratikus beavatkozásnak minősítették, valamiféle kommunisták nélküli önigazgatást és üzemi ügyvitelt szorgalmazva.

Ezeknek a szocializmust veszélyeztető nézeteknek a visszaszorítása nemcsak a nézetek alaptalanságát bizonyította, hanem azt is tudatosította, hogy szocialista társadalmunk még jó ideig osztálytársadalom marad, hogy önigazgatású szocializmusunk, politikai rendszerünk demokráciájának és közvetlen hatalomgyakorlásának kulcsa abban van, hogy az a proletárdiktatúra meghatározott formája. Ennek alapján nem kendőzhető el az osztályszempontú közelítés minden lényeges kérdésben, amely a munkásosztály érdekének és vezető szerepének érvényesítése alapján értendő. Ez pedig a következőket jelentette: világnézetének erőteljesebb térhódításával a munkásosztály olyan helyzetbe került, hogy az önigazgatás elmélyítésével tovább nőtt társadalmi súlya a viszonyok rendezésében. A Kommunista Szövetség vezető szerepének mint a proletariátus élcsapatának erősödése egyben a munkástöbbség gyarapodását is jelentette a termelővállalatok és dolgozói közösségek KSZ-szervezeteiben, valamint az iparilag fejlettebb községekben. Így vált lehetővé azoknak az elferdüléseknek a kiküszöbölése, amelyek főként az indokolatlan szociális különbségekben, a nemzeti viszonyokban, a lakásépítésben, az iskoláztatási politikában és a társadalmi újratermelésben nyilvánultak meg, illetve amelyek eszmei kifejezője az anarcholiberalizmus volt.

Mivel a 70-es évek elején társadalmi törekvéseinkben és eszmei téren a munkásosztály szerepe, a munkásosztály szempontjából való közelítés széles fronton ment végbe, lényegében társadalmunk minden alapsejtjét felölelve, így az anarcholiberális eszmei áramlatok szétzúzása után szükségessé vált a munkásosztály újrafogalmazása jelenlegi önigazgatási szocialista körülményeinkben. Erre 1973-ban és 1974-ben került sor, a JKSZ X. kongresszusát előkészítő álláspontokban és magán a kongresszuson, Tito elvtárs pártelnöki beszámolójában. Így a X. pártkongresszus munkája alapján társadalmilag elfogadott megfogalmazásban tárul elénk a munkásosztály meghatározása, mai adottságunknak megfelelően.

Ez nem jelenti azt, hogy 1974 után nem találkozunk olyan kísérletekkel, amelyek más módon igyekeznek megfogalmazni a munkásosztály lényeges jellemzőit. Mégis a társadalomtudományok hivatásos művelőinek meggyőződésünk szerint, a legértékesebb teljesítménye az 1973. évi kongresszusi előkészítő okmányokhoz való hozzájárulás volt. Az utóbbi évek próbálkozásai túlságosan egyéniek és szubjektívak. Indokolatlanul figyelmen kívül hagyják az 1973. és 1974. évi verifikált álláspontokat, amelyek megfelelő kiindulópontként szolgálhatnak a kérdés további

elemzéséhez és a marxista társadalomtudományok eredményei közé sorolhatók.

Az 1974-ben megtartott X. pártkongresszus előkészítő okmányából a munkásosztály meghatározására vonatkozó legfontosabb részét idézzük: „A munkásosztály fogalma alatt néha csak fizikai munkát végző munkásokat értünk, néha pedig mindazokat, akik a termelési folyamatban dolgoznak (mérnökök, technikusok stb.). A munkásosztályhoz való tartozás szempontjából nem a mérnökre vagy a munkásra vonatkozó jellegzetesség lényeges, hanem az, hogy milyen helyzete van a termelési viszonyokban. A műszaki és egyéb értelmiség, amely részt vesz a termelési folyamatban, az önigazgatási viszonyok közt a munkásosztály része — ha máris még azzá nem vált teljes egészében. De fennáll a veszély, hogy abban a mértékben, ahogyan a technokrata és bürokrata réteg uralkodik, az értelmiség ehhez a réteghez csatlakozzon, a technokrata és bürokrata csoportosulás részévé váljon.

Az osztályhoz való tartozást éppen a termelési viszonyokban elfoglalt helyzet, illetve a munka feltételeivel, eszközeivel és gyümölcsével való rendelkezés méretei határozzák meg. Ha társadalmi tulajdonban vannak a termelőeszközök, minden ember, aki ezekkel az eszközökkel dolgozik, és aki a maga munkájából él, a munkásosztály alapját képezi."[1]

A Platformban kifejtett meghatározásokat Tito elvtárs a JKSZ X. kongresszusán elhangzott elnöki beszámolójában a következőkben foglalja össze:

„A munkásosztály a szocialista forradalom hajtóereje. Forradalmisága advan van magában társadalmi lényében. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozni kell, hogy a műszaki és egyéb alkotó és dolgozó értelmiség is, amely a társult munka keretében és a munka szerinti elosztás alapján bekapcsolódott a szocialista termelési viszonyokba, a munkásosztály alkotórésze . . ."[2]

Összegezve a JKSZ 1973—1974-es évek okmányaiban a munkásosztályra vonatkozó álláspontokat megállapítható:

1) A mai jugoszláv adottságokban a munkásosztályhoz való tartozás döntő, bár nem kizárólagos körülménye a termelőviszonyokban betöltött helyzet. Ez elsősorban azt jelenti, hogy munkát végezzen társadalmi tulajdonban lévő eszközökkel, hogy az önigazgatási viszonyok részese legyen, hogy munkájából éljen, azaz, hogy az elosztásban a tényleges munkahozzájárulása alapján részesüljön.

2) A munkásosztályhoz való tartozás szempontjából lényegtelen, hogy valaki fizikai munkát végez-e, vagy értelmiségit, de lényeges, hogy részese legyen a termelő munkavégzés folyamatának.

3) A technikai és más alkotó értelmiségre vonatkozóan — amely részese a termelő munkafolyamatnak —, az önigazgatású általános társadalmi adottságokban a jellemzés tartózkodik a kizárólagos meghatározástól, s utal arra, hogy „a munkásosztály része — ha máris még azzá nem vált teljes egészében".

A tipikus jegyek felsorolásakor a termelőviszonyok — különösen pedig az elosztás és a személyi jövedelem kialakítása szempontjából, nagy figyelmet kell szentelni annak a megfogalmazásnak, amely kimondja (Platform), hogy „a maga munkájából él", és amely utal a szocialista termelőviszonyokba való bekapcsoltságra (Tito elvtárs elnöki beszámolója) és a munka szerinti elosztás elveire, szemmel tartva azt a veszélyt, hogy létrejöhet a technobürokrata társadalmi réteghez való felzárkózás is. Nyilvánvalóan ez esetben a szubjektív eltökéltségről van szó, olyan magatartásról és a termelőviszonyok ama elemeiről, amelyek meghatározzák, hogy valaki valóban a maga munkájából él-e, a saját hozzájárulása alapján, a közösen vállalt munkafeladatok részeseként, a szükséges szolidaritással. Mert fennforoghat az a veszély is, hogy valaki — ez a műszaki és a többi alkotó értelmiségi esetében kísért — tudása monopóliumát, a termelés folyamatában betöltött kulcshelyzetét vagy vezető szerepét és befolyását mások munkájának a kisajátítására használja fel. Ez tulajdonképpen a jugoszláv szocialista önigazgatás társadalmi adottságaiban a technokrata és bürokrata magatartás társadalmi lényege. Az ilyen egyén objektíve nem lehet a munkásosztály része, legyen az mérnök, technikus vagy éppenséggel szakképzett munkás, függetlenül attól, hogy ő és a környezete annak tekinti magát.

Ez a lényeges körülmény nyilván nem statisztikai kategória, még nem is állandóan fennálló körülmény, hanem függ a tényleges társadalmi-termelési viszonyoktól, amelyek minősítése gyakran csak körültekintő elemzés alapján állapítható meg.

Létezik ezenkívül még egy lényeges osztályjellegzetesség, ami természetesen a munkásosztályra is vonatkozik: a társadalmi osztályok nem olyan társadalmi csoportok, amelyek egymástól szigorúan külön vannak választva. Marx A tőke III. kötetének az osztályokról szóló utolsó, be nem fejezett 52. fejezetében utal arra, hogy noha Angliában a tőkés társadalom „vitathatatlanul a legszélesebb, legklasszikusabb módon fejlődött ki", „az osztálytagozódás még itt sem jelentkezik tisztán. Itt is mindenütt közép- és átmeneti fokok homályosítják el a határvonalakat . . .".

Visszatérve a termelőviszonyokra, a már idézett jellemzések hangsúlyozzák (a Platform) a követelményt, hogy „részt vesz a termelési folyamatban", valamint „minden ember, aki ezekkel az eszközökkel dolgozik" (nevezetesen: társadalmi tulajdonban lévő termelési eszközökkel), továbbá (Tito elvtárs elnöki beszámolója), hogy olyanokról van szó, akik „a társult munka keretében és a munka szerinti elosztás alapján bekapcsolódtak a szocialista termelési viszonyokba . . ." — ezekből a jellemzésekből következik az, hogy a társadalmi tulajdonban lévő termelőeszközökkel végzett munka nemcsak a szó szoros értelmében a termelésre magára értendő, hanem az egész gazdasági életre, beleértve a gazdasági szolgáltatásokat: a szállítmányozást és az áruforgalom lebonyolítását is. Ez megfelel a társadalmunkban általánosan elfogadott felfogásoknak, ellentétben a múltbeli álláspontokkal, amikoris a tőkés körülményekben maga

a munkásmozgalom sem tekintette az áruforgalomban alkalmazott bérmunkásokat munkásoknak, de ők maguk is kereskedelmi alkalmazottaknak vagy magánalkalmazottaknak nevezték magukat. Az igazat megvallva az áruforgalom dolgozóinak nincs mindenben a munkásosztály zömével azonos helyzetük. A jövedelemszerzés szempontjából még kiváltságokat biztosítanak társultmunka-szervezetüknek, s ez mindaddig így lesz, amíg meg nem történik az áruforgalmazás egész tevékenységének új alkotmányos rendszerünk előírásai alapján való átlényegülése. Az áruszállítmányozás területén dolgozókat illetően ma sincs lényeges változás, noha a szállítás is szolgáltatás és nem termelőmunka, a múltban is a szállítómunkást mindig a munkásosztály részének tekintették. Hasonló a helyzet más gazdasági szolgáltatásokkal is, mint például a vendéglátóipar, a járművek és háztartási gépek karbantartását végző üzemek, a valamikor hagyományosan csak a szolgáltató magániparosok által biztosított szolgáltatásokat nyújtó társult munka szervezeteinek munkásai esetében.

Az osztály meghatározása szempontjából a termelőviszonyok mellett lényegesek a másodlagos maghatározók is, mint például: az életmód, az osztálytudat, a kialakított értékrend. Nem emlegetjük ok nélkül saját jugoszláv társadalmi adottságainkat, figyelembe véve azt, hogy munkásosztályunk „fiatal", ezért hangsúlyozzuk az eszmei nevelés szükségességét és az önigazgatású világnézet fontosságát. A végletesen drasztikus esetekben találhatunk példát az egyének alacsony osztálytudatán túl az osztályszolidaritás megtagadására (egyedi esetekben a munkásosztály eláruásával), annak ellenére, hogy az ilyen egyedi esetekben is a szóban forgó egyén a termelőviszonyok szerint a munkásosztályhoz tartozik, de valójában megtagadja osztályhovatartozását.

Mivel a társadalmi osztály, s így a munkásosztály is, nem egyértelműen és szigorúan elhatárolt képződmény, nem is dönthetjük el egykönnyen, hogy melyik az a sokaság, amelyet figyelembe veszünk felméréseink és elemzéseink során. Maga a statisztika nem is tárgyalja ezt a kérdést, felméréseiben és kimutatásaiban termelési ágazatok szerinti foglalkoztatottak szerepelnek, a foglalkoztatottak szakképzettsége stb. Kutatásaink esetében magunk határozzuk meg a mintát, s itt már figyelembe vehetjük a munkásosztály időszerű meghatározó jellemzőit.

A kutatások, de a politikai értékelések esetében is a munkásosztály reprezentatív részének figyelembevétele mindig alkalmas és megfelelő leegyszerűsítést jelent. A maga idejében az ipari munkásságot jelölte meg a munkásosztály magvaként, nem zsugorítva az egész proletariátust csak az ipari munkásságra. Ma, a mi esetünkben hasonló jól megfelelő reprezentatív kategória a közvetlen termelő vagy még szűkebben: a közvetlen termelő a gyáriparban. A munkásosztály e részének vizsgálata értékes anyagot szolgáltat az egész osztály helyzetének meghatározásához. Rajta keresztül ellenőrizzük népjóléti politikánkat, oktatási reformunkat, ezt a

kategóriát tartja szem előtt a Kommunista Szövetség, amikor a munkástöbbség kialakítását szorgalmazza.

A munkásosztály meghatározására vonatkozó társadalmilag elfogadott meghatározások közé tartozik Jugoszláviában a munkásosztály olyan jellemzése, amely állandóan szemmel tartja a munkásosztály egyes rétegeit, részeit és figyelembe veszi az osztály egyes részei közötti ellentmondásokat.

Ezt a szempontot az idézett 1973-ban közzétett Platform (idézet magyar nyelvű kiadás, IV. fejezet, A modern munkásosztás című rész 4. pontja, 28. oldalon) többek között így fejezi ki: „A munkásosztály egyes rétegeinek a mindennapi életben különféle pillanatnyi érdekei vannak a társadalmi és anyagi helyzetükben megnyilvánuló különbségekből kifolyólag. Ezt részben a foglalkoztatottak számának, a viszonylag fiatal munkásosztálynak szakadatlan növekedése idézi elő. Ilyen feltételek közt a munkásosztály összetartása és egysége szakadatlan harcot követel meg a munkásosztályban és a társadalomban uralkodó viszonyok és érdekek egybehangolásáért. E küzdelem folyamán bizonyos összeütközések, bonyodalmak és ellentmondások keletkeznek. Nem az osztályok harcáról van szó, a küzdelem magának a munkásosztálynak az összetartozásáért és az önigazgatási társadalmi viszonyok további fejlesztéséért folyik . . ."[3]

A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1958 áprilisában meghozott programja felsorolja azokat a lényeges tényezőket, amelyek ma is hatnak, s „amelyek a munkásosztály egyes részeit szükségszerűen különböző anyagi helyzetbe juttatják — mindez lehetőséget teremt bizonyos ellentmondásokra magában a munkásosztályban . . .",[4] ennek alapján jelentkező viszályokra és megoldási módjukra „a szocialista demokrácia rendszere által, a kommunisták és valamennyi öntudatos szocialista tényező türelmes politikai és eszmei munkájával".[5]

Eddig jobbára a munkásosztály társadalmilag elfogadott jellemzéséről esett szó, mert pontos meghatározás, definíció nem sokat segít. Nemcsak azért, mert ahogyan Veljko Korać megállapítja: „Marx kifejtett, világosan kimondott formában sehol sem határozta meg a társadalmi osztály fogalmát, annak ellenére, hogy az osztályok és osztályharcok vizsgálata társadalmi elméleti kutatásainak központját képezik."[6] De mivel az osztályok és osztályharcok valóban Marx kutatásainak központi kérdéseként szerepelt, felesleges kiemelni, hogy mérhetetlenül sokat nyújtott anélkül, hogy külön megfogalmazta volna az osztály fogalmára vonatkozó pontos definíciót (ami nem jelenti azt, hogy nem lett volna szándékában azt megtenni, legalábbis erre utalnak a befejezetlen fejtegetések A tőke III. kötete utolsó fejezetében).

Ez a körülmény meghiúsította, hogy a társadalmi osztály esetében megismétlődjön az, ami a társadalmi alap és felépítmény szűkszavú és tömör meghatározásával megtörtént. Nevezetesen az, hogy a múltban, de a közelmúltban is Marx tanítását vulgarizálják azáltal, hogy többékevésbé hegeli módon magából a fogalom meghatározásából fejtsék ki

a maguk meglátását jól-rosszul, Marxnak tulajdonítva azt. Ez a módszer jelen van jugoszláv valóságunkban, amikoris a kutatók előbb nyomoznak, majd közlik, hogy hányféle definíciót találtak a munkásosztályra vonatkozóan, s elemzik a fellelt meghatározások között mutatkozó különbségeket. Ez történik Leninnek a társadalmi osztályokra vonatkozó meghatározásával, amelyet A nagy kezdeményezés című füzetében közölt. Különben tekintélyes és elismert szerzők ezt a mellesleg említett meghatározást (amely valóban az eredeti marxi értelmezést fejezi ki) „zseniális és eddig még meg nem haladottnak" minősítik. Pedig nyilvánvaló, hogy Lenin sem érezte külön lényegesnek, hogy a munkásosztály fogalmát kifejtse, pontosan meghatározza, sem A nagy kezdeményezés című füzete megírása előtt, sem utána; éppen úgy, mint ahogyan magának a meghatározás megfogalmazásának sem Marx, sem Engels nem tulajdonítottak különösebb fontosságot.

Ezúttal is szem előtt kell tartani Engelsnek a fogalmak meghatározására, a definíciókra vonatkozó megjegyzését, amely szerint a meghatározás szükséges rossz. Szükséges annyiban, hogy az alapfogalmat lehetőleg szabatosan megfogalmazza a szerző, s így az olvasó elkerüli a felesleges kezdeti félreértéseket. De egyben rossz is, mert a fogalom meghatározása csak néhány leglényegesebb jellegzetességet és kapcsolatot tartalmazhat, sohasem minden lényegeset. Ezért is figyelmeztet Engels a fogalmak meghatározásának korlátjaira, korlátolt jelentőségére, mert a meghatározások lényege nem engedi meg, hogy a fogalomra, vagy viszonyrendszerre vonatkozóan teljes és kimerítő legyen, hiszen ha ez nem lenne így, említi meg Engels, nem lenne szükséges, hogy könyveket írjunk.

Mégis úgy véljük, hogy nálunk nem is egy jugoszláv szerző, kevés kutatással, nagy erőfeszítést fejt ki, hogy körülményeinknek megfelelően kigondolja, megfogalmazza munkásosztályunk átfogóan érvényes meghatározását. Sem a szociológiában általában, sem nálunk Jugoszláviában, nem sokat segít a bölcsek kövéhez hasonló általános érvényű képlet. Sokkal lényegesebb számunkra az átfogó és kitartó kutatás azzal a céllal, hogy felfedjük, az egyedi és sokrétű megnyilatkozási formákat, amelyeken keresztül kifejezésre jutnak az osztályszerkezetre és a munkásosztályra vonatkozó általános törvényszerűségek. Ezek az általánosan és alapvetően meghatározó tényezők, nyilvánvalóan a termelőviszonyok összességéből erednek, amelyek magukban véve is állandóan alakulnak a szocialista társadalom dinamizmusa által, de amelyek nem meríthetik ki az osztály meghatározását.

Újszerűen hatott, de valójában merev sematizmusból fakadt néhány hazai szociológus kísérlete, akik a munkásosztályt a jugoszláv önigazgatású szocializmusban úgy határozták meg, mint szembehelyezett osztályt valamint „ellenosztállyal". Az ilyen felfogások magvát fellelhetjük már a tudományos szocializmus előfutárainál, de szocialista önigazgatású társadalmi adottságainkban ezek a felfogások, bármennyire is bürokrataellenes felfogást képviselnek, mégis az előbbi antagonisztikus osztálytársadal-

mak alapvető osztályszerkezetének sematikus és mesterkélt átültetését jelentik. Ezek a kizsákmányoló osztálytársadalmak, így a tőkés társadalmi rend is, valóban két alapvető osztállyal (vagy osztálycsoporttal) és több mellékes osztályképződménnyel jellemezhetők, amelyekben a két alapvető osztály egymással antagonisztikusan és polárisan szembehelyezkedik. Ha ezzel a gondolatmenettel a szocialista társadalom osztályszerkezetét jellemzik, úgy a szocialista társadalmi viszonyok (mint átmeneti társadalmi helyzet az antagonisztikus osztálytársadalomból az osztálynélküli kommunista társadalomba) elsősorban az osztályalakzatok asszimetrikusan elhelyezett szerkezetével jellemezhetők. Elsősorban azért, mert a domináló munkásosztály köré csoportosulnak szorosabb vagy lazább kapcsolatban a proletariátus osztályszövetségesei, amelyekkel karöltve valósítja meg osztálydiktatúráját. Így a mi esetünkben a munkásosztály helyzetét és jellegzetességeit szükségszerűen a valós osztályszövetségi viszonyokban kell keresnünk és vizsgálnunk, nem pedig egy afféle feltételezett és vele szembehelyezett „ellenosztály" viszonylatában. Ez a szemlélet nem jelenthet felületességet, hanem éppenséggel azt feltételezi, hogy szemmel tartsuk a társadalmi ellentmondásokat, konfliktusokat, az érdekek különbözőségét és az osztályharc sajátos lefolyását, amelyek már nem öltenek antagonisztikus méreteket.

A külföldi kutatások eredményei, sőt fogyatékosságai és balsikerei is, serkentőleg hathatnak a jugoszláv kutatókra, ha azokat valóban alkotó módon hasznosítják. Saját helyes irányvételünket nemigen zavarhatják meg azok a marxizáló szerzők, akik az osztálymeghatározás merev és sekélyes megfogalmazásával eltúlozzák a termelőeszközök tulajdonát és csak a tulajdonra zsugorítják a termelőviszonyok elsődleges osztálymeghatározó voltát — arról értekeznek, hogy Marx osztályfelfogása csődöt-mondott. Ezek a bírálók nem az eredeti marxi megfogalmazásból indulnak ki, hanem Marx sekélyes bemutatóinak felfogásaiból, s ezek alapján kimutatják, hogy csak a termelőeszközök tulajdona alapján nem lehet megmagyarázni a keleti termelési mód kizsákmányoló voltát, de az újabb idők bürokratizmusát és a technokratizmus előretörését, illetve ezek élősdi jellegét sem. Az igazság kedvéért hozzátehetjük az ilyen marxizálók érveihez, hogy a tőkés társadalmi rend és az előbbi osztálytársadalmak kizsákmányoló mechanizmusát is képtelenek volnának lényegbehatolóan értelmezni, ha az osztályjellegzetességeket csak a termelőeszközök tulajdonára zsugorítanánk, tudván, hogy a termelőviszonyok összessége sem merítheti ki a figyelembe veendő fontos tényezőket.

A másik külföldön jelentkező zavart keltő közelítési mód, a társadalmi szerkezet olyan meghatározása, amely során eltúlozzák a társadalmi és műszaki munkamegosztást. Eredetileg a nyugati szociológiák második világháború utáni divatos témája volt a funkcionalizmus, amely a szociológia konzervatív alkalmazását jelenti ma is, s valóban a technokrata és bürokrata társadalmi réteg társadalmi befolyásának növekedését védelmezi kritikai megközelítés nélkül.

Számunkra mégis a hazánkban már társadalmilag affirmált álláspontok jelenthetik a további kutatási eredmények kiindulópontját. Ez nem zárja ki a másirányú kutatásokat, de az eddigi tapasztalatok jobbára a kutatók egyénieskedéséről és eredménytelenségéről tanúskodtak.

Természetesen az egyöntetű munkásosztályról alkotott kép elvetése Jugoszláviában és a munkásosztály rétegződésének, belső ellentmondásainak figyelembevétele nem jelenti a valóság mesterkélt dramatizálását, hanem valós értelmezését. A szocialista társadalmi viszonyok erősödésével az egész társadalom fokozatosan homogenizálódik, annak ellenére, hogy osztályjellege korántsem vész el, s maga a munkásosztály erőteljes fejlődése közben is, legalábbis az általános fejlődési irányzatot illetően, fokozatosan egyöntetűbbé válik erőteljes számszerű növekedése ellenére. Ezt a körülményt, a modern munkásosztály jellemzőit tárgyalva, az 1973-ban közzétett Platform a következőképpen fejti ki:

„... Hazánkban az a törekvés uralkodik, hogy helyzete tekintetében minden dolgozó fokozatosan kiegyenlítődjék a munkásosztály tagjával. Ezt oly módon érjük el, hogy fokozatosan megszüntetjük a gazdaságon kívüli társadalmi tevékenységek költségvetésből való pénzelését, illetve az állami közvetítést a társadalmi munka egyes területei közt. Ehelyett a társadalmi tevékenységek helyzete a munka cseréjének elve alapján alakul ki, ez pedig az e téren dolgozó emberek helyzetét ki fogja egyenlíteni a termelőtevékenységben dolgozók társadalmi és gazdasági helyzetével, tehát jövedelmüket a társadalmi újratermelés folyamatában való részvételük, a társadalom termelőerőihez és a munka társadalmi termelékenységéhez való hozzájárulásuk arányában valósítják meg. A dolgozók ezáltal fokozatosan beolvadnak a munkásosztályba, azután pedig abban a mértékben, amennyire ez a társadalom általános törvényszerűségévé válik, megszűnik maga a munkásosztály is.

A munkásosztály tehát az önigazgatású szocialista termelési viszonyok erősödése folytán új sajátosságokra tesz szert és új feladatokat tűz ki, amelyek még inkább hangsúlyozzák történelmi küldetését..."[7]

Tehát hosszú folyamatról van szó, amely a lényeges szocialista viszonyok kialakításának arányában alakul ki, azzal, hogy végül is létrejöjjön a társult munka jövendőbeli társadalma, amelyben megszűnik a társadalom osztálytagozódása, a társadalom osztályjellege is.

Jegyzetek

[1] A Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnöksége, Platform a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa álláspontjainak és határozatainak előkészítéséhez (A Magyar Szó Kommunista melléklete, 1973. VI. 25., 55. oldal)

[2] A Jugoszláv Kommunista Szövetség Tizedik Kongresszusa, Dokumentumok, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1974., 59—60. oldal.

[3] VI. fejezet, A társadalom szerkezete és belső ellentmondásai c. része, III. magyar nyelvű kiadás, Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék, 1977., 143. oldal.

[4] Idézett mű, 144. oldal.

[5] Marks i savremena sociologija, III. kiadás, Belgrád 1976., 266. oldal.

[7] A Jugoszláv Kommunista Szövetség Elnöksége, Platform a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. kongresszusa álláspontjainak és határozatainak előkészítéséhez (Magyar Szó Kommunista melléklete, 1973. VI. 25., 27. oldal.)

Rezime

Društveno afirmisani stavovi u Jugoslaviji u pogledu određenja radničke klase

Zamašne promene u strukturi stanovništva i u tehničkoj opremljenosti rada u svetu i kod nas postavile su na dnevni red dilemu da li je odgovarajuće ono određenje radničke klase koje se smatralo ranije zadovoljavajućim. Autor u svom radu ukazuje da u osnovi izvorno Marksovo određenje izraženo u celokupnom njegovom životnom opusu i Lenjinov sažeti rezime ovog Marksovog određenja u svojoj brošuri „Velika inicijativa" i danas je zadovoljavajuća.

Ovu svoju tvrdnju autor zasniva na naglašavanju dve okolnosti. Prvo, Marks je u određenju društvenih klasa polazio shodno od svog istorijsko-materijalističkog principa, te je u prvi plan uzeo kao određenje totalitet produkcionih odnosa. Neke sociologije (tačnije: marksistički orijentisane ideologije), prenaglašavaju samo jednu komponentu produkcionih odnosa, i to svojinske odnose. Na taj način upadaju u nerešive teškoće iz čega neki marksolozi sebi stvaraju argumente o navodnom prevaziđenosti marksističkog i Marksovog određenja društvenih klasa i posebno proletarijata. Drugo, Marks nije ogoleo određenje društvenih klasa, pa time ni radničke klase, samo na produkcione odnose, na što upečatljivo ukazuje započeto njegovo izlaganje o društvenim klasama na poslednjoj stranici III toma Kapitala, sa kojim se i rukopis prekida, a III tom završava.

Autor ukazuje da je u Jugoslaviji bilo potrebno redefinisati radničku klasu u sadašnjim samoupravnim odnosima i posle žestokih idejnih okršaja i razračunavanja sa nadiranjem anarholiberalističkim idejnim strujanjima. To je učinjeno u pripremnom opširnom i sadržajnom dokumentu za X Kongres SKJ 1973. godine i u referatu predsednika SFRJ, druga Tita na samom X Kongresu SKJ 1974. koji referat je sastavni deo osnovnih dokumenata X Kongresa SKJ.

Autor analizira sadržaj i implikacije određenja radničke klase iz oba ova dokumenta, ukazujući na elastičnost ovih određenja s obzirom da se radi o izražavanju procesa koji su i dalje u toku. Nezavisno od veoma velikog broja definicija za radničku klasu domaćih i stranih naučnika, autor ovog rada poziva se na Engelsovu interpretaciju vezanu za pojam definicije, naime, da je definicija neophodno i nužno zlo, ali da se definicija ne može specificirati, jer nikada ne iscrpljuje raznolikost i složenost sadržaja koji definiše.

Autor ukazuje u svom radu i na okolnost da bez obzira na pojedinačno

mišljenje nekih naučnika, može se smatrati odbačenim shvatanje o „kontra klasi" u sadašnjim našim uslovima u Jugoslaviji. Takođe ukazuje na Marksovo određenje društvenih klasa u smislu postojanja difuzne periferije klasa što ne znači da klase ne postoje kao puna realnost date društvene stvarnosti. U vezi ove okolnosti Marksovo korišćenje modernog industrijskog proletarijata kao jezgra radničke klase, po autoru ovog rada u prilikama socijalističke samoupravne Jugoslavije može kao jezgro, odnosno kao adekvatni reprezentant da posluži neposredni proizvođač, i ako se i u našem slučaju radnička klasa u nas ne može suziti samo na ovu kategoriju koja je samo jezgro radničke klase u nas, a koja se može relativno lako kvantifikovano obuhvatiti i analizirati.

Zusammenfassung

Gesellschaftlich afirmierte Stellungnahmen in Jugoslawien zur Definition der Arbeiterklasse

Beträchtliche Änderungen der demographischen Struktur und der technischen Ausrüstung der Arbeit in der Welt, so wie auch bei uns, führten bei uns zum Dilemma, ob die Definition der Arbeiterklasse, die bisher als richtig betrachtet wurde, auch weiterhin dem Begriff entspricht. Der Verfasser bezeugt, dass im Grunde die Bestimmung von Marx, die er in seinem ganzem Lebenswerk — und Lenin's massiver Ausdruck dieser marxistischen Definition, in seiner Broschüre „Die grosse Initiative" — auch heute entsprechend und genügend ist.

Diese seine Behauptung begründet der Verfasser durch die Betonung zweier Umstände. Erstens, Marx ist bei der Definition der Klassen, entsprechend der Prinzipien des historischen Materialismus vorgegangen, und hat daher bei der Definition zuerst die Totalität der Produktionsverhältnisse untersucht. Einige Soziologien (eigentlich die marxistisch orientierte Ideologien) unterstreichen nur eine Komponente der Produktionsverhältnisse, d. h. die Eigentumsverhältnisse. Sie kommen daher zu unlösbaren Schwierigkeiten, die einige Marxologen zur Schaffung von Argumenten über die angäbliche Überholtheit der marxistischen und Marxen's Definition der Klassen und insbesondere die das Proletariats. Zweitens, Marx hat die Definition der gesellschaftlichen Klassen — und daher auch die des Proletariats — nicht nur auf die Produktionsverhältnisse simplifiziert, das ausdrücklich durch seine angefangene Ausführung über die Klassen bewiesen, ist, die er auf der letzten Seite eines Kapital im dritten Bande ausgeführt hat, und womit das Manuskript unterbrochen und der dritte Band beendet wird. Der Verfasser unterzeichnet, dass in Jugoslawien die Redefinition der Arbeiterklasse — in den heutigen Verhältnissen der Selbstverwaltung und nach schweren ideologischen Gefechten und der Abrechnung mit den vorstossenden anarcho-liberalistischen Auffassungen — von Nöten ist. Diese Redefinition wurde geschaffen im vorbereitendem inhaltreichen Dokumente, für den X. Kongress des Vereins der Kommunisten Jugoslawiens 1973, sowie in den Auslegungen Genosse Tito's am X. Kongress 1974, die im Grunddokumente des Kongresses eingegliedert sind.

Der Verfasser analisiert den Inhalt und die Implikation der Definition der Arbeiterklasse, in beiden Dokumenten und unterstreicht die Elastizität dieser

Definitionen, da es sich um den Ausdruck eines fortwährenden Prozesses han delt.

Ungeachtet der sehr vielen Definitionen einheimischer und ausländischer Gelehrten, über die Arbeiterklasse; der Verfasser dieser Arbeit, beruft sich an die Interpretation von Engels, die sich auf den Begriff der Definitionen bezieht, nämlich, dass die Definition ein nötiges Übel, jedoch unspezifizierbar ist, da sie Verschiedenheit und Kompliziertheit des Inhalts, den sie erklären muss, nie genügend erschöpfen kann.

Der Verfasser verweits in seinem Artikel, auf den Umstand, dass — ungeachtet der Auffassung einiger Gelehrten — die Auffassung über eine „Gegenklasse" in den heutigen jugoslawischen Verhältnissen, zu verwerfen ist. Ebenso weits der Verfasser auf die Definition der Klassen, von Marx, hin, in Hinsicht auf die zerstreute Periferien der Klassen. Das bedeutet zwar nicht, dass die Klassen als volle Realität des gesellschaftlichen Seins bestehen. In dieser Hinsicht, ist der Gebrauch des Begriffes des modernen industriellen Proletariats — bei Marx als den Kern der Arbeiterklasse — zu verstehen. Nach der Auffasung des Autors, dieses Artikels, ist in den sozialistischen Selbstverwaltungsverhältnissen Jugoslawiens, als der Kern — bzw. als vollständiger Representant — der unmittelbarer Arbeiter, zu verstehen. In unserem Falle, ist es unrichtig die Arbeiterklasse nur auf diese Kategorie zu verengen, wenn sie auch relativ einfach zu quantifizieren zu erfassen und zu analisieren ist.

Enyedi György

A FALUSI ÁTALAKULÁS ÚTJAI A VILÁGON

A 20. század már számtalan jelzőt kapott: a technika korszaka, az atomkorszak, a világűr meghódításának kora stb. A jelzők között szerepel „az urbanizáció kora" is. „A 20. század az urbanizációnak már nemcsak mint az egész világot átfogó társadalmi jelenségnek a korszaka, hanem ezen belül a nagyvárosok szinte korlátozhatatlan növekedésének százada is" — írják a néhány éve megjelent „Világvárosok, nagyvárosok" c. könyv szerzői.[1] A szerzőket e kijelentésükben támogatják a statisztikai adatok is: századunk során különösen a nagyvárosi fejlődés gyorsult fel, roppant mértékben. A századforduló óta megnégyszereződ ött a 10 ezernél népesebb városok száma. A 100 ezres nagyságrendű városokban az 1800. évi 15,6 millió lakossal szemben korunkban már több, mint 600 millió él, a különbség tehát több, mint negyvenszeres. Ez idő alatt a Föld teljes népessége csak háromszorosára nőtt.

A nagyvárosi növekedés abban az időszakban következett be, amikor a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés a legsodróbb lendületű volt. Közismert, hogy a fenti jelenségek összefüggöttek: az iparosodás nagy hatással volt a városnövekedésre, a városfejlődés a magas szintű szolgáltatások elterjedésére stb. Ebből azután az a túlzó egyszerűsítés született, s vált hosszú ideig uralkodóvá, hogy a városnövekedés önmagában is a fejlődés jele; hogy egy-egy ország gazdasági-társadalmi szinvonalát a városi népesség aránya jelzi; hogy a város a korszerű, a falu az elmaradott településforma. Tulajdonképpen a legtöbb ország kormányzata támogatta is a nagyvárosok növekedését.

A városi népességarány nemzetközi összehasonlításával egyébként is óvatosnak kell lenni, mivel a városi népesség statisztikai definíciója minden országban más. Norvégiában az a település számít városnak, ahol legalább 200 ember él úgy, hogy házaik 50 méternél közelebb vannak egymáshoz. A legtöbb nyugat-európai országban a falu és a város között csupán a lélekszám alapján történik a megkülönböztetés: a határ általában 2000 fő. (Ezt az ismérvet használva Magyarország városi lakosaránya 80% lenne a közigazgatási beosztás alapján kimutatott 51% helyett).

Nincs két európai szocialista ország sem, amelyben teljesen azonos lenne a városi népesség fogalmának meghatározása. Így azután Bulgária városi népességaránya alacsonyabb, mint Csehszlovákiáé — ez is jelzi, hogy a városi népességarány csak korlátozottan használható a gazdasági-társadalmi fejlettség jellemzésére.

A város-eufória megcsappanása csak az 1960-as években kezdődött. Fő okai a nagyvárosok koncentrált környezetrombolása és a nagyvárosi társadalom eltorzulása, amelyek számtalan publikációból ismertek. Azóta gyakori a városnövekedés korlátozása. A „természethez való visszatérés" túlzó eszméivel is gyakran (gyakorlatával ritkán) találkozhatunk.

A városok előnyeiről és hátrányairól folyó több évtizedes vita árnyékában feledésbe merült az a tény, hogy a Föld lakóinak többsége a falusi térségekben él, e térségek gazdasági jelentősége növekszik, s hogy e falusi térségek nemcsak passzív befogadói a városi hatásoknak, de fejlődésük — vagy hagyatlásuk — a központjukként szolgáló város sorsát is befolyásolja. Végül is a városok nem önmagukban, hanem vidékükkel együtt léteznek, változásaik kölcsönösen egymásra hatnak. A vidék tartós és jelentős elmaradása városáétól ez utóbbi fejlődését is gátolja, eltorzítja. Ezért város- és falufejlődést (vagy visszafejlődést) nem szabad egymással szembeállítani: egyik feltételezi és megkívánja a másikat.[2]

Azért is időszerűnek tartom a falusi fejlődés útjainak felvázolását e rövid tanulmányban, mert feltételezem, hogy századunk utolsó két évtizedében *a városnövekedés viszonylagosan lelassul, a falusi térségek jelentősége viszonylagosan megerősödik.* A városnövekedésnek eddig érvényesült számos tényezője megváltozik, s nincs okunk feltételezni, hogy a szocialista országok vagy a fejlődő országok pontosan megismétlik a fejlett nyugati országok múlt századi vagy századeleji városnövekedését.

A jelenleg tapasztalható városnövekedés — például a fejlődő országok nagyvárosainak: Mexikóvárosnak, Calcuttának, Kairónak gyors népességgyarapodása nemcsak a fejlődés jele, hanem a gyengeségé is: a falusi térségek elmaradottságáé is. A falusi elmaradottság a Föld nagy részén fennálló helyzet, de nem a falu lényegi ismérve, törvényszerű kísérője.

A falunak persze sokféle értelmezése lehet: mást ért felu alatt az etnográfus, a szociológus vagy az építész. Az én földrajzi-térgazdasági szemléletemben a falu és a város között a különbség csak *funkcionális.* A városnak olyan ún. *központi funkciói* vannak, amelyekkel vonzást gyakorol vidékére, amellyel a vidéket magához kapcsolja (közigazgatási, kereskedelmi, kulturális, egészségügyi funkciók, ipari munkahelyek a vidékről bejárók számára stb.) A falut ennek megfelelően a helyi funkciók jellemzik: a helyi természeti erőforrások kiaknázása, a helyi lakosság alapfokú ellátása. A fejlett országokban a falu és a város közötti éles funkcionális határvonal elmosódik, a faluhálózat a faluközpontokon, kisvárosi hálózaton keresztül folyamatosan „megy át" a városhálózatba. A településeknek az a funkcionális különbsége — egyszerűen a települések eltérő mérete miatt is — akkor is fennáll, ha a falu és város társadalmi kü-

lönbségei, eltérő fogyasztási szokásai kiegyenlítődnek.[3] Térjünk vissza arra a — bizonyára sokak által vitatott — feltételezésemre, hogy a jövőben a városnövekedés lelassulása, a falusi fejlődés erősödése várható. A városok számának és népességének gyarapodása alkalmasint az elkövetkező évtizedekben is jellemző lesz, ám ütemének lassulását eredményezheti a környezeti válság, az élet minőségének alapos leromlása a nagyvárosokban, továbbá a falusi fejlődés, a falusi térségek népesség-megtartó képességének erősödése.

A falusi térségek világméretű jelentőségét igazolja, hogy

1. itt él a Föld népességének csaknem 2/3-a, s az országok túlnyomó részében a falusi népesség létszáma növekszik (csak többnyire lassabban, mint a városoké). A legmerészebb városnövekedési előrejelzések is legfeljebb 50%-ra teszik a városi népesség arányát a világon a jövő évezred elejére. Ezek a népességarányok is jelzik, hogy a világméretű fejlődési elképzelések nem épülhetnek egyszerűen a városfejlődésre.

2. a falusi térségekből kerül ki az élelmiszer és a legtöbb ipari nyersanyag. Ezek jelentős világgazdasági felértékelése az 1970-es években a falu gazdasági elmaradottságának egyik fontos forrását (a nyerstermékek korábbi kedvezőtlen kereskedelmi cserearányát) kezdi megszüntetni. Megnőtt az élelmiszerek stratégiai jelentősége is.

3. a falusi térségek a Föld természeti környezete megóvásának, a környezeti egyensúly helyreállításának fő színterei.

A továbbiakban a *lassuló városnövekedés* feltételezésének megítéléséhez tekintsük át röviden a Föld három nagy politikai földrajzi egységének: a fejlett tőkés országoknak, a fejlődő országoknak és a szocialista országoknak falufejlődési tendenciáit.

A fejlett tőkés országok Nyugat- és Észak-Európában, Észak-Amerikában, valamint elszigetelten más kontinenseken (Ausztrália, Új-Zéland, Dél-afrikai Köztársaság, Izrael, Japán) jelentik a Föld egyetlen zónáját, ahol a városlakók nagy többségben (az összes népesség 70—80%-a) vannak. Ezek jelenleg a világ technikailag legfejlettebb, legmagasabb életszínvonalú területei, ezért gyakori feltételezés, hogy hasonló gazdasági színvonal elérése a Föld más területein is hasonló városi népességaránynyal fog együtt járni. A fejlett tőkés országok városi népességaránya azonban olyan történelmi és világgazdasági helyzetben, olyan társadalmi körülmények között alakult ki, melyek a jövőben már nem fognak reprodukálódni. A teljesség igénye nélkül szeretnék felsorolni néhány fontos nyugat-európai és észak-amerikai városképző tényezőt, mely a Föld más részeinek urbanizációjában — az eltérő gazdaságtörténeti korszak miatt — nem érvényesülhet.

1. A tőkés városfejlődés jelentős részben *az ipari fejlődésből* táplálkozott. A korai iparosítás, Nyugat-Európában az első ipari forradalom viszonylag kisméretű ipartelepekben öltött testet, melyek igen nagyszámú településben, számos kisvárosban jelentek meg, s viszonylag — a befektetett tőkéhez képest — sok munkást foglalkoztattak. A munkássá

vált korábbi parasztok be is telepedtek a városokba, mivel a napi munkába járást vidékről a közlekedési viszonyok miatt nem tették lehetővé. A nyugat-európai urbanizáció magas színvonala nemcsak a nagyvárosoknak, hanem a kisvárosi hálózat széles kiépültségének köszönhető. Ennek a hosszú városfejlődési múlt mellett az is a forrása, hogy az ipar széles körben elterjedt a városhálózat alsóbb szintjein is, a korábbi mezőgazdasági vásárvárosokat is dinamizálta.

A mai modern ipar általában jóval nagyobb egységben települ, s inkább tőke-, mint munkaigényes. Az ipari munkáslétszám a fejlett ipari országokban — még a közepesen fejlett Magyarországon is — mindenütt csökken. A jelenleg, s a jövőben folyó iparosítás tehát a városi népesség növelésében korántsem játszhat olyan szerepet, mint a 19. századi textilipari, bányászati-kohászati irányú ipari fejlődés játszott.

2. A fejlett tőkés országok nagyvárosainak fejlődésében az iparosításnál is jóval fontosabb szerepet játszott a *világgazdaságot szervező funkciójuk*. A nyugat-európai nagyvárosok az 1950-es évekig irányító központjai és fő haszonélvezői voltak a Föld nagyobb részére kiterjedő gyarmatbirodalmak gazdasági kiaknázásának és politikai elnyomásának: az észak-amerikai nagyvárosokkal együtt pedig az egész tőkés világgazdaság pénzügyi, üzleti, gazdasági-kereskedelmi élete irányításának, székhelyei a multinacionális monopolszervezeteknek. E városok növekedését olyan tercier, nemtermelő funkciók táplálták, melyek a világ népessége többségének életét uralták; vonzásterületük messze túlnőtt nemcsak vidékükön, de országterületükön, sőt kontinensükön is. Nem szorul bizonyításra, miért nem általánosíthatók e növekedési tényezők.

3. A fejlett tőkés országok rohamos városnövekedése olyan korszakban zajlott le, amikor e növekedés negatív hatásai nem voltak ismertek vagy nem keltettek politikai figyelmet. A fejlett tőkés országok az 1930-as évektől kezdődően, főleg pedig az 1950-es évektől, gondot fordítanak a területi tervezés elemeinek bevezetésére, a területileg kiegyenlített gazdaságfejlesztésre, ami általában a nagyvárosi növekedés korlátozásával jár. A városnövekedés ellen hatnak a környezetvédelem fokozódó erejű szempontjai, a nagyvárosi életforma negatív társadalmi vonásai, a nagyvárosok roppant drága üzemeltetése. E korlátozó szempontokat az újonnan városiasodó országok már figyelembe vehetik.

4. A fejlett tőkés országok városfejlődése a falu és a város ellenséges viszonya közepette ment végbe. A politikai és gazdasági hatalom városi jellegű volt, a falu alárendelt szerepet játszott, és éppúgy ki volt szolgáltatva a városnak, mint ahogyan a falusi, agrárjellegű gyarmatbirodalmak az urbánus gyarmattartó országoknak. A falusi hátrányok az elmaradott életkörülményekben és az alacsony életszínvonalban is tükröződtek, amely tömegeket vetett ki a falusi térségekből, s ösztönzött bevándorlásra a városokba. Nyugat-Európa városi „robbanása" idején a falu háttérbe szorulását elősegítette, hogy a városi népesség élelmezésére külföldről olcsó élelmiszert szinte korlátlanul importálhattak, és a falusi

népességfelesleget a tengerentúli kivándorlás lecsapolhatta. A falu-város szembenállás, az életkörülmények kiáltó ellentéte ma is világszerte elterjedt, de az új világgazdasági rend kialakulásával, mint már említettem, a Föld falusi térségeinek gazdasági jelentősége alaposan megnőtt. A nyersanyag-kibocsájtó területeknek a feldolgozóipari központokhoz viszonyított alsóbbrendűsége kétségkívül szűnőben van, mely a falu-város kapcsolatokat is átalakíthatja.

Természetesen a fejlett tőkés országok városfejlődésének voltak olyan motívumai is — a gazdasági tevékenységek kooperációs előnye, a munkaalkalmak széles skálája, magas szintű kulturális és szolgáltató intézmények jelenléte —, melyek a jövőben is hatni fognak, más országok városfejlődésében is érvényesülnek.

A városfejlődés jellege azonban nemcsak a városnövelő tényezőktől, hanem a *falusi településhálózat* jellegétől is függ. Nos, a fejlett tőkés országok falusi településhálózatára, a mezőgazdaság korai kapitalizálódásának, a földmagántulajdon korai kialakulásának köszönhetően a *szórványtelepülés* a jellemző. A csoportos falusi települések határa Európában Közép-Németországon és Közép-Franciaországon át húzódik, ettől északra, tehát Észak-Franciaországban, a brit szigeteken, a Benelux államokban, az NSZK északi részén, Skandináviában a szórvány, a magános farm a jellemző. Észak-Amerikában is szinte kizárólagos a szórványtelepülés. Ezek, a magyar tanyáktól eltérően, nem tartoznak csoportos településhez (nagy faluhoz vagy mezővároshoz), hanem önálló településformát alkotnak; alapfokú ellátásukat 2—3000 lakosú kisvárosok biztosítják.

A társadalmi átalakulás a szórványtelepüléseket is érintette; az Egyesült Államokban pl. a farmok lakóinak csupán 15%-a mezőgazdasági foglalkozású.

A fejlett tőkés országokban tehát nem jellemzi a faluhálózatot a kis-, közép- és nagyfalvak fokozata, mint általában a Kárpát-medencében, hanem a várossal szemben a magános település áll. A városi agglomerációk sem úgy keletkeznek, hogy a városkörnyéki falvak urbanizálódnak, hanem a városból kiköltözők építenek új városkörnyéki csoportos településeket, elővárosokat. Egy ilyen településszerkezetben az alapvető, elemi szolgáltatásokat is a városnak (kisvárosnak) kell nyújtania. A gazdasági-társadalmi fejlődés a szolgáltatások fokozott igénybevétele során a közép-európai településhálózatban a funkciók „lefelé" vándorolnak: egykori kisvárosi funkciók — pl. ruházati kereskedelem, háztartási gépjavítás — a nagyobb falvakban telepednek meg; az alapfokú ellátást a falusi településhálózaton belül biztosítják. A magányos farmokkal teletűzdelt falusi térségekben azonban a kisvárosnál „lejjebb" a funkciók már nem juthatnak. A falusi szórványtelepülésnek csak két funkciója lehet: a mezőgazdaság és a lakóhely-funkció. Ez a tény is fontos eleme a városok nagyobb jelentőségének.

A fejlett tőkés országokban a falu és a város között erős a közeledés

— a társadalmi rendszer logikájának megfelelően — a *fogyasztás* szerkezetében. A farmház komfortja — villany, telefon, úthálózatba való bekapcsolás — a városi lakásokétől nem marad el, hasonló bútorokkal van berendezve, éppen úgy autót használnak közlekedésre. Jobban megmaradnak a társadalmi különbségek és hátrányok: az alacsonyabb jövedelemszínvonal, az iskolázás, az egészségügyi ellátás alacsonyabb színvonala.

A fejlett tőkés országokban — a kormányzat és az állampolgár egyaránt — a túlzsúfolt, kormányozhatatlanná vált, rossz közbiztonságú — nagyvárosi agglomerációk fellazítására törekszik. A jó közlekedési hálózat a napi ingázási távolságot megnöveli. A városok aránynövekedése a fejlett *tőkésországokban megállt.* A városba tömörülés a korlátozás nélküli városnövekedés időszakában sem lépte túl a teljes népesség 75—80%-át. Nagy-Britanniában, a korai urbanizáció földjén, a falusi népességarány 1951-ben érte el mélypontját, azóta mind a falusi népesség abszolút száma, mind pedig aránya növekedett. (1951 és 1971 között 9,7 millió főről 12,1 millióra, illetve az összes népesség 18,7%-áról 21,7%-ára.)[4] Az Egyesült Államokban 1956-ban fordult meg a falusi népesség hosszan tartó csökkenése. Franciaországban 1968 után szűnt meg a falusi népesség több, mint egy évszázadig tartó „menekülése a földről".[5] A fejlett tőkés országokban elterjedtek a városlakók ún. falusi második otthonai is, amelyekben a szabad idő megnövekedésével huzamosabb ideig tartózkodnak, nyugdíjas korukban gyakran végleges lakóhelyükké válik.

A falusi elnéptelenedés nyugat-európai folyamatának fontos, számunkra is megszívlelendő tapasztalata, hogy az újabb falu felé fordulás a még benépesült falusi területek elvándorlását mérsékelni, sőt, esetenként visszafordítani is képes volt, ám a kiürült vidékekre, az elhagyott földekre — pl. a francia kormányzat jelentős erőfeszítései ellenére — a lakosság már nem tér vissza. A teljes elnéptelenedés egyelőre visszafordíthatatlannak tűnik — hiszen ki fog olyan kísértet-faluba, akár ingyenes házjuttatás, akár megjavult ingázási feltételek mellett letelepedni, melyben nincs villany, üzlet, iskola, nincs emberi közösség? Roppant felelősséget vállal magára, aki egyes falusi települések elnéptelenedését sietteti, hiszen, úgy tűnik, a népességüket elvesztett területek a társadalom használatából végleg vagy legalábbis nagyon hosszú időre kikerülnek.

A fejlődő országokban él a Föld falusi népességének nagy többsége. Ezek az országok sokfélék, közös vonásuk mindenesetre a falusi népesség magas aránya és a korszerű városhálózat hiánya. A nagyvárosok többnyire „kifelé" élnek, főleg a nemzetközi munkamegosztás termékei, gyakran, tengerparti kikötők; a kis- és középvárosok (amellett, hogy hálózatuk nagyon hiányos) pedig főleg mezőgazdasági vásárhelyek, lakosságuk zömmel agrárfoglalkozású.

A fejlődő országok legfőbb gondja nem egyszerűen a szegénység, hanem az elavult társadalmi-gazdasági szerkezet. Emiatt roppant nehezen indulhatnak el a modern fejlődés útján (s még nem bizonyos az sem,

hogy e fejlődés hová, milyen társadalomhoz vezet?). A fejlődő országok egy része — mely kőolajjal vagy hasonló nagyértékű nyersanyaggal rendelkezik — az 1973. évi árrobbanás óta nem is szegény. A gazdagság azonban csak csekély részben fordul az általános gazdasági fejlődésre, általában maroknyi kisebbség kezében összpontosul, pazarló fogyasztást szolgál, s külföldre, a fejlett tőkés országokba vándorol. Az exportbevételekből inkább az élelmiszer-behozatalt fedezik, mintsem a saját mezőgazdaságuk fejlesztését — amelynek társadalmi viszonyai a modernizálást alig tennék lehetővé. Kivételt csak néhány, nem kapitalista úton fejlődő ország (pl. Algéria) jelent.

Azok a fejlődő országok — mint pl. Bangladesh —, amelyeknek nincs exportálható nyersanyaga, s lakosságukat élelmezni képtelen, különösen válságos helyzetbe kerültek.

A fejlődő országok válsága — alapjában a fejlődésben megrekedt falusi társadalmak válsága. A hagyományos, önellátó falusi közösségeket a tőkés világpiacra történő árutermelés már régen felbomlasztotta, de nem alakította át modern tőkés árutermelő egységekké. Jól ismert, hogy a közegészségügy rohamos javulása nyomán felgyorsult népszaporodás súlyos és súlyosbodással fenyegető élelmezési válságot idézett elő a fejlődő világban, különösen Ázsia sűrűn lakott országaiban. Az alapjában hagyományosnak maradt mezőgazdaság termelését számottevően bővíteni, a munkaerő-felesleget foglalkoztatni nem képes. A faluról kivetett embertömegek pedig a nagyvárosok felé veszik útjukat, s ezek lakosságát mérhetetlenül felduzzasztják. A városközpontot vagy városias lakónegyedeket körülöntik a falusi bevándorlók kunyhói vagy — mint egyes indiai nagyvárosokban — egyszerűen a hajléktalan, utcán éjszakázó bevándorlók.[7]

A városnövekedés fő forrása a falusi válság, nem pedig az urbánus fejlődés. A bevándorlók zöme munka nélkül marad, nincs szükség rájuk, a nagyváros hulladékain élnek, mint az antik proletariátus. A városokban alig folyik termelő tevékenység — a 4 milliós Lagosban mintegy 30 ezren dolgoznak az iparban — a városi kereskedők igen széles rétege tulajdonképpen a vidéki javak közvetítéséből él. *Mabogunje*, a neves nigériai városföldrajzos élősdieknek bélyegzi a fejlődő országok városait.[8]

A fejlődő országok alapvető fejlesztési kérdése szerintem a falusi fejlesztés. A gazdasági függetlenség elnyeréséhez az önálló ipar kiépítése elkerülhetetlen, de úgy vélem, az *elsődleges* szükséglet most az élelmiszer-termelés növelése (s ennek feltételeként a falusi társadalmi viszonyok megváltoztatása), a falusi munkaalkalmak gyarapítása, így az elvándorlás mérséklése, a falusi központok kiépítése. Nem szabad azt hinni, hogy a fejlődő országokban a városok jelentik a modern, a mezőgazdaság pedig a hagyományos elemet. A város — mint rámutattunk —, a belváros felhőkarcolói s bankházai ellenére sem modern társadalmi-gazdasági szervezet, modern elemek — pl. ültetvények s a hozzájuk kapcsolódó agráripari komplexum — pedig a falusi térségben is fellelhetők.

Számos fejlődő országban tesznek erőfeszítéseket a falusi fejlesztés fellendítésére, a mértéktelen városnövekedés korlátozására. Ezek az erőfeszítések átgondoltabbak s eredményesebbek az ún. nem tőkés fejlődési utat választott országokban (pl. Tanzánia). De olyan tőkés jellegű fejlődő országokban is, mint India, a falusi ipar jelentős növelésével (a fogyasztási cikkeket a falusi iparral kívánják termeltetni) bővítik a falu népességeltartó képességét. Az élelmiszter-termelés növelésére a legtöbb helyen jók az adottságok: a jelenlegi alacsony hozamok új növényfajták bevezetésével, a műtrágyázás elterjedésével viszonylag könnyen növelhetők. Ám ennek is csak akkor van foganatja, ha a termelők érdekeltek a termelés bővítésében (nem a spekuláló közvetítő kereskedelem fölözi le a hasznot), a többlettermelést el tudják szállítani, s tárolni tudják, különben kárba vesz. A „zöld forradalom" ellentmondásos eredményei jól bizonyítják a fentiek jelentőségét.

Összefoglalva: úgy ítélem, a fejlődő országok fő gondja ma nem a városfejlődés meggyorsítása, hanem a falusi válság enyhítése. Aligha képzelhető el a fejlett tőkés városnövekedési modell megismétlése.

A szocialista országokban a falu-város viszony elvi alapja a falu és a város közötti különbség felszámolása, amely igen fontos társadalmi célkitűzés. A különbség felszámolási ütemében s módjaiban már az egyes szocialista országok gyakorlata különböző — mivel falusi fejlődésük múltja, s jelen helyzete is nagyon eltérő.

Másként fogalmazható meg azonban a falusi probléma az európai és az Európán kívüli szocialista országokban. Ez utóbbiakban a falusi népesség mérete, aránya jóval jelentősebb, mint Európában.

Ismeretes, hogy *Európa* gyengén fejlett tőkés országai léptek a szocialista fejlődés útjára. Ezekben a mezőgazdaság és a falusi népesség jelentősége viszonylag nagy, a városhálózat csak részlegesen fejlett. A szocialista gazdaságfejlesztési programok középpontjában az iparosítás áll, amelyet többnyire a mezőgazdaság felhalmozásának elvonása árán érnek el. A településfejlesztésben a városhálózat teljes körű kiépítésére, a nagyvárosok életkörülményeinek javítására fordul a fő figyelem. Az iparcentrikus politika országonként különböző mértékben érvényesül, de többnyire a mezőgazdaság aránylag elhanyagolt szektor — bár foglalkoztatási jelentősége többszöröse a fejlett tőkés országokénak.

A falu és a város közötti *társadalmi* kiegyenlítődés jelentősen előrehaladt, főleg a kollektivizált mezőgazdaságú országokban. A magángazdálkodással jellemezhető Lengyelországban és Jugoszláviában sok a kétlaki foglalkozású parasztcsalád, ami szintén a kiegyenlítődés egy formája. A falusi és városi *életkörülmények* közötti különbség eléggé nagy, az infrastruktúra kiépítésében nagy a falusi elmaradás. Ez az országok általános gazdasági fejlettségének függvénye (tehát a balkáni vagy lengyel falvak jóval elmaradottabbak, mint a cseh vagy dunántúli falvak), de a jövedelem vagy településpolitika is eltérő. A falusi népesség jövedelme a legtöbb szocialista országban erősen elmarad a városi népességétől (főleg, ha

mezőgazdasággal foglalkozik), és kevesebb társadalmi juttatásban részesül.

A mezőgazdaság szerepe jóval nagyobb a falusi fejlődésben, mint a fejlett tőkés országokban. Nemcsak a viszonylag magas agrárfoglalkozási arány miatt, de azért is, mert a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek társadalmi szervezetek is, egy sor falusi szolgáltatás ellátói, a falusi lakásépítés szervezői stb. A falu a Szovjetunió nagy részén is mezőgazdasági település, a városoktól jobban elkülönül, mint a sűrűn lakott, kiterjedt ingázással jellemezhető kelet-közép-európai szocialista országokban

Az európai szocialista országok falupolitikája nem mentes bizonyos dogmatikus vonásoktól. (Pl. gyakori feltételezés, hogy a munkásosztály vezető szerepének biztosítása megkívánja a városfejlesztés prioritását.) A szocialista gazdaságfejlesztés során mind a Szovjetunióban, mind a legtöbb kelet-közép-európai szocialista országban a szocialista iparosításnak aránytalanul nagy terhét viselte az országok lakosságának többségét jelentő parasztság. A mezőgazdasági felhalmozás elvonására gyakran használtak kényszerintézkedéseket (kötelező beszolgáltatás, erőszakos kollektivizálás, a parasztok kényszerlakhelye stb.) Oroszországban a forradalom a nagyvárosokban győzött, s e központokból terjesztette ki uralmát a gyakran ellenálló, a lakosság nagy többségét jelentő falusi zónákra. A falu-város szembenállása, a falu hátrányos, bizalmatlan kezelése jellemzője volt a sztálini iparosítási és kollektivizálási politikának.

Az ázsiai szocialista országok forradalmának története éppen ellentétes tapasztalatú. A kínai kommunisták 1927 után, Csang Kaj-sek politikai fordulata után a városokból kiszorultak és falusi körzetekben szerveződtek újjá. A kínai forradalom: a fellázadt falusi tömegek ostroma a városok ellen. E történelmi tapasztalatot hordozza magában a maoizmus paraszti tömegekre támaszkodása (ami (egyébként nem zárja ki azt a gyakorlatot, hogy a falusi életszínvonalat alacsonyabban tartják a városinál).

Az ázsiai szocialista országok sok szempontból a fejlődő országokhoz hasonlítanak. Népességük túlnyomó többsége falun él és mezőgazdasággal foglalkozik. A társadalmi viszonyok megváltoztak: eltűntek a földbirtokosok és a közvetítő kereskedők. A kínai kommuna tulajdonképpen a paraszti önellátás nagyobb méretű, alapvető szolgáltatásokra és ipari tevékenységre is kiterjedő megszervezése. Az ázsiai szocialista országok fokozatosan kívánják kiépíteni modern városhálózatukat, hogy elkerüljék a kóros városnövekedés következményeit; a falusi fejlesztés ezért kitüntetett figyelmet kap. Vietnam egyesülése után, a túlduzzasztott déli nagyvárosokból nagy tömegek tértek vissza a falusi körzetekbe (egyedül Ho Shi Minh-városból több, mint félmillióan).

A szocialista társadalmi forma önmagában nem garancia az arányosabb településrend, a falu-város harmónia megteremtésére. Sok függ a településfejlesztés döntési, irányítási rendszerétől; átfogó településpolitika lététől és érvényesítésétől; általában a parciális (helyi ágazati) és társadalmi érdekek összehangolásának módjától. A legtöbb szocialista or-

ságban nincs megfelelő, távlatokat adó falufejlesztési politika: Kelet-Közép-Európában a lakosság fele falun él, de a településfejlesztés egyértelműen város-centrikus. A szocialista országok többségében a gazdaságirányítás erősen központosított és ágazati jellegű, ami nem kedvez a regionális és településfejlesztésnek.

A szocialista társadalmi fejlődés nagy vívmánya a falu társadalmi alárendeltségének, diszkriminált helyzetének fokozatos felszámolása. Adósak vagyunk még az összehangolt falu-város fejlesztés modelljének kidolgozásával. A legtöbb szocialista ország: frissen urbanizálódó nemzet, s érthető a túlzott lelkesedés a városok iránt. Az utóbbi években növekszik a felismerés, hogy a városnövekedés önmagában nem cél, a népjólét, az élet minősége nem közvetlen függvénye a városi népességaránynak.

A cikk természetesen nem a további városfejlődés ellen, hanem a falufejlesztés elhanyagolása ellen íródott. A szocialista társadalmi tervezés elvben lehetőséget ad, hogy elkerüljük a túlzott városi koncentrációnak jól ismert káros következményeit. Vajon nekünk is be kell mennünk a városokba, hogy a következő generáció megkezdje a kimenekülést?

Jegyzetek

[1] Bernát, T. — Bora, Gy. — Fodor, L.: Világvárosok, nagyvárosok, Gondolat, Budapest, 1976. p. 9

[2] Erdei, F.: Város és vidéke. Szépirodalmi, Budapest, 1971.

[3] Enyedi, Gy.: A magyar falu átalakulása. Földrajzi Közlemények, 1975. 2. 109—124.
A változó falu (szerk. Kulcsár, V.) Gondolat, Budapest, 1976.

[4] Moseley, M. J.: Accessibility: the rural challange. Methuen, London, 1979. p. 8.

[5] Enyedi, Gy.: A francia falufejlesztés stratégiája és problémái. Gazdálkodás, 1979. 6. 66—70.

[6] Johnson, E. A. J.: The Organization of Space in Developing Countries, Harvard University Press, Cambridge, 1970.

[7] A latin-amerikai favellá-k vagy barrio-k, az afrikai nagyvárosok kunyhói a fejlett országokból jött látogatóban a nyomornegyed képzetét keltik. E városnegyedek lakói persze szegény emberek, de ezek a kunyhók általában a falusi házakhoz hasonlítanak, azonos módon épülnek. A fejlődő országok nagyvárosainak egyik sajátossága, hogy nem egyszerűen falusiak vándorolnak be a városokba, hanem a falusi *település* nyomul be — akár újonnan, akár csak nagyobb kiterjedésben, mert mindig jelen volt a városban. Lagosban, a rohamosan növekvő nigériai fővárosban a munkanélküli bevándorlók gyakran megművelik a városi grundokat, a telekspekulánsok által felvásárolt, be nem épített telkeket, remélve, hogy a tulajdonos nem veszi észre a termés betakarításáig.

[8] Mabogunje, A. L.: Urbanization in Nigeria. London University Press, London, 1968.

[9] Marx és Engels véleménye a falu-város viszonyról változott. Kezdetben a nagyvárosok felszámolását tervezték, akár — mint Engels írta — „a nagyiparnak az egész ország területén való lehető legegyenletesebb elosztása" árán is. Erre az álláspontra a nagyvárosi nyomor és az élelmiszer-termelés elégtelensége miatt helyezkedtek. A technikai fejlődés — a városi komfort-növekedés, a fokozódó élelmiszer-termelés — nyomán a nagyváros „lebontásának" terve a 19. század végén eltűnt a marxizmusból és a nagyvárosi proletariátus forradalmi ereje került előtérbe. Részletesebben 1. Polonyi P.: Városiasodás vagy falusiasodás? Valóság, 1978. 2. 17—33.

Rezime

Putevi seoskog preobražaja

Nagli i svestrani razvoj u XX veku prouzrokovao je značajne društvene promene, koje se naročito pokazuju u urbanizaciji, u odlasku iz sela u grad, pri čemu sela postaju zaostala forma življenja.

Prema mišljenju autora buduće naseljavanje gradova će se usporaviti i može se očekivati razvoj seoskog načina življenja u daljnjem, opširnije analizira razvojne tendencije sela u najvećim političkim i geografskim oblastima zemlje, u kapitalističkim zemljama, u zemljama u razvoju i u socijalističkim društvima.

Kapitalistički način urbanizacije je nastao usred naglog industrijskog razvoja. Pored gradova ovde umesto sela nalazimo usamljena naselja.

U zemljama u razvoju živi značajan broj seoskog stanovništva sveta. Kriza zemalja u razvoju jeste u stvari kriza u razvoju seoskog društva.

U socijalističkim zemljama osnovni cilj promene odnosa između sela i grada je uklanjanje razlike između tih naselja.

Iz svega ovoga proizilazi da je neophodno određivanje razvojne politike sela, jer stalno rastuća urbanizacija ima mnogo negativnih posledica kao što su zagađivanje okoline, izobličenja velegradskog društva.

Summary

Ways of rural transformation

The sudden and complex development in the 20 th century resulted some important social changes, which can be noticed by watching the urbanization, leaving of villages and moving into towns (cities). This is followed by the fact that villages become an oldfashioned way (form) of living.

According to author's oppinion the further settling in towns will become slower and the development of village forms of living is expected.

The author further on analizes the development tendencies of villages in the most important political and geographic regions of the country, of capitalistic countries, underdeveloped countries and socialist countries.

The capitalistic way of urbanization appeared as a result of a fast industrial growth. Beside cities there wa can not find villages only isolated settlements.

In underdeveloped countries great many pople live in villages, so the crisis of underdeveloped countries is the crisis of village society. In socialist countries the most important tendency is changing the ratio between villages and towns and eliminating the difference between them. The conclusio is that it is necessary to determine the development policy of villages because growing urbanization has many negative effects such as: pollution and deformation of city society.

Tomislav Bandin

AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK A SZOCIALISTA ÖNIGAZGATÁSÚ TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEKBEN

II. rész

IV.

A TÁRSULTMUNKA-ALAPSZERVEZETEK KÖZÖTTI GAZDASÁGI VISZONYOK ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK

A III. fejezetben (lásd a Létünk előző számát) megállapítottuk, hogy a munkaszervezet keretében a zökkenésmentes újratermelési folyamat lebonyolódása előfeltételezi a közös késztermék termelését, valamint a közös bevétel megvalósítását és reális elosztását.

Ugyanakkor azt is megállapítottuk (a II. fejezetben), hogy a termelési-technológiai egység mellett is parcializálódnak és individualizálódnak az újratermelési folyamatok, amennyiben a társult munka alapszervezetek között *klasszikus* adásvételi viszonyok állnak fenn. A közös bevétel elosztásának viszonyai és az adásvételi viszonyok mögött tehát a társultmunka-alapszervezetek közötti *gazdasági viszonyok* állnak, mint az újratermelési folyamat „elkerülhetetlen közbeeső láncszemei", melyek célja a késztermék mint áru termelése és az alapszervezetek jövedelemszerzése.

Ezek szerint a gazdasági viszonyok nemcsak a társult munka alapszervezetek *jövedelme* megvalósításának (szerzésének) tényezői, habár gyakran leegyszerűsítve annak tartják őket, hanem a *zökkenésmentes és gazdaságilag hatékony újratermelési folyamatok* biztosításának tényezői, melyek kezdő és befejező szakaszát *a termelés* (T....T) képezi. Ezért a társultmunka-alapszervezetek gazdasági viszonyai rendezettségének kell biztosítania a társultmunka-szervezetek újratermelésének két alapvető célját is.

Ezek: 1) a késztermék optimális termelése, és 2) az optimális jövedelem megvalósítása (szerzése). A gazdasági viszonyok leegyszerűsített, egyoldalú szemlélete — melyek szerint azok csak a társultmunka-alapszer-

vezetek jövedelemmegvalósításának (szerzésének) tényezői — az *újratermelési folyamat parcializálódásához, valamint a célok és érdekek individualizálódásához* vezethet. Az ilyen felfogás pedig oda vezet, hogy a jövedelem az újratermelés *célja*. Mivel azonban a jövedelmet kizárólag a társultmunka-alapszervezetekben lehet megvalósítani, ezt a célt olyan mértékben lehet individualizálni, hogy a közös cél — mely a késztermékek termelésében valósulna meg a társadalmi szükségletek kielégítése érdekében — tényleg „szükséges rossz" lesz, az egyéni célok elérésében és az érdekek érvényesítésében. Ezzel tehát megszakad az újratermelés által meghatározott törvényszerű és logikus kapcsolat a *termelés és jövedelem*, valamint a társadalmi érdekek (a társadalmi szükségletek optimális kielégítése) és az egyéni célok között. A munkaszervezeten és az összetett munkaszervezeten belül a jövedelmi viszonyok, tehát a gazdasági viszonyok *középpontjában* nem a *közös termék* mint áru *termelésének hatékonysága* áll, hanem az egyéni termékek — félkész termékek *ára*. Éppen az ilyen viszonyok vezetnek a klasszikus gazdasági viszonyokhoz; a társultmunka-alapszervezetek közötti adásvételi viszonyokhoz. Az ilyen viszonyok pedig a célok és érdekek összeütközéséhez vezetnek, és sor kerül az újratermelési folyamat *folytonosságának megszakítására* és egy olyan *nyomásra*, mely szerint az egyéni érdekek nem a közös termék megnövekedett és hatékonyabb termelése által valósulnak meg, hanem a *magasabb* árak által. A magasabb árak vonatkoznak úgy az egymás közötti forgalomra, mint azokra a késztermékekre, melyek áruként kerülnek a társadalmi fogyasztásba. A célok és érdekek összeütközése munkaszervezeten belül, a termelés (újratermelés) gazdasági hatékonyságának csökkenése, az újratermelési (termelési) folyamatok folytonossága megszakításának lehetősége és az állandó nyomásgyakorlás az árakra (az inflációhoz vezető út) a társultmunka-alapszervezetek között rosszul felállított és megteremtett gazdasági viszonyok következménye. Tehát, mint mondani szokás, rossz a társultmunka-alapszervezetek közötti gazdasági viszonyok önigazgatási szervezettsége. Ezek, a társultmunka-alapszervezetek között rosszul kialakított gazdasági viszonyok (lehetséges) következményei visszavezethetnek bennünket a kiinduló feltevéshez, mely szerint: *a közös termék és a közös bevétel reális elosztása* képezi az újratermelési folyamat *zökkenésmentes* és *hatékony* lebonyolódását.

Marxnak abból a feltevéséből kiindulva, hogy: „Minden olyan termelésben, mely nem közvetlenül a saját szükséglet kielégítésére irányul, a terméknek áruként kell forognia, azaz eladásra kell kerülnie..."[1] és figyelembe véve a tényt, mely szerint a közös termék a jövedelem megvalósításának (szerzésének) feltétele (II. fejezet) a társultmunka-alapszervezetekben; megállapíthatjuk, hogy a gazdasági viszonyok problémája a realitás prizmáján törik meg a közös bevétel elosztásában.[2]

1. A közös bevétel reális elosztása és az újratermelési folyamatok

Elvszerűen, a közös bevételt a társultmunka-alapszervezetek között, a közös termékekbe való befektetéseik — élő és holt munkájuk — *irányában* kell elosztani. Ez a feltétele annak, hogy a társult munka alapszervezet teljes összegben újratermelhesse az elhasznált eszközöket és jövedelmet valósítson meg. Más szóval, ez az újratermelési folyamat (az egyszerű és különösen a bővített) folytonosságának feltétele és a társultmunka-alapszervezetek, illetve a közös termék termelésében részvevők céljainak és érdekeinek összehangolása.

A közös termék, mint a termelési-technológiailag összekapcsolt társultmunka-alapszervezetek munkájának eredményét (termelését), a tényleges piaci árakon értékesítik. A termékek értékesítésével tehát, megvalósul a közös bevétel:

(15)

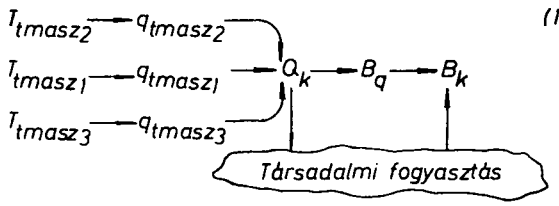

B_q = az egységnyi termék piaci ára

Ebből logikusan következik, hogy: minden társultmunka-alapszervezet az elhasznált eszközök újratermelésében és a jövedelem megvalósításában (szerzésében) a *piaci árakhoz*, illetve a *közös bevételhez* kapcsolódik. A piaci ár, illetve a közös bevétel képezi a reális anyagi-gazdasági keretet és az egységes újratermelési folyamat lebonyolódásához. Tehát annak az újratermelési folyamatnak lebonyolódását biztosítja, amely a munkaszervezetek rendszere által a különböző munkafolyamatokat termelési-technológiai egységgé egyesíti.

Azzal a megállapítással összhangban (III. fejezet), hogy a közös késztermék termelésének és a közös bevétel megvalósításának feltételeiben hatni kell az *egységes* (egész) újratermelési folyamatra, és abból a tényből kiindulva, hogy jövedelemre a társultmunka-alapszervezetekben lehet szert tenni, a közös bevétel reális elosztásával szükséges az objektíván adott újonnan termelt értékrész *újraelosztási lehetőségének megakadályozása*.[3] Ugyanis az újraelosztás gazdasági, szociális és erkölcsi okokból is zavart kelthet az újratermelési folyamatokban, tehát a késztermék termelésében és a jövedelem megvalósításában (szervezésében). Valójában a társultmunka-alapszervezetek közös bevételének reális elosztása mutat rá az újraelosztás politikájának, elvének és módszerének gyakorlati kérdéseire.

Abból a reális és objektív tényből kiindulva, hogy a késztermeket a

tényleges piaci árak alapján értékesítik, a gyakorlatban a közös bevétel elosztásának megoldásai gyakran ezeken a piaci árakon alapulnak. Mivel az újratermelési folyamat zökkenésmentes lebonyolódásának előfeltétele a közös bevétel reális elosztása, felmerül a kérdés: hogyan teljesíti a piaci ár ezt a feltételt? Elméletileg, a piaci ár lehetővé teszi a reális, a befektetés arányában történő közös bevétel elosztását abban az esetben, ha egyenlő a termék-félkésztermék értékével és a közös bevétel, valamint a késztermék értéke közötti különbség egy részével. Ezek szerint a közös bevétel és érték közötti különbség egy része, amely a társultmunka-alapszervezeteket illeti meg, arányos kell legyen az alapszervezetek terméke-félkészterméke értékének a késztermék értékéhez való hozzájárulásával.

A reális gazdaságban azonban kicsi a valószínűsége annak, hogy a termékek-félkésztermékek (tehát a közös késztermék „részei") *alkalmazott* piaci ára, amely a társultmunka-alapszervezet terméke-félkészterméke részére alakul ki, azonos lesz az elméletileg objektív piaci árral. A két ár között *eltérés* lesz. Ez az eltérés (különbség) *lerombolja* a közös bevétel elosztásának reális alapjait, de megbonthatja az újratermelési folyamat zökkenésmentes lebonyolítását is. Az eltérések akkorák lehetnek, hogy veszélybe sodorják ezen folyamatok lebonyolítását is, illetve a közös késztermék termelését. Ezért kicsi a valószínűsége annak, hogy a piaci ár alkalmazásával reálisan eloszthatóa közös bevétel a társultmunka-alapszervezetekben. Vitathatatlan azonban, hogy a piaci áraknak kell képezniük ezen elosztás önigazgatói kritériumainak kiindulópontját.[4]

A közös bevétel elosztásának önigazgatásilag meghatározott kritériumai alakulhatnak a *módosított piaci árakon* is. A piaci árak módosítása elvszerű feltételeket teremt a közös bevétel elosztásában jelentkező irrealitások kiküszöbölésére, amelyeket ebben az elosztásban a tényleges piaci árak idéznek elő. Vagyis előfeltételek létesülnek az érték, illetve a közös bevétel egy részének *tudatos, tervszerű és önigazgatású* (tehát megbeszélt) irányítására, a meghatározott társult munka alapszervezetek felé.

A piaci árak módosítóinak elv szerint két gazdasági-társadalmi funkciója lehet:

1. a társultmunka-alapszervezetek befektetése tömegének, mint a közös bevételbe való részesedés alapjának reális (objektív) értékelése és

2. az érték egy részének (illetve a közös bevételnek) tudatos, tervszerű és önigazgatási alapokon való irányítása meghatározott társultmunka-alapszervezetek felé.

A realitás problémája (a befektetés tömege alapján) a társultmunka-alapszervezeteknek a közös bevételhez való hozzájárulása objektív értékelésekor a módosító tényezőkre vezethető vissza. Amennyiben azok biztosítják e hozzájárulás reális értékelését a közös bevételhez, akkor a társultmunka-alapszervezetek részesedése ebből a bevételből megegyezik termékeik-félkészterméke ik *értékével*,[5] mely beépült a közös késztermék-

be és a közös bevétel és érték közötti különbség egy részével. A módosító tényező ez esetben, az objektív gazdasági kritériumok szempontjából *reális*. A módosító tényező tömege egyenlő a közös bevétel és érték közötti különbséggel:

$$\Delta b = B_k - \acute{E}_k$$

Δb = a módosító tömege, B_k = közös bevétel,

$\acute{E}_k$ = a közös termék értéke

A reális gazdaságban, mint már említettük, az érték nem ismeretes; ismert a piaci ár, mely *ingadozik* az értékhez viszonyítva. Mivel a közös késztermék értéke ismeretlen, ismeretlenek e termék „részei" is; tehát a termék-félkésztermék értékei is, melyek belekerülnek a közös késztermékbe. Ezért a piaci ár módosítóját, mint a társult munka alapszervezetek közös bevételéhez való reális és objektív hozzájárulását *lehetetlen megállapítani*.

Tehát, más szóval, lehetetlen a tényleges piaci árat, a módosító segítségével olyan árra *visszavezetni*, amely kifejezi „a rész" értéke (a társult munka alapszervezetek) részesedését a közös kész termékben — tehát az összértékben.

Ezekből a megállapításokból, arra következtethetünk, hogy a *módosított* piaci árakat — mivel lehetetlen megállapítani az objektív módosítókat — az újratermelési folyamat megszervezésében, illetve a közös bevétel felosztásában csak akkor kell használni, ha az érték egy részének, illetve a közös bevételnek (valójában tehát a *jövedelemnek)* tudatos, tervszerű és önigazgatási alapokon meghatározott munkaszervezetek felé való *irányításáról* van szó;[6] ezek *felgyorsított* fejlődése céljából, illetve az *egész;* tehát a társultmunka-szervezet és az összetett társultmunka-szervezet fejlődése érdekében.

A közös bevétel elosztásának sajátos, önigazgatásilag megformált kritériuma az úgynevezett *módosított költségvetési elven*[7] alapul. Az árak, melyek ezen elv alapján alakulnak ki, bizonyos értelemben belső megbeszélt piaci árak.

A belső árak, melyek az úgynevezett módosított költségvetési elven alapszanak, az *állandó (fix) költségek*[8] *és a tervezett felhalmozás* összegét képezik. Ha az állandó költségek egyenlőek az objektívan feltételezett (szükséges, nélkülözhetetlen) költségekkel,[9] akkor az ily módon meghatározott árak valósága a tervezett felhalmozás realitásától függ. A felhalmozás reális tervezése a reálisan tervezett közös bevételen és a társultmunka-alapszervezet állandó költségein alapul. A reálisan betervezett közös bevételből és az állandó költségekből kell kiszámítani minden társultmunka-alapszervezet felhalmozását. A tervezett felhalmozást a következőképpen határozzuk meg:

$$Jf_{tmasz...} = Jf_k * e_{jf}$$

$$e_{jf} = \frac{Ká_{tmasz}}{Ká_k}$$

$$Jf_k = Bk - Ká_k$$

Ezen elv szerint a belső árat a következőképpen határoztuk meg:[10]

$$B_{qb_{tmasz...}} = Ká_{tmasz} \ldots + Jf_{tmasz...}$$

Jf_{tmasz} = a társultmunka-alapszervezet tervezett felhalmozása,

Jf_k = közös termék tervezett felhalmozása;

e_{jf} = a társultmunka-alapszervezetnek a közös késztermék felhalmozásában való részesedési együtthatója,

$Ká_k$ = a közös késztermék állandó (fix) költségei,

$Ká_{tmasz}$ = a tmasz állandó költségei; B_k = közös bevétel,

$B_{qb_{tmasz}}$ = az egységnyi termék belső ára.

Ezen elv alapján létrejött belső ár magasfokú gazdasági realitással rendelkezik a közös bevétel felosztásában. E realitás feltétele: az állandó költségek elvont módon való meghatározása és a közös bevétel *reális* tervezése.[11]

2. *Eltérések a közös bevétel reális felosztásától és az újratermelési folyamatok*

Amennyiben a közös bevételnek a társultmunka-alapszervezetekre való felosztását a piaci ár alapján végzik, akkor az értéktől való eltéréseik (a kínálat és a kereslet viszonyának hatása, valamint a megbeszélt mércék a társadalmi újratermelés szervezésében[12] a monopolista helyzetek és visszaélések következményeként stb.) olyan méretűek lehetnek, hogy zavart kelthetnek, sőt meg is szakíthatják az újratermelési folyamatot.[13] Az újratermelési folyamatok (a termelés) leszűkítésével vagy megszakításával, leszűkül vagy le is áll a késztermékek termelése, s így a munkaszervezet nem végezheti társadalmi funkcióit — kötelezettségeit a társadalmi fogyasztással szemben, a társultmunka-alapszervezetek viszont vagy nagy megrázkódtatással működnek (pl. akkora jövedelmet valósítanak meg, hogy ezzel nem tudják biztosítani a személyi fogyasztás „szokásos" szint-

jét), vagy egyáltalán nem is képesek gazdasági tevékenység kifejtésére (pl. az alkotóelemek elvesztése miatt).

Az előző pontban megállapítottuk, hogy a piaci ár módosító tényezőjét képtelenség reálisan (objektívan) meghatározni. Ezért a közös bevétel elosztásának feltételei között, az ily módon megállapított belső árak alapján, maga a módosító tényező irrealitása „tolja" a társultmunka-alapszervezeteket a „pozitív" irreális módosító tényező megvalósítása felé. Más szóval a társultmunka-alapszervezeteket az egyéni célok és érdekek megvalósítására „biztatja". Ahelyett tehát, hogy az *irreális,* gyakran tervszerűtlen piaci árakat módosítanák, a *szubjektivizmust* vezetik be a közös bevétel felosztásába, ami viszont az egyéni célok és érdekek megvalósítását szorgalmazza. Erkölcsi (és önigazgatói) szempontból nézve a szubjektivizmus veszélyesebb lehet a tervszerűtlen piaci áraknál, habár gazdasági hatékonyságuk *azonos.* Mert, amennyiben a személyes vagy csoportos tényezők a gazdasági (tehát anyagi) tényezők közé keverednek, erkölcsi alapokon nyugvó *szociális szakadást* idéznek elő. A gazdasági viszonyok, s ezzel gyakran az újratermelési folyamatok megszakítása reális valósággá válik, különösen akkor, ha megvannak a termelési-technológiai indítékok (a termékek-félkésztermékek közvetlenül a külső piacon történő értékesítésére). A „pozitív" irreális módosító tényezőt nem kell összetéveszteni a meghatározott alapszervezetek felé történő tudatos, tervszerű és önigazgatási alapokon nyugvó jövedelemirányítással. A „pozitív" irreális módosító tényező mögött a célok és érdekek individualizálására irányuló törekvés (gyakran *hajsza)* áll. A tudatos, tervszerű és önigazgatási alapokon nyugvó jövedelemirányítás mögött viszont a társultmunka-alapszervezetek *közös* céljainak az elérése és érdekeinek az érvényesítése áll, melyeket a közös termék termelése és a közös bevételbe való részesedés által történő jövedelemmegvalósítás kapcsol össze *egységgé.*

Az előző pontban megállapítottuk, hogy a belső árak az ún. módosított költségvetési elven alapulnak, mely a közös bevétel elosztásában magasfokú gazdasági realitással rendelkezik. E realitás feltétele az állandó költségeknek elvont módon való megállapítása és a közös bevétel reális tervezése.[14] Azonban, ha a belső árak alapját a *tényleges* költségek[15] és az *irreális* felhalmozás[16] képezik, akkor a közös bevétel elosztása nem reális; alapját nem a társultmunka-alapszervezetek befektetésének objektív tömege képezi. A társultmunka-alapszervezetek *nem* érdekeltek saját költségeik csökkentésében, mert a belső árak által *átviszik* őket a „vásárló" alapszervezetekre. Másrészt viszont ezek az alapszervezetek nagymértékben érdekeltek abban, hogy olyan belső árakat határozzanak meg, amelyek a *minél nagyobb saját akkumulációt (felhalmozást)* biztosítják. Ily módon a szervezés által előidézett (felesleges, szükségtelen) költségeknek a másik társultmunka-alapszervezetekre való átvitelének lehetősége amellett, hogy a termelés gazdasági hatékonyságának csökkenéséhez vezet (csökken a gazdaságosság) és lehetővé teszi az irreális (nagyobb az ob-

jektívan meghatározottól) felhalmozás bekapcsolódását a belső árba, s biztosítja a közös bevételbe való *nagyobb részesedést* az alapszervezetek részére. Mivel a közös bevétel reális anyagi-gazdasági keretét képezi a társultmunka-alapszervezetek összbevétele megvalósításának, irreális felosztása a költségvetési elv alkalmazásával, a belső árak kialakításánál, az össz gazdasági hatékonyság alacsonyabb szintjét (a közös késztermék termelésében, illetve a munkaszervezetben);[17] aránytalanul alacsony jövedelmet, sőt veszteséget okoz azokban az alapszervezetekben, amelyek külső piacon értékesítik a termékeket; valamint nyomást gyakorolnak a társadalomra (a társadalmi fogyasztásra) a késztermékek árának növelése érdekében, s ezzel zavart idéznek elő az újratermelési folyamatokban (a közös késztermék termelésében), sőt meg is szakítják azt.

A közös késztermeknek a társultmunka-alapszervezet késztermékévé való átalakulásával, amely az utolsó láncszemet képezi a termelési-technológiai folyamatban (6. sz. ábra), az újratermelési folyamatok parcializálódnak és individualizálódnak, azzal, hogy mint már megállapítottuk, az össz gazdasági hatékonyság *csökkenésével* a gazdaságosság csökken a közös késztermék termelésében.

V.

ÖNFINANSZÍROZÁS A JÖVEDELEMTÁRSÍTÁS ÁLTAL ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK

A III. fejezetben megállapítottuk, hogy a szocialista önigazgatású társult munkában létrejönnek a feltételek az ún. nyílt újratermelési folyamatok számára. Ugyanakkor azt is megállapítottuk, hogy a jövedelmet, illetve a munkát és az eszközöket a közös termék *növekedése* céljából társítják, s ezzel a növekedéssel növekszik a társultmunka-alapszervezetek közös bevétele és jövedelme is. E növekedés célja továbbá a közösen megvalósított jövedelemben való részesedés útján történő jövedelemmegvalósítás, a *közös beruházások* alapján.

Tehát a közös befektetések által megvalósított jövedelemszerzés feltételei között bonyolódnak le az újratermelési folyamatok, melyek *bővített újratermelési* jelleggel bírnak. Ebben az esetben a társultmunka-alapszervezetek nem azon *pénzügyi* viszonyairól van szó, melyek célja a pénzeszközök mint tőke befektetése által megvalósítani a jövedelmet. Ezek szerint a pénzügyi viszonyok nemcsak a jövedelem megvalósításának tényezői a társultmunka-alapszervezetekben, mint ahogy ezeket (és a gazdasági viszonyokat is) gyakran leegyszerűsítve így tekintik, hanem a bővített újratermelés tényezői;[18] ugyanis nagyobb mennyiségű terméket (árut használati értéket) bocsátanak a társadalom rendelkezésére.

Ezért a pénzügyi viszonyok rendszerességének a társultmunka-alapszervezetek között biztosítania kell a társultmunka-szervezet újratermelésének két alapvető célját: 1) az objektívan lehetséges és gazdaságilag hatékony bővített újratermelést és 2) az optimális jövedelemmegvalósítást.

A pénzügyi viszonyok egyoldalú szemlélete tehát csak a társultmunka-szervezet jövedelemmegvalósítási tényezőjeként való nyilvántartása, a járulék, a profitszerzés irányzatához, a tőkeviszonyhoz vezet. A bővített újratermelés, annak ellenére hogy társadalmi eszközökkel történik, részben *elveszíti* társadalmi jellegét. A társultmunka-alapszervezetek úgy viselkednek, mint a társadalmi eszközök egy részének tulajdonosai, csak a saját, nem pedig az össz-(társadalmi) beruházások jövedelmi hatékonysága érdekli őket. Ezzel és ily módon *megszakad* a törvényszerű és logikus *kapcsolat* a termelési eszközök társadalmi tulajdonának feltételei között, a jövedelem, illetve a munka és az eszközök társítása által megvalósított jövedelem és a *közösen* megvalósított jövedelem között. Tehát a társadalmi érdek (az objektívan lehetséges és gazdaságilag hatékony) és az egyéni célok és érdekek között. A társultmunka-alapszervezetek viszonyai között a jövedelmi, illetve pénzügyi viszonyok középpontjában nem a közös beruházások gazdasági hatékonysága áll, hanem a társadalmi eszközök „ára", melyet a „saját" társultmunka-alapszervezet fektet be a bővített újratermelésbe. Valójában ez az út vezet a klasszikus pénzügyi viszonyokhoz; a társultmunka-alapszervezetek közötti hitelviszonyokhoz. A klasszikus pénzügyi (hitel) viszonyok, az egyéni célok és érdekek nyomására (a befektetett eszközökre fizetendő *kamatok* maximalizálásának irányzata) alatt zavart kelthetnek a bővített újratermelési folyamaban. Ugyanis ha a kamat, illetve a térítmény „melyet előre egy összegben határoznak meg"[19] nem arányos a befektetett eszközök (mint holt munka) tömegével, ez szükségszerűen behatol az új — megnövekedett jövedelembe, s így a pénzügyi viszonyok, illetve a bővített újratermelés megszakítása valósággá válik. Ezek (a lehetséges) a rosszul felállított és kiépített pénzügyi viszonyok a társultmunka-alapszervezetek között, úgy, mint a gazdasági viszonyok esetében is, visszavezetnek bennünket a kiindulóponthoz; mely szerint, *a közös jövedelem és annak reális elosztása* előfeltétele az objektívan lehetséges és a gazdaságilag hatékony bővített újratermelésnek.

1. A jövedelemtársítás gazdasági motiváltsága a közös termék növekedése által

A közös termék termelésének növekedésével (azzal a feltétellel, hogy a piaci árak változatlanok maradnak), *nagyobb* közös bevételt lehet megvalósítani. A közös bevétel elosztásával (beleértve a $\triangle B_k$-t is) megnövekszik a jövedelem a társultmunka-alapszervezetekben is. A jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítással, a jövedelem növekedése céljából a

megnövekedett közös bevételben való részesedés alapján (amely a közös termék növekedésének függvénye) a célok és érdekek egyéniesítése kerül előtérbe; a bővített újratermelésnek az „enyémre" és a „tiédre" való felosztása a *társadalmi felelősség* és az újratermelés egésze és gazdasági hatékonysága nélkül. A célok és érdekek azon individualizálása dominál, melyek a jövedelemszerzési feltételek közé a pénzügyi viszonyokat — *a hitel és kamat*[20] viszonyát vezetik be. A jövedelem, illetve a munka, és eszköztársítás előfeltétele — amennyiben a közös késztermék termelését és a közös bevétel növelését tűzték ki célul — ennek *reális* elosztása a társultmunka-alapszervezetek között.[21] Ugyanígy a jövedelem, illetve a munka és az eszközök a közös bevétel növelése és a nagyobb jövedelem megvalósítása céljából, lehetővé válik a *jövedelmileg megbolygatott* újratermelési folyamatok (2. kép, 4. képlet) *normális*[22] folyamatokká való átalakítása (1. kép, 2. és 3. képlet).

Ezzel megvalósítható a *teljes* közösség a jövedelem megvalósításában és szerzésében, kiküszöbölhető a saját termék-félkésztermék közvetlen, külső piacon történő értékesítésével járó kockázat, a munkaszervezet struktúrája optimálissá válik és nagyobb mennyiségű készterméket alacsonyabb költségek, illetve árak mellett bocsátanak a társadalmi fogyasztás rendelkezésére.[23]

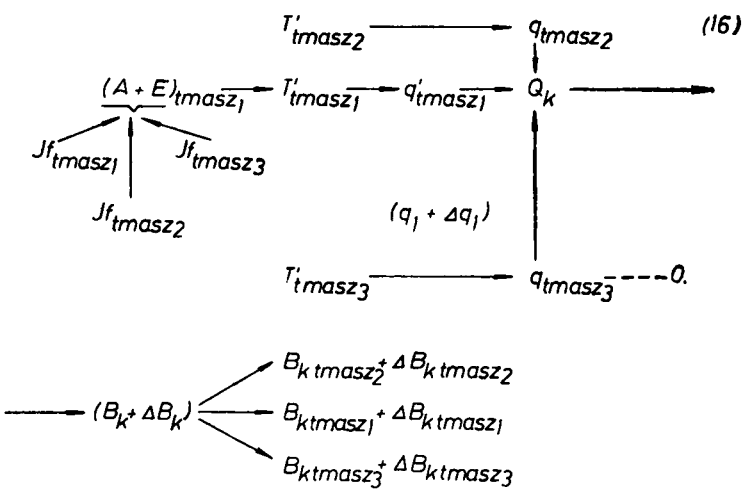

Δq_i = az egyes tmasz termelési növekedése.

2. *A jövedelemtársítás gazdasági motiváltsága a közös jövedelem növekedése által*

A jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítással, melyek célja a közös beruházás, a társultmunka-alapszervezetek közös jövedelmet valósítanak meg, felosztásával pedig megvalósítják saját jövedelmüket. A jöve-

delem, illetve a munka- és eszköztársításkor döntő fontosságú az a kérdés, hogy: *hová kerül a jövedelem*, melyek mozgásának útvonalai. Elvben, mint azt a III. fejezetben megállapítottuk, a jövedelem a társult munka azon részeibe „vándorol", amelyek biztosítják a *legmegfelelőbb* jövedelmi hatékonyságot. A jövedelem mozgásának útvonala tehát újra csak elvben haladhat a társultmunka-alapszervezetek termelési-technológiai irányzatán *kívül is*, tehát az *újratermelési* útvonalon kívül. Ilyenkor, egy bizonyos értelemben a társadalmi eszközök (a társadalmi tőke) *köl-töztetéséről* van szó, az eszközök *jövedelmi gyümölcsöztetése* szerint. A jövedelem ilyen mozgása gazdaságilag nem logikátlan. Különösen akkor nem, amikor a jövedelemszerzési lehetőségek nem azonosak, s így a közös jövedelemszerzési feltételek sem egyenlőek. A jövedelem mozgásának ez a logikája gazdaságilag normálisnak tekinthető, akkor amikor a jövedelemnek, illetve a felhalmozásnak a bank mechanizmusán keresztül szűnik meg helyhez kötöttsége. Ugyanis, olyan feltételekről van szó, amelyek között a társultmunka-alapszervezetek felhalmozási eszközeiket (mint a holt munka eredményét) a bank mechanizmusán keresztül társítják a társult munka *bármely részével*, abból a célból, hogy jövedelmet valósítsanak meg a közös jövedelembe való részesedés által (legtöbbször a *kamatok* által). Ez végül is egyike azoknak az utaknak, amelyek társítják a társadalmi társult munkát a szocializmus fejlődésének meghatározott szakaszán.[25]

Az olyan feltételek között, amikor a társultmunka-alapszervezetek egymás között *közvetlenül* társítják a jövedelmet, illetve a munkát és az eszközöket — abból a célból, hogy jövedelmüket a közös jövedelembe való részesedéssel valósítsák meg — normális jelenségnek számít, ha az újratermelési összekapcsolódás egyben a jövedelem mozgásának útvonala is. A jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítás folyamatának újratermelési alapja, valódi biztosítéka az újratermelési folyamat *összhangjának*, valamint gazdasági és társadalmi *hatékonyságának*.

Az önigazgatásilag meghatározott fejlesztési programok pólusait képezik a részek összegyűjtésének a mag integráló ereje és szerepe körül.

Ezek tehát a társadalmi-gazdasági, szociális és ezzel a termelési-technológiai társítás vázát képezik. E társítás feltétele és egy bizonyos értelemben következménye is a *pénzügyi integráció;* a társultmunka-alapszervezetek jövedelmének, illetve munkájának és eszközeinek a társítása.

A mindennapi gyakorlat már megbízható tanúja a jövedelem, illetve a munka és az eszközök ilyen társítási folyamatának a társult munka formális szervezési struktúráján belül, illetve ezen kívül.

VI.

A BEVÉTEL, A JÖVEDELEM, A VESZTESÉG ÉS AZ ÚJRATERMELÉSI FOLYAMATOK

1. A bevétel[26] *és az újratermelési folyamatok*

Bevétel alatt az értékesített termelés társadalmilag elismert értékét kell érteni. Az I. fejezetben megállapítottuk, hogy a piaci ár (B_q) *eltér* az egyéni termék értékétől ($É_q$).

$$B_q \gtrless E'_q$$

A piaci árnak, az egyéni termék értékétől való eltérés arányában a bevétel is eltér az értéktől ($B \gtrless É$).

Mivel jövedelemre kizárólag a társultmunka-alapszervezet szintjén lehet szert tenni, így bevételre is csak ebben lehet szert tenni, függetlenül attól, hogy milyen módon jön létre.[27]

A társultmunka-alapszervezetek termékeik és szolgáltatásaik *közvetlen* értékesítésével vagy a közös bevételben való *részesedéssel* a közös készterméknek értékesítése által tesznek szert összbevételre. A társultmunka-alapszervezet abban az esetben szerzi összbevételét *közvetlenül*, ha *végső* árutermelő a termelési folyamatban. Illetve abban az esetben, ha a többi társultmunka-alapszervezettel való termelési-technológiai kapcsolata mellett, termelésének egy részét (pl. a szakaszosan összekapcsolt alapszervezetek összehangolatlan kapacitásai miatt) közvetlenül értékesíti a piacon (2. kép, 4. képlet).

Amennyiben a társultmunka-alapszervezet végső árutermelő, tehát amikor közvetlen értékesítéssel tesz szert közös bevételre, *önálló* (saját, különálló, párhuzamos) *újratermelési folyamattal* rendelkezik. Ez az újratermelési folyamat gazdaságilag akkor lesz *eredményes*, ha az összbevétel (B_{tmasz}) egyenlő vagy nagyobb a termelési költségeknél (K_{tmasz}).[28]

A társultmunka-alapszervezet összbevétele akkor lesz egyenlő a termelési költségekkel (Marxnak az áru önköltségéről adott meghatározása értelmében), ha egyenlő az egyéni értékkel:

$$B = E' = K$$

K = termelési költségek

Amennyiben B=K, a jövedelem egyenlő az újonnan termelt értékkel (J=Ém). Az összbevétel akkor lesz nagyobb a termelési költségeknél (B>É), ha a piaci ár magasabb az egyéni értéknél:

$$B_q > E'_q; \quad C_q > K_q$$

K_q = az egységnyi termék(áru) termelési költségei.

Az újratermelési folyamat gazdaságilag akkor tekinthető *normálisnak*,[29] ha B≧K. Ebben az esetben a társultmunka-alapszervezet a következő újratermelési folyamatot bővített alappal kezdheti.

$$T \ldots\ldots\ldots T'$$

Ugyanis, ha B≧K, a társultmunka-alapszervezet jövedelmet valósít meg (amely szintén egyenlő vagy nagyobb az újonnan termelt értéknél — J≧Ém), amely anyagi és gazdasági alapját képezi a különböző célok elérésének. A fontosabb célok egyike: *a munka anyagi alapjának fejlesztése* (a bővített újratermelés).

Az együttható, amely megmutatja az újratermelési szakasz gazdasági (és társadalmi) hatékonyságát, az összbevétel és a termelési költségek arányával fejezhető ki. Tehát:

$$\epsilon = \frac{B_{tmasz}}{K_{tmasz}}$$

A konkrét újratermelési ciklus csak akkor hatékony gazdaságilag, ha az e≧1. Ilyenkor van lehetőség a bővített újratermelésre.

A társultmunka-alapszervezet jövedelmének felhalmozására különválasztott részét fekektetheti egy másik, illetve több társultmunka-alapszervezet termelési technológiai elemébe. Vajon az ilyen alapszervezet kérdésessé teszi-e saját újratermelési folyamatainak *normális* lebonyolítását?

A társultmunka-alapszervezet ezt a társítást azzal a *céllal* végzi, hogy jövedelmet valósítson meg a közös jövedelemből való részesedés által. Amennyiben tehát ennek az alapszervezetnek a *különválasztott* újratermelési folyamata (ciklusa) a következő időszakban egyenlő az előző időszakkal (egyszerű újratermelés):

$$T_{tmasz\,n} \quad \cdots\cdots \quad T_{tmasz\,n}$$

akkor a közös jövedelemből való részesedés által megteremtette (az anyagi-gazdasági), tehát a gazdaságilag normális újratermelési folyamat *feltételeit.*

$$T_{tmasz\,n} \cdots\cdots T'_{tmasz\,n}$$

A társultmunka-alapszervezet a *megnövekedett* felhalmozási eszközöket (mint a bővített újratermelés feltételeit) a megnövekedett jövedelem ($\triangle Jk_{tmasz\,n}$) elosztásával valósítja meg, melyre a felhalmozásra elkülönített jövedelemrész társításával tett szert. Ha tehát a társultmunka-

alapszervezet több egymást követő időszakban (állandóan) befekteti megnövekedett felhalmozási eszközeit, megteremti saját bővített újratermelésének feltételeit. Ez az alapszervezet valójában a bővített újratermelést a *társult munka más részeiben,* tehát a társadalmi társult munkában valósította meg. A különválasztott újratermelési folyamatok, annak ellenére, hogy *egyszerű* jellegűek, gazdaságilag normálisak. Egyebek között ebben rejlik a szocialista önigazgatású társult munka társadalmi-gazdasági lényege, a jövedelem társadalmi jellege, a részvevők (minden társultmunka-alapszervezet) társadalmi *felelőssége* az össz, tehát a *társadalmi* újratermelésért, az alapszervezetek dolgozóinak önállósága a megvalósított jövedelem felosztásában és felhasználásában stb.[30]

A társultmunka-alapszervezet összbevételét a közös bevételbe való részesedéssel, a közös késztermék termelésével valósítja meg (az 1. kép, 2. képlet).

A II. fejezetben megállapított állásfoglalással összhangban a társultmunka-alapszervezetek azon újratermelési folyamatai, amelyek részt vesznek a közös késztermék termelésében és a közös bevétel megvalósításában, társítottak *a közös késztermék egységes újratermelési folyamatában.* Az egységes újratermelési folyamat (a munkaszervezet közös késztermékei részére) gazdaságilag akkor tekinthető normálisnak, ha a közös bevétel (B_k) a közös kész termék termelési költségeivel (ΣK_{tmasz}) egyenlő vagy nagyobb. Elvben ilyenkor megvannak a feltételek a bővített újratermelésre minden társultmunka-alapszervezetben. Tehát:

$$T_{tmsz} \cdots\cdots T'_{tmsz}$$

Azt mondjuk elvben, mert bizonyos értelemben „a hozzáadott" feltételt a bővített újratermelés (gazdaságilag normális folyamat) lebonyolításához a közös bevételnek a társultmunka-alapszervezetekre való *reális* felosztása képezi. A közös bevételnek a nem reális felosztása zavart, sőt az újratermelési folyamat megszakítását is előidézheti.[31] A szubjektív viselkedések, melyek az egyéni célok és érdekek kifejezői, az *objektívan reális* újratermelési folyamatot átalakíthatják, megbolygatják, megkárosítva ezzel a közös késztermék termelését és a társadalmi fogyasztást (termelési és személyi), végül pedig a társultmunka-alapszervezet jövedelem-megvalósítását, illetve szerzését is.

Ezeket a megállapításokat az a logikus határozat követi, mely szerint a közös bevétel megvalósításának feltételei között — a $B_k \geqq K_{tamsz}$ feltétel mellett — a közös késztermék, tehát a munkaszervezet normális újratermelési folyamatainak lebonyolításakor a társultmunka-alapszervezetek *összbevétele* a közös bevételből való részesedés alapján *egyenlő vagy nagyobb* kell, hogy legyen termékeik-félkésztermékeik termelési költségénél. Tehát:

$$Bk_{tmasz\,n} \geq K_{tmasz\,n}$$

Tehát, az mellett, hogy biztosítani kell az

$$e_{tmsz} \geq 1 \qquad \left(e_{tmsz} = \frac{Bk}{\Sigma K_{tmasz}}\right) \text{ feltételt,}$$

az $e_{tamsz\ n}$-nek szintén egyenlőnek vagy nagyobbnak kell lenni *egynél.*

$$\left(e_{tmasz\ n} = \frac{Bk_{tmaszn}}{K_{tmasz\ n}}\right)$$

2. A jövedelem, a jövedelemelosztás és az újratermelési folyamatok

A jövedelem mint társadalmi-gazdasági kategória *megvalósított* újonnan termelt értéket képez.

$$J = E'm \pm \Delta E'm$$

J = jövedelem, $E'm$ = újonnan termelt érték,

$\Delta E'm$ = a jövedelem eltérése az újonnan termelt értéktől

Jövedelemre kizárólag a társultmunka-alapszervezetekben lehet szert tenni, függetlenül attól, hogy hogyan, milyen módon valósítják azt meg.[32]

Mivel a jövedelem megvalósítását és szerzését megtárgyaltuk már az előző fejezetekben (a IV. és V. fejezetben), ezúttal csak a jövedelemelosztással foglalkozunk a társultmunka-alapszervezetekben, és az elosztás hatását vizsgáljuk az újratermelési folyamatokra.

2.1. Elsődleges jövedelemelosztás és az újratermelési folyamatok

A társultmunka-alapszervezet jövedelmét a következő részekre osztják: az általános társadalmi és közös fogyasztási részre (J_{at}), valamint a tiszta jövedelemre (J_t).

Az általános társadalmi és közös fogyasztási eszközökre szolgáló jövedelemrészt a jövedelemelosztással választjuk ki, a társultmunka-alapszervezetek, a társadalmi tevékenységek és a közös ügyek munkaszervezetében dolgozók (a részvevők egyenjogúsága a jövedelemelosztásban)[33] társadalmi megállapodásai és önigazgatási megegyezései alapján. Amennyiben az általános társadalmi és a közös fogyasztásra különválasztott jövedelemrész *racionális* (társadalmilag és gazdaságilag is) összeg, s amennyiben dinamikája nem növekszik gyorsabban a jövedelemnövekedésnél, s végül (mely külön fontosságú társadalmi és gazdasági tényezőt képezhet) ha *tényleg* az általános áru-pénz forgalomba kerül (s nem a termelő fogyasztásba)[34], akkor megvannak az előfeltételek az objektívan lehetséges bővített újratermelésre. Előfeltételeket mondunk, mert nem biztos, hogy a bővített újratermelés eléri az objektívan lehetséges (és szükséges) szintet. Ez a *tiszta jövedelem* elosztásától függ (a jövedelem célrendeltetésű elosztása).

Ha azonban az általános társadalmi és közös fogyasztásra, a reális jövedelmi keretből különválasztott jövedelemrész akkora, hogy a tiszta jövedelem *megközelíti* a „szokásos" személyi fogyasztás szintjét és a tartalékalapokba való kötelező rész kiválasztását, akkor a társultmunka-alapszervezeteknél reálisan várhatók az eltérések az objektívan lehetséges, pontosabban szükséges[35] újratermeléshez viszonyítva.

2.2. A tiszta jövedelem elosztása (a célrendeltetésű elosztás) és az újratermelési folyamatok

A tiszta jövedelem elosztásáról a társultmunka-alapszervezet dolgozói *önállóan* döntenek. Nem mélyülve el a tiszta jövedelem elosztásának társadalmi-gazdasági kritériumaiban és alapelveiben[36], az újratermelési folyamat lebonyolításának szempontjából meg kell tárgyalni a szabadság fokának kérdését (a tiszta jövedelem elosztásában) a munkaszervezetek különböző *struktúrájának* feltételei között, illetve azon feltételek között, amikor a társultmunka-alapszervezetek végső árutermelők és amikor részt vesznek a közös késztermék termelésében.

Amennyiben a társultmunka-alapszervezetek végső árutermelők, a munkaszervezetben *párhuzamos és zárt* újratermelési folyamatok játszódnak le (az 5. képlet). Minden társultmunka-alapszervezetnek érdeke, hogy újratermelési folyamata zökkenésmentesen (gazdaságilag és a menetét illetően is) bonyolódjon le. A zárt újratermelési folyamatok, valamint a célok és érdekek (gazdasági és szociális) magas fokú belső függetlensége feltételeit képezik ezen társultmunka-alapszervezetek *nagyobb* „szabadságának" a tiszta jövedelem elosztásában; az alapszervezetek objektív szükségleteihez — újratermeléséhez való „hozzáilleszkedésével". Ezeket a társultmunka-alapszervezeteket a tiszta jövedelem elosztásában sokkal jobban *kötelezik a társadalmi normák* (társadalmi megállapodások és önigazgatási megegyezések)[37] , mint a termelési-technológiai és gazdasági (jövedelmi) közösség.

A tiszta jövedelem elosztásának szemszögéből az ilyen helyzet a jövedelmet a *személyi fogyasztás* javára terelheti, s ezzel lassítja a *bővített* újratermelést. Ezekből az okokból a munkaszervezetek ilyen struktúrája értelmetlen (3. kép)[38], amint azt már az I. fejezetben is leszögeztük.

Azonban annak a nagyobb „szabadságnak" a tiszta jövedelem elosztásában lehet, s rendszerint van is árnyoldala; veszélyezteti a társultmunka-alapszervezetek hosszú távú fejlesztését, s ezzel az *elkövetkező időszak* személyi fogyasztásának szintjét is. Ugyanis ha az ilyen társultmunka-alapszervezetek, a kisebb felhalmozási alap kiválasztásával, nem társítják jövedelmüket, illetve munkájukat és eszközeiket más alapszervezetekkel, kisebb a lehetősége annak, hogy majd ezek az alapszervezetek érdekeltek lesznek a társulásra abban a pillanatban, amikor azt megkívánják a termelési-technológiai újítások és a termelés (kapacitás) bővítése. Veszteség esetén[39] ugyancsak kisebb a többi társultmunka-alap-

szervezet gazdasági érdekeltsége ezek szanálására[40], mert a szolidaritáson kívül más semmi sem kapcsolja őket gazdasági és szociális egységbe.

Azoknál a társultmunka-alapszervezeteknél, amelyek a közös késztermék termelői, az újratermelési folyamatok egy egységes újratermelési folyamatba társítottak (a 3. és 12. számú képlet).

Minden társultmunka-alapszervezetnek érdeke, hogy az egységes újratermelési folyamat zökkenésmentesen menjen végbe. Ugyanis a közös késztermékek újratermelési folyamatának kontinuitása feltételét képezi a megszakítás nélküli közös bevételnek és minden társultmunka-alapszervezet jövedelmének. A társultmunka-alapszervezetek újratermelési folyamatának gazdasági hatékonysága függvényét képezi a közösen megvalósított jövedelem, s felosztásával az alapszervezetek összbevételének és saját termelési költségeiknek (Bk_{tmasz}: K_{tmasz}).

Mivel a közös bevétel a késztermék (az áru) és a paci ár függvénye, a III. fejezetben megállapított következtetésünk még inkább kidomborodik. Ott ugyanis megállapítottuk, hogy a közös késztermék a jövedelem, illetve a munka- és eszköztársítás és az újratermelési folyamatok pólusát képezi. Tehát az egyéni célok és érdekek társításának (egybegyűjtésének) alapját képezi, hogy azok közös célokká és érdekekké alakuljanak át. Éppen a célok és érdekek[41] közössége, melyet a késztermék közös termelése eredményez, *szűkíti* (csökkenti) a társultmunka-alapszervezetek „szabadságát" a tiszta jövedelem elosztásában. Az ilyen felosztás objektívan minden társultmunka-alapszervezetben az *egész* — az egységes újratermelési folyamatok szükségleteihez „igazodik". A társadalmi normák mellett a társultmunka-alapszervezeteket a tiszta jövedelem elosztásában még nagyobb mértékben kötelezi a termelési-technológiai és a gazdasági (jövedelmi) közösség. Ez a nagyobb közös „kötelezettség" a tiszta jövedelem elosztásában nem adminisztratív és technokrata-centralisztikus jellegű, hanem gazdasági és önigazgatási jellegű. Ugyanakkor társadalmi jellegű is — nagyobb mennyiségű késztermeket (árut) kell a társadalom rendelkezésére bocsátani. A nagyobb gazdasági, önigazgatási és társadalmi „kötelezettség" a tiszta jövedelem elosztásával reális feltételét képezi a jövedelem, illetve a munka és az eszközök hatékonyabb társításának, a közös termelés bővítése és a közös bevétel növelése céljából, s rajta keresztül a társultmunka-alapszervezetek jövedelmének növekedése céljából is. Ennélfogva a nagyobb „kötelezettség" a tiszta jövedelem elosztásában, a társultmunka-alapszervezetek *jövedelmének növelését* is feltételezi. A nagyobb erőfeszítések a folyamatban levő jövedelem elosztásában *többszörösen* megtérülnek az alapszervezet reális jövedelemnövekedésén keresztül, a közös késztermék és a közös bevétel növekedése alapján. A II. fejezetben megállapított következtetést, mely szerint igen szoros a kölcsönhatás a munkaszervezet termelésének (a közös késztermék) folytonossága és a társultmunka-alapszervezet jövedelme között, s így az újratermelési folyamatok és gazdasági hatékonyságuk hajtóerejét képezi — ezennel még egyszer alátámaszthatjuk.

3. *A veszteség és az újratermelési folyamatok*

A társultmunka-alapszervezetnek akkor van vesztesége[42], ha összbevétele (B) kisebb a termelési költségeknél (K)[43]. Tehát:

$$E'v = K - B$$

$$B < K$$

$E'v$ = veszteség.

A veszteség olyan méretű is lehet, hogy a társultmunka-alapszervezet nemcsak hogy nem tud jövedelmet (J) megvalósítani az összbevételből, hanem nem tudja fedezni a termelésben elhasznált eszközöket sem (veszteség a termelés alkotóelemeiben).

$$E'v = K_{ae} - B$$

$$B < K_{ae}$$

K_{ae} = anyagi újratermelési költségek.

Azoknál a társultmunka-alapszervezeteknél, amelyek *végső* árutermelők, a veszteség vagy a termékek-félkésztermékek alacsony piaci ára (Bq) függvénye (nagy az eltérés a piaci ár és az egyéni érték között), vagy pedig a magas termelési költségek (Kq) függvénye, melyet a társadalom nem ismer el az árucserében. Az ilyen társultmunka-alapszervezetek vesztesége a munkaszervezetben, különösen, ha a lényegbe hatol ($B < K_{ae}$), zavart kelt az újratermelési folyamatokban, sőt meg is szakíthatja őket. A megbolygatott újratermelési folyamatok a termelés *csökkenéséhez*, tehát az újratermelés *leszűküléséhez* vezetnek.

$$(T \ldots T - t; \quad Q_k \ldots Q_k - q).$$

Ezeknek a folyamatoknak a megszakítása a termelés leállításához vezet, s kimarad a termék-félkésztermék ($T \ldots T = O$; $Q = 0$). Ezért olyan nagyfontosságú az a társadalmi-gazdasági és szociális kérdés, hogy mikor kell a *termelést* (újratermelést) *leállítani veszteség* esetén? A gyakorlati döntéshez alapul szolgálhat az összbevétel (B) és a változó költségek (Kv)[44] közötti viszony elemzése. Elméletileg ezek a viszonyok lehetségesek:

1. $B > K_v$
2. $B = K_v$
3. $B < K_v$

Az első esetben a B és K_v viszonya alapján gazdaságilag indokolt folytatni a termelést, azzal a feltétellel, hogy a veszteség rövidlejáratú; az újratermelési folyamat *pillanatnyi*, nem pedig *tartós* zavaráról van szó. Ha ugyanis folytatják a termelést, a veszteség kisebb, mintha teljesen

megszakítanák. Amennyiben folytatódik a termelés, az összbevétel-többletből (a változó költségek feletti rész) fedezni lehet a fix költségek egy részét. Így a veszteség egyenlő:

$$E'_v = K_f - \Delta B_t$$

K_f = fix költségek; ΔB_t = bevétel-többlet

Amennyiben a második esetben semleges a viszony (legalább gazdaságilag) a B és K_v között, a harmadik esetben *nem igazolt* a termelés folytatása. Amennyiben folytatódik a termelés, a veszteség *nagyobb*, mintha megszakítanák (leállítanák) a termelést. Ha folytatódik a termelés, a fedezetlen fix költségek mellett nem lehet fedezni a változó költségek egy részét sem. Így a veszteség egyenlő:

$$E'_v = K_f + \Delta K_v$$

ΔK_v = a változó költségek fedezetlen része.

A döntéshozatalt, az újratermelési folyamat zavarainak időtartama mellett feltételezi a veszteség *szanálásának* lehetősége is. Amennyiben a társultmunka-alapszervezetek végső árutermelők, a többi alapszerevezet gazdasági érdekeltsége kisebb e szanálást illetően. A veszteség szanálása, ha egyáltalán sor kerül rá, nem gazdasági érdekből történik, hanem szolidaritásból vagy pedig azért, mert a társadalomnak szüksége van az adott alapszervezet termékeire.

A közös késztermék termelésével foglalkozó társultmunka-alapszervezetek „állásfoglalása" az egyes társultmunka-alapszervezetek (termelési-technológiailag és gazdaságilag összekapcsolt) veszteségével kapcsolatosan a gazdasági (jövedelmi) és szociális közösség szintjétől függ.

Az egységes újratermelési folyamat parcializálásának és individualizálásának feltételei között az adásvételi viszony felállításával a társultmunka-alapszervezetek gazdaságilag csak akkor érdekeltek a jövedelem szanálásában, ha e nélkül a saját jövedelmük is *veszélyben forog*. Tehát csak akkor, ha a veszteség a közös késztermék (s ilyen alapon a közös bevétel) csökkenéséhez vezet, illetve ha a termelés megszakításához és a késztermék elmaradásához vezet (10. képlet).

Az újratermelési folyamat, s ezzel a társultmunka-alapszervezet jövedelme megvalósításának veszélyeztetésére általában akkor kerül sor, ha veszteség jelentkezik a termelés alkotóelemeiben. A termelés alkotóelemeiben jelentkező veszteség a társultmunka-alapszervezetek közötti *pénzügyi folyamatok megszakításához* vezet, reálisan feltételezi a termelési-technológiai újratermelési folyamat[45] megszakítását is.

Ha azonban a társultmunka-alapszervezet újratermelési folyamatai *egységes* újratermelési folyamatba *társultak*, s a közös késztermék termelésében kifejtett hatékonyságuktól függ a közös bevétel, illetve minden alapszervezet összbevétele, akkor gazdaságilag (jövedelmileg) érdekeltek abban, hogy *ne kerüljön sor veszteségre*, illetve érdekük, hogy *szanálják*

azt, *amennyiben* jelentkezik. Mert, mint azt a II. fejezetben megállapítottuk, ha valamely társult munka alapszervezete nem vesz részt a közös késztermék termelésében, megszakad a termelési folyamat, elmarad a késztermék és az alapszervezet jövedelme (10. képlet).

Ha valamely társultmunka-alapszervezetnek a közös bevétel reális felosztása mellett is — hosszabb időn keresztül — objektív előfeltételei vannak a veszteségre,[46] a többi alapszervezetnek viszont érdeke, hogy erre ne kerüljön sor, ekkor tudatosan, tervszerűen, önigazgatási alapokon közös bevételük, illetve jövedelmük egy részét ennek az alapszervezetnek *utalják át.* Ily módon biztosítva van ezen alapszervezet *normális gazdasági működése* és az *egységes újratermelési folyamat kontinuitása,* illetve *minden alapszervezetben* megvan a lehetőség a *jövedelem megvalósítására* (jövedelemszerzésre). Ha azt mondjuk *minden* társultmunka-alapszervezetben, akkor beleértjük azt az alapszervezetet is, amely veszteséggel dolgozna, ha nem ömlesztenék át neki a többiek a közös bevétel egy részét. A közös bevétel egy részének a veszteséges alapszervezetek felé való tudatos, tervszerű és önigazgatási alapokon történő átirányítása, gazdasági *jelentősége* (szükségessége) „elismert" az egységes újratermelési folyamat kontinuitásának biztosításában, s így társadalmi és szociális értelemben is egyenjogú részvevőnek számít a közös jövedelem megvalósításában és saját jövedelmének szerzésében[47].

Jegyzetek:

[1] Marx: A tőke, II. köt. „Szikra" Budapest, 1953. 207. oldal.

[2] Elfogadva azt a megállapítást, mely a közös termék kitermelése folytonosságának jelentőségéről szól a társultmunka-alapszervezetek jövedelme megvalósításának és megszerzésének folyamatában (a II. és III. fejezet).

[3] A viszonylagosan reális feltételezés mellett, hogy a közös bevétel elosztásán keresztül biztosítják a társultmunka-alapszervezetek elhasznált eszközeinek újratermelését.

[4] Lásd Edvard Kardelj: Ostvarivanje ustavnih načela o udruženom radu, Beograd, 1974. 28. oldal.

[5] A termék (félkésztermék) értéke egyenlő az átvitt és újonnan termelt értékkel. Tehát $É = (Ka_e + Ke_e) + É_m$ É = érték; Ka_e = az anyag átvitt értéke; Ke_e = a munkaeszközök átvitt értéke; $É_m$ = újonnan termelt érték.

[6] Az irreális (gyakran kierőszakolt) piaci ármódosítók következményeiről az újratermelési folyamatokról e fejezet következő pontjában lesz szó.

[7] Melyek jelentősen különböznek a belső árak költségvetési elvének kialakulásától (lásd e fejezet következő pontját).

[8] Az állandó költségekről, lásd Jovan Mitrović: Sistem standardnih troškova, Beograd, 1965.

[9] Az objektívan feltételezett költségekről lásd dr. Stevan Kukuleča: Ekonomika preduzeća, Beograd, 1974.

[10] Ha, például: $B_k = 1000$, $Ká_k = 800$, $Ká_{tmasz} = 120$,

$$Bqb_{tmasz} = \frac{120 + 30}{50} = \frac{150}{50} = 3{,}00 \text{ dinár}$$

$$ejf = \frac{120}{80} = 0{,}15$$

$$Jf_k = 1000 - 800 = 200$$

$$Jf_{tmasz} = 200 \cdot 0{,}15 = 30$$

[11] Az ily módon kialakított belső árak okát lásd: Samoupravna ekonomija organizacija udruženog rada, Beograd, 1979. c. könyvünkben.

[12] A köztársasági és tartományi megállapodással megállapított árszint.

[13] Például a kukorica magas piaci (vagy megbeszélt) ára nemcsak az állattenyésztést, hanem a hús- és konzervipart, az állattenyésztő társultmunka-alapszervezeteket és a társadalmi fogyasztást is veszélyeztetheti.

[14] A közös bevételt reálisan be kell tervezni, ha a késztermékeket olyan *ismert* vásárlónak adják el, amellyel a munkaszervezet mint a közös késztermékek értékesítője, jövedelmileg összekapcsolt.

[15] A tényleges költségek az objektívan feltételezett (szükséges, fontos) és a szervezési — szubjektív (felesleges, szükségtelen) költségek összességét képezi.

[16] A társultmunka-szervezetek gyakorlatában a következő felhalmozási lehetőségek ismeretesek mint költségpótlékok:

1. a konkrét alapszervezet előző időszakában megvalósított felhalmozása,
2. a konkrét alapszervezet tervezett felhalmozása,
3. a munkaszervezet átlagos (megvalósított) vagy tervezett felhalmozása,
4. a gazdasági ágazat, illetve csoport megvalósított (átlagos) felhalmozása és
5. annak az alapszervezetnek a megvalósított vagy tervezett felhalmozása, amelynek eladják a terméket-félkésztermékeket. (Részletesebben lásd a: Samoupravna ekonomija udruženog rada c. könyvben, Beograd, 1979.)

[17] Tehát:

a.)
$$G_{MSZ\ I} = \frac{B_k}{Ká_k}$$

$$G_{MSZ\ II} = \frac{B_k}{Ká_k + \Sigma K_{tmasz}}$$

$$G_{MSZ\ II} < G_{MSZ\ I}$$

G_{MSZ} = *a munkaszervezet gazdaságossága;*

Σk_{tmasz} = a társultmunka-alapszervezet szervezésével elő-

idézett költségek (részletesebben lásd munkánk VI. fejezetében).

18 Edvard Kardeljt idézzük: „... nálunk egyesek azt hiszik: Ha kimondják a „jövedelem" szót, ezzel mindent megmondtak. Tény azonban, hogy a jövedelem azon részével, amely a holt munka eredménye, és amely belekerül, vagy legalábbis bele kellene, hogy kerüljön a felhalmozásba, meglehetősen rosszul gazdálkodnak, és ezért senki senkinek sem tartozik felelősséggel..." (Slobodni udruženi rad. Bgd., 1978. 88—89. oldal.)

19 A társult munka törvényének 84. szakasza.

20 Lásd Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad Beograd, 1978., 80. oldal és a principi organizovanja organizacije udruženog rada socijalističkog samoupravljanja c. könyvet, Bgd., 1979., 71—79. oldal.

21 Lásd e munka IV. fejezetét.

22 Ezzel megvalósul az összhang a bővített újratermelés mennyiségi oldalát illetően, a beruházások gazdasági (és társadalmi) hatékonysága viszont magasabb szintre emelkedik.

23 A társultmunka-alapszervezetek félkésztermék-terméke befejezésére gyártott új (gyakran párhuzamos) kapacitások kiküszöbölésének lehetősége. (Az össz gazdaságban gyakran *számos* ilyen alapszervezet létezik) — lásd a 4. képletet.

24 A hármas számú alapszervezet (a 4., illetve a 16. képlet) össztermelését (Σ q_{tmasz3}) bekapcsolja a közös késztermékbe saját összbevételének növekedése által ($\triangle$ $B_{k\ tmasz3}$). Mivel azonban ez a társultmunka-alapszervezet, a kapacitások összehangolása előtt — a közös beruházás által — termékei-félkésztermékei többletének közvetett értékesítésével tett szert jövedelemre (amely, elméletileg *egyenlő* azzal a jövedelemmel, amelyet a megnövekedett közös bevétel alapján megvalósíthatnának), az ő részére önigazgatási megegyezéssel meghatározható a *járandóság* az eszközök társítása által (annak az alapszervezetnek a megnövekedett jövedelmében való részesedéssel, melynek műszaki és technológiai fejlődésébe beruházta eszközeit, konkrétan az 1. számú alapszervezet megnövekedett jövedelmébe való részesedéssel).

25 Marx: A tőke, III. köt. 591—592 l.: „Végül nem kétséges, hogy a hitelrendszer hatalmas emelő lesz a tőkés termelési módból a társult munkán alapuló termelési módra való átmenet során, de csak mint egyik elem, amely magában a termelési módban végbemenő más hatalmas, alapvető átalakulásokhoz kapcsolódik. Ezzel szemben azok az illúziók, amelyeket szocialista részről tápláltak a hitel- és bankügy csodatevő hatalmáról, onnan erednek, hogy egyáltalán nem értik meg a tőkés termelési módot és azt, hogy a hitelügy e termelési mód egyik formája. Mihelyt a termelési eszközök már nem válnak tőkévé (ami a magántulajdon megszűnését is magában foglalja), a hitelnek mint olyannak nincs értelme többé. Ezt egyébként a saint-simonisták is belátták."

Rámutatva, hogy a közös bevételbe való részesedés által is jelent-

kezik a klasszikus hitelviszony, Edvard Kardelj (Slobodni udruženi rad c. munkájának a 80. oldalán) ezt vallja: „... mint olyan viszonyt, melyet a szocialista gazdasági (joggal) »kölcsönkért« a tőkés rendszertől." Egy másik helyen (idézett mű 104. oldal) Edvard Kardelj a köv. mondja: „... azt hiszem, hogy a társult munka viszonyainak fejlesztésében, illetve a társult munka önigazgatási társításának előremozdításában a társultmunka-alapszervezetek egymás közötti hitelviszonyai *nem válhatnak szabállyá* (kiemelte T. B.), habár semmiképpen sem kell őket kikapcsolni".

[26] Szándékosan alkalmaztuk a *bevétel* általános kifejezést, hogy csak a gazdasági tartalmára mutassunk rá, ne pedig a megvalósítási módjára is.

[27] Lásd a Társult munka törvénye 61. és 70. szakaszát, Beograd, 1976.

[28] Marx egyértelműen elhatárolta az áru tőkés költségét az áru igazi költségétől: „Az áru tőkés költségét azon mérik, mennyi tőkét adtak ki, az áru igazi költségét azon, mennyi munkát adtak ki." Nyilvánvaló tehát, hogy Marx az „áru költségét" kiegyenlíti a termelésbe befektetett összes munkával (c + v + m, illetve Ká + Ke + Ém). A tőke III. köt. Budapest, 1956., 56. oldal.

Dr. Miladin Korać a Socijalistički samoupravni način proizvodnje c. könyvében (Bgd., 1977., 121. oldal) a következőket írja: „A tőkés önköltségi ár a szocializmusban „magába foglalja" ... a termelésre elhasznált eszközök pénzben kifejezett értékét és az árutermelő munkásoknak kifizetett személyi jövedelmet (fizetést).

Ugyanez a szerző az idézett mű „Stvarno koštanje robe — izraz samoupravnih odnosa proizvodnje" c. fejezetében (a 123. és a 124. oldalon): „Ezért természetes, hogy nekik mint termelőknek (nem pedig, mint a termelőeszközök tulajdonosainak) az előállított áru minden példánya éppen annyiba kerül, amennyi munkát (átvitt és újonnan hazzáadott) ténylegesen elhasználnak a kitermeléshez ..... a tényleges önköltségi ár (öá) magába foglalja a ténylegesen átvitt (ám) és újonnan hozzáadott (um) munkát az áru kitermelésére, s ezért a következő képlet fejezi ki:

$$öá = ám + um"$$

[29] A szocialista önigazgatás társult munkájában az újratermelés csak akkor tekinthető társadalmi-gazdaságilag hatékonynak, ha *bővített formában* valósul meg. Ezért az ilyen újratermelési folyamatok, illetve újratermelési ciklusok, amelyek ezt biztosítják, gazdaságilag *normálisnak* nevezhetők.

[30] Lásd a JSZSZK Alkotmánya 1. szakaszát, Bgd., 1974.

[31] Lásd e munka III. és IV. fejezetét.

[32] Lásd a Társult munka törvénye 60. szakaszát, Bgd., 1976.

[33] Lásd a Samoupravna ekonomija organizacija udruženog rada c. könyvünket, Bgd., 1979.

[34] Illetve, ha nem alakult át (J_{at}) *társadalmi tőkévé* (a beruházásokat finanszírozó eszközzé), amely a társult munkán *kívül* összpontosul, s amelyről akkor rajta kívüli társadalmi tényezők döntenek.

[35] Tekintettel azokra a társadalmi szükségletekre a termékek és „kötelezett-

ségek" iránt, amelyeket a tudományos-technológiai forradalom (az új műszaki-technológiai találmányok) idéznek elő.

[36] Lásd a 33. jegyzetben idézett könyvünket.

[37] Lásd a Társult munka törvénye 115. szakaszát, Bgd., 1976.

[38] Ami semmiképpen sem jelenti azt, hogy az ilyen munkaszervezetet fel kell számolni, tönkre kell tenni. Ellenkezőleg, az összetételét fokozatosan optimálissá kell változtatni (1. kép, 2. képlet) — új kapcsolatok kiépítésével, amelyek a részeket (a felosztott alapszervezeteket) összekapcsolják termelési-technológiai és gazdasági (jövedelmi) egésszé, vagyis megnyílik az út a munkaszervezetek közötti dezintegráció-integráció folyamatában.

[39] Lásd munkánk e fejezetének következő pontját.

[40] A Társult munka törvénye 155. szakaszában meghatározza a kötelező gazdasági és egyéb segélynyújtást veszteség esetén „... a szolidaritás és kölcsönösség elvével összhangban ... ha az közös érdekük (a munkaszervezeté és a társadalmi-politikai közösségé — T. B.) vagy társadalmi érdek."

[41] A célok globális rendszeréről: az optimális saját célok elérése és érdekek érvényesítése a közös célok megvalósításával (lásd bővebben a Principi ekonomije organizacije udruženog rada socijalističkog samoupravljanja c. könyvünkben, Savremena administracija, Belgrád, 1978.).

[42] Dr. Miladin Korać (a Socijalistički samoupravni način proizvodnje c. könyvében Bgd., 1977. 147. old.) az „önigazgatási termelési egységek" veszteségét *ügyviteli* veszteségként határozza meg és „... ez *munkabeli veszteséget* képez (a munkaszervezetnek), mely nem kapott társadalmi elismerést az árucsere folyamatában". A Társult munka törvényének 154. szakasza szerint a társult munka alapszervezete veszteséges, „... ha a zárszámadás szerint nem valósított meg olyan összegű jövedelmet, hogy fedezze az ideiglenesen elszámolt és kifizetett személyi jövedelmet vagy hogy fedezze a törvénnyel szavatolt összegű személyi jövedelmet arra az elszámolási időszakra, amelyre a személyi jövedelmet nem tudta ideiglenesen elszámolni és kifizetni, illetőleg amelyre a törvénnyel szavatolt személyi jövedelmet nem tudta fedezni".

[43] Az áru igazi költsége értelmében (lásd Marx: A tőke III. köt., Bp., 1956., 52. oldal).

[44] Mint a proporcionális (Kpr) és a relatívan fix (Krf) költségek összegét.

[45] Lásd e munka III. fejezetét.

[46] Például a kedvezőtlen anyagbeszerzési feltételek, a műszaki-technológiai tényezők elavultsága és hasonlók miatt.

[47] Rámutatva arra a lehetőségre, hogy az összmunkafolyamat szempontjából szükséges egyes társultmunka-alapszervezet „deficitáris, alacsony felhalmozó-képességű" lesz, Edvard Kardelj (az Ostvarivanje ustavnih načela u udruženom radu c. művében Bgd., 1974., 29. oldal) leszögezi: „... Itt nem kell utólagosan felosztani a jövedelmet, vagyis ezt az alapszervezetet a *munkásaival való valamiféle szolidaritás* (kiemelte T. B.) alapján beiktatni, hanem a megfelelő önigazgatói okmányban előirányozni, hogy a közös jövedelemből folyósított ilyenfajta szubvenció elismerhető a szóban forgó alapszervezet jövedelmeként.

Tehát ezek jövedelmét állandóan szubvencionálják, úgyhogy a munkásaik is érdekelté válnak az olyan társultmunka-alapszervezetek létezéséért, amelyek önállóan rendelkeznek az egész jövedelemmel, beleértve a *szubvenciót is.*" (kiemelte T. B.).

Fordította *LAKI Mária*

Rezime

Tokovi reprodukcije u organizacijama udruženog rada socijalističkog samoupravljanja

Ova studija je nastavak rada koji je objavljen u prethodnom broju ovog časopisa. Rad se sastoji od tri osnovna dela i to:

— ekonomski odnosi između osnovnih organizacija udruženog rada i tokovi reprodukcije,
— samofinansiranje udruživanjem dohotka i tokovi reprodukcije,
— prihod, dohodak, gubitak i tokovi reprodukcije.

Analizirajući ekonomske odnose između osnovne organizacije udruženog rada prof. dr Tomislav Bandin konstatuje, da ekonomski odnosi nisu samo faktor ostvarivanja dohotka već faktor obezbeđivanja normalnih tokova reprodukcije. Istovremeno naglašava da uprošćeno, jednostrano tretiranje ekonomskih odnosa može dovesti do parcijalizacije tokova reprodukcije i individualizacije ciljeva i interesa.

U poglavlju „Realno raspoređivanje zajedničkog prihoda i tokovi reprodukcije" ukazuje na pojam zajedničkog prihoda i na način njegovog raspoređivanja. Autor se posebno bavi problematikom pronalaženja realnog kriterijuma za raspodelu zajedničkog prihoda i dohotka. Ukazuje na pozitivnu i negativnu stranu svakog mogućeg faktora kao kriterijuma.

U tačci „Odstupanje od realnog raspoređivanja zajedničkog prihoda i tokovi reprodukcije" autor nabraja faktore, koje mogu dovesti do tog „poremećaja". To su na primer sledeći faktori: neusklađenost ponude i tražnje, neke dogovorene mere u oblasti društvene reprodukcije, monopolske pozicije i ponašanje itd. Autor posebno naglašava da ti poremećaji mogu biti takvih razmera da ugroze, ili čak da dovedu do prekida tokova reprodukcije.

U petom poglavlju autor analizira problematiku samofinansiranja, i konstatuje da finansijski odnosi između onsnovnih organizacija udruženog rada nisu samo faktori ostvarivanja dohotka već su faktori proširene reprodukcije. Posebno ukazuje na posledice loše uspostavljenih finansijskih odnosa između osnovnih organizacija udruženog rada.

Prilikom tretiranja problematike ekonomske motivisanosti udruživanja dohotka, autor konstatuje: „Udruživanjem dohotka, odnosno rada i sredstava, u cilju povećanja (rasta) dohotka po osnovi učešća u povećanom (priraslom) zajedničkom prihodu (koji je funkcija rasta zajedničkog proizvoda) prevladava se individualizacija ciljeva i interesa; parcijalizacija proširene reprodukcije na „moju" i „tvoju" bez interesa i *društvene odgovornosti* za celinu i ekonomsku efikasnost te reprodukcije."

U šestom poglavlju autor analizira problematiku, kako prihod, dohodak i gubitak utiču na tokove reprodukcije. Da bi ovu složenu problematiku objasnio izlaganje počinje sa objašnjavanjem pojmova tih ekonomskih kategorija.

Autor konstatuje da osnovne organizacije udruženog rada stiču ukupan prihod direktnom realizacijom svojih proizvoda ili usluga ili učešćem u zajedničkom prihodu. Detaljno analizira problematiku sticanja i raspoređivanja dohotka, posebno je obradio problem primarno raspoređivanje dohotka i posebno raspoređivanje čistog dohotka. Detaljno i precizno je razrađena problematika, kada su osnovne organizacije udruženog rada zainteresovane za sanaciju neke osnovne organizacije udruženog rada koja, posluje sa gubitkom.

Zusammenfassung

Die Reproduktionsprozesse in den selbstverwalteten sozialistischen Arbeitsorganisationen

Diese Studie ist die Forsetzung der Arbeit, die in der letzten Nummer unserer Zeitschrift erschien. Die Arbeit besteht aus drei grundsätzlichen Teilen uzw.:

— die wirtschaftlichen Verhältnisse zwischen den Grundorganisationen der vereinigten Arbeit, und die Reproduktionsprozesse.

— Die Selbstfinanzierung, durch Vergemeinschaftlichung der Einkommen und die Prozesse der Reproduktion.

— Erträge, Einkommen, Verluste und die Prozesse der Reproduktion.

Bei der Analyse der wirtschaftlichen Verhältnisse zwischen den Grundorganisationen, stellt Prof. Bandin fest, dass die geerbten Verhältnisse nicht nur Voraussetzungen der Einkommenserzeugung, sondern auch der Reproduktionsprozesse sind. Er unterzeichnet gleichzeitig, dass die einseitige, simplifizierte Auffassung der wirtschaftlichen Verhältnisse zur Partialisation der Prozesse und zur Individualisation der Ziele und Interessen führen kann.

Im Kapitel „Die sachliche Teilung des gemeinsamen Einkommens und die Prozesse der Reproduktion" wird auf dem Begriff des gemeinsamen Einkommens, und auf seine Verteilung hingewiesen. Der Verfasser befasst sich besonders mit dem Problem der Ermittlung von reellen Kriterien für die Teilung des gemeinsam erzielten Ertrags und Einkommens. Er verweist auf alle positiven und negativen Eigenschaften jeder Funktion, die als mögliches Kriterium verwendet werden kann.

In dem Teile „Abweichungen von der reellen Teilung des gemeinsamen Einkommens und die Prozesse der Reproduktion" werden die Faktoren aufgezählt, die zu solchen „Abweichungen" führen können. Das sind zum Beispiel diese Tatumstände: Missverhältnisse im Angebot und Nachfrage; vereinbarte Bestimmungen im Ramen der gesellschaftlichen Reproduktion; monopolistische Positionen und Benehmen, usw. Der Verfasser weist besonders darauf hin, dass diese Missverhältnisse so stark sein können, dass sie Gefährdung der Reproduktionsprozesse und sogar deren Abbrechen verursachen können.

Im fünften Kapitel analisiert der Verfasser die Problematik der Selbstfinanzierung und stellt fest dass die finanzielle Verhältnisse zwischen der Grundor-

ganisationen der gemeinschaftlichen Arbeit nicht nur Faktoren der Einkommenserzeugung, sondern auch Faktoren der gesellschaftlichen Reproduktion sind. Er weist besonders auf die möglichen Konsequenzen der unrichtig bestellten finanziellen Verhältnisse der Grundorganisationen hin.

Bei der Behandlung der wirtschaftlichen Motivation der Vereinigung des Einkommens, stellt der Verfasser fest: „durch Vereinigung des Einkommens, bzw. der Arbeit und Arbeitsmittel, um die erreichte Vergrösserung (das Wachstum), durch die Beteiligung in grösseren (angewachsenen), gemeinsamen Ertrage zu erzielen, (die sich als Funktion der gemeinsamen vergrösserten Produktion meldet), wird die Möglichkeit der Individualisation der Ziele und interessen; der Partialisation der erweiteten Reproduktion, auf „meine" und „deine" Beteiligung, das sonst zur gesellschaftlichen Unverantwortlichkeit im Ganzen und in der Effektivität der Reproduktion führen kann, überwunden".

Im sechsten Kapitel analisiert der Verfasser die Problematik, wie das Einkommen und der Verlust auf die Reproduktionsprozesse wirken. Um diese komplizierte Problematik zu erklären, fängt er mit der Definition dieser wirtschaftlichen Kategorien an.

Der Verfasser konstatiert dass die Grundorganisation der vereinigten Arbeit ihren Ertrag, durch die direkte Realisation ihrer Erzeugnisse am Markte oder durch Beteiligung an dem gemeinschaftlichen Ertrag, erzielen kann. Die Problematik der Einkommenserzeugung und Zerteilung wird einzeln analisiert mit besonderen Hinweis auf die primäre Teilung des Einkommens und des Reineinkommens. Auch die Probleme der Interessiertheit der Grundorganisationen an der Sanierung einer Verluste erzielenden Grundorganisation, werden einzeln und detailliert bearbeitet.

Molnár Verona

A TERMELÉS ELŐKÉSZÍTÉSE MATEMATIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSÁVAL

A tervezés és a szervezés mellett a gazdaságos döntéshozatalnak igen hatékony eszköze az optimális döntéshozatal. Egyetlenegy döntéshozatal sem lehet véletlenszerű, ha azt akarjuk, hogy az gazdaságilag megvalósítható és konzisztens legyen, illetve ha azt kívánjuk, hogy még sok más követelménynek is eleget tegyen.

Minden gazdasági döntéshozatal, így a termelési folyamat előkészítésével kapcsolatos is az objektív körülményektől függ (pl. egységnyi anyagráfordítás, gépidő stb.). Ahhoz, hogy termelési programot készítsünk, szükséges, hogy elkészüljön a termelési program terve. Tudnunk kell a termelendő termékek névsorát, ismernünk kell a rendelkezésünkre álló nyersanyagmennyiséget, a termelés technikai-technológiai követelményeit, az output határidejét stb.

A konkrét gyakorlattól függően a termelés előkészítésével kapcsolatban az optimális programozás különböző típusait alkalmazhatjuk. A továbbiakban néhány, a termelés előkészítésével kapcsolatos problémát ismertetünk, de ugyanakkor rámutatunk azoknak gyakorlati alkalmazhatóságára.

1. A szükséges termelési tényezők mennyiségének tervezése

Kezdjük mindjárt egy példával:

Egy üzem két terméket széndékozik gyártani: P_1-et és P-t. A termékek blokkokból, szerelvényekből és részekből tevődnek össze. A kérdés az, hány termelési tényezőt kell beszerezni, illetve biztosítani (részek és a szükséges gépidő) adott termékmennyiség legyártásához.

A következő ábra, a termékek összeállításának módját mutatja. A pontok az egyes részeket alkotó blokkok, illetve szerelvények számát jelentik:

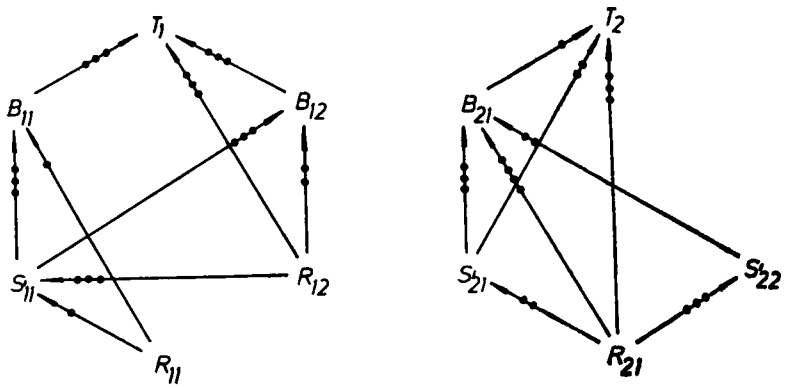

Az ábra alapján fel tudjuk állítani az egyes részek közvetlen felhasználásának táblázatát, amelyet N-nek nevezünk, és amelyet a szükséges termelési tényezők kiszámítására használunk (anyag, a kidolgozás időtartama stb.).

$[N] =$

	T_1	T_2	B_{11}	B_{12}	B_{21}	S_{11}	S_{21}	S_{22}	R_{11}	R_{12}	R_{21}
T_1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T_2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B_{11}	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B_{12}	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B_{21}	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
S_{11}	0	0	3	2	0	0	0	0	0	0	0
S_{21}	0	2	0	0	3	0	0	0	0	0	0
S_{22}	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
R_{11}	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0
R_{12}	3	0	0	2	0	3	0	0	0	0	0
R_{21}	0	3	0	0	4	0	2	3	0	0	0

Az N mátrix azt mutatja, hogy minden termékblokk vagy szerelvény milyen és mennyi egyszerűbb elemből áll. Ezen mátrix alapján ki tudjuk számítani az össz szükségletek mátrixát, mégpedig a következő képlet alapján:

$$[B] = [I-N]^{-1}$$

Az össz szükségletek mátrixa tehát:

$[B] =$

	T_1	T_2	B_{11}	B_{12}	B_{21}	S'_{11}	S'_{21}	S'_{22}	R_{11}	R_{12}	R_{21}
T_1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
T_2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B_{11}	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
B_{12}	3	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
B_{21}	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0
S'_{11}	15	0	3	2	0	1	0	0	0	0	0
S'_{21}	0	5	0	0	3	0	1	0	0	0	0
S'_{22}	3	2	1	0	2	0	0	1	0	0	0
R_{11}	15	0	3	2	0	1	0	0	1	0	0
R_{21}	0	23	0	0	16	0	2	3	0	0	1

Ha ismert a termelendő mennyiség, vagyis a T_1-ből is és a T_2-ből is egyet-egyet kívánunk termelni, akkor a B mátrix és a termelés volumenét jelző vektor szorzásával a következő eredményhez jutunk:

$$\underline{B} \cdot \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \\ 0 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 3 \\ 3 \\ 1 \\ 15 \\ 5 \\ 5 \\ 15 \\ 54 \\ 23 \end{bmatrix}$$

A kapott oszlopvektor arról ad információt, hogy mennyi alkatrészre, szerelvényre, illetve blokkra van szükség ahhoz, hogy a T_1 és T_2-ből egy-egy terméket össze tudjunk állítani. Tehát megkaptuk a szükséges alkatrészmennyiségek vektorát. Pl. egy T_1 és egy T_2 termék összeállításához összesen 23 R_{21}-re van szükség.

Legyen ismert az össz R_{11}, R_{12} és R_{21} alkatrészek termeléséhez szükséges anyagmennyiség (mivel, hogy minden összetett elem R_{11}, R_{12} és R_{21}-ből áll).

	R_{11}	R_{12}	R_{21}
Nyersanyag I	3 kg/drb	1	1
Nyersanyag II	1	1	5

Ha most megszorozzuk az előbbi anyagszükséglet vektorát a szükséges alkatrészmennyiségek vektorával, akkor az anyagszükséglet vektorát kapjuk:

$$\begin{bmatrix} 0&0&0&0&0&0&0&0&3&1&1 \\ 0&0&0&0&0&0&0&0&1&1&5 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 3 \\ 3 \\ 1 \\ 15 \\ 5 \\ 5 \\ 15 \\ 54 \\ 23 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 122 \\ 184 \end{bmatrix}$$

A kapott eredmény alapján leszögezhetjük, hogy egységnyi T_1 és T_2 termék termeléséhez 122 kg nyersanyag I és 184 kg nyersanyag II-re van szükség.

Ha az üzem két gépparkkal rendelkezik, a feldolgozás pedig a következő módon történik:

	R_{11}	R_{12}	R_{21}
Gép I	1	0	0
Gép II	2	5	4

akkor a T_1, illetve T_2 előállítására összesen a következő időmennyiség szükséges:

$$\begin{bmatrix} 0&0&0&0&0&0&0&0&1&0&0 \\ 0&0&0&0&0&0&0&0&2&5&4 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 3 \\ 3 \\ 1 \\ 15 \\ 5 \\ 5 \\ 15 \\ 54 \\ 23 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 15 \\ 392 \end{bmatrix}$$

Tehát a T_1 előállítása 15, a T_2 előállítása 392 érát igényel. Ismerjük ezután mindegyik összetett elem szerelési idejét.

	P_1	P_2	B_{11}	B_{12}	B_{21}	S_{11}	S_{21}	S_{22}	D_{11}	D_{12}	D_{21}
Szerelési idő	25	10	8	10	2	5	2	10	0	0	0

Mindkét típusú egységnyi termék összeállítására szükséges szerelési időt a következő szorzat adja:

$$\begin{bmatrix} 25 & 10 & 8 & 10 & 20 & 5 & 2 & 10 & 0 & 0 & 0 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} 1 \\ 1 \\ 3 \\ 3 \\ 1 \\ 15 \\ 5 \\ 5 \\ 15 \\ 54 \\ 23 \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 244 \end{bmatrix} \text{óra}$$

2. *Optimális technológiai variáns kiválasztása*

Abban az esetben, amikor a termék több technológiai változat szerint állítható elő vagy ugyanazzal a technológiával, de különböző géptípusokon, melyeknek különböző a kapacitása, akkor matematikai programozással olyan optimális termékösszetétel található, amely minimális költséget eredményez vagy valamilyen más célt biztosít (pl. maximális árbevételt).

Legyenek ismertek a következő nagyságok:

x_{ij} = j technológiai változat szerint előállított i termékmennyiség,
r_i = szerződéssel lekötött termelési kötelezettség az i termékre vonatkozóan,
a_{ij} = technikai-technológiai koefficiensek, a szükséges ráfordítás az i termék előállítására j technológiai variáns szerint,
t_k = az egyes energiaforrások kapacitása,
c_{ij} = minden termék termelési költsége minden technológiai változat szerint.

Az adatok alapján a következő matematikai modellt írhatjuk fel:

$$x_{ij} \geqslant 0 \qquad \begin{matrix} (j=1,2,\ldots,m) \\ (i=1,2,\ldots,n) \end{matrix}$$

$$\sum_{i=1}^{n} x_{ij} = r_i$$

$$\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} a_{ij} x_{ij} \leqslant t_k \qquad (k=1,2,\ldots,s)$$

$$\sum_{i=1}^{n} \sum_{j=1}^{m} c_{ij} x_{ij} = z \longrightarrow min$$

Dolgozzunk ki egy példát:

Egy tmasz 3 terméket termel, mégpedig a következő mennyiségekben: 50, 100 és 200 db. A technikai-technológiai feltételek megengedik, hogy az első és a harmadik terméket 3 technológiai megoldás szerint állítsuk elő, míg a másodikat kétféleképpen. A termelési folyamat öt termelési eszközön történik (S_i, $i=1, 2, 3, 4, 5$), mindegyik meghatározott kombinációjával. A termelési erők a következő időmennyiséggel rendelkeznek: 500, 600, 300, 800 és 200 óra. A termékeket a következő technikai-technológiai körülmények között termelik, mégpedig a technológiai variáns és a termelési eszközöktől függően (gépó./db):

		S_1	S_2	S_3	S_4	S_5
I	1.	–	–	2	4	5
	2.	–	3	–	1	–
	3.	4	–	1	1	1
II	1.	–	2	1	3	–
	2.	6	–	2	–	–
III	1.	–	4	1	–	–
	2.	–	3	–	2	1
	3.	5	–	–	1	–
Kapacitás		500	600	300	800	200

Ha a termelőeszközök egy órára eső egységnyi költsége: 150, 200, 60, 40, illetve 20 din/gépó, és ha az összköltség minimálása a cél, akkor az a kérdés, hogy technológiai variánsok mely kombinációjával valósíthatjuk meg a tervet.

x_{11}, x_{12} és x_{13}-mal az első termék mennyiségét jelöljük, az 1., 2. és 3. technológiai variáns szerint, ugyanígy x_{21}, x_{22}, x_{31}, x_{32} és x_{33} az egyes termékmennyiségeket jelölik variánsok szerint.

Az adatok szerint felírhatjuk a következő matematikai modellt:

$$x_{ij} \geq 0 \qquad (i=1,2,3) \quad (j=1,2,3)$$

$$x_{11}+x_{12}+x_{13} = 50$$

$$x_{21}+x_{22} = 100$$

$$x_{31}+x_{32}+x_{33} = 200$$

$$4x_{13}+6x_{22}+5x_{33} \leq 500$$

$$3x_{12}+2x_{21}+4x_{31}+3x_{32} \leq 600$$

$$2x_{11}+x_{13}+x_{21}+2x_{22}+x_{31} \leq 300$$

$$4x_{11}+x_{12}+x_{13}+3x_{21}+2x_{32}+x_{33} \leq 800$$

$$5x_{11}+x_{13}+x_{32} \leq 200$$

$$150(4x_{13}+6x_{22}+5x_{33})+200(3x_{12}+2x_{21}+4x_{31}+3x_{32})+60(2x_{11}+x_{13}+$$
$$+x_{21}+2x_{22}+x_{31})+40(4x_{11}+x_{12}+x_{13}+3x_{21}+2x_{32}+x_{33})+20(5x_{11}+x_{13}+$$
$$+x_{32})=v \longrightarrow min.$$

A célfüggvény a következő lesz:

$$380x_{11}+640x_{12}+720x_{13}+580x_{21}+1020x_{22}+860x_{31}+700x_{32}+790x_{33}=v \longrightarrow min.$$

A kapott eredmény minimális összköltséget kell, hogy eredményezzen.

3. Szalagrendszeres termelési program

Egy tmasz n-féle terméket termel, m szalagon, mégpedig úgy, hogy minden termék legalább egy szalagon keresztülhalad.

A következő adatokkal rendelkezünk:

a_{ij} = aj termék száma, amely az i szalagon halad keresztül, míg $1/a_{ij}$ az i kapacitás azon részét jelöli, amelyet a j termék előállítása köt le,

b_s = (1, . . ., k, . . s) a többi termelési kapacitás,

c_{jk} = a j egységnyi termék előállításához szükséges k kapacitás, valójában technikai-technológiai koefficiens,

x_j = a termelt termék mennyisége,

$k_{21}, \ldots k_{j1}, \ldots k_{nl}$ = bármely termék és az első termék keresletének aránya (piaci feltétel).

A modell a következőképpen néz ki:

$$x_j \geq 0 \qquad (i=1,2,\ldots,n)$$

$$\sum_j \frac{1}{a_{ij}} x_j \leq 1 \qquad (i=1,2,\ldots,m)$$

$$\sum_j c_{ij} \cdot x_j \leq b_k \qquad (i=1,2,\ldots,s)$$

$$x_j = r_{ji} x_1$$

$$\sum_j x_1 = z \longrightarrow max.$$

A következő adatok ismertek:

A termelői egység két szalagrendszerrel rendelkezik, mégpedig a következő kapacitással:

	P_1	P_2	P_3	
T_1	2 drb/gépó.	3	3	1
T_2	4	5	3	1

520 kg nyersanyagmennyiséggel, a szükségletek a következők: 3, 2 és 4 kg egységnyi termékre a P_1 termékből legalább kétszer annyit kell termelni, mint a P_2-ből és P_3-ból együttvéve, a piaci korlátok miatt.

A felállított matematikai modell a következő:

$$x_1, x_2, x_3 \geq 0.$$

$$\frac{1}{2}x_1 + \frac{1}{3}x_2 + \frac{1}{3}x_3 \leq 1$$

$$\frac{1}{3}x_1 + \frac{1}{5}x_2 + \frac{1}{3}x_3 \leq 1$$

$$3x_1 + 2x_2 + 3x_3 \leq 520$$

$$x_1 \geq 2(x_2 + x_3) \quad \text{---} \quad -x_1 + 2x_2 + 2x_3 \geq 0.$$

$$x_1 + x_2 + x_3 = z \quad \text{---} \quad \max.$$

Az optimális program szerint a következő mennyiségeket kell termelni: $x_1 = 3/2$, $x_2 = 0$, $x_3 = 3/4$, míg a maximális mennyiség 9/4 db.

4. *Optimális anyagdarabolás*

Az optimális modelljét gyakran az optimális anyagdarabolás tervének elkészítésére is használják, a cél a minimális hulladékmennyiség, illetve a kiszabott anyag maximális mennyisége.

Legyen m a vágás alkalmával kapott darabok száma, b_i a szükséges darabok száma és létezzen összesen n kiszabási variáns. Minden variáns alkalmazásánál $a_{1j}, \ldots, a_{ij}, \ldots, a_{mj}$ darabot kapunk, az x_j a felhasznált kiszabási variáns számát jelöli.

A modell a következő:

$$x_{ij} \geq 0 \qquad (j = 1, 2, \ldots, n)$$

$$\sum a_{ij} x_j = b_i \qquad (i = 1, 2, \ldots, m)$$

$$\frac{\sum c_j x_j}{\sum d_j x_j} = z \quad \text{---} \quad \max.$$

ahol:

c_j = a kiszabás után kapott darabok ára

d_j = a kiszabás költsége.

A célfüggvényben szerepelhet a darabok maximális száma vagy a hulladék minimizális mennyisége.

Példa:

Valamely objektum építéséhez 1,5 és 2 m hosszú gerendák szükségesek, mégpedig: az elsőből 5000 db, a másodikból 25 000. Valamely előbbi építésnél 3 féle gerenda maradt meg. 1000 db a 3 m hosszúból, 2000 a 2,5- m-esből, és 1500 a 3,5 m-esből. Hogyan kell szétvágni a gerendákat ahhoz, hogy a vásárlandó gerendák száma minimális legyen?

A vágás lehetséges változatai a következők:

	3m		2,5m		3,5m	
Variáns	1.	2.	3.	4.	5.	6.
gerenda 2m	1	0	1	0	1	0
gerenda 1,5m	0	2	0	1	1	2
Hulladék	1	0	0,5	1	0	0,5

A kapott vágási változatok alapján fel tudjuk írni a következő modellt:
$x_1, x_2, \ldots, x_6$-tal a kiszabott gerendák számát jelöljük variánsok szerint.

$$x_1, x_2, \ldots x_6$$
$$x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6 \geq 0$$
$$x_1 + x_3 + x_5 \leq 5000$$
$$2x_2 + x_4 + x_5 + 2x_6 \leq 2500$$
$$x_1 + x_2 = 1000$$
$$x_3 + x_4 = 2000$$
$$x_5 + x_6 = 1500$$
$$x_1 + 0{,}5x_3 + x_4 + 0{,}5x_6 = v \longrightarrow min.$$

Abban az esetben, amikor a gerendák számát maximálni kívánjuk, a célfüggvény a következő:

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 = z \longrightarrow max.$$

Az optimális program szerint:

$x_1 = 500$ gerenda
$x_2 = 500$,,
$x_3 = 2000$,,
$x_4 = 0$,,
$x_5 = 1500$,,
$x_6 = 0$,, ,mig az össz hulladék 1500 m.

Amikor két dimenziós vágásról van szó vagy amikor előre meghatározott geometriai alakokat kell kiszabni (körök, különböző négyzetek), akkor a probléma természetesen összetettebb.

Az első lépés itt is a kiszabási variánsok meghatározása a ($V_1, V_2, \ldots V_k, \ldots, V_n$) nyersanyagból, amelyeket A-val jelölünk, (az A elemei: a_{ij}, $i=1, 2, \ldots, m$, $j=1, 2, \ldots, n$), ahol az i a lemezek lehetséges méreteit, míg a j a lehető variánsokat jelöli:

Az i-ik féle lemez szükséges mennyiségét jelölje a b_i, az i-ik lemez fe-

lülete legyen t_i, a kiszabandó lemez felülete legyen t, míg ezen lemezek száma M.

A matematikai modell a következő:

$$x_k \geqslant 0$$

$$\sum_k a_{ik} x_k \geqslant b_i$$

$$\sum_k x_k \leqslant M$$

x_k — k variáns szerint a kiszabandó lemezek száma.

A célfüggvény a költségek minimizációjára törekszik:

$$(\sum_k x_k)t - \sum_i t_i(\sum_k a_{ik} x_k) = \sum_k x_k \cdot$$

$$(t - \sum_i a_{ik} t_i) \longrightarrow min.$$

Illetve, a célfüggvény az össz rendelkezésre álló lemezfelület és a kivágott lemezfelületek különbségének minimalizálása.

Nézzünk meg egy feladatot:

Olyan heti tervet kell kidolgozni, amely 3 típusú kalap termelését teszi lehetővé (T_1, T_2, T_3), mégpedig a következő mennyiségekben: 10 000, 10 000 és 20 000 db.

A kiszabandó négyszögek száma 1120.

A különböző típusú kalapok kiszabásának variánsai adottak:

	V_1	V_2	V_3	V_4	V_5	V_6
T_1	20	10	-	15	30	-
T_2	15	10	20	-	10	-
T_3	4	20	30	35	-	50
Hulladék (cm^2)	400	200	600	300	800	700

Ha a hulladékot akarjuk minimalizálni, akkor a probléma matematikai modellje a következő:

x_1, x_2, x_3, x_4, x_5 és x_6 szimbólumokkal azon anyagmennyiséget jelöljük, amelyek kiszabásra kerülnek:

$$x_i \geqslant 0 \qquad (i = 1, 2, \ldots, 6)$$

$$20x_1 + 10x_2 + 15x_4 + 30x_5 = 10.000$$

$$15x_1 + 10x_2 + 20x_3 + 10x_5 = 10.000$$

$$4x_1 + 20x_2 + 30x_3 + 35x_4 + 50x_5 = 20.000$$

$$x_1 + x_2 + x_3 + x_4 + x_5 + x_6 \leqslant 1.120$$

$$400x_1 + 200x_2 + 600x_3 + 300x_4 + 800x_5 + 700x_6 = v \longrightarrow min.$$

5. *Munkák (munkások) elosztása*

Ha „n" munka (munkás) elosztását kell megoldanunk „n" gépre (elvégzendő munkára), akkor a következő adatokat kell ismernünk:

x_{ij} = a j munka mennyisége (munkaórában kifejezve), amelyet az i gépen kell elvégezni,

d_{ij} = az az idő, amely az egyes j munkák elvégzésére szükséges, gépenként,

a_i = az i gép kapacitása,

b_j = a j munka mennyisége (órákban)

c_{ij} = az i gép költsége a j munkafolyamatra vonatkozóan.

Az adott probléma általános modellje a következő:

$$x_{ij} \geqslant 0 \qquad (i=1,2,\ldots,m)$$

$$\sum_j d_{ij} x_{ij} \leqslant a_i$$

$$\sum_i x_{ij} = b_j$$

mert az össz munkamennyiséget el kell végezni.

$$\sum_i \sum_j c_{ij} x_{ij} = v \longrightarrow min.$$

Példa:

Létezik négy gép, és ugyanakkor négy munkát kell elvégezni. A gépek kapacitásai: 2, 2, 1, illetve 3 gépóra, az elvégzendő munkamennyiségek viszont: 3, 1, 2, illetve 1 óra.

A technikai koefficiensek is ismertek, arra az időre vonatkoznak, amely szükséges ahhoz, hogy az egyes munkákat elvégezzék az egyes gépeken.

$$[d_{ij}] = \begin{bmatrix} 4 & 1 & 4 & 1 \\ 1 & 1 & 2 & 3 \\ 2 & 3 & 1 & 1 \\ 3 & 1 & 3 & 1 \end{bmatrix}$$

$$b_j = [3, 1, 2, 1]; \qquad a_i = \begin{bmatrix} 2 \\ 2 \\ 1 \\ 3 \end{bmatrix}$$

Az egyes műveletek időtartamát kell minimalizálni. A modell a következő alakban írható fel:

$$x_{ij} \geqslant 0 \qquad (i=1,2,3,4)$$
$$(i=1,2,3,4)$$

$$4x_{11}+x_{12}+4x_{13}+x_{14} \leqslant 2$$

$$x_{21}+x_{22}+2x_{23}+3x_{24} \leqslant 2$$

$$2x_{31}+3x_{32}+x_{33}+x_{34} \leqslant 1$$

$$3x_{41}+x_{42}+3x_{43}+x_{44} \leqslant 3$$

$$4x_{11}+x_{21}+2x_{31}+3x_{41} = 3$$

$$x_{12}+x_{22}+3x_{32}+x_{42}=1$$
$$4x_{13}+2x_{23}+x_{33}+3x_{43}=2$$
$$x_{14}+3x_{24}+x_{34}+x_{44}=11$$

A célfüggvény:

$$4x_{11}+x_{12}+4x_{13}+x_{14}+x_{21}+x_{22}+2x_{23}+3x_{24}+2x_{31}+3x_{32}+x_{33}+x_{34}+$$
$$+3x_{41}+x_{42}+3x_{43}+x_{44}=v\longrightarrow min$$

Amikor „n" munkást kell „n" munkához rendelni, a probléma másképp néz ki. Minden munkás valamennyi munkát elvégezhet, de különböző termelékenységgel. Minimális összidőt kell elérni ahhoz, hogy a munkát időben elvégezzék. Az adott hozzárendelési problémát (asszignáció) a következő modell alakjában írhatjuk fel:

x_{ij} = az i-ik munkás j-ik munkát végzi,

p_{ij} = a j munkát végző i-ik munkás termelékenysége.

$$x_{ij}\geqslant 0 \qquad (i=1,2,\ldots,n;\ j=1,2,\ldots,n)$$
$$\sum_i x_{ij}=1$$
$$\sum_j x_{ij}=1 \qquad \text{(mert az } x_{ij} \text{ csak 0 vagy 1 lehet)}$$
$$x_{ij}^2=x_{ij}$$
$$\sum\sum p_{ij}x_{ij}=z\longrightarrow min$$

A magyar módszer alkalmazásánál a modell igen egyszerűen megoldható. Nem célunk a számítási folyamatot részletesen ismertetni, de a módszer alkalmazását példán is bemutatjuk:

Négy munkást kell négy munkára irányítani. A munka intenzitásától és a munkás ügyességétől függően a feladat elvégzésére különböző időmennyiség szükséges, amelyet a következő táblázat mutat:

	P_1	P_2	P_3	P_4
M_1	4	1	4	2
M_2	1	1	2	3
M_3	2	3	1	1
M_4	3	1	3	2

Természetesen az a cél, hogy az össz elhasznált idő minimális legyen. A redukció után és a független nullák és fedővonalak kiválasztása után a táblázat a következőképpen néz ki:

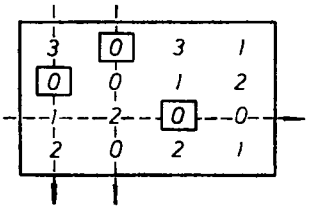

A redukció megismétlése és a független nullák kiválasztása után a következő optimumot kapjuk:

3	0	2	0
0	0	0	1
2	3	0	1
2	0	1	0

Ez annyit jelent, hogy M_1 a P_4, M_2 a P_1, M_3 a P_3, míg M_4 munkás a P_2 munkát kell hogy elvégezze ahhoz, hogy az össz elhasznált munkaórák száma 5 legyen.

Abban az esetben, amikor azt a kikötést is biztosítani kell, amely az egyes munkások munkaidejének felső határát szabja meg (pl. egy munkás sem dolgozhat 3-nál több órát), akkor a tiltott relációkon ∞ jelet használunk, s ezzel eleve kizárjuk a programozás lehetőségét erre a helyre. A kezdő táblázat a következő lenne:

	P_1	P_2	P_3	P_4
M_1	00	1	00	1
M_2	1	1	2	00
M_3	2	00	1	1
M_4	00	1	00	2

A probléma megoldásával az előbb megkapott optimumot kapnánk.

A magyar módszer a transzport problémára is alkalmazható, amely szintén a termelés előkészítési területéhez tartozik. A transzport probléma olyan hozzárendelési feladat, ahol az nxm nagyságú mátrix elemei ismertek, amelyek a távolságokra vonatkoznak, vagy pedig a szállítási költségekre az egyes relációkon.

Induljunk ki egy példából. Meg kell határoznunk egy szállítási tervet, ahol a nyersanyagot négy raktárból 6 műhelybe kell szállítani. A távolságot (km), a szükségletet, valamint a raktárkészletet a következő táblázatban láthatjuk:

	M_1	M_2	M_3	M_4	M_5	M_6	Készlet
R_1	7	1	3	2	5	1	40
R_2	4	5	7	2	5	8	50
R_3	1	3	4	2	1	5	50
R_4	3	6	2	3	4	4	40
Szükséglet	20	40	30	20	30	40	

[q]-ban

A redukció után a következő táblázatot kapjuk:

6	0	2	1	4	0	40
2	3	5	0	3	6	50
0	2	3	1	0	4	50
1	4	0	1	2	2	40
20	40	30	20	30	40	

Nem célunk a magyar módszert részletesen ismertetni, hanem inkább rámutatunk a felhasznált irodalomra: [2].

	10				30	0
	30		20			0
20				30		0
0	0	0	0	0	0	

Mivel több anyagmennyiség már a készletekben nincs, és ugyanakkor minden szükséglet ki van elégítve, a feladat megoldottnak tekinthető. Az optimális program szerint:

R_1, 10q nyersanyagot M_2-nek és 30q M_6-nak szállit
R_2, 30q " M_2 és 20q M_4 "
R_3, 20q " M_1 és 30q M_5 "
R_4, 30q " M_3 és 10q M_6 "

Az össz minimális távolság és a szállított nyersanyagmennyiség szorzata:

$$10 \cdot 1 + 30 \cdot 1 + 30 \cdot 5 + 20 \cdot 2 + 20 \cdot 1 + 30 \cdot 1 + 30 \cdot 2 + 10 \cdot 4 = 380 \, q\,km.$$

Felhasznált irodalom

1. A vállalati döntések előkészítésének matematikai modelljei, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.
2. Mr. Kisimre István: A „magyar módszer" alkalmazása, Létünk, 5/1976. str. 42.

3. Operációkutatási esettanulmányok. Számítástechnikai Oktató Központ, Budapest, 1971.
4. Mr. Đorđe Sorad: Matematički metodi u pripremi proizvodnje, II deo, Planiranje i analiza poslovanja, 3/1973. Beograd.
5. Mr. Đorđe Sorad: Matematički metodi za planere i analitičare, Planiranje i analiza poslovanja, 10/1971. Beograd.
6. Mr. Đorđe Sorad: Optimalno odlučivanje, Ekonomski fakultet, Subotica, 1973.
7. Dr. Varga József: Gyakorlati programozás. Tankönyvkiadó, Budapest, 1970.

Rezime

Priprema proizvodnje uz korišćenje savremenih matematičkih metoda

Članak obrađuje najvažnije oblasti u pripremi proizvodnje, gde se koriste razni metodi matematičkog programiranja. Optimalno programiranje se danas u praksi koristi u nedovoljnoj meri.

Izlaganje se sastoji od kratkog teoretskog izlaganja metoda i od konkretne ekonomske primene na primeru. Na takav način autor prikazuje planiranje potrebnih količina proizvodnih faktora, tj. izračunavanje potrebnih količina sastojaka za proizvodnju složenog proizvoda, kao i ostalih pomoćnih materijala, fonda vremena mašinskog parka, vremena montiranja svake vrste proizvoda.

Obrađuje se i način izbora optimalne tehnološke varijante u slučaju kada se jedan proizvod može izraditi po više tehnoloških varijanata ili istom tehnologijom ali na raznim tipovima mašina, koji imaju različite kapacitete.

Prikazuje se i izrada programa proizvodnje u sistemu montažnih traka, zatim optimalno krojenje materijala, gde je cilj minimizacija otpadaka. Sve je to u uskoj vezi sa ekonomisanjem proizvodnih faktora (materijala, sirovina, mašinskog vremena).

Sledeća oblast je program raspodele radova (radnika) na mašine uz minimalizaciju potrebnog vremena izrade operacija.

Zusammenfassung

Die Produktionsvorbereitung mit Hilfe zeitgemässer matematischer Methoden

Im Artikel werden die wichtigsten Gebiete der Produktionsvorbereitung bearbeitet, bei denen verschiedene Methoden der mathematischen Programmierung angewandt werden können. Optimale Programmierung wird heutzutage bei uns ungenügend gebraucht.

Die Ausführung besteht aus einer kurzen theoretischen Erklärung der Methode, und aus konkreter Durchführung, mit Hilfe eines Beispiels. Auf diese Weise zeigt der Verfasser das Planen der nötigen Produktionsfaktoren, d. h. das Berechnen der nötigen Bestandteile zur Erzeugung eines komplizierten Pro-

duktes. Gleichzeitig auch die nötigen Hilfsmaterien, der Arbeitszeit der Maschinen und die Montierungszeiten jedes Produktes.

Es wird die Möglichkeit der optimalen technologischen Varianten — wenn ein Produkt nach verschiedenen Varianten, oder auf Grund der selben Technologie, aber an verschiedenen Maschinen mit verschiedener Kapazität ausgearbeitet werden kann — vorgezeigt.

Ebenso wird im Artikel dargestellt, wie man ein Programm der Produktion, bei montierten Bändern ausarbeitet, sowie die besten Methoden des Schneidens verschiedener Materiale und der Minimisierung der Abfälle. Das alles ist in engem Zusammenhang mit der ökonomischen Anwendung der Produktionsfaktoren (Material, Grundstoffe, Maschinen, Arbeitszeit usw.).

Das nächste Gebiet ist die Arbeitsteilung der Arbeiter bei den Maschinen und Minimisierung der nötigen Zeit für die einzelnen Operationen.

Bajagić Veronika

AZ EMBER ÉS A SZABADSÁG MARX FILOZÓFIAI ÉRTELMEZÉSÉBEN

Az embernek a természeti és társadalmi valóságban kifejtett összes tevékenysége az emberiség társadalmi történetében játszódik le. Ez pedig azt jelenti, hogy egy bizonyos időben történik, tehát minden emberi közösség vagy egyén tevékenysége konkrét, meghatározott természeti, tárgyi-földrajzi, éghajlati és társadalmi-gazdasági viszonyok között megy végbe, méghozzá egy adott korszakban, társadalmi berendezésben és külön társadalmi, valamint egyéni feltételek adottságában. Az idő mindig az emberek egy konkrét csoportjának vagy szociális környezetének az idejét jelenti, azokét, akik egy meghatározott korszakban, társadalmi-gazdasági viszonyokban élnek, s akik célszerűen osztják be idejüket, hogy az „össz-szükségletei szerinti termelést érjen el"[1].

Marx jelentős teret szentel a létidő megjelenési formáinak. 1857—1858-ig, A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalaiban (Grundrisse), amely A tőke első változata, habár elméletét itt még kifejezetten filozófikusan adja elő, megállapítja: „... Minél kevesebb időre van a társadalomnak szüksége ahhoz, hogy búzát, jószágot stb. termeljen, annál több időt nyer más termelésre, anyagira vagy szellemire. Mint az egyes egyénnél, a társadalom fejlődésének, élvezetének és tevékenységének mindenoldalúsága is az időmegtakarítástól függ. Idővel való gazdálkodás, erre oldódik fel végül minden gazdálkodás."[2]

A fentiekből kiviláglik az idő tervszerű beosztásának és a vele való takarékosságnak a jelentősége, figyelmes elemzéssel pedig fel lehet fedni az emberi tevékenység hierarchiáját is. Ez azt jelenti, hogy „... minden emberi létezésnek, tehát minden történelemnek is első előfeltételét, nevezetesen azt az előfeltételt, hogy az embereknek ahhoz, hogy „történelmet csinálhassanak", meg kell élniük. Az élethez azonban mindenekelőtt evés és ivás, ruházat és még egy és más szükséges. Az első történelmi tett tehát e szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök előállítása, magának az anyagi életnek a termelése, márpedig ez olyan történelmi tett, minden történelemnek olyan alapfeltétele, amelyet még ma is, mint évezredekkel

ezelőtt, naponként és óránként teljesíteni kell, hogy az ember egyáltalán életben maradhasson."[3]

Társadalmi szemszögből vizsgálva ez a munka, amelyet a társadalom egzisztenciájának biztosítására végzünk, társadalmilag szükséges munka, az az idő pedig, amely e munka mértékéül szolgál, a munkaidő.

Az idő e szegmentumának, amely a munkaidőt képviseli, habár mindig léteznie kell, még a kommunista társadalomban is, különféle tartalma van az emberiség fejlődésének egyes szakaszaiban. Egykor ez az idő igénybe vette a dolgozó minden idejét, a műszaki fejlődéssel és az osztályviszonyok változásával azonban — ami először a tőkés termelési feltételek mellett jutott kifejezésre — lassan csökken a munkaidő. E feltételek között jelentkezik a szabad idő igénye, amely már nem a fizikai erő megújhodásának idejét jelenti, mint egykor, hanem az önfejlesztés idejét.

Marx A tőke III. kötetében megállapítja: „A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik az a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg; ez a birodalom tehát a dolog természeténél fogva túl van a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. Miként a vadembernek küzdenie kell a természettel, hogy szükségleteit kielégítse, hogy életét fenntartsa és újratermelje, ugyanúgy kell küzdenie a civilizált embernek is, s ezt kell tennie minden társadalmi formában és minden lehetséges termelési módban. Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek, de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, melyek e szükségleteket kielégítik."[4]

A fentiekből, valamint Marxnak azokból a megállapításaiból kiindulva, amelyek az emberi felszabadításra irányuló törekvéseivel foglalkoznak, kétségkívül leszögezhetjük, hogy a szabad idő meghatározásakor figyelembe kell venni az ember lehetőségeinek mértékét, hogy mint teljes és szabad személyiség, önállóan és tudatosan körvonalazza saját egzisztenciáját, az önmaga és a világ iránti viszonyulását. Ilyen értelemben minden idő, amelynek az ember birtokában van, szabad idő is lehet. Habár „... a szabadság birodalma az anyagi termelés túloldalán van — ott, ahol megszűnik az a munka, amely a szükségletek és a külső célszerűség által van meghatározva", Marx szabad idő felfogása nem csak arra az időre korlátozódik, amelyet az ember az anyagi termelésen kívül tölt el. Ellenkezőleg, a munkafolyamatokban, s a munkán kívül is, az ember lehet szabad, de mindkét esetben kötöttnek is érezheti magát. Eközben fontos megkülönböztetnünk a külső célszerűséget (amely a természetes szükségszerűségből ered és jelen van minden társadalmi formában és a termelés minden lehető módozatában) a társadalmi kényszertől, amely a társadalmi termelés minden meghatározott szervezetében az embert közönséges termelőeszközzé alakítja, s közben megfosztja attól a lehetőségtől, hogy saját gyakorlati életét alkotói megvalósítássá és angazsáltsággá formálja át. A természetes szükségletek miatt, melyek füg-

getlenek minden társadalmi formától, amelyben a munkát végezzük, az anyagi termelés minden alkalommal a szükségletek birodalma marad: „A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre."[5]

Mint az ember lényegéről alkotott dialektikus nézet mutatja, tevékenységének egyetlen szempontja sem lehet jelentéktelen az össztevékenység vonatkozásában. Világos tehát, hogy Marx elemzésében a munka és a szabad idő egységes egészet alkot, s így az ok és okozati összefüggés viszonyában szemléljük. „De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erőkifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázison virágozhat ki."[6] Ez a tétel kifejezi azt a viszonyt, amelyben a munkaidő jelenti a tartalmat és az okot, a szabad idő pedig a formát és az okozatot. Ebből adódik, hogy a munkaidő jellege (tartama, kihasználásának racionalitása, az erőfeszítés és a kímélés intenzitása) meghatározza a szabad idő keretét, jellegét és szerkezetét. Másfelől, mint ahogyan az okozat kihat az őt kiváltó okra, ugyanúgy a szabad idő is kihat a munkaidő hosszára, ütemére, s kiváltképp intenzitására, valamint a termelékenységre. A szabad idő mint az „időmérleg szegmentuma" Marx szerint: „... a rendelkezésre álló idő ... részben a termékek élvezetére, részben a szabad tevékenységre, amelyet nem határoz meg, mint a munkát, egy külső cél kényszere, melyet be kell tölteni, melynek betöltése természeti szükségszerűség vagy társadalmi kötelesség, ahogy akarjuk. Magától értetődik, hogy maga a munkaidő, azáltal, hogy normális mértékre van korlátozva, továbbá, hogy immár nem valaki más számára, hanem önmagam számára történik, a gazda és az emberei közti stb. társadalmi ellentétek megszüntetésével együtt, mint valóban társadalmi munka, végül mint a rendelkezésre álló idő bázisa egészen más, szabadabb jelleget kap, és hogy az ember munkaideje, akinek egyszersmint rendelkezésre álló ideje is van, sokkal magasabb minőségű kell hogy legyen, mint a munkaállat munkaideje."[7]

A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai c. művében Marx első ízben foglal állást tudományosan a társadalmi viszonyokról, amelyeket csaknem tizenöt esztendőn át tanulmányozott: „.... ahogy a nagyipar kifejlődik, a valóságos gazdaság megteremtése kevésbé függ a munkaidőtől és az alkalmazott munka mennyiségétől, mint azoknak ható-erőknek a hatalmától, melyeket a munkaidő alatt mozgásba hoznak, és amely maga — ezeknek erőteljes hatékonysága — megint nem áll semmilyen arányban a közvetlen munkaidővel, amelybe termelésük kerül, hanem éppenséggel a tudomány általános állásától és a technológiai haladástól, vagyis e tudománynak a termelésre való alkalmazásától."[8]

A fenti gondolatokból tevődik össze Marxnak az a tézise, hogy „Ebben az átváltozásban nem a közvetlen munka, amelyet az ember maga végez, nem is az idő, amelyet dolgozik, hanem a saját általános termelőerejének elsajátítása az, hogy megérti a természetet és uralkodik felette társadalomtestként való létezése révén — egyszóval a társadalmi egyén kifejlődése az, ami a termelés és a gazdaság nagy alappilléreként jelenik meg."[9]

A szabad idő azt az időt jelenti, „amely az egyén teljes fejlődésére szolgáló idő". Ez a megállapítás az első pillanatban ellenkezik A gothai program kritikája c. művében kifejtett tézisével, amely szerint a munka „a legfőbb létszükséglet". Marxnak a munka és a szabad idő viszonyáról alkotott nézetei már ezekben a kéziratokban, tehát már A tőke előtti időszakban is megtalálhatók.

Az emberi tevékenység e két szférája közötti dialektikus összefüggést és a kölcsönös függőséget bizonyítva Marx kifejti: „A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén t e l j e s fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére."[10] Ebből következik azután „Hogy egyébként maga a közvetlen munkaidő nem maradhat meg az elvont ellentétben a szabad idővel — ahogy a polgári gazdaságtan pontjáról megjelenik —, az magától értetődik. A munka nem válhat játékká, ahogy Fourier akarja, akinek nagy érdeme marad, hogy nem az elosztásnak, hanem magának a termelési módnak magasabb formában való megszüntetését mint végső célt kimondta. A szabad idő — amely éppúgy pihenőidő, mint magasabb tevékenységre való idő — a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatta, és e más szubjektumként lép ez be azután a közvetlen termelési folyamatba is. Ez az utóbbi egyszersmind diszciplína, a létrejövő emberre való vonatkozásban tekintve, mint ahogy gyakorlás, kísérleti tudomány, anyagilag teremtő és tárgyiasuló tudomány a létrejött emberre való vonatkozásban, akinek fejében a társadalom felhalmozott tudása létezik. Mindkettő számára, amennyiben a munka gyakorlati kézbe vételt követel és szabad mozgást, mint a mezőgazdaságban, ez egyszersmind testgyakorlás."[11]

Ezekből az álláspontokból világosan kitűnik a munka és a szabad idő közötti viszony, mitöbb a s z a b a d i d ő mint „a magasabb tevékenységre való idő" a módszer radikális megváltoztatásának feltételeként jelentkezik. Ha a szabad idő „az egyének termelőerejének, tehát a társadalom fejlődésének tere", akkor természetszerű, hogy éppen a szabad idő biztosítja azokat az erőket, amelyek a korszerű termelés előfeltételét képezik.

Marxnak ezek az elemzései közvetlenül rámutatnak a szabad idő tartalmára, amely nem egy elvont kategória, s nem azonos a time killing (időölés) fogalmával, amellyel az angolok meghatározták az idő e szegmentumának tartalmát.

És ami igen fontos, a szabad idő értelme — marxi értelmezésben —

csak az olyan termelési viszonyok között valósulhat meg, amelyek mentesek a munka és a tőke közötti antagonizmustól. Csak az ilyen termelési viszonyok teszik lehetővé, hogy a közvetlen részvevők alkotóan kapcsolódjanak be a termelési folyamatba. Ily módon „... a társadalmi termelőerő fejlődése olyan gyorsan fog nőni, hogy habár most mindenki gazdaságára számítják majd a termelést, mindenkinek a rendelkezésére álló ideje nő".[12]

A szabad idő jelentőségét, mint ahogyan azt már kifejtettük, Marx hangsúlyozta későbbi műveiben is. Számos marxológus, aki a burzsoá társadalmi rend és „az ipari társadalom utáni" időt népszerűsíti, s magát Marx bírálójaként lépteti elő, meg sem kísérli elvitatni Marx álláspontjainak helyességét a szabad időt illetően. Ehelyett ezek a marxológusok megkérdőjelezik egy adott társadalmi helyzetben a termelési folyamat és a szabad idő egységét, s azt állítják, hogy Marx elállt a termelési folyamat reformjának követelményeitől, mivel az ipari fejlődés nem teszi lehetővé a munkafolyamat elidegenítésének leküzdését. Ennek az ellenkezője állítható viszont A tőke III. kötete, valamint az Értéktöbbletelméletek alapján. Marx életének utolsó szakaszában kitartóan küzdött a termelési folyamat megreformálásáért. Szocialista programjának központi részét alkotja ez a követelmény: „A kommunista társadalom egy felsőbb szakaszán, amikor az egyének már nincsenek leigázó módon alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte is eltűnt, amikor a munka nemcsak a létfenntartás eszköze, hanem maga lett a legfőbb létszükséglet; amikor az egyének minden irányú fejlődésével a termelőerők is növekedtek és a kollektív gazdaság minden forrása bővebben buzog — csak akkor lehet majd a polgári jog szűk láthatárát egészen átlépni, és csak akkor írhatja zászlajára a társadalom: mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"[13]

Marxnak az imént idézett gondolatai után elfogadhatatlan a józan ész logikája alapján kialakított előítélet a szabad időről mint ismertről és tudottról, valamint az időnek a „szabad" és „nem szabad", illetve a „munkaidőre" való felosztása is elfogadhatatlan és alaptalan. Ehelyett csatlakozzunk ahhoz az állásponthoz, amely jelen van a mai szakirodalomban[14], s amely joggal hangsúlyozza, hogy azt az időt, amelyet nem töltünk el a termelésben, nem azonosíthatjuk a szabad idővel.

Véleményünk szerint a szabadság problémája időben megoldható, ha elfogadjuk Marxnak a szabadság és a történelem antropológiai jellegéről alkotott nézetét. Ha abból indulunk ki, hogy Marx szerint minden emberi történelmi úton valósul meg, s hogy a szabadság is történelmi vívmány, amely gyakorlati módon valósul meg, akkor ebből félreérthetetlenül következik, hogy a szabadság szükségszerűen az anyagi termelésben alapozódik meg. Más szóval „... a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázison virágozhat ki" nem valósulhat meg az anyagi termeléstől függetlenül. Marx szerint a munkafolyamat lényegében szabad tevékenység, méghozzá any-

nyiban szabad, amennyiben az ember saját munkájával kifejleszti önnön képességeit, s amennyiben azt saját termelőerői megengedik. Érthető tehát, hogy a szabadság a „szükség birodalmában" Marx szerint a termelőviszonyok megváltozásán alapszik. A termelőviszonyok megváltoztatása mint történelmi folyamat magától értetődőnek veszi mind a kapitalista termelési viszonyok megszüntetését, mind pedig a termelési viszonyoknak az olyan feltételek közé való terelését, amelyek valóban megfelelnek az emberi természetnek, az ember univerzialitásának. Ebben van annak a disztingciónak az igazolása is, amely szerint a „felszabadult idő" olyasvalami, amelyet nem a termelésben töltünk el, csak ezután kell szabad idővé tennünk.[15]

A munkaidő rövidítésének igénye még akkor jelentkezett, amikor a dolgozó munka- és létideje a tőkés termelési viszonyok között megegyezett, ezért érthetően annak az időnek a rövidítésére vonatkozik, amely a termelési folyamat és a termelési viszonyok funkciójában van. Ugyanennek a követelménynek az értelme és jelentősége Marx értelmezésében csak az új termelési viszonyok között valósul meg. A munkaidő itt azt a teret jelenti, amelyben az anyagi termelés vonatkozásában szükséges események történnek. Ennek rövidítésével vagyis a „takarékosságával" jutunk a szabad időhöz — ez pedig nem más, mint „az egyén teljes fejlődésére szolgáló idő".

Fordította *Tumbász Erzsébet*

Jegyzetek

[1] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, I. rész, Budapest, 1972., 88. oldal.
[2] Uo. 87—88. oldal.
[3] Marx—Engels Válogatott Művei. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977., I., 83. o.
[4] Marx—Engels Válogatott Művei. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977., II., 494. oldal.
[5] Uo., 494. oldal.
[6] Uo., 494. oldal.
[7] Marx: Értéktöbblet-elméletek (A „Tőke" IV. könyve), III. rész. 21. fejezet (1/c), 231—232. oldal.
[8] Marx—Engels: Válogatott Művei, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977., II., 544. oldal.
[9] Uo., 545. o.
[10] Uo., 550. o.
[11] Uo., 550—551. o.
[12] Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai, II. rész, Budapest, 1972., 172. oldal.
[13] Marx—Engels Válogatott Művei, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977., III., 170. oldal.
[14] Részletesebben lásd: dr. Bogdan Šešić szerbhorvát nyelven megjelent könyvét: Razvoj i savremeni problemi filozofije marksizma, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Bgd., 1974., 224. oldal.

[15] „Hogy a felszabadult idő értelmetlen tétlenséggé vagy igazán szabad idővé válik-e, az mindenekelőtt attól függ, hogy az emberi munka humanizálása képes-e olyan rohamosan fejlődni, mint a technika, s hogy a termelés ésszerű ellenőrzését legyőzi-e az a törekvés, hogy a társadalom minden tagja telhetetlen fogyasztóvá váljék. Felvetődik a kérdés: Hogyan kell kihasználni a felszabadult időt? Vajon olyan tevékenységre-e, amelynek a munkamegosztás miatt magában az emberben kellett elfojtódnia? A munka megfontolt humanizálása és a felszabadult idő még a műszaki és gazdasági fejlődés szerényebb feltételei között is azt bizonyítja, hogy ez az igazi útja a felszabadult időnek szabad idővé való átváltoztatására." (V. Korać: Oslobođeno vreme savremenog čoveka, „Odjek" 14/1966., 5. sz.)

Rezime

Čovek i sloboda u Marksovom filozofskom shvatanju

Vreme je uvek vreme konkretne kategorije ljudi — ili socijalne sredine, koji žive u određenoj istorijskoj epohi, u konkretnim društveno-ekonomskim uslovima, i koji svrsishodno raspoređuju svoje vreme kako bi postigli „proizvodnju primenjenu svojim sveukupnim potrebama".[1]

U Marksovim delima je mnogo prostora posvećeno raznim pojavnim oblicima vremena života. Sa društvenog stanovišta rad koji se troši na obezbeđenje egzistencije društva jeste društveno potreban rad, a vreme koje služi kao mera ovoga rada, radno vreme. „Slobodno vreme — koje je i dokolica i vreme za višu delatnost — pretvorilo je svog vlasnika prirodno u jedan drugi subjekt i kao taj drugi subjekt on tada ulazi u neposredni proces proizvodnje. Taj je proces u isti mah i disciplina, u odnosu na nastajućeg čoveka i delatnost, eksperimentalna nauka, materijalno stvaralačka i opredmećujuća se nauka u odnosu na nastalog čoveka, u čijoj glavi egzistira akumulisano znanje društva. Za oba, ukoliko rad zahteva praktičnu upotrebu ruku za slobodno delanje, kao u poljoprivredi, to je u isti mah i telesna vežba."[2]

Iz ovih stavova se jasno vidi odnos između radnog i slobodnog vremena, štaviše *slobodno vreme* kao „vreme za višu delatnost" se ovde pojavljuje i kao uslov za radikalnu izmenu načina rada. Ako je slobodno vreme „prostor za razvoj punih proizvodnih snaga pojedinaca, a dakle i društva"[3], onda je jasno da upravo slobodno vreme obezbeđuje one snage koje su osnovni preduslovi moderne proizvodnje.

[1] K. Marks: Temelji slobode, Osnovi kritike političke ekonomije, „Naprijed", Zgb., 1974., 65. strana.
[2] Isto, 301. strana.
[3] Isto, 301—302. strana.

Summary

Man and his Freedom in the Philosophy of Karl Marx

„Time has always been the time of a certain chategory people or social circle, living in a certain historical epoch, in certain socio-economic circumstances, arranging their time at a way they can reach a production applied to cover their needs."

In the works of Marx a lot of space is dedicated to the problem of time at different meanings. From social point of view work which is providing the egsistence of the society is the socially needed work and the time which measures this work is the working time. „Free time — which is the time for greater activities, transforms it's owner into a different individual from the one he used to be, entering this way the proccess of production. This proccess is at the same time a discipline compared with the developing individual and his activity, experimental science, materially creative. If it requires a practical use of hands, such as in agriculture, it is considered as a phisical training.

According to the mentioned facts we can state the difference between worktime and free time, what's more free time as a „time for greater activity" appears as a circumstance for radical change of the way of working. If free time is a space for development of total production power of the individual and the society „then it's evident that the free time itself has to provide the power which is the prerequisite of modern production.

Ratko Božović

OKTATÁS DIALEKTIKA NÉLKÜL*

Az oktatás elavult és túlhaladott rendszere felbontásának szükségességét szűk látókörű ellenállások akadályozzák.

Azonban az oktatási rendszerünk átalakulásában tapasztalható szellemi koncepciók kiforratlansága, a kritikai gondolkodás hiánya és a tapasztalatlanság nagy akadályokat gördít a tartós megoldások és változások elé, nehéz tovább jutni a túlhaladott tapasztalat tagadásánál.

Napjainkban nagy válságba kerültek az oktató-nevelő rendszerek. Ezt a válságot pedig tovább mélyíti a szocio-kulturális változás, amelyhez korunk embere még nem alkalmazkodott, mert a hagyományos gondolkodáshoz és ennek következményeihez szokott. A politikai és gazdasági pragmatizmusra kényszerülő oktatási intézmények képtelenek a társadalmi totalitás mélyére hatolni. A régi értékrendszer alapján történő alkalmazkodásuk a fennálló társadalmi és gazdasági szükséglethez egy statikus, funkcionalisztikus gyakorlathoz vezetett, mely alkalmatlannak bizonyult egy magasabb fokú kultúr-tudat elérésére. Következésképpen itt újra kimaradtak az új szükségletek és az új értékek. S éppen ezért tekinthető Komenský *mindenki, mindenben és sokoldalúan* történő oktatásának szükségessége utópiának.

Ma, amikor a társadalmi és emberi valóság oly gyorsan változik, az oktatás lényegében a világ töredékes képével került szembe, sőt mi több saját igazsága nélkül maradt.

Úgy tűnik, iskoláztatási rendszerünk radikális és forradalmi változása csak akkor valósítható meg, ha a pillanatnyi helyzet pontos diagnózisából indulunk ki. Az oktatásnak egy hiteles, megbízható elmélete és a modern iskolának a szocialista önigazgatással és korunk szellemével összhangban levő, átgondolt elképzelése az iskola új valóságának megteremtéséhez adna serkentő impulzusokat. E feltevések nélkül lehetetlen az

* Részlet a szerző Nedoumice (Oko kulture) című könyvéből, Veljko Vlahović Munkásegyetem, Szabadka, 1978.

oktatási rendszer eszközeinek és céljainak meghatározása. Túlzás lenne az oktatási intézményektől elvárni, hogy csak ezek irányítsák az egyént egzisztenciája megteremtésében, azonban hagyni, hogy továbbra is csak hivatásra, illetve *foglalkozásra* készítsenek elő, ez már egyoldalúvá és alkotói szempontból hiányossá tenné működésüket. Annál is inkább, mivel a társadalmilag szükséges munkán kívüli életben egyre nagyobb jelentőséget kap az egyén alkotó tevékenysége és önmegismerése.

2.

Az oktatási intézmények azon törekvése, hogy olyan szakembereket képezzenek ki, akik egyre többet fognak tudni a mikrorealizációkról, s mind kevesebbet a rendszer teljességéről — ellentétben áll azokkal a követelményekkel, hogy az egyén osztatlan lénnyé váljon. A szakosítás ugyanis gyakran meggátolja az embert abban, hogy a teljesség *invenciózus gondolkodójává* váljon, olyan alkotóvá, aki az univerzális értékek felé tör. S bármilyen nagy horderejű is a szaktudás, a társadalmi viszonyok és a munkamegosztás korlátozottsága mégis rányomja bélyegét. Jogos a megállapítás, mely szerint a specialisták az élet teljességét egy töredékes életlehetőség *töredékes megszerzéséért* áldozzák fel.

Az iskolának szem előtt kell tartania, hogy a hivatásos specializáció korunk elengedhetetlen jelensége, de azt is, hogy távol áll attól, hogy kielégítse az ember kreatív sokoldalúságot igénylő szükségletét. Hogy Izidora Sekulić szavait idézzük az *ember agya ne gépiesedjen el,* a korszerű oktatásnak nemcsak műszaki és szaktudást kell nyújtania, hanem aktív hozzáállásra késztetni, hogy ezáltal felszínre kerüljenek a személyiség adottságai és lappangó képességei. A tudományos-technikai és humanista szubkultúrák közötti eltérés gyakran megmutatkozik az oktatási folyamatban is, egyfelől a szcientizmus és pozitivizmus, másfelől pedig az etikai-esztétikai és filozófiai tudat összetűzéseként, s nemcsak ebben, hanem az ember polivalens képességeinek elszegényítésében és elszemélytelenítésében is.

A szigorú racionalizálás és a szubjektivitás belső indítékai követelményeinek, valamint az egyéni fejlődés és a projektív önmegismerés kettőssége folytán, a mai ember drasztikus módon szembe találja magát a kritikai gondolkodás és a kultúra alkotó befogadása fejlődésének új veszélyeivel. Ezért szerintem azoknak a kutatóknak van igazuk, akik azt állítják, hogy a szűkebb specializáció gyarapítja a kultúra *sebezhető pontjainak* számát. Ezzel pedig a kultúrában is csökken a szellemi tényező lényege és elhomályosítja az általános kultúrhorizontot, mely megválaszolná az előreláthatatlan társadalmi kérdéseket. Nem véletlen tehát Aldous Huxley felismerése, melyet Contrapunkt című ismert művében tett közzé: hogy *A modern civilizáció azon az elképzelésen alapul, mely szerint a specializált funkció — mely biztosítja az ember helyét a társa-*

dalomban — fontosabb, mint az egész ember, vagyis pontosabban, ami az egész ember, mert minden egyéb esztelen, sőt (mivel az egyén fizikai, intuitív, ösztön és érzelmi része nem járul hozzá érzékelhetően a pénzkereséshez, és az ipari világban való érvényesüléshez) káros és visszataszító. A modern ipari társadalom nem értelmiségije egyre kevesebb értelmiségivel rendelkezik, és egyetlen olyan tulajdonsága sincs, mely megválthatná.

A szigorú specializációval szemben jelentkezett az a törekvés, hogy az oktatási folyamaton belül létrejöjjön a tudásnak és a szakosításnak az általános kultúrával történő egybekapcsolása, hogy ezáltal megakadályozzák a hivatás egyoldalúságát. Ezzel lehetőség nyílna a bonyolult és korszerű műszaki feltételekhez való gyors alkalmazkodásra, mely állandó továbbképzést, gyakran pedig átképzést is kíván. Ezért nem véletlen, hogy a műszaki főiskola programjában az általános műveltség oktatására tett javaslat az előadásoknak a felét igénybe venné. A humán tudományoknak az egzakt tudományokon belüli térhódítása tehát a sokoldalú személyiség kialakítását célozza, hogy bírálóan felmérhesse nemcsak a jelent, de a jövőt is.

Bizonyos, hogy az oktatási programok pillanatnyi egyoldalúsága a humán és természettudományok durva elkülönítéséből ered. Minden egyes program összeállításakor különböző tudományágak szakembereinek együttműködésére lenne szükség, mert csakis a rokon tudományágak területeinek egyesítése tenné lehetővé a töredékesség elkerülését. A közeljövőben tehát nem szabad megengedni, hogy ugyanazon az egyetemen több tantárgyból is ugyanolyan ismereteket szerezzenek a hallgatók, kiváltképp ha azok az ismeretek már régen elévültek. Vonakozik pedig ez a középiskolai oktatásra is. S ha mindehhez még hozzáadjuk az újszerű magyarázat, a szellemi továbbképzés és a kritikai tudat hiányát, akkor nyilvánvaló, hogy miért odázták el a lényegi újítást, a radikális átalakulást és az új viszonyok megteremtését, azok, akiknek kezdeményezniük kellett volna.

Ha oktatási-nevelési rendszerünk rekonstrukciójában nem a teljes emberből és az autentikus értékekből indulunk ki, hogyha nem alkotó módon tesszük magunkévá a szocialista forradalom szellemiségét, akkor elméletileg és gyakorlatilag is csak az elidegenedett részmegoldásokig jutunk. Így például a gazdasági viszonyok jelentőségének abszolutizálása ökonomizmushoz, a műszaki fejlesztés és racionalizálás eltúlozása pedig technicizmushoz és technikai determinizmushoz vezetne. Következésképp az oktatásban is elősegíthetjük a *szakbarbárság* kialakulását és a nem megfelelő értékelést.

3.

Az élet valóságának szürkeségéhez és rutinos standardizáláshoz csatlakozik az iskoláinkban uralkodó utánzás szellemisége és az egyhangúság. Elképzelhető, mennyire nem szeretnek iskolába járni a gyerekek, s hogy mennyire nyomasztónak érzik hangulatát, hiszen a leleményesség hiányától, az előadói sablonoktól és a túlzott komolyságtól csupán egy lépés az unalom és közömbösség. Ha a tanulás folyamata nélkülözi azt a légkört, melyben a tudást valóban úgy sajátítják el, hogy megértik, érzik és szeretik, akkor ezt a folyamatot lidércnyomásként, kényszerként, teherként élik át a tanulók. Ilyen légkörben a drámai véletlen, a kíváncsiság szelleme, az alkotói kétely és az elégedettség intenzitása mélyen megbújva marad.

Ezért kellene az oktatást is a játék értékeinek figyelembe vételével kibővíteni és átgondolni, a játékban spontánul kifejezésre jutó teljes szabadságtól azokig a törvényszerűségekig, melyek intézményes jellegét fedik fel. Mint ismeretes, a játék egyfajta aktivitásként jelentkezik, melyben a képzelet a rögtönzés, a pihenés külön formája, az egyéniség belső hatékony erői jutnak kifejezésre. Felismerni az átláthatatlan motivációt, aktívan gyakorolni akaratot és figyelmet, állandóan állást foglalni ez elegendő érv ahhoz, hogy belássuk a játékban játszott szerepek nagy hatással lehetnek a mindennapi élet gyakorlatában betöltött termelői és alkotói szerepekre.

A játék egy *nagy erkölcsi laboratórium*, a *szabadság* és az *önismeret mintája*. A modern iskola is magáévá tehetné e tulajdonságait, mint jelentős humanista értéket, melyet alapjaiba is beépíthetne. Az akció, a játék elmaradhatatlan kísérőjévé, az inerciális erő mozgatójává válik, de egyszersmind kihívás is a realitás világával szemben, mely durva feltételeivel szétrombolja és megbénítja a spontaneitást, a játék nélkülözhetetlen elemét. Ha a tanulás és játék kölcsönös függőségét szerencsésen kihasználnák az aktív gyakorlás, az átgondolt és serkentő hatású versengés, az önmagunkkal és másokkal folytatott vetélkedés számára biztosíthatnának új teret. Ha tehát az oktató folyamat egy sajátos szabad játék formájában tükröződne, elkerülhetnénk a régi iskolára jellemző nem alkotó jellegű szituációkat, melyek megbénítják és elnyomják az alkotó aktivitást és kreativitást. Ezáltal az oktatási folyamat a fejlődési lehetőségek serkentését, a lappangó erők felszínre juttatását tenné szabaddá és alkotó jellegűvé.

Az oktatás folyamatára jellemző merevség, szigorúság és ésszerűség racionalizálásához vezethet, ez viszont szöges ellentétben áll az alkotás gyakorlatával, elveivel és az alkotás mozzanatának váratlanságával. Az individualitás szokványos módon történő megújítása, az uralkodó mintákhoz való alkalmazkodás, az ésszerűség kevély uralma, mely idegenkedik mindattól, ami az ésszerűség hatásán kívül van, mindez gátolja az alkotói tapasztalat hatáskörében lévő egyéb lehetőségek kibontakozását.

Ily módon a kreatív felfedezés csodája és az alkotói rejtély bizonytalansága a racionalizálás kelepcéjében vergődik továbbra is.

Ha egyetértünk azzal a szállóigével, hogy *az oktatás az, ami megmarad, miután elfelejtjük mindazt, amit tanultunk*, félek, hogy majdnem semmi sem marad belőle. Nem véletlen tehát az a megállapítás, hogy a kultúra a tanulási módban tükröződik, s nemcsak az előadott tartalmak révén. Mivel pedig a tanulás az egyén és a társadalom életének leglényegesebb aktivitása, jogos az oktatás gyakorlatával szemben támasztott követelmény: *a tanulás módjának tanulása.* Ez a törekvés ugyanakkor az előadás individualitását is serkenti, ami azt jelenti, hogy mindenki saját képességeivel összhangban fejlődik, vagy legkreatívabb *jellegzetességénél* fogva jut kifejezésre, s hogy felkészül a soha meg nem szűnő permanens oktatásra, az állandó továbbképzésre.

Ha az oktatás céljait és módjait az ember élete felkészítő szakaszának egész folyamataként kezeljük, akkor a szabad időt a modern társadalmak egy komoly és nehezen megoldható kérdésének tekinthetjük. Mit kezdjünk a szabad idővel? S mivel ez az új időmennyiség az egyén fejlődésére irányul, kreativitásának és alkotói ambícióinak tökéletesedését szolgálja, ezért több figyelmet kell szentelnünk ennek a kérdésnek. A szociológusok szerint ezért kell feltétlenül áthidalni azt a szakadékot, mely a hivatásra való oktatás és a szabad idő felhasználásának felkészületlensége közt támadt. Ebből ered az a meggyőződésünk is, hogy a szabad idő felhasználásának előkészítésére ugyanakkora gondot kell fordítani, mint a hivatásbeli tevékenység felkészítésére.

Ugyanis, ha nem akarjuk, hogy a szabad idő az unalom holt idejévé és az intellektuális tájékozatlanság terévé váljon, akkor sokak szerint az iskola intézményére hárulna az a feladat, hogy szabad aktivitásként a hobbi foglalkozást serkentse, melyet szeretünk, s amely örömet szerez. Ismeretes, hogy a hobbi mint *homeopatikus reakció* a kötelező és elidegenült munkával szemben kihívást is jelenthet, és öncélú tevékenységre serkenthet, mely által beteljesülne az ember alkotás iránti belső vágya és tökéletesednének különböző képességei. Ha a hobbi az ember önigazolásának aktív állapotává válik, akkor szembeötlő előnyt fog felmutatni az elidegenült munka kényszerítő hatékonyságának sablonjával szemben. Ezáltal a hobbi mint rendkívül jelentős humanista érték a munkaművelet rutinszerűségével és az élet szigorú formalizmusával szemben igazolt appozíciót képviselne. Az új iskola ilyen jellegű orientációja, melyet még az iskoláskor előtt el kellene kezdeni és átgondolni, aláásná azt a felfogást, mely szerint csak a termelő folyamatban való részvétel bizonyíthatja az emberi élet értékét, s minden egyéb *marginális* jelentőségű. Továbbá ez lehetne egyik módja az olyan gyakorlat túlhaladásának is, hogy az ember ne csak ráerőszakolt, kizárólag könnyű és rekreatív aktivitással foglalkozzon — amelyeknek tudvalevően a szellemi fejlődéshez vajmi kevés közük van. Ezzel a giccsélményhez közel álló aktivitásoknak is

megváltozna a lényege. Előtérbe a termelőfolyamatra való felkészítés kerülne, amelyben az ember *egyénisége legjavát adná.*

Nyilvánvaló, hogy az ilyen elképzelésekben nem számolnak azzal, hogy a több szabad idő lehetővé teszi az egyénnek, hogy aktívan részt vegyen a társadalmi életben és hogy individualitását igazolja az új értékek keresésének önnön alkotói lehetőségeinek és alkotói örömeinek felismerése terén.

4.

Sokan felfigyeltek a modern társadalom még egy ún. *strukturális* problémájára, a tudás és a gyakorlat elszakadására. Úgy tűnik, azoknak van igazuk, akik azt állítják, hogy a társadalomnak tudásszerző és termelő területre való felosztásával a társadalom egész szervezete megkérdőjelezhető a kultúra szemszögéből. Az oktatás, mint az élet *külön területe* bizonyos előjogokat, a munkának anyagi és szellemi termelésre való felosztását örökölte az osztálytársadalomtól. Mint tudjuk, a társadalom osztályokra való felosztását és a munka leigázását a kiváltságosok szellemének szabad csapongása kíséri, akiknek nincsenek munkakötelezettségeik, s így időtöbbletükkel a szellemi alkotótevékenység és az oktatás alapjait építik, melyek ma sem titkolják el osztályeredetüket. Az emberi gyakorlatnak anyagi és nem anyagi kultúrára történő antagonisztikus felosztása észrevehető kettősséget mutat a tudásszerzési és termelési *szektorra* való felosztás tekintetében. Ezért nem szokatlan annak a sajátságos sztereotípiának hangoztatása, miszerint az emberi kultúra *nagyon kevés ember műve.* E sztereotípia megcáfolására tett kísérletben rendkívül serkentő Brecht kérdése: *Ki építette fel a hétajtós Tébát?* (a könyvek királyneveket emlegetnek). Vajon a királyok hordták a köveket? *Biztosan nem.* Ezt azért említjük, hogy rámutassunk: a szellemi tevékenység vívmányai és az oktatás fogalma nehezen választható el az egész anyagi kultúra keretétől, a természet átalakításának folyamatától, a *természet humanizálásától, valamint az ember maturalizálásától,* a társadalmi és termelői viszonyoktól. Az önigazgatás, mint társadalmi viszony arra törekszik, hogy az ember alkotói gyakorlatának humanista lényegét az anyagi és szellemi kultúra dialektikus egységeként, a sokoldalú emberi képességek alkotó játékaként valósítja meg. Az elmélet és gyakorlat szétválasztásával közvetlen kapcsolatban áll az oktatás hierarchikus felépítése is. Michel d'Sertau figyelte meg, hogy kialakult egy *kultúrmodell,* melyben az értékek átvitele *centrifugális úton történik,* mégpedig oly módon, hogy minden *föntről,* a *központból* érkezik. Az értékek tehát hierarchikusan föntről lefelé haladnak, az irányítóktól az irányítottak felé. Ha pontos a szerző megállapítása, hogy a tudás nemcsak egyesek tulajdona, és hogy a permanens oktatás mindenkié, akkor biztosak lehetünk abban, hogy a modern társadalmaknak lényegesen meg kell vál-

toztatniuk az oktatás jelenlegi struktúráját. Az ilyen struktúra lényegében annak a rendszernek a terméke, melyet alapjaiban kellene megváltoztatni. Egyszersmind ezzel magyarázható a változást ellenző ellenállás is, amely a hagyományos logikával bástyázza körül magát, mivel nem készült fel az új tanítási módszerek befogadására. Az oktató intézmények zártsága, a még mindig fennálló elitizmus és akadémizmus álcázott formái szöges ellentétben állnak a társadalmi valóság és a tudományos gondolkodás kihívásával és a kulturális élet lényeges változásaival. A legmagasabb szintű oktatásnak, különösen pedig az egyetemi előadásoknak a kor szelleméhez kell igazodniuk, a fejlett tudományos kutató munkából, a mélyebb elméletből és a fundamentális tudományból kell kiindulniuk, hogy ezáltal tökéletesítsék az objektivitás és az igazság kritériumait.

5.

Az elavult oktatás bírálatának csak akkor van értelme, ha hozzásegít a régi minták és az oktatási folyamat sérthetetlenségének túlhaladásához. A rideg akadémikus semlegesség, az *objektív analízis* uralkodó stílusa, ahol az előadó mások elméletének és felismerésének hű tolmácsolója — mindez már nagyon távol áll a bíráló módszertől. Az előadás formális szervezete és az előre megadott megoldás folytán, az előadó lényegében elidegenült maradt közvetítő szerepében. Azonban az oktatás hierarchikus struktúrája, az értékek dirigált átadása, autoritavív pozíciót biztosított az iskola intézményének.

Ezért gyakran fontosabb volt a hierarchián belüli pozíció és a hivatás csillogtatása, mint a valóságos tudás és az új értékek befogadására való alkalmasság. A dominancia és az alárendeltségi viszony zavarta az alkotói légkört és a felelősség szellemét. A szubordináció és a személytelenség metodológiája nem serkentette a kreatív gondolkodásmódot és a termékeny kezdeményezést. Az akadémizmusra jellemző cicoma, mely az alárendeltség és a távolság indítékaival volt telített, a szuverenitás és pótolhatatlanság látszatát keltette.

Az angazsáltság a tudás és az értékítéletek aktív befogadásának lényege a felfedezői és átalakuló jellegű kommunikáció részeként jelentkezne iskoláinkban, mely a tudományos gondolkodás és gyakorlat összekötőjévé válna. Ez képezné feltételét annak, hogy az általános kulturális és társadalmi haladás eszközeinek és céljainak megválasztása ne csak a szaktudás és tudományos hatékonyság alapján történjen, hanem szélesebb körű társadalmi és erkölcsi alapok figyelembe vételével. Bizonyos értelemben tehát az életkörülmények kiváltotta állásfoglalásra való felkészítése is folyna, mely az iskolapadból még előreláthatatlan. Az egyetemista nemcsak abban kíván szaktudást szerezni, hogyan értsen meg és váltson valóra valamit, hanem az alkotás, a választás mikéntjére is választ szeretne kapni.

Az új iskolában a tudomány és művészet értékeivel, a modern kultúra vívmányaival és tartós értékekkel találkozhatnának. S mi több létrejönne a kulturális átalakulás, mely bíráló gondolkodásra serkentene. Ezáltal a teljességre, az alkotói és egyéb kommunikációra készítenének fel. Az előadók általános műveltsége és személyiségének kvalitása előfeltételét képezi a termékeny kommunikációnak, az érdeklődés, a kíváncsiság felkeltésének. Mindez lehetővé teszi az előadó számára is, hogy másokhoz az alkotói kölcsönösség alapján közelítsen. Így azután az iskola is a gondolkodásra és a kritikára gondolkodásmódra készítené fel, az előadások pedig nagymértékben megközelítenék az alkotói sokoldalúságot és a reális élethelyzeteket.

Az ilyen kommunikációban, távol a monologizálás kevélységétől és egyoldalóságától, a számos kétely és állásfoglalás egy sajátos alkotói játékká nőne, melyben releváns értékek és módszerek kritikai szelektálása folyna annak érdekében, hogy továbbra is az ember maradjon a *középpontban*. Ezért az átalakult iskolának és az új szenzibilitásnak elengedhetetlen szükségletévé válik a nevelők nevelése.

Amelyik előadó nem kész maga is változtatni a kommunikáció folyamatán, az aligha hathat konstruktívan mások változására. A kreatív kommunikáció folyamatát nagy mértékben gátolják az *ultraobjektív*, a tudományos megismerés mechanikus elvei, a tudás kritikátlan befogadása, az állandó nem egyezés és az elsődleges kételkedés kifejezésre juttatása. Ha az előadó nem rendelkezik kritikai képességgel és rugalmas tudományos állásponttal, ha akadémikus közömbössége folytán alkalmatlan a vita irányítására, akkor nem rendelkezik a kreatív kommunikáció természetességének, a szabad önvizsgálat és a képzelet aktív jelenléte éreztetésének előfeltételeivel. Az állásfoglalás kizárólagossága és a kommunikációról már előre megalkotott terv merev imperatívusa, lényegében kívül marad a kölcsönös érdeklődésen és a kommunikáció folyamatába bekapcsolódottak érdeklődésén is. Az új iskolában egy olyan oktatást kellene kialakítanunk, mely nemcsak hogy felszabadítaná az elfojtott *erőket*, hanem egy sajátos belső átalakulását képezné azoknak, akik részt vesznek e *játékban*. Ily módon a kulturális önmegismerés feltételévé válna; az alkotói aktivitásra való serkentést és az emberhez, mint szabad szubjektumhoz vezető utat jelentené.

A képességek életre keltése, a kultúrának erőteljes kommunikációs eszközzé változtatása az oktatási folyamatban az aktív intellektuális magatartás kifejezéseként tükröződne, mely nem foglal állást a személytelen, konformista alkalmazkodás mellett. Ma már nyilvánvaló, hogy az oktatási rendszereket belülről kell megváltoztatni, hogy ezáltal a tudományos és társadalmi fejlődés a kulturális élet és a társadalmi tudat jelentős mintáivá váljanak.

Elméleti elképzelésük igazolná, hogy az átgondolt élet megvalósításában mellőzni kell a manipuláció minden formáját, s különösen a társa-

dalom elidegenült technikai és termelő-gazdasági hatalmát, az ember individualitását, alkotó munkáját és alkotó aktivitását kell előtérbe helyezni.

Fordította *Ágoston Pribilla Valéria*

Rezime

Obrazovanje bez dijalektike

(Odlomak iz knjige Nedoumice)

Prema mišljenju autora obrazovni i vaspitni sistemi doživljavaju jednu od svojih najizrazitijih kriza. Neprilagođavanje novim uslovima našeg vremena, neizgrađenost duhovnog koncepta, oskudnost kritičkog mišljenja, nedovoljnost istinskog iskustva u preobražaju naše škole, predstavljaju ozbiljne smetnje da se dospe do trajnih, boljih rešenja.

U daljem autor ističe kako bi savremena škola morala prihvatiti saznanje da je profesionalna specijalizacija neminovnost našeg vremena, ali da je ona ipak daleko od toga da da odgovor na čovekovu potrebu za kreativnom raznovrsnošću.

Sivilu životne zbilje i rutinskoj standardizaciji pridružuje se duh imitacije i carstvo monotonije naše škole. Zato bi, prema autoru, obrazovanje trebalo proširiti i osmisliti vrednostima igre, jer uloge ostvarene u igri mogu postati veoma podsticajne za sam domen produktivnih i stvaralačkih uloga u životnoj praksi. Slobodno vreme i njeno pravilno iskorišćenje takođe utiče na prepoznavanje sopstvenih stvaralačkih mogućnosti. Sledeći problem jeste razdvajanje znanja i prakse i sama hijerarhijska struktura obrazovanja, kritika zastarelih formi nastave ima smisla ako doprinosi raskidu sa starim uzorima i sa neprikosnovenim postulatima nastavnog procesa. Akademska neutralnost je bila daleko od kritičkog metoda.

U novoj školi trebalo bi da dođe do izražaja kulturno formiranje koje bi podsticalo na kritičko mišljenje na vođenje dijaloga. Pretpostavka za plodnu komunikaciju jeste svakako lična kultura i kvaliteti ličnosti nastavnika. Ostvarujući susret čoveka sa čovekom u školi bi se učilo kako da se razmišlja i kako da se kritički misli.

Kurzfassung

Bildung ohne Dialektik

(Fragment aus dem Buch: Zwiefel)

Nah der Auffassung des Autors, erleben die Systeme der bildung und Erziehung eine ihrer ausdrücklichsten Krisen. Die Nichtanpassung an die Bedingungen unserer Zeit; unentwickelte seelische Konzeption; mangelhafte Denkungsart; ungenügende wirkliche Erfahrungen in Hinsicht der Umgestalltung

unseres Schulwesens, bezeichnen die ernsten Hindernisse um zu richtigen und 'angdauerden Erfolgen zu kommen.

Der Verfasser unterstreicht im Weiteren, dass die zeitgemässe Schule sich die Erkenntnis aneignen müsste, dass die spezialistische Professionalisation, unbedingte Kondition unserer Zeit ist, jedoch vom Antwort auf die Bedürfnisse der Menschen auf verschiedene, von einander abweichende Kreationsnöte Ihren Platz eingenommen hat.

Der einförmigkeit des ernstes Lebens; der rutinmässigen Standardisation, gesellt sich ser Geist der Imitation und das Reich der Monotonie unserer Schule. Unserem Bildungsprozess sollte man laut dem Verfasser, die Werte des Spieles beibringen und integrieren, da sich die im Spiel gestalltete Rollen, sich leicht zu inizierende, im Lebenspraxis produktiven und kreativen Rollen umgestallten können. Die Freizeitgestalltung und ihrer richtige Ausnützung können auch entsprechenden Einfluss auf die Erkenntnis der eigenen kreativen Möglichkeiten entfalten. Das nächste Problem ist die Absonderung der Wissenschaft, von dem Praxis, und die eigentliche hyerarchische Gestalltung des Bildungswesens. Die Kritik der veralteten Formen der Bildung hat nur Sinn, wenn sie zur Trennung von eingewurzelten Modellen und den unverletzbaren Vorsätzen des Bildungsprozesses führe kann. Akademische Neutralität war von der kritischen Metode weit entfernt.

In der neuen Schule sollte eine Kultur zu Ausdruck gelangen, die Kritische Denkensweise, und dialogführungen hervorbringt. Die Vorbedingung der produktiven Kommunikation sind selbstverständlich die Kultur, und die Persönliche Qualitäten des Lehrers. Durch Realisation der Mensch-zu-Mensch-Begegnung in der Schule were gelernt kritisch denken und nachdenken sollte.

Uroš V. Mladenović

OKTATÁSTERVEZÉS — A DIÁKOK ÉS A TANÁROK ALKOTÓTEVÉKENYSÉGE

A fiatalkorúak személyiségének fejlődésére és kialakulására a család mellett az iskola gyakorolja a legnagyobb hatást. Ez a „... leghatékonyabb közvetítő a társadalom és az új nemzedék között, amikor az utóbbiak bekapcsolódnak a társadalmi viszonyokba és egy adott kulturális közösségbe" (Havelka, 1974.).

Az oktatás didaktikusan megszervezett, sokoldalú és intézményesített társadalmi tevékenység, az előadók irányításával, a diákok együttműködésével megy végbe, s ezáltal megfelelő pedagógiai, pszichológiai és társadalmi feltételek jönnek létre a tudományos vívmányok és az élettapasztalatok elsajátításához, ugyanakkor előkészületeket tesznek a sikeres egyéni, társadalmi és hivatásszerű munkavégzésre.

Az oktatás által valósulnak meg a társadalmi-gazdasági rendszer értékrendje, valamint a diákok személyisége által megkövetelt alakító, tájékoztató és gyakorlati feladatok. Brunner szerint a tanulás és az oktatás alapvető feladata a kultúra és az egyén közötti közvetítés. Ezért az iskolának nyomon kell követnie a társadalmi változásokat, újnak és korszerűnek kell lennie.

Az oktatásnak mint irányítási folyamatnak általános jellemzője, hogy irányításának tárgya — azaz a tanuló — egyidőben alany is, képes saját tevékenységét irányítani, célokat kitűzni és feladatokat teljesíteni. Az oktatás egyszerre interiorizáció — azaz az információk, ismeretek, értékek és magatartásmódok felfedése és átvitele — és exteriorizáció — az egyén tevékeny visszahatása a külvilág jelenségeire és folyamataira.

Iskolarendszerünk és időszerű változásai világos tagadása a régi iskolarendszer irányvételének, a didaktikus materializmusnak és a didaktikus funkcionalizmusnak. Poljak (1970.) szerint a korszerű képzés a tudás és a képességek dialektikus egysége, az oktatás anyagi és gyakorlati feladatainak egysége.

Ha az oktatás passzív, akkor hiányzik belőle az alkotó jelleg, ha csak a tények és a tudományos igazságok ismétlésén alapul — anélkül, hogy

kapcsolatot teremtene a társadalmi gyakorlattal és valósággal, és nem érzékeli a munkásosztályhoz való tartozását —, akkor egykettőre semleges és társadalmunktól elidegenült tevékenységgé válik.

Iskolarendszerünk sikeresen megoldott bizonyos szervezési és alapvető kérdéseket, amelyek nélkül el sem képzelhető a korszerű oktató-nevelőmunka (az iskolának alkalmazkodnia kell társadalmunk és a társult munka követelményeihez, érvényesítenie kell a korszerű oktatási módszereket, az oktató és nevelőmunka korszerű szervezeti formáit, valamint olyan figyelmet kell szentelnie a diákoknak, ami a lehető legjobban megfelel fizikai, szellemi és érzelmi adottságaiknak). Ehhez nagymértékben hozzájárultak és járulnak mind a pedagógusok, mind a pszichológusok. Ezek a változások pedig állandóak és párhuzamosak társadalmi-gazdasági átalakulásunkkal.

Megkülönböztetett figyelmet kell fordítani az előadók és a diákok közötti információcserére, az eredményes oktatási módszerek érvényesítésére, az alkotó jellegű ismeretszerzésre, az eredményesség mércéinek meghatározására, a diákok munkájának értékelésére és önértékelésére, az eredmények kiértékelésére, a személyiség egyéni képességeinek és meghatározott jellemvonásainak a fejlesztésére, a tanulók motiválására stb.

A modell és a tervezés fogalma nincs szabatosan meghatározva

Az említett kérdések megoldása során a pedagógiai és pszichológiai elmélet és gyakorlat a legjobb megoldásokat keresi az oktatás megszervezésében. Ezért gyakoriak a kísérletek egy olyan oktatási forma vagy rendszer kialakítására, ami elméleti alappal rendelkezik, és ami a lehető legjobban oldja meg a tevékenység, az alkotókészség, a motiváció és a személyiség kialakulásának kérdéseit.

Manapság a modell és a tervezés fogalma nincs szabatosan meghatározva, ami bizonyos helyzetekben nehézséget okoz.

„A modell terminusnak a mindennapi és a tudományos nyelvben olyan sokféle jelentése van és olyan sokféle modell létezik, hogy szinte lehetetlen univerzális ítéletet alkotni róla" (Radonjić, 1968.). „A modell gyakran olyan sok mindenre vonatkozik, hogy végül már semmilyen határozott jelentése sincs" (Radonjić, 1968.).

A modellt azonban ennek ellenére sem mellőzhetjük, mert a modell olyan példa, amit utánoznak, de olyan próbálkozások is vannak, amelyek megkísérlik kiegyenlíteni az elmélettel (például a térmodell vagy a térelmélet).

Radonjić (1968.) azt hangsúlyozza, hogy a pszichológiában úgy lehet modellről beszélni mint leutánzott példáról (például a térmodellről, amit az alaklélektanban használnak, vagy állandó energiamodellről, amit a pszichoanalitikusok alkalmaznak).

A modelleket elméleti, ismeretszerző, felmérő vagy vizuális érzékeltető szerepük szerint lehet megkülönböztetni.

A jó modell mércéi az alkalmazhatóság, az átfogó jelleg és a pontos tervezés. Alkalmazásának legnagyobb veszélye pedig az a törekvés, ha a modellt az eredeti tükörképének tartják. Az ilyen hibát túlzott általánosításnak hívják.

A pedagógia és a pszichológia napjainkban igen komolyan foglalkozik a természet tanulmányozásával, a különböző tanulási lehetőségekkel, hogy feltelje, meghatározza és alkalmazza a tanulás legjobb módszereit, és minél jobban elősegítse az oktatási-nevelési munka alkotó jellegű megközelítését.

Manapság például a tanulási, a gondolkodási és a megismerési folyamat modellezéséről, a személyiség modellezéséről stb. beszélünk. Landa kidolgozta a szellemi tevékenység, s azonbelül a heurisztikus módszer modelljét. Egyes szerzők úgy vélik, hogy a tanulók szellemi tevékenysége modelljének a kialakítása lényeges előfeltétel az oktatás és a tanulás sikeres programozásához.

A tanulásnak és az oktatásnak az alkotókészség serkentésére irányuló optimális modellezési kérdése rendkívül sokrétű. Pedagógiai és pszichológiai gyakorlatunkban egy olyan kedvező irányvétel érvényesül, hogy az idegen példákat és modelleket nem vesszük át készen, hanem pedagógiai és pszichológiai elméletünk, valamint oktatási és nevelési gyakorlatunk elméleti és gyakorlati vizsgálatnak veti alá.

Az alkotó jellegű tanítás a tanuló érvényesülésének forrása

Az alkotótevékenység mindig sokat foglalkoztatta az embereket. Ma az élet minden területén alkotótevékenységről beszélünk. Az alkotótevékenységet fokozza az országok közötti versengés, ami különösen az ötvenes évek óta jut kifejezésre. Az Egyesült Államokban akkor vált időszerűvé, amikor a Szovjetunió feljutott a világűrbe, amit az USA-ban „szputnyik-sokk"-nak neveztek.

Manapság úgy vélik, hogy ha 1 millió lakosra évente csak körülbelül 300 bejelentett találmány jut, akkor az a társadalom alkotókészségének az alsó határát jelenti (Poljak, 1978.).

Iskoláinknak gyakran róják fel, hogy nem eléggé alkotó jellegűek, s s ugyanilyen okokból bírálnak egyes pedagógiai és pszichológiai elméleteket is. Vannak olyan vélemények, hogy a tanítás még nem elég korszerű; hogy a diákok nem elég tevékenyek; hogy a reproduktív tanulást szorgalmazzák, nem pedig problémafeltáró ismeretszerzést. Nem serkentenek önállóságra, alkotótevékenységre, eredetiségre és intellektuális önállóságra, ami nem érvényesíti megfelelően a tanuló szubjektivitását és kedvezőtlenül hat személyiségére: a konformista reaktív, passzív és merev személyiségvonások létrejöttének kedvez. Egyes előadók még mindig

az enciklopédikus megközelítést, a historicizmust és a tényszerűséget szorgalmazzák, ami a műszaki tudományok és a gyártási folyamatok, különösen pedig az automatizáció, az elektronika és a kibernetika gyors fejlődésének korában már idejét múlt. Ha a diák kész ismereteket kap, illetve mások tevékenységének a kész eredményeit, anélkül, hogy alkotó módon bevezetnék ebbe a tevékenységbe, akkor ismeretei passzívak, alkalmatlanok és merevek maradnak, nehezen alkalmazhatja őket, és a diák alkotókészségével ellentétben az egész személyiség ballasztjává válnak, holott az alkotóképesség értékesebb a reproduktív készségnél.

Marx az emberi személyiséget értelmezve a nembeli lényegből indult ki, ami szabad, termelő tevékenység, illetve munka. Világos különbséget tesz az említett létet igazoló és elidegenítő munka között. Szerinte a valódi értelemben vett munkát alkotótevékenység, sokoldalúság, tudatosság, szabadság, társadalmi jelleg és elégedettség jellemzi. Marx tehát a szabad és alkotótevékenységgel telített munkát szorgalmazta, mert az ember szabad és alkotó lény. Az ember gyakorlati lény, alkotótevékenységét belső szükséglet motiválja, nem pedig külső erőszak és szükségszerűség, a biológiai szükségletek kielégítése.

A tanításnak, mint ergológiai jellegű emberi tevékenységnek, alkotónak kell lennie, hogy sikeres legyen. Ha a tanuló passzívan, kényszerből tanul és dolgozik, azaz autokratikusan irányítják, akkor elidegenedik, ami behatol lelkivilágába és szükségletei, motívumai, jellemvonásai, érzései elidegenedéseként, valamint ideológiai elidegenedésként, a személyiség dehumanizálásaként fejeződik ki.

Ha a diák passzívan tanul, ha nem látja tanulása értelmét és célját, ha nem érti meg a tanulás szabályait és elveit, és ha a tanulás során nem alkot, akkor Piaget szerint alkalmazkodik a meglévő sémákhoz, destrukcióba vonul, ami nem más, mint támadás értelmi képességei és személyisége ellen, más szóval a rosszul megszervezett tanulás és az alkotótevékenység megkerülése sajátos entrópiához vezet.

Az alkotótevékenység összetett és többdimenziós jelenség. A szerzők többsége megegyezik abban, hogy az alkotótevékenység alapján alakulnak ki az alkotói magatartás, illetve meghatározott intellektuális tevékenységek, meghatározott személyiségvonások, a motiváció és a munka. Ezek a tényezők megfelelően csoportosítva lehetővé teszik az alkotótevékenység kibontakozását.

Spirman szerint valami újnak a létrehozása az adott korrelációk közötti viszonylatok megállapításából és új korrelációk felállításából áll. „Az a tanulás, amely magába foglalja a viszonylatok felfedését, a tanulás legmagasabb formájának számít." (Kvaščev, 1969.).

A kritikus gondolkodás lényeges eleme az alkotói gondolkodásnak, a tapasztalatok újjászervezése pedig az alkotótevékenység alapvető mechanizmusa. Gilford szerint az alkotó jellegű gondolkodás jellemzője az eredetiség, a spontán rugalmasság, az eszmei képlékenység, a kifejező-

készség, az asszociáció, a nyelvezet képlékenysége, az újraértékelési készség, a fogékonyság és a kidolgozás.

Az alkotótevékenység természetét és szerkezetét vizsgálva Kvaščev (1976.) rámutatott, hogy az alkotótevékenység általános kritériuma az alkotás eredménye, különböző új értékei, amelyeket empirikusan az eredetiségre, a spontán és az adaptív képlékenységre, a nyelvezet, az asszociáció, a kifejező erő és az eszmei képlékenységre, a figuratív és szemantikus feldolgozásra, a kérdéskör iránti fogékonyságra és az újraértékelési készségre vezet vissza.

A tanulók alkotótevékenységének fejlesztése végett, a sablonos és reproduktív gondolkodástól eltérően, állandóan fejleszteni kell a kritikai és alkotó jellegű gondolkodást, amelyet a következő gondolkodási folyamatok képeznek: összehasonlítás, megkülönböztetés, anticipáció, tervezés, produktív rendszerezés és összefoglalás, kreativitás stb.

Az alkotó gondolkodás lényeges tartozéka az adat- és információgyűjtés, illetve az adott területtel való megismerkedés. „Egynapi alkotáshoz legalább egyévi előtanulmányra van szükség" (Reinach francia művészettörténész).

Kvaščev (1974., 1976.) bebizonyította, hogy a tanítás során befolyásolható a kritikus és alkotó gondolkodás. Kutatásai során fellelte azokat a személyiségtulajdonságokat, amelyek kölcsönös viszonyban vannak az alkotói tevékenységgel és ily módon jelentős mértékben hozzájárult a számos tényező függvényét képező alkotótevékenység iskolai fejlesztéséhez.

Az intelligencia elengedhetetlen, de nem elégséges feltétele az alkotótevékenységnek. Ivić (1973.) szerint a hagyományos tesztek — beleértve Binet Simon rendszerét is — nem alkalmasak az alkotási folyamatok vizsgálatára, sőt kérdéses, hogy a tesztmódszer egyáltalán mennyire alkalmas az ilyen tulajdonságok felkutatására, hisz az ember nemcsak a probléma megoldására, hanem felfedésére és alkotásra is képes. A problémafeltárás szintén alkotótevékenység.

A kiváló intelligenciájú diákok egy része egyetlen tantárgy keretében sem mutat különösebb alkotóképességet, sőt megközelítőleg sem olyan a tanulmányi eredménye, mint amennyire a képességeiből futná, tehát ez is azt bizonyítja, hogy az intelligencia szükségszerű, de nem elégséges feltétele az alkotótevékenységnek. Ezért feltehetjük a kérdést, hogy mi van a mi tehetséges diákjainkkal? Az a benyomásunk, hogy a tanulás utáni foglalkozás a jelenlegi szervezettség mellett megközelítőleg sem nyújtja azt, amire a tehetséges diákoknak szükségük volna.

Napjainkban sokat foglalkoznak a személyiség nem-kognitív tényezőinek az alkotásra gyakorolt hatásával (Terman, Woodwort, Katel stb.). Terman az ismert longitudinális tanulmányában — 1921-ben kezdett hozzá — bebizonyította, hogy a tehetséges gyermekek (140 feletti IQ-sel) a többihez viszonyítva egészségesebbek, érzelmileg kiegyensúlyozottabbak és társadalmilag érettebbek, érdeklődésük kiterjedt és sokoldalú,

iskolai ismereteik legalább két-három évvel meghaladják kortársaikét, 85 százalékuk korábban befejezi tanulmányait, a tanulás és a gondolkodás területén fejlettebbek, gyors a felfogóképességük, érdeklődőek, tájékozódásuk szerteágazó, rendkívül fejlett az emlékezőtehetségük és szokatlanul gazdag a szókincsük, sokkal fejlettebb az elvont dolgok iránti érdeklődésük, érdekeik rendkívül összetettek és kiterjedtek (Kvaščev alapján, 1976.).

Az új jelenségek feltárása, illetve az alkotótevékenység meghatározott erőfeszítéssel mindenekelőtt intellektuális igyekezettel jár. Sztanyiszlavszkij szerint „az alkotás a kínok kínja". Marx a következőket írja: „... A tudományhoz nem visz széles országút, s csak azok remélhetik, hogy napsütötte ormait elérik, akik nem riadnak vissza attól, hogy meredek ösvényeinek megmászása fáradságos."

A tanuló iskolai alkotótevékenységén nemcsak gondolkodást értünk. Filipović (1968.) a következőket hangsúlyozza: „A diákok és közösségük érzelmeinek, gondolkodási képességének, akaraterejének, munkaszokásainak, kíváncsiságának és érdeklődésének, önállósodásának, valamint a saját fejlődésük iránti felelősségüknek a fokozása jellemzi azt az alkotó jellegű nevelőmunkát, amire tudatosan és képességeink teljes bevetésével kell törekednünk."

Az alkotó jellegű megközelítés fokozása az oktató-nevelőmunkában, a tanulásban nem egyszerű dolog. Ez a tanterv természetétől és szerkezetétől, valamint a pedagógusnak a munka alkotó jellegű megszervezésére való felkészültségétől függ. A reproduktív tanuláshoz alacsonyabb szintű irányítás is elegendő és kisebb felelősséggel jár, mint a problémafeltáró, ami szakmai hozzáértést, „művészi előadást" igényel, különösen akkor, ha lehetővé akarják tenni, hogy a diák megérezze az alkotás örömét.

Ez teszi szükségessé, hogy minden oktatási-nevelési intézményben szervezetten, rendszeresen és szakszerűen figyelemmel kísérjék a tanulók fejlődését és előrehaladását, ami nemcsak az osztályfőnök feladata, mint jelenlegi gyakorlatunkban, hanem minden pedagógusé és a pszichológusé. Az elemző és kutató jellegű megközelítés szintén elengedhetetlen követelmény.

Tanulási módszerek és alkotó jellegű megközelítés az oktatásban

Függetlenül attól, hogy modellről van szó, a tanulási módszertől jelentős mértékben függ a tanulók tevékenysége és alkotó jellegű hozzáállása az ismeretszerzés folyamatában.

Az aktív tanulás olyan folyamat, amely lehetővé teszi a diák számára, hogy mozgósítsa szellemi kapacitását, erőfeszítéseket tegyen, meghatározott tényeket fedjen fel és ismereteket szerezzen. Ezzel ellentétben a passzív tanulás során kész ismereteket kap, amelyeket csak meg kell jegyeznie és elismételnie. Az aktív tanulás során a diák nem kész ismereteket sajátít el, „hanem részt vesz az ismeretek kialakításában és

rövidített formában ismételten felfedi a tudomány által már korábban megállapított igazságokat". „Ily módon a gyermek azokat a logikai és pszichológiai folyamatokat ismétli meg, amelyek segítségével az adott ismereteket felfedték. Ez azt jelenti, hogy ezek nemcsak kísérleti, de hipotetikus és következtető, valamint konvergens és divergens folyamatok is, amelyek verbális, vizuális vagy gyakorlati szinten mennek végbe." (Ivić, 1976.)

Az a tanulás, amely mindent készen, befejezetten, megformáltan és csak egyféleképpen nyújt anélkül, hogy helyet adna a tanulónak a gondolati megismerés átéléséhez, az nem aktív és nem alkotó. Az aktív tanulás különböző program jellegű vonatkozásokat tartalmaz, amelyek a tanulót önálló tevékenységre, megismerésre serkentik, nem csupán az eredmények megismerésére, s a kész megoldások elfogadására. Ezt a következőképp lehet megvalósítani. A tudósok és az alkotók szellemi fejlődésének bemutatásával, két ellentétes álláspont párharcának ismertetésével, a mindennapi élet valamely problémájának a megoldásával, önálló kísérletezéssel, kutatással, s annak a szorgalmazásával, hogy próbálkozzanak a szerzett ismeretek gyakorlati alkalmazásával. Így a diák önként bekapcsolódik a szellemi felfedezés játékába, érzelmileg kötődik és motivált.

Ez a megközelítés alapvetően eltér a mechanikus tanulástól, a magolástól és a reproduktív tanulástól. Ezek a tanulási formák nem azonosak a receptív tanulással, mert nem a mechanikus tanuláson, magoláson alapulnak. A receptív tanulás szintén lehet aktív (ha az ismereteket kritikával fogadják és összekapcsolják a régiekkel, ha újraértékelik és beillesztik őket az új rendszerbe, ha a gyakorlatban felülvizsgálják őket stb.). A receptív tanulás valódi természetét Ausubel határozta meg legjobban, aki ezt a tanulási módszert „értelmi jellegű verbális receptív tanulásnak" nevezte azzal a szándékkal, hogy „megvédje" a verbális tanulással való azonosítástól.

A tanításban és a korszerű tankönyvek elkészítésekor feltétlenül számot kell vetni az aktív tanulás jellemzőivel: „a kérdés feltevésével, megfogalmazásával és újrafogalmazásával, a szemantikai képlékenység fejlesztésével a problémamegoldás módszereinek és azok változatainak a keresésével, az információk megszerzéséhez szükséges módszerek felkutatásával, a problémamegoldás során felvetődő feltételezésekkel, kísérletezési tervek készítésével, kísérletek végrehajtásával, a bizonyítás és az ellenőrzés szükségességének hangsúlyozásával, az ellenőrzési módszerek felkutatásával, a felnőttekkel és a diáktársakkal való intellektuális kapcsolatteremtés fejlesztésével, és olyan körülmények létrehozásával, amelyek alkalmasak az ismeretek hasznosítására" (Ivić, 1976.).

A tanítást tankönyvek és segédkönyvek segítik elő. Mindaz, amit elmondtunk, és amit a továbbiakban megállapítunk az aktív tanulásról és a tanítás során kifejtett alkotótevékenységről, az vonatkozik a tankönyvekre és a segédkönyvekre is, hisz azok is forrásai lehetnek az aktív

és alkotó jellegű, illetve passzív és alkotó hozzállástól mentes tanulásnak. A tankönyvnek az adott tantárgy tantervéből, a tanulók korának megfelelő pszichofizikai jellegéből és az aktív, alkotó jellegű tanulás, illetve ismeretszerzés biztosítására való törekvésből kell kiindulnia, ami azt jelenti, hogy a tanításban meghatározott modellek vagy rendszerek kedvező oldalait kell figyelembe venni (pl. a heurisztikus, a programozott, a problémamegoldó tanítási modellt stb.). A jó tankönyv problémamegoldásra alkalmas, az ismeretszerzésben lehetővé kell tennie az alkotó jellegű megközelítést (nem csupán az órán, hanem otthon is, a házi feladatok megoldásakor stb.). Logikai és pszichológiai szempontból különböző problémákat kellene tartalmaznia, illetve lehetővé kellene tennie minden olyan intellektuális tevékenységet, amely az alkotó jellegű megismerés előfeltétele (dedukció, indukció, analógia, elemzés, szintézis, differenciáció, kérdésfeltevés, bizonyítás, ellenőrzés, kísérletezés, divergens és konvergens gondolkodás stb.).

A jó tankönyvnek kiegészítő irodalmat kellene tartalmaznia és különböző ösztönzési formákat az önálló alkotáshoz (a jelenségek önálló megfigyelését és vizsgálatát, gyűjtemények készítését, kísérletek véghez vitelét stb.), tekintettel az intellekuális képességek terén mutatkozó nagy eltérésekre, illetve a tanulók értelmi szintjére. Furlan egy horvátországi általános iskolában végzett intelligenciavizsgálat alapján azt az eredményt kapta, hogy egy első osztályban az értelmi szint négytől tízéves korig terjedt, egy negyedik osztályban pedig hattól tizenhárom évig.[1] A tankönyvnek számításba kell vennie a tanuló életkorát is, amikor az ismeretszerzést meghatározott műveletekhez köti. Vosbern vizsgálata szerint például „a 6:5 és a 7:4 évesek közötti értelmi szintű diákok sajátítják el legjobban a számolást egytől tízig, a tíznél nagyobb számok összeadására 7:4 és 7:11 közötti évek a legalkalmasabbak, a különbségek megértésére a 9:0 és a 10:9, a tizedesek szorzására pedig a 12:4 és 13:11 közötti évesek (Vučić alapján, 1974.).

Tankönyvíráskor nagy gondot kell fordítani a feladatok fajsúlyára és a követelmények határozottabb elkülönítésére, hogy megfelelhessen az említett feladatoknak, különösen az értelmi szintbeli különbségeknek. Amennyiben ezek a követelmények nem érvényesülnek a tankönyvben, akkor az nem készteti megfelelő szellemi erőfeszítésre a diákot, és többnyire túlterhelés forrásává válik. „Nincs gyengébb tankönyv annál, mint amelyik semmilyen problémát sem vet fel, amelyik egyetlen nyílt kérdéssel sem kelti fel a figyelmet, és nem ösztönöz válaszkeresésre." (Ivić, 1976.)

Számos tantárgyból egészen jó, sőt kitűnő tankönyvünk van, de azok sem ritkák, amelyek a legelemibb pszichológiai és pedagógiai követelményeknek sem tesznek eleget, és így nem sok hasznukat veszik sem a diákok, sem a tanárok. Nagyon sok közülük túl terjedelmes, pontatlan és tele van szakmai és egyéb hibával, felesleges adatokkal, zavarosak, utasításaik homályosak, nem késztetnek aktív tanulásra és alkotó mun-

kára, nincsenek a diákok szellemi képességéhez idomítva stb. Az elsajátítani valót többnyire szárazon, közömbösen adja elő. Az ilyen tankönyv érdektelen, a diákok nem szeretik és nem szívesen tanulnak belőle. Hogy ilyen tankönyvek valóban léteznek, azt a belgrádi Bölcsészeti Kar pszichológia szakán végzett tankönyvelemzések is igazolják.

Egy jó tankönyv megírása tehát nem is olyan egyszerű, ezért nem is kellene egy emberre bízni. Interdiszciplináris megközelítést és csoportmunkát igényel. A pedagógusok és a pszichológusok ezen a téren sokkal többet nyújthatnának, mint jelenleg. A munkájukra feltétlenül szükség van, ezért jó lenne szakmai vizsgálatnak alávetni egyes tankönyveket. Előfordul például, hogy egyes tankönyvek alkalmasságát és alkotó jellegét maguk a szerzők vizsgálják felül.

Mindennek alapján arra következtetünk, hogy nem pusztán alkotó jellegű tanításról, hanem alkotó jellegű iskoláról kell beszélni.

Érdemes lenne legalább részben elemezni egyes tanítási modelleket vagy rendszereket — ahogyan egyesek nevezik — az aktív tanulás és az alkotói megközelítés szempontjából.

A heurisztikus módszer

A hatékony oktatási módszerek után kutatva különböző módszerek alakultak ki: algoritmusos és félalgoritmusos, félheurisztikus és heurisztikus stb. (Landa). Egyike a leggyakoribb modelleknek a heurisztikus módszer, amelynek megvannak az előnyei, de a hátrányai is, s ezért a kutatók igyekeznek kísérletileg ellenőrizni és tovább fejleszteni.

A heurisztikus oktatási folyamat más módszerektől eltérően figyelembe veszi a diákok közötti egyéni különbségeket és lehetőséget nyújt a diákok számára legmegfelelőbb tanulási forma kiválasztására, a tananyag individualizálására, ami a feldolgozásmódra és annak tartalmára is vonatkozik, valamint a tanítási folyamatnak a diákok szellemi fejlettségi szintje szerinti elkülönítésére, a problémamegoldó készségre, továbbá a tanításnak a tanuló személyiségéhez való alkalmazására.

A tanulás során sor kerül az intellektuális, motivációs és didaktikus összetevők szintézisére. Ezért újabban fejlesztő, kutató és ismeretfeltáró tanításról tesznek említést és hangsúlyozzák a rugalmas oktatási modellek jelentőségét, mert azok biztosítják a legnagyobb ismeretátvitelt, ugyanis „a kész modellek, rendszerek ráerőszakolása semmivel sem károsabb, mint a kész fogalmak, szabályok és elvek elfogadtatása" (Krkljuš, 1977.).

Furlan (1966.) például azt hangsúlyozza, hogy a matematikatanításban „megelégszünk a matematikai műveletek belső modelljének kialakításával, de megfeledkezünk gyakorlati alkalmazásáról. Ezért a tanulók egy részének a matematika értelmetlen tananyag".

A problémafeltáró tanítás mellett a heurisztikus módszernek lényeges

eleme a tanítási folyamat, azaz a tanár és a diák kétirányú kommunikációjának az irányítása. A kérdés csak az: Miként kell megszervezni az irányítást vagy vezetést? Egyes szerzők a sajátságos utasítások mellett foglalnak állást, mások pedig olyan modellek mellett, amelyeket be kell építeni az oktatás tartalmába, illetve a folyamatba, amely kifejezésre juttatja a problémamegoldást. A vizsgálódások azt bizonyítják, hogy jobb eredményt lehet elérni, ha a problémamegoldás szabályait és elveit a feladatok megoldásakor elsajátítják, illetve ha a tanuló azokra magától rájön. Egy jól levezetett beszélgetés, amely a kérdés-felelet rendszeren alapul, Szokrátész rávezető módszeréhez hasonlóan, szintén rávezető jellegű lehet, azaz problémafeltárásra irányító. (Krkljuš, 1977.)

Általános rávezető módszer nincs. Krkljuš (1977.) kutatásai során beigazolta, hogy egyes diákoknak jobban megfelel az olyan problémafeltárásra irányuló módszer, amelynek alapját asszociatív mechanizmusuk képezi, másoknak pedig az olyan problémafeltárásra irányító módszer, amely a problémamegoldás szervezett gyakorlására épül.

Kutatásaiban, amelyeket Kvaščev Oktatástervezés című könyvében tett közzé 1977-ben, a saját heurisztikus módszerét javasolja. Igyekezett bevonni a tanulás irányításának minden elemét és az algoritmusos programozásnak a hagyományos oktatással szembeni minden előnyét. Az volt a célja, hogy magasabb fokra emelje az alkotó gondolkodást — ami éppen az egyik alapvető hiányossága volt a hagyományos heurisztikus tanítási módszernek —, valamint, hogy kifejezettebbé tegye a tanulás individuális jellegét.

Az elemi műveletek azonosításának az egyik legjobb módja — hangsúlyozza a szerző, és kifejezi a Landával való egyetértését — a hangos gondolkodás módszerének a sajátos műveletek és azok anyagi eredményeinek az elemzési módszerrel való kombinálása. Miután az elemi műveleteket azonosították, a legbonyolultabb gondolkodási formák, azaz az alkotó gondolkodás esetében is irányítani lehet a tanulást. Az említett szerző a heurisztikus módszer egészét következetesen a gondolkodás pszichikai jellegére alapozza, miközben nem tulajdonít kisebb jelentőséget a többi módszernek sem (az algoritmusosnak, a félalgoritmusosnak és a félheurisztikusnak), függetlenül attól, hogy nem mindegyik modell igényel azonos szellemi munkát. Az algoritmusos modellek közelebb állnak a konvergens, a heurisztikusak pedig a divergens gondolkodáshoz.

Kvaščev az említett kutatásaiban vizsgálata tárgyává tette azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a heurisztikus módszert, és kivizsgálta a heurisztikus módszer pszichológiai mechanizmusát, azt, hogy milyen körülmények között gyakorolja a legnagyobb hatást a tanuló alkotókészségének fejlődésére. Ily módon az algoritmusos módszerektől eltérően, amelyek algoritmusos szabályokra tanítják a diákokat, és feladatmegoldás közben gyakoroltatják azokat, a heurisztikus módszer kutatásra ösztönöz, kibontakoznak az alkotó gondolkodás folyamatai és eredeti, új problémamegoldás jön létre.

A kísérlet során a kísérleti csoport olyan rendszeres gyakorlatokat végzett, melyeknek az volt a célja, hogy a feladat tartalmának a modellezésével hatást gyakoroljanak a szellemi tevékenység modellezésére, hogy a tanulók felkészüljenek a problémafeltáró tanulásra. A kísérleti csoportnál viszonylag könnyen alkalmazott módszereket a tanításba is be lehet vonni: az ötletesség fejlesztése írott szövegen, az ötletek új alkalmazási lehetőségei, a dolgokat és jelenségeket szokatlan megvilágításba helyezni és eredeti válaszokat adni.

Kvaščev (1977.) a diákok egyéni különbségeivel számolva bevezette az ún. ugrásszerű tanulási módszert, azaz a tehetségeseknek lehetővé tette, hogy átugorják a programnak azt a részét, amely nélkül a többi diák nem értené meg az azt követő tananyagot. Az ugrásszerű tanulási módszer alkalmazása mellett lehetővé tette az egyén számára megfelelő tanulási modell kiválasztását, a tananyag terjedelmének és összetettségének, feldolgozási módjának és ütemének az egyénhez idomítását, a tanulási folyamatnak a diák képességeihez való alkalmazását és a tanulásnak a diák személyiségéhez való igazítását. A kutatások beigazolták, hogy ezekre a folyamatokra az iskolában jelentős hatást lehet gyakorolni, hisz a gyakorlás nagy eredményeket hozott.

A heurisztikus módszernél az a lényeg, hogy a diák felcserélheti az általa tanult tartalmak egyes elemeit és hatást gyakorolhat rájuk a feltárás folyamatában. Piaget szerint a megismerés nem a valóság másolása. Ahhoz, hogy az egyén megismerhesse, hatást kell gyakorolnia rá, át kell alakítania. Engels A temészet dialektikájában kiemelte, hogy „az emberi gondolkodás lényeges és legkézenfekvőbb alakját nem a természet mint olyan képezi, hanem éppen a természetnek az ember általi megváltoztatása. Az ember intelligenciája azzal arányosan nő, ahogyan megtanulta megváltoztatni a természetet".

A heurisztikus módszernek vannak hátrányai is. Rendkívül nehéz például szellemileg irányítani az osztály minden diákját, nehézségekbe ütközik a diákokról való tájékozódás, a diák-tanár közötti kommunikációt megnehezítik az introvertált és extrovertált diákok, lelassul a tanulók ismeretszerzésének az önállósága és képességeik fejlődése (megszokják az irányítást).

Programozott tanítás

A program és a programozás fogalmát manapság gyakorta és a legkülönbözőbb jelentésben használják. Legtöbb esetben valamely tantárgy programozását az évi, általános és tárgykörök szerinti, vagy pedig gyakorlati munkaterv előkészítésére egyszerűsítik, illetve meghatározott tanítási egység programozására és előkészítésére. Tehát csak ritkább esetben van szó programozott és félprogramozott tanításról, amelyeknek számos előnye van a hagyományos tanítási modellekhez képest. A programozott tanítást individuális módszernek tartják és ezért nevezik „sok-

szorosított" individuális tanításnak. Szintén racionális és korszerű módszernek tartják. „A programozott tanítás alapjában véve egy pszichológiai tanulási elmélet alkalmazását, Skinner behaviorista elméletének az iskolai tanításban és tanulásban való alkalmazását jelenti" (Vučić, 1977.). Skinner bírálta a hagyományos iskolai tanítást, mert szerinte kedvezőtlen irányba ösztönöz, hisz a diákokat ahelyett, hogy sikerélményre és elégedettségre ösztönözné, inkább azt igyekszik tudatosítani bennük, hogy kerülniük kell a büntetést és a vele járó kellemetlenséget, illetve a gyenge osztályzatot. Skinner szerint a hagyományos tanítás másik nagy fogyatékossága, hogy rendkívül nagy a tanulás és a tanulás eredményeivel való megismerkedés közötti időtartam.

Skinner lineáris programozási rendszerét — bár biztosítja a tanulási eredményekkel való időbeli megismerkedést és ezáltal a jobb ösztönzést — sokan bírálták, mert mechanikus tanulásra késztet. Galjperin és munkatársai, Vigotszkij és Leontyev tanításából, a szellemi tevékenység fokozatos kialakításából indultak ki, hangsúlyozva a tanulás folyamán végbemenő szellemi tevékenység megismerésének és figyelemmel kísérésének a jelentőségét. Az említett hiányosságot a szerteágazó programozással nagyrészt sikerült kiküszöbölni (Krauder).

A programozott tanításnak számos előnye van a hagyományos tanítási modellhez képest: lehetővé teszi, hogy a diákok egyéni képességeik szerint fejlődjenek, a tanuló idejében informálódhat, lehetősége van egyéni munkára és siker elérésére a tanulásban. A munka eredményének ismerete ösztönzőleg hat, de még ennél is jelentősebb a hatása a fokról fokra haladó tevékenységnek (különösen a gyengébb képességű tanulók körében), az önálló munkának és tanulásnak, a sikertelenség mások előtti kihangsúlyozása megszüntetésének stb. A programozott tanításnak is vannak azonban hátrányai. A programozott anyagot ugyanis elég nehéz előkészíteni, s ezt nem végezhetik csupán a tanárok, hanem pedagógusokat, pszichológusokat és egyéb szakembereket is be kell vonni. „Egyes számítások szerint egy óra programozott tanítás előkészítéséhez körülbelül száz munkaórára van szükség" (Poljak, 1977.).

Emellett a programozott tanítás egyértelműen köti a diákokat az adott tananyaghoz és így nem jut kellően kifejezésre alkotótevékenysége. Nem jut benne kifejezésre a tanár és a diákok, valamint a diákok közötti kommunikációs kapcsolat sem. Ezért a programozott tanítást sem kell túlértékelni.

Komputeres tanítás

Manapság nálunk is egyre több szó esik a komputeres tanítás előnyeiről és hátrányairól. Általában előnye, hogy lehetővé teszi az új ismeretek bemutatását, azok ismétlését, valamint a visszatérő információknak a tanuló személyi képességeihez és tulajdonságaihoz való alkalmazását. Az egész tanulási folyamat különbözik például a lassan, de biz-

tosan tanuló diákoknál, a kapkodva tanulóknál, a gyorsan és biztosan vagy a lassan és bizonytalanul tanulóknál. Függetlenül attól, hogy a komputeres tanulás mely formájáról van szó, mindig az a cél, hogy még a legtehetségesebb diák számára se legyen unalmas, és hogy a leggyengébb se végezze eredménytelenül. A komputer úgy is programozható, hogy kiegészítő tananyagot kapjanak a gyorsan és eredményesebben tanulók, de ugyanakkor különböző hasznos utasításokat is adjon a többieknek eredményességük fokozása és a hiba kiküszöbölése céljából (Szokrátész típusú program).

A komputer memóriaegységében tárolni képes a diákok tevékenységének egyes mozzanatait, amelyeket a programozott tananyag kiválasztásakor hasznosan beépíthet. Az ilyen tanulási módnál a diáktól visszatérő információnak három célja van: értesíteni a tanulót új válasza helyes vagy téves voltáról, értesíteni a komputert a diák előrehaladásáról, valamint a komputer és a diák kétoldalú tájékoztatása a munkában megtett előrehaladásukról.

A komputeres tanítás útján az alábbi módszertani és pszichológiai eredmények valósulnak meg: a tanítás teljes individualizálása, a diák alkotó jellegű viszonyulása a tanuláshoz és a tanításhoz, valamint a diáknak az önálló tanulásra és önnevelésre való felkészítése.

A mintaválasztásos tanítás

Az új modellek utáni kutatás a tanulók alkotókészségének a fokozási igénye életre hívta a mintaválasztásos tanítást. A mintaválasztásos tanítás a túl terjedelmes tananyag lerövidítésére való törekvés eredményeként jött létre. Kiindulópontja a hasonló tartalmak kiválasztása, amelyek alkalmasak az alapvető, elemi, példás, illetve mintaszerű vonatkozások kiválasztására. A mintaszerű tartalmak kiválasztásának célja az eredményes oktatás és nevelés. A lényeges és tipikus modellként elfogadott elemeknek szellemi kisugárzása kell, hogy legyen.

A mintaválasztásos tanítás a heurisztikus és a programozotthoz képest az analóg tartalmak feldolgozásával sokkal alkalmasabb a diákok alkotótevékenységének érvényesítésére. Közvetlen kapcsolatot teremt a tanítás három tényezője: a diák, a tanár és a tananyag között. A programozott tanításban csak a diák és a tanár között, áll fenn közvetlen kommunikációs kapcsolat, de az előadó és a tananyag között nem, s ez a legnagyobb fogyatékossága.

A problémamegoldó tanítás

A gondolkodási folyamatok és az alkotótevékenység helyes fejlődésének nagy lehetőséget biztosít a kérdések megoldása útján való tanulás, illetve a problémamegoldó tanítás, melyet a szellemi önirányítás jelle-

mez. A problémamegoldás során elsősorban a kritikus, alkotó jellegű és dialektikus gondolkodás fejlődik, s ezért a problémamegoldó tanítás pótolhatatlan értékű a diákok alkotótevékenységének kibontakoztatásában. A problémamegoldó tanítás alkalmasabb a magasabb szintű alkotótevékenység kibontakoztatására, mint a mintaválasztásos tanítás. A problémamegoldó tanítás nem tudományos kutatómunka, hanem olyan tanítási folyamat, amelyben a diák számára addig ismeretlen új dolgokat fedez fel és ismer meg, amelyek korábban kérdésesek voltak. Ezért a heurisztikus módszer kedvező mozzanatait be kell építeni a programozott tanításba.[2]

A problémamegoldásos tanulás ösztönzéséhez mindenekelőtt fejleszteni kell a diákok konstruktív képzelőerejét, valamint olyan meggyőződést kell kialakítani bennük, hogy a problémamegoldáshoz nemcsak szellemi képességekre van szükség, hanem szorgalmas és kitartó munkára is.

A problémamegoldó tanításhoz hasonló a tanácsadó tanítás. Az előadó, azaz a mentor szerepe konzultációkra korlátozódik és még jobban kifejezésre jut a diák önálló munkája, kreativitása és alkotótevékenysége. Ez a módszer egyre nagyobb tért hódít a középiskolák tehetséges diákjai körében (beszámolók, szemináriumi munkák stb. formájában). A módszer alkalmazásának előfeltétele, hogy a diák elsajátítsa az önálló szellemi tevékenység végzését.

A tanítás modellezési lehetőségeiről, az előadó és a diák közös tevékenységéről elmondottakból az következik, hogy nincsenek ideális és általános érvényű módszerek. Dialektikus egységet képeznek, kölcsönösen kiegészítik egymást, és ezért nem kell kész és merev megoldásoknak tekinteni őket, hanem olyan lehetőségeknek, amelyek által az előadó kiegészítéseket, módosításokat végezhet egy-egy osztályhoz mérten, amikor saját modelljén, illetve egy-egy diák vagy diákcsoport számára tervezett módszeren dolgozik.

A tanulók tevékenységének és alkotókészségének a serkentéséhez nemcsak jó modellre, hanem egyéb olyan körülményekre is szükség van, amelyek közvetlenül vagy közvetetten elősegítik az alkotótevékenységet.

A SZUBJEKTÍV TANULÓI VISZONYULÁS NÉHÁNY ÖSSZETEVŐJE

A szakirodalomban gyakori az a megállapítás, hogy a tanuló a nevelési-oktatási folyamat alanya. A tanuló így kijelölt helyét azonban még mindig nem határozták meg végérvényesen. Általában úgy vélik, hogy ez lehetővé teszi a diák számára, hogy szellemi és egyéb képességeihez képest arányosan vegyen részt a tanulásban, a megismerésben és az alkotásban. A diák életkorától függően különbözőképpen válhat az oktatási-

nevelési munka alanyává, ezért különböző szintű szubjektív tanulói viszonyulásról és irányításról beszélhetünk. A diák nagyobb mértékben válhat a tanítási folyamat alanyává, ha részt vesz a különböző nevelési-oktatási célok és tartalmak kijelölésében, a módszerek és a munkaformák megválasztásában, ha lehetővé teszik számára az értékelést, önértékelést és az elért eredmények osztályozását, ha lehetősége nyílik önigazgatói szerepének kiteljesítésére, és ha alkotó jellegűen tárja fel, ismeri meg és változtatja az őt környező világot, miközben személyisége teljes kibontakozását éli át.

Az aktív tanulás nem azonosítható a tanulónak az oktatási-nevelési folyamatban kifejeződő szubjektív viszonyulásával, mert aktív lehet a mások által kitűzött célok elérésében is, amikor előre szigorúan kijelölt tartalmakat fogad be, amikor csak az előadó által meghatározott módszerrel tanul, amikor csak az előadó értékeli és osztályozza munkája eredményét stb., de ugyanakkor nem válik az oktatási-nevelési folyamat alanyává is.

Manapság, a korszerű oktatási módszerek áradatában, különösen az audio-vizuális módszerekre vonatkozik ez. Kialakult ugyanis egy olyan felfogás, mely szerint már maga az audio-vizuális módszer biztosítja az aktív tanulást. Ez nem feltétlenül van így, mert megtörténhet, hogy a tanuló az ismeretszerzés során csak tudomásul veszi a dolgokat, tehát nem tár fel és nem hoz létre semmit. Piaget ezt a jelenséget képi verbalizmusnak nevezi.

A felismerésen, illetve a problémamegoldáson alapuló tanulás alkalmazása és a tanítás alkotó jellegű megközelítése, valamint egyes tanítási módszerek kedvező vonásainak az alkalmazása a tanítás helyes megszervezését feltételezi. Példaként egy újvidéki felmérés adatait ismertetjük[3], aminek többek között az általános iskolai óraszám szerkezeti és szervezési szalagra rögzítése volt a célja. Az alsó tagozatban 239, a felsőben 210 órát vettek szalagra.[4] Az adatok azt bizonyítják, hogy az alsó tagozaton 84,52 százalékos időtartamban az egész osztályt, 3,35 százalékban csoportot, 1,25 százalékban egyént és 10,88 százalékban vegyesen foglalkoztatnak. A felső tagozatokon 92,38 százalékot tesz ki a közös foglalkozás, 2,38 százalékot a csoportos, 1,43 százalékot az egyéni és 3,81 százalékot a kombinát. A százalékos kimutatások szerint az alsó tagozat óráinak 13,40 és a felső tagozat óráinak 10,95 százalékán nem jó a munkamódszer, az alsó tagozat óráinak 16,32 és a felső tagozat óráinak 13,81 százalékán nem használták ki megfelelően a szemléltetőeszközöket, az alsó tagozat óráinak 17,15 és a felső tagozat 9,52 százalékán nem alkalmaztak semmilyen szemléltetőeszközt. Az alsó tagozat óráinak 17,99 és a felső tagozat 10,48 százalékán helytelenül választották meg a tanítási módszert. Az alsó tagozat óráinak 15,90 és a felső tagozat óráinak 10,00 százalékán helytelenül alkalmazták a módszert. A példát csak az alsó tagozat óráinak 30,96, a felső tagozat óriának pedig a 26,19 százalékán alkalmazzák; az alsó tagozat óráinak 34,75

és a felső tagozat óriának 5,71 százalékán semmilyen példát sem említettek. Az alsó tagozat óráinak 7,44 és a felső tagozat óriának 34,02 százalékán a diákok semmilyen kérdést sem tesznek fel. Az adatokból az is kitűnik, hogy ritkák a kísérlet-végrehajtást kitűző (1,26 százalék az alsó és 2,38 százalék a felső atgozaton), ill. a rendszeres megfigyelést és adatgyűjtést igénylő házi feladatok (2,93 az alsó és 1,90 százalék a felső tagozaton). Gyakoriak viszont a közös házi feladatok (71,13 az alsó tagozaton és 79,52 százalék a felső tagozaton) a csoportos és az egyénihez képest (csoportos 12,13 százalék az alsó és 10,48 a felső tagozaton, egyéni: 4,61 az alsó és 1,63 a felső tagozaton).

A szalagra rögzített órák alapján kiértékelték a diákok általános tevékenységét is. Megállapították például, hogy az alsó tagozat óráinak 23,01 és a felső tagozat 22,38 százalékán a tanulók aktivitása alacsony, illetve elenyésző volt.

Az X^2 teszt alapján foglalkoztak az alsó és a felső tagozatok tanításának különbségeivel is. A különbség statisztikai értelemben nem minősül jelentősnek.

Az adatok azt bizonyítják, hogy a tanítás a felsorolt követelmények szerint még mindig nem eléggé korszerű, ezért akadályozza a tanulók aktivitását, a felismerésen alapuló tanulást, illetve a problémamegoldó tanulást és a diákok alkotótevékenységének kibontakozását.

ALKOTÓTEVÉKENYSÉGRE ÖSZTÖNZÉS

Pedagógiai gyakorlatunkban gyakran szóba kerül, hogy a diákok nincsenek eléggé érdekelve a tanulásban, illetve eredménytelenségük legfőbb oka az alkalmatlan ösztönzés. Nagy jelentőségű a pedagógusoknak és a diákoknak az oktatási-nevelési folyamat, a tanítás alkotó jellegű megközelítése iránti fogékonysága.

Nem mindig a tanuló az oka, hogy nincs motiválva az alkotótevékenységre, azért mert az ember tulajdonképpen alkotó lény, ugyanis külső tényezők is gátló tényezőkként hathatnak. Utalunk itt arra, hogy egyes iskoláinkban semleges álláspontra helyezkednek a diákokkal végzett munka alkotó jellegét illetően. A tanárok munkáját olyan mércék alapján mérik és értékelik, amelyek nem veszik figyelembe kellően a tanítási folyamat megszervezéséhez való alkotó hozzáállást.

A tanulók osztályzásakor szinte szabályszerűen a reproduktivitásra esik a hangsúly, elhanyagolják viszont alkotótevékenységüket. Erre azért kerül sor, mert a tanulás eredményességének mércéi — amelyek gyakran eléggé homályosak — többnyire a reproduktivitást veszik figyelembe. Az oktatási-nevelési folyamatot úgy szervezik meg, hogy a diák alkotótevékenysége többnyire a szabad aktivitásokban és a diákszervezetekben

jut kifejezésre, nem pedig a tanulásban. Az alkotó jellegű tanulás főként a tanárokra tartozik, és nem válik az egész iskola, valamint az ott dolgozók általános irányvételévé. Az alkotó jellegű tanulás kivitelezése nehezebb feladat, külön hozzáállást igényel, s nemcsak a tanárok részéről, ezért többnyire nincs rá idő. A pedagógusok azzal érvelnek, hogy a tantervek terjedelme végett „alig van idejük a tananyag előadására".

Az oktatás és nevelés hatásfok-vizsgálatakor, illetve a diákok eredményessége mércéinek a meghatározásakor még mindig abból indulunk ki, hogy mennyit tud a diák, s nem érdekel bennünket, hogyan szerezte ismereteit. Ebből is kitűnik, hogy oktatási-nevelési munkánkban még mindig a reproduktív tanulás számít értéknek. Példaként említhetnénk az ismeretfelmérő teszteket, a vetélkedőket, versenyeket stb., amelyek nem túlságosan kérik számon a diákok alkotókészségét.

Márpedig ha szem előtt tartjuk, hogy az ember alkotó lény, akkor kézenfekvő a gyenge motiváltság oka, mert ismeretes, hogy a sikerélmény fokozza az ösztönzést. Skinner például a programozott tanításról szóló elméletét a tanulás kedvező támogatására építette.

Külső és belső motiváció mellett manapság egyre gyakrabban esik szó az úgynevezett alkotó jellegű motivációról (achievement need, achievement motivation, Leistungsmotivation). Ez serkenti a szellemi képességek kifejlődését, a tanulás alkotó jellegű megközelítését, és a diákok által elért siker is alkotó jellegű ösztönzést ad. A kutatások szerint az alkotó jellegű ösztönzés társadalmilag is meghatározott.

Az oktatási és nevelési folyamatban arra is törekedni kell, hogy az osztályzat és az osztályozás elveszítése monopolizált ösztönző erejét, hisz az osztályzatért folyó küzdelemben gyakori az egyénieskedés, a kedvezőtlen versengés és a konkurrencia, ami nem az összetartás, hanem a széthúzás irányába hajtja a diákokat. A tanítással lehetőséget kell teremteni, hogy a diákok sikerélménnyel gazdagodjanak és munkájukat, alkotótevékenységüket másokkal együtt építsék be, s ne pusztán az késztesse őket tanulásra, hogy másoknál jobbak legyenek. „A versengés megzavarja a részvevők nyugalmát, biztonságát, elégedettségét és az interperszonális viszonyokat, szétfeszíti a csoport összetartó erejét, legalizálja az egoizmust, kölcsönös bizalmatlansághoz és elszigetelődéshez vezet. Az együttműködés kialakítja az együvé tartozás, a biztonság érzését, kedvezően hat a személyes és baráti kapcsolatokra, megkönnyíti a véleménycserét, elégedettséget eredményez, csökkenti a magatartásban és a felfogásban megnyilvánuló agresszivitást, egoizmust és az elhajlásokat." (Havelka, 1974.).

Állandó kérdés a diákok dicsérete, jutalmazási és büntetési rendszere. Úgy tűnik, hogy iskoláinkban többet büntetnek a keleténél és nem eléggé vagy nem megfelelően dicsérnek és jutalmaznak. Többnyire a legjobb és a leggyengébb előmenetelű diákokra terelődik a figyelem, akiket valamiképpen még serkentenek is, s így az átlagos diákok tömegét aligha ösztönzik az alkotótevékenységre.

A jutalmak közül a Vuk Karadžićról elnevezett díj érdemel külön figyelmet. Vajon ez és a többi középiskolai díj volna a sikeres egyetemi tanulmányok záloga? A kutatások arra utalnak, hogy nem, mert a díjazott diákok egy része nem boldogul az egyetemen. Válaszkeresés közben arra a megállapításra jutottak, hogy ezeket a díjakat nem mindig azok kapják, akik képességeik és eredményeik alapján megérdemelnék. A tévesen odaítélt Vuk-díj nem jelent ösztönzést, hanem olyan súlyt, ami arra készteti a diákot, hogy szellemi energiájának nagy részét a siker megőrzésére fordítsa, és ez egész sor kedvezőtlen következménnyel jár, végül pedig teljes eredménytelenséggel végződik, az egyetemen vagy a főiskolán. (Smiljanić, 1977.). Ha ez történik a legnagyobb elismeréssel és a legjelentősebb diplomával, akkor nincs okunk kételkedni a kisebb díjak, elismerések célszerűségében. A pedagógusok gyakran nincsenek is tudatában, hogy ezzel csak ártanak mind a diákoknak, mind szüleiknek.

A kiemelkedő díjak és diplomák jelöltjeit tehát pszichológiai és pedagógiai figyelemmel kell kísérni. Ily módon segítséget nyújthatunk mindazoknak a diákoknak, akiknek a törekvései nincsenek összhangban a lehetőségeikkel, hogy reálisabban értékeljék önmagukat. Természetesen ügyelni kell arra is, nehogy útját álljuk a diákok törekvéseinek.

A pedagógusok, a pszichológusok és a szociális dolgzók társadalmilag is jelentős mértékben hozzájárulhatnak ezeknek és a hasonló gondoknak a megoldásához, s ezt el is várjuk tőlük.

Fordította *Garai László*

Jegyzetek

[1] Furlan, I.: Ubrzano napredovanje učenika osnovne škole. Zágráb, 1971.

[2] Landa a problémafeltáró tanításra a heurisztikus kifejezést használja, ami nem azonos a heurisztikus vagy fejlesztésre irányuló tanítással.

[3] A felmérést a községközi Közoktatási és Pedagógiai Intézet illetékességi területén végezték. Újvidék, 1975.

[4] A szalagra rögzítést a tanügyi tanácsosok végezték, külön utasítások alapján.

Irodalom

1. Filipović, N.: Vaspitanje vrednosti literarnog stvaralaštva mladih. Zavod za izdavanje udžbenika, Szarajevó, 1968. 191. oldal
2. Furlan, I.: Moderna nastava i intenzivno učenje. Školska knjiga, Zágráb, 1966.
3. Havelka, N.: Učenje i evaluativno ponašanje. Psihologija, Belgrád, 1974. 3—4. sz., 35. old.
4. Ivić, I.: Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: I razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenika. Psihologija, Belgrád, 1976. 1—2. sz., 41. old.

5. Ivić, I.: Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: II Oblici učenja i udžbenika, Psihologija, 1976. 3—4. sz., 65., 66. sz.
6. Krkljuš, S.: Učenje u nastavi otkrivanjem. Radnički univerzitet „Radivoj Ćirpanov", Újvidék, 1977.
7. Kvaščev, R.: Razvijanje stvaralačkih sposobnosti kod učenika. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrád, 1974.
8. Kvaščev, R.: Razvijanje kritičkog mišljenja kod učenika. Zavod za izdavanje udžbenika Srbije, Belgrád, 1969. 26. old.
9. Kvaščev, R.: Podsticanje i sputavanje stvaralačkog ponašanja ličnosti. Svjetlost, Szarajevó, 1975.
10. Kvaščev, R.: Psihologija stvaralaštva, Informativni centar studenata, Belgrád, 1976. 126. old.
11. Kvaščev, R.: Modeliranje procesa učenja. Prosveta, Belgrád, 1977.
12. Kvaščev, R.—Radovanović, V.: Uticaj sposobnosti složaja osobine ličnosti i motivacije na uspeh u školskom učenju. Psihologija, Belgrád, 1977. 1. sz.
13. Landa, L.: Kibernetika i pedagogija. BIGZ, Belgrád. 1975.
14. Mladenović, U.: Neke komponente subjekatske pozicije učenika u vaspitno-obrazovnom radu, Međunarodni simpozijum Savremene koncepcije i perspektive obrazovanja nastavnika. Zombor, 1978.
15. Okrugli sto psihologije: Priroda inteligencije i mogućnosti njenog merenja. Psihologija, Belgrád, 1974., 3—4. sz.
16. Poljak, V.: Didaktika, Školska knjiga, Zágráb, 1970.
17. Poljak, V.: Nastavni sistemi. Pedagoško-književni zbor, Zágráb, 1977., 55. old.
18. Poljak, V.: Stvaralaštvo u školi. Pedagoški rad, Zágráb, 1978. 5—6. sz.
19. Prodanović, T.—Ničković R.: Didaktika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrád, 1974.
20. Radonjić, S.: Uvod u psihologiju. Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Belgrád, 1968., 246., 247. old.
21. Smiljanić, M.: Predikativna vrednost školskih diploma i neki faktori (ne) uspeha njihovih dobitnika na studijama. Psihologija, Belgrád, 1977. 3—4. sz.
22. Vučić, L.: Psihologija i programirana nastava. Psihologija, Belgrád, 1977. 3—4. sz., 10. és 129. old.

Rezime

Planiranje obrazovanja — stvaralačka aktivnost učenika i učitelja

Najznačajniji socijalni činilac, posle porodice, koji utiče na razvoj i integraciju ličnosti deteta, odnosno čoveka je škola. Ona je „... naprisutniji posrednik između društvene zajednice i pojedinačnih pripadnika nove generacije u procesu integracija tih pojedinaca u postojeće društvene odnose i dominantnu kulturu zajednice". (Halveika, 1974.)

Naša škola je veoma uspešno rešila neka organizaciona, suštinski fundamentalna pitanja, bez kojih je savremeni vaspitno-obrazovni rad nemoguć. Neka

pitanja međutim zaslužuju posebnu pažnju i treba ih pomenuti: priroda i suština razmene informacija između nastavnika i učenika, afirmacija aktivnih metoda učenja i stvaralačkog pristupa u procesu saznanja, definisanje kriterijuma uspešnosti i vrednovanje i samovrednovanje rezultata rada učenika i ocenjivanje postignuća, razvijanje individualnih sposobnosti i određenih crta ličnosti, motivacija učenika itd.

Nastava kao modalitet ljudskog rada koji izražava ergološke karakteristike, da bi bila uspešna, mora biti stvaralački modelovana. Ako učenik uči pasivno i prisilno, ako radi kako mora, što znači da je autokratski vođen, onda se rađa svojevrsno otuđenje učenika, koje prodire u njegov intiman psihički svet i izražava se kao otuđenje njegovih potreba, motiva, karakternih osobina, emocija kao i ideološko otuđenje, izražava se kao dehumanizacija učenikove ličnosti.

Da je inteligencija neophodna, ali ne i dovoljan uslov za stvaralaštvo, potvrđuje i činjenica da jedan broj učenika sa visokim intelektualnim sposobnostima ne samo da ne pokazuje neko posebno stvaralaštvo ni u jednoj školskoj aktivnosti, već ni izbliza ne pokazuje uspeh u učenju koji odgovara tim sposobnostima. Zato se može postaviti pitanje šta je sa našim talentovanim učenicima? Da li ih škola identifikuje i usmerava kako treba?

Aktivno učenje sadrži razne programske situacije koje učenika podstiču na samostalan i aktivan rad, proces saznanja, a ne samo rezultate, metode i principe rešavanja problemskih situacija, a ne samo gotova rešenja.

...Oblikovanje dobrog udžbenika nije jednostavno i ne bi trebalo prepustiti jednom čoveku. Neophodan je dakle interdisciplinaran i timski pristup.

Heurističko modelovanje procesa učenja uvažava individualne razlike među učenicima, i to na taj način što pruža mogućnost izbora oblika učenja koji najviše odgovaraju učeniku...

Programirana nastava ima niz prednosti u odnosu na tradicionalne nastavne modele: omogućuje učenicima da napreduju prema svojim individualnim sposobnostima, učenik dobija blagovremenu informaciju, omogućeno mu je da radi individualno i da postiže uspeh u učenju.

Sve češće se danas i kod nas govori o prednostima i nedostacima učenja putem kompjutera. Osnovna prednost je što je omogućeno da se prezentovanje novih sadržaja, njihovo obnavljanje kao i povratne informacije prilagodi sposobnostima i osobinama ličnosti učenika.

Egzemplarna nastava je nastala kao posledica traženja izlaza iz preobimnih programa. Polazna osnova egzemplarne nastave je izdvajanje sličnih sadržaja. Iz njih se izdvaja bitno, osnovno, fundamentalno, elementarno, reprezentativno, odnosno egzemplarno.

Veliku mogućnost za pravilan razvoj misaonih procesa i stvaralaštva pruža učenje putem rešavanja problema, odnosno problemska nastava. Smatra se da se u problemskoj nastavi ostvaruje veći stupanj stvaralaštva, nego u egzemplarnoj nastavi.

Od nagrada posebnu pažnju privlači nagrada „Vuk Karadžić". Da li dobijanje te nagrade u srednjoj školi znači garanciju za uspeh na studijama? Istraživanja pokazuju da ne znači, jer jedan broj nagrađenih ne uspeva na fakultetu.

Summary

Education Planning — Creative Activity of Students and Professors

School is the most important element beside the family in guiding the development and integration of children's personality is the school. It is the „... most decisive media between the sotiety and individuals of the generation in the process of integration of them into social relations and the dominant culture of the society". (Halvelka, 1974)

Our school has very successfully solved the organizational and fundamental problems that are necessary for the functioning of educational work. However some problems deserve to be pointed out such as the nature and essence of information exchange between students and professors, afirmation of active methods of studying and criteries of success, valuation and selfvaluation of the results of students' work and grading of achievements, developing individual abilities and elements of personality, motivation etc.

Teaching as a modality of human work which expresses ergological characteristics has to be creatively modelled in order to be successful. If a student studies passively and under a fore if he works as he must under an authocratic guidence, it gives rise to alienation which reaches a psychological sphere and appears as alienation of his needs, motives, characteristics, emotions as an ideological alienation and dehumanization of his personality.

Inteligence is necessary but not enough. This can be proved by the fact that a number of students with great intellectual qualities do not show any creativity in none of the shool activities, what's more they do not even reach the appropriate results. This gives rise to a couple of questions: What has happened to our talented students? Does the school identificate and lead them as it should?

Active studying consists of different programm situations which stimulate individual active work, studying and not only results, methods and programm principles.

„... Formation of good study-books is not easy and it shouldn't be a one man's job. Interdiscipline and team work is required.

Heuristical modelling of the process of studying respects the difference between students, giving an opportunity to chose the right method of studying which suits them most...

Programmed teaching has a number of preferences to the traditional teaching modell: it allows students to progress according to their abilities, they get up to date information which make possible for the to work individually and to achieve good results.

Nowaday we mention the problems and adventages of studying by computer quite often. The main adventage is the possibility of presenting new information, their repeating, and feed-back; and all this adapted to the characteristics and personality of the student.

Exampler teaching appeared as the result of the search for an exit from the profuse programms. The method to get to exampler teaching was the elimination of the similar materials and determining the important ones, the fundamental, elementary, representative, exampler.

A great possibility for establishing the right course of developing the crea-

tivity is provided by solving problems that is the problem centred teaching. It seems that this way of teaching provides greater level of creativity than exampler teaching.

From the awards the most important is the „Vuk Karadžić" award. Does the earning of this award mean a garantee of success on the university?

Researches prove that a number of the receivers of this award do not succeed at the University.

Molnár Irén—Rehák László

AZ ANYANYELVŰ OKTATÁS A TÁRSULT MUNKA DOLGOZÓI ÉS A TÁRSADALMI KÖZÖSSÉG SZÜKSÉGLETEI KIELÉGÍTÉSÉNEK FUNKCIÓJÁBAN

Az oktatási-nevelési folyamat többnyelvűségét rendszerint csak alkotmányos kötelezettségként, a JSZSZK, esetünkben a VSZAT egyenjogú nemzetei és nemzetiségei politikai jogainak érvényesítéseként értelmezik. Végső soron valóban politikai jogokról van szó, de közvetlenül azokról a kötelezettségekről is, amelyek az egyetemisták képzésének leghatásosabb útját biztosítják azon a nyelven, amelyen a gondolkodás folyamata, az asszociáció végbemegy és amely hozzájárul a személyiség kialakításához.

Anélkül, hogy elvitatnánk a dolgozók és a polgárok nyelvi egyenjogúságának jelentőségét, rá kell mutatnunk a szabad nyelvhasználattal kapcsolatos jogok és gyakorlat belső tartalmára is az oktatási folyamatban.

A múlt század végén és századunk elején a saját nyelvhasználat szorgalmazásának vagy megakadályozásának örve alatt végbemenő demokratikus törekvések, illetve ezek elfojtása még a nemzetté válás idején, rendszerint bonyolult társadalmi és osztályviszonyokat lepleztek. Érthető tehát, hogy a mai forradalmi munkásmozgalom is politikai követelményei közé sorolja a nyelvi egyenrangúságot, mint a nemzeti és osztályelnyomás elleni harc egyik meghatározóját, az emberi viszonyok humanizálását, az ember és munka felszabadításának folyamatában.

Többnyelvű és többnemzetiségű közösségünkben megteremtettük ugyan a feltételeket, sőt figyelemre méltó eredményeket is értünk el a saját nyelv használatában. A többnyelvűség jogának és gyakorlatának azonban még mindig inkább csak politikai jelentőséget tulajdonítunk, holott elsősorban az oktatásban és a pedagógusoknak kellene felismerniük a saját nyelvhasználat jelentőségét mind a tudásszerzési folyamatban, a személyiség kialakításában, mind pedig az anyagi gondolkodásban.

Nem a nyelvi kizárólagosságtól vezérelve ugyan — főként a mi vajdasági többnyelvű közösségünkben, de szélesebb körben is, amikor a világ egyre inkább egységesedik és a világnyelvek nemcsak a tudományban, hanem általában a gazdasági és társadalmi gyakorlatban is tért hó-

dítanak — világosan meg kell különböztetni a saját nyelv (általában „anyanyelv", néha reflexnyelv) funkcióját azokétől a nyelvekétől, amelyeket az egyén használ.

A nyelv funkcióját a gondolkodási folyamatban és általában a személyiségformálásban alapjában véve már Marx és Engels megoldották dialektikus materialista módszerükkel az embernek mint természeti és mint társadalmi lénynek a totalitásáról alkotott tanúkkal. Ezzel a kérdéskörrel, amely csak részben nyelvszociológiai, főleg a marxista pszichológusok, filozófusok és fiziológusok foglalkoznak. Meg kell jegyezni, hogy a marxisták csak az utóbbi néhány évtizedben foglalkoznak behatóbban, önállóan a nyelv és a gondolkodás kérdéseivel, korábban megelégedtek Marx és Engels megállapításainak interpretációjával, álláspontjaival.

Modern felfogásként, értelmezésként fogadhatjuk el V. Ny. Jarceva[1] tömör meghatározását, aki rámutat, hogy a tudat és a valóság ebben való tükröződése az igazi marxi értelmezésben nem a gondolkodó anyagban való egyszerű és egyirányú tükröződés, hanem alkotói tett, mert az emberi tudat nemcsak tükrözi a valóságot, hanem alakítja is. Ha tehát a gondolkodás a valóság tükröződésének a módja és formája, akkor a nyelv egyidejűleg a gondolkodási folyamat eszköze, de a sajátos materializáció a valóságnak az emberi tudatban való gondolati-idealizáló tükröződése, ill. ennek legfőbb alakja.

Korunkban már többnyire még a laikusok is elfogadják Engelsnek azt a megállapítását, hogy az emberek nem gondolkodnak az elvont fogalmakról, hanem a fogalmaknak és viszonyoknak a nyelvileg konkrétan meghatározott hordozóiról, de ritkán törekednek végkövetkeztetésekre a különböző nyelvek használatáról, a nyelv társadalmi szerepéről alkotói funkciójában és a gondolkodás formálásában. Eléggé elterjedt az a felületes felfogás, hogy a nyelv az emberi kommunikációban az álláspontok, az igazságok és közlések, az egyes nyelveken keletkezett művészi értékek tartalmának lefordítására szolgáló műszaki eszköz. Kétségtelen, hogy a nyelvnek, ill. beszédnek van egy ilyen funkciója is, ámde az egyoldalú kommunikáció, közlés is alkotói tett a tartalom nyelvi megfogalmazásának értelmében a közlő részéről, és a percepció a befogadás értelmében annak a részéről, akivel közlünk valamit. Ebben a folyamatban különféle helyzetek adódnak a kommunikációban részvevők szemszögéből arra a nyelvre vonatkozóan, amelyen ez a kapcsolat végbemegy.

Lényeges különbség, hogy mindkét oldalról a saját nyelven megy-e végbe a kommunikáció vagy nem a gondolkodás nyelve értelmében (feltételesen mondva: a reflexnyelv értelmében), noha ez utóbbi szükséges, természetes és nagyon gyakori is. Vitathatatlan, hogy a saját nyelven történő kommunikáció nemcsak „könnyebb", „kellemesebb", hanem sokkal tartalmasabb, közvetlenebbül fűződik egymáshoz, alkotói befogadásra serkent, ellentétben azzal a szituációval, amikor a gondolkodás folya-

mata egyik nyelven (saját nyelven) megy végbe, a kommunikációt pedig bizonyos értelemben egy másik nyelvre kell fordítani.

A tudomány szférájában, de általában is, a többnemzetiségű, pontosabban a többnyelvű környezetben — ami ma már egyre gyakoribb a nagyvárosokban a nemzetközi kapcsolatok fellendülése révén — könnyen megelégszünk azzal, hogy magunkat vagy másokat többnyelvűnek tartjuk. Valójában nagyon ritkák az igazán többnyelvű esetek, mert ahhoz a nyelvhez, amelyen gondolkodunk rendszerint nagyon közel áll még néhány a gondolati alkotói funkció értelmében. Eléggé gyakori a kettősség is e téren: valaki az egyik nyelven gondolkodik a szakmájában, tudományban, nyilvános szereplésben, és a másik nyelvet használja a személyes, mindennapi, intim szférában. Különösen gyakori, hogy ez a másik nyelv az, amelyen a „kis emberke" megszólalt, így megjelölésére leginkább az „anyanyelv" kifejezést használjuk, ami természetesen nem okvetlenül azonos az édesanyja nyelvével. Éppen ezért a mi alkotmányos szóhasználatunkban, nagyon helyesen, nem is használjuk ezt a kifejezést, hanem a „saját nyelv"-et. A törvényhozásban és a pedagógiai gyakorlatban továbbra is fennmaradt az anyanyelv megjelölés, amit szintén nem helytelenítünk, hiszen így sokkal érthetőbb szélesebb körben is. Alapjában véve, az „anyanyelvet" nem kell szó szerint venni, hanem saját nyelvként értelmezni. Többnyelvű közösségben az egyén családi helyzetétől, munkahelyétől éss egyéb körülményeitől függően változtathatja saját, reflexnyelvét, anélkül, hogy megváltoztatná társadalmi-nemzeti tudatát, vagyis elsajátíthat vagy elfelejthet egy konkrét nyelvet, amelynek saját nyelv funkciója van.

Ezzel összefüggésben nagy jelentősége van annak, ha környezetünkben feltételeket teremtünk a saját nyelven folyó egyetemi oktatásra. Az egyetemi oktatás hatékonysága igen eltérő attól függően, hogy az egyetemista a saját nyelvén vagy közvetítő nyelven folytatja-e tanulmányait. Ezért végső soron ez az emberek tudatában is úgy reflektálódik, mint az emberi vagy a kollektív nemzeti jogok egyik fontos tényezője, s ezt tartományunk törvényei is tiszteletben tartják. Mint ismeretes, most már törvény kötelezi az egyetemi karokat, hogy amennyiben az évfolyam elején 30 egyetemista kéri, kötelesek megszervezni az oktatást egy bizonyos nyelven.

Vitán felüli, hogy ez a törvényes rendelkezés csupán jogi keret az egymástól nagyon is eltérő gyakorlati helyzetektől. Rámutatnánk itt elsősorban a tanároknak azokra a nagy erőfeszítéseire, amelyekkel ennek a törvényes rendelkezésnek érvényt akarnak szerezni. Tiszteletben tartva azt az általános elvet, hogy az egyetemista a „gyengébb fél", a tanárnak kell nagyobb erőfeszítést kifejtenie különböző tényezőkkel, viszonyokkal kell számolnia, amelyek meghatározzák helyzetünket a részben vagy egésszében saját nyelven folyó egyetemi oktatáshoz szükséges feltételek megteremtésében.

Egyébként bármely világnyelven, méghozzá eredményesen folytatha-

tók tanulmányok. Mindenesetre rövidlátóságra vall, minden szakmai és politikai alapot nélkülöz az az álláspont, látszat-aggályoskodás, amely a fiatal szakemberek távlatait félti, ha valamelyik nemzetünk vagy nemzetiségünk nyelvén szerezték tudásukat, ha szakmai képzésük olyan nyelven történik, amely kisebb mértékben van jelen társadalmi valóságunkban. Sokkal fontosabb a szakmai ismeretek elsajátítása, a személyiség kiépítése, mint az, hogy valaki zavartalanul kommunikáljon több nyelven is. Ha valaki alaposan elsajátította a szakismereteket, sokkal rövidebb idő alatt és kevesebb erőfeszítéssel válik képessé arra, hogy még egy vagy több nyelven értekezzen a szakterületén. A törvényes mérce végső soron egy bizonyos társadalmi konvenció eredménye. A korábbi törvény 50 érdeklődőt irányozott elő, de a jelenlegi 30-as látszám sem kizárólagos, mert nekünk az egyetemi karokon és a főiskolákon a törvény tiszteletén kívül szem előtt kell tartani az általános társadalmi érdekeket, az oktató-nevelő munkafolyamat hatékonyságát, tekintettel önigazgatású szocialista hazánk fejlődésének mélyen gyökerező forradalmi és humánus alaptételeire, amit meghatározott módon a tartományi törvény is tükröz.

Az általános társadalmi érdekekből kifolyólag nekünk mint tanári, illetve tágabb értelemben mint a hallgatókkal közösen alkotott kollektívának megkülönböztetett figyelmet kell szentelnünk a saját nyelv használatának az egyetemi tanulmányok során. Ez a mi, csak részben törvényes kötelezettségünk a felszólalók szerint kétféleképpen jut kifejezésre:

— először: méltányoljuk a hallgatók érdekeit, akik, ha teljes egészében vagy legalább részben a saját nyelvükön tanulnak, jobb eredményt tudnak felmutatni,

— másodszor: a többnyelvű gyakorlat az egyetemeken és a főiskolákon hozzájárul a tanárok és hallgatók demokratikus légkörének kialakításához, a többnyelvű kommunikálás hagyományának ápolásához, együvé tartozásunknak, egységünknek az elmélyítéséhez.

A sajátos helyzetek miatt az egész kérdéskört nem szűkíthetjük le arra az eltúlzott igényre, hogy a tananyagot valamennyi nemzedék teljes egészében a saját nyelvén sajátítsa el. Oktatási szempontból kétségtelenül ez lenne a legegyszerűbb megoldás. Ha viszont a reális lehetőségekkel is számolunk, akkor bizonyos, hogy mi az esetek többségében akkor is csak részben érhetjük ezt el, ha az egyetemi karok és a főiskolák képesek lesznek ezt teljes mértékben biztosítani. Az oktatási-nevelési folyamat egyes elemeinek a saját nyelven történő megvalósítása bizonyos tantárgyakból vagy a folyamat egyes mozzanatainak a megvalósítása (vizsgák, gyakorlatok) bonyolult feladat, viszont ezeknek az erőfeszítéseknek az értékét is teljes mértékben méltányolni kell.

*

Többnyelvű Vajdaságunkban sokkal kifejezettebben jut érvényre a szakembereknek a saját környezetükben több nyelven történő kommu-

nikálási lehetősége, vagyis annak a szükségességnek az elismerése, hogy felső- vagy főiskolai képesítésű szakemberek megfelelő szinten értekezhessenek a társult dolgozók saját nyelvén. A többnyelvűség gyakorlata, a nyelvi egyenjogúság nemcsak abból áll, hogy minden önigazgató a saját nyelvén szólhat, hanem az is fontos, hogy olyan szakemberrel, a társult munka olyan dolgozójával beszélhessen, akihez a saját nyelvén szólhat, megvalósítva ily módon az illető társult dolgozó saját nyelvének serkentő-alkotói és asszociációs funkcióját.[2]

A nyelvnek ez a funkciója a szakembereket illetően különösen akkor szembeötlő, akkor érvényesülhet, amikor szakmai felkészültségük részeként jelentkezik minden olyan esetben, amikor közérdekű tevékenységet fejtenek ki, vagy amikor azoknak a dolgozóknak a nyelvén értekeznek, akik hozzájuk fordultak. Kevésbé fontos a nyelvnek ez a szerepe a felső- és főiskolai szakkáderek szakmai és önigazgatási gyakorlatában, a társult munkán belül, elsősorban a gazdaságban, az egészségügyben és néhány más szakterületen.

A szakember nyelvi felkészültségének ez a funkciója, ami szintén nagy fontossággal bír és az oktatási-nevelési folyamat tartalmának részét képezi — könnyebben megoldható, mint az, hogy az érdekelt egyetemista a saját nyelvén tanuljon. Ennek a szakmunkának legfőbb problémája, a lektor alkalmazása is megoldható a tanárok és egyéb előadók bevonásával.

*

Egynyelvű környezetben sokkal egyszerűbb a nyelv társadalmi funkciója. Ezért a kutatások, főleg a határainkon kívüliek java része a nyelvileg homogén közösség elvonatkoztatásából indul ki. Oktatási és nevelési folyamatunk effektusainak és funkciójának vizsgálatakor tehát mi is kiindulópontul használhatjuk az egynyelvű környezetet, de csak elvonatkoztatottan. A társadalmi helyzet sokkal bonyolultabb — nemcsak nálunk — ezért a különböző, az ellentétes effektusok keveredése mindig bonyolultabbá teszi a nyelv társadalmi funkcióját az oktatási-nevelési folyamatban. Ez a körülmény egy érvvel több, hogy ne fogadjuk el azokat a túlzott, vagy „tiszta" modelleket, amelyek kizárólag a saját nyelv használatát szorgalmazzák az egyetemi tanulmányok során. Önmagában véve az egyetemi oktatás csak e hallgató saját nyelvén egyszerűbb és kevésbé ellentmondásos, de akkor is számolnunk kell az alaphelyzettel, amiért ez az oktatás egyáltalán létezik, valós környezetünkkel, amely kisebb-nagyobb mértékben mindig többnyelvű, és mint ilyen eleve tartalmaz bizonyos ellentmondásosságot, egyenlőtlenséget és összetett helyzeteket.

Ezek miatt a körülmények miatt a nyelvi kizárólagosság az álproblémák szintjén, amelyek szakmailag alátámasztott érvelés leple alatt az egynyelvű oktatási-nevelési folyamat kevésbé összetett volta melletti kardoskodásban jutnak kifejezésre, és vagy az mellett szállnának síkra, hogy

az egyetemisták teljes egészében a saját nyelvükön tanulnak, vagy álljanak el a részleges saját nyelvű oktatástól — valójában tényleg álproblémák. Figyelembe kell venni és méltányolni az egyetemisták saját nyelvhasználatának részleges eredményeit is, mert noha a „tiszta" modellekkel szemben ezek kevésbé effektívek; ellentmondásosak, hibridek és „nemtiszták", mégis a társadalmi helyzetünket, az egyetemi karokon és a főiskolákon kívüli valóságot tükrözik.

Kétségtelen, hogy a részérdekek és a meg nem értés végett, a többnyelvű gyakorlat a tanároktól, az előadóktól és az egyetemi, főiskolai kollektíváktól általában, nagy erőfeszítést és kitartó munkát igényel. Ezért az általános irányelvek — eszmei, politikai és szervezési — csak a másik úton szilárdíthatják meg az elért eredményeket és tehetik lehetővé a hallgatóknak, hogy a saját nyelvükön is érvényesülhessenek az oktatás folyamán, a képesítésszervezés időszakában. A mi társadalmunkban nagy érték, ha az ember több nyelvet beszél. Valószínű, hogy erre a jövőben még inkább szükség lesz, mert noha a fejlődés világviszonylatban is az egyszerűbb és egységesebb irányba halad, a nyelvi különbség akkor is fennmarad, ha a nemzetek többé már nem léteznek.

Edvard Kardeljt idézzük: „Értelmetlen tehát a jelenlegi feltételek közepette összekötni a nemzet elhalását mint meghatározott történelmi kategóriát a nyelvek egybeolvasztásának a folyamatával. *Nem a nyelvek, hanem az emberek* lépnek majd összemberi közösségbe, amelyben a nyelvek különbözősége éppen semmit sem jelent, már csak azért sem, mert a nagyobb általános műveltségű emberek általában több nyelvet fognak beszélni . . ."[3]

Tekintettel az egyén mai és a jövőben még fejlettebb többnyelvű műveltségére, nincs okunk arra, hogy ne beszéljünk erről, mint a kultúrérték egyik eleméről, arról, hogy milyen szinten és milyen műveltségi fokon beszéli valaki a saját vagy bármely más nyelvet. Mint ahogyan nincs okunk, hogy alávessük magunkat a fellengzősségben, nyelvi inkorrektségben megnyilvánuló műveletlenségnek; az erőltetett nyelvi puritanizmus is elfogadhatatlan környezetünkben. Többnyelvű közösségünkben, amelynek a szociális mobilitása is igen kifejezett, még akkor is, ha hangsúlyozott igényességgel beszéljük saját nyelvünket, ez mindenképpen egy bizonyos elitizmus, diszkrimináció azokkal szemben, akik kedvezőtlenebb körülményeink vagy legalábbis kevésbé megfelelő helyzetük miatt nem gyarapíthatták nyelvismeretüket, nyelvi műveltségüket. Már csak azért is, mert mindennapi gyakorlat, hogy a kommunikáció több nyelven történik, a túlzott nyelvi puritanizmus nemcsak egyéni gátat vet a többnyelvűségnek, hanem ellentétben áll társadalmunk általános demokratikus szellemével, amely tudatosan törekszik a nemzetek és általában az emberi viszonyok humanizálásának fokozására, önigazgatású közösségünkben.

A nyelvi kultúra ilyen valós és higgadt elbírálása, véleményünk szerint, általános a tanárok és előadók, de az egyetemistákra nézve is több-

nemzetiségű, többnyelvű közösségünkben. Bátorítanunk kell őket, el kell ismernünk eredményeiket a nem saját nyelvükön való értekezésért még akkor is, ha ez a nyelvi kultúra mércéjének nem felel meg. Ugyanúgy figyelembe kell vennünk, elismernünk és serkentenünk a tanárok törekvéseit és eredményeit, akik nemcsak a saját nyelvükön oktatnak és tanítanak, függetlenül attól, hogy ez a kommunikáció korrektebb is lehetne. Ezek a jelenségek egyetemi környezetünkben eléggé gyakoriak, akadémiai környezetünk méltóságát, társadalmi viszonyaink demokratikusságát tükrözik.

Jegyzetek

[1] Jarceva, Viktorija Nyikolájevna: A tudomány nyelvének a fejlődése. Megjelent: Tudomány és emberiség Cikkgyűjtemény, Kossuth Könyvkiadó Budapest, 1978.

[2] Tudományos tanácskozás a Tartományi Közigazgatási Intézet szervezésében Újvidéken, 1979. február 26., 27. Betekintést nyújtott a többnyelvű kommunikáció témakörébe tartományunkban. A saját nyelv társadalmi funkciójával kapcsolatban l. Rehák Lászlónak, a referátum szerzőjének bibliográfia-válogatását.

[3] E. Kardelj: A szlovén nemzetiségi kérdés fejlődése, Forum, Novi Sad, 1961. (Az előszavából.)

Rezime

Nastava na maternjem jeziku u funkciji zadovoljavanja potreba radnih ljudi udruženog rada i društvene zajednice

Autori ukazuju na unutrašnju sadržinu prava i prakse slobodne upotrebe svog jezika u obrazovnom procesu tojest na funkciju jezika u procesu mišljenja i uopšte u formiranju i ispoljavanju ličnosti.

U višejezičnoj sredini je vrlo čest slučaj da je nekome jedan jezik nosioc misaonih procesa u struci, nauci i javnim poslovima a drugi u sferi ličnog, svakodnevnog intimnog života. Najčešće ovaj drugi jezik je onaj koji se naziva maternjem jeziku.

Efikasnost studiranja na sopstvenom jeziku ili na posredničkom jeziku je različita i predstavlja važan faktor ljudskih prava ili kolektivnih prava nacionalnih skupina. Zakonska norma stavlja u obavezu fakultetima organizovanje nastavnog procesa na određenom jeziku u slučaju da se na jednoj godini studija na početku školske godine za određeni jezik izjasni trideset zainteresovanih studenta.

Čine se ne mali napori od strane nastavnika i saradnika koji doprinose realizaciji ovakve zakonske norme.

Nepotrebno je i bez ikakve stručne i političke osnove strahovati za profesio-

nalnu perspektivu mladog čoveka u slučaju ako stručnost stica na nekom od naših jezika koji je u brojčanom smislu u skromnijim razmerama prisutan u našoj društvenoj stvarnosti.

Ove činjenice ukazuju na opravdanost korišćenja jezika studenta u procesu studiranja.

Jezička isključivost u smislu postavljanja lažne dileme koja bi zagovarala stručnu argumentaciju pozivajući se na manje složenu situaciju u jednojezičnoj praksi vaspitno-obrazovnog procesa i tražila ili obezbeđenje u celosti korišćenje sopstvenog jezika je stvarno samo lažna dilema. Treba ceniti i uvažavati i delimične rezultate jer iako „nečist" model ipak je blizak realnoj društvenoj situaciji koja egzistira van zidova fakulteta i viših škola.

Autori završavaju svoje izlaganje sa pozivom da se uvažava i stimuliše napor nastavnika i saradnika koji u vaspitno-obrazovnom procesu komuniciraju ne samo na sopstvenom jeziku, bez obzira da ovo komuniciranje nije možda najkorektnije sa jezičkog stanovišta ali održava dostojanstvo akademske sredine i demokratičnost društvenih odnosa.

Summary

Teaching on Native Language in the Function of Meeting the Needs of Working People of Associated Labour and Social Community

The authors point out the essence of the rights and practice of using native language in the educational process as well as the function of native language in the process of thinking and in the formation of the personality.

In a multilanguage community it's often the case that a person uses a language for his professional communication and another for the personal sphere of his life. Generally the later one is his mother tongue.

Efficiency of studying on one's native language or an intermediary language is different. It's a legal obligation of each University to organize the teaching process on a certain language if there are thirty interested students on the beginning of the semester.

Great efforts are taken by the professors and their assistants to enable the realization of this legal obligation.

It's quite unnecessary to worry about the professional and political perspectives of a young adult who has recieved his education on one of our languages which is the property of a minor national group.

These facts are the justification of using the native language of students in the processe of studying.

Language exclusiveness can not be the solution even though it seems a lot simpler. Not just the clear situation desirves appreciation. Even the unclear solution means a lot and it's reflecting the social reality we live in.

The authors finish their work with a call to appreciate the efforts of the professors and their assistants who communicate not only on their native language, even if they can not express themselves on the highest level of correctness. However it reflects the dignity of academic circles and the democratic relations in the society.

Az egyenjogú nyelvhasználatról szóló tanácskozás

Marija Boljanović

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK NYELVE ÉS ÍRÁSA EGYENRANGÚSÁGÁNAK A TARTOMÁNYI TÖRVÉNYEKBEN ÉS EGYÉB JOGSZABÁLYOKBAN VALÓ RENDEZÉSE

I.

Közleményünk célja nagy vonalakban ismerteti, hogy a tartományi törvények mit és hogyan szabályoztak, ill. utalni arra, hogy mit kell a közeljövőben a tartományi jogszabályokban a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítése területén rendezni.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának vajdasági érvényesítésében nagy szerepet játszanak a törvények és egyéb tartományi jogszabályok. Több mint 20 törvény szabályozza a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangúságát. A törvények száma talán nem mond sokat, ám az egyenrangú nyelvhasználat területén valamennyi olyan viszonyt rendeztünk, amely Vajdaság SZAT alkotmánya alapján a törvény illetékességébe tartozik. A nyelvi egyenrangúságot ugyanis az alkotmány állapítja meg, a törvénynek tehát csak a gyakorlati végrehajtás módját kell meghatároznia. Más szóval ez azt jelenti, hogy a törvény csak az olyan alanyok eljárásának szabályait állapíthatja meg, amelyek alkotmányos kötelessége biztosítani a nyelv egyenrangúságát.

A tartományi törvények az egyenrangú nyelvhasználat következetes alkalmazását szorgalmazzák. A perrendtartásban pl. általános szabály, hogy a nyelvek egyenrangúsága a hivatalos személy és a dolgozó, valamint a polgár közötti közvetlen érintkezés útján történik, nem pedig fordító által. Ez a megoldás a nemzetek és nemzetiségek nyelve egyenrangúságának abból az elképzeléséből ered, mely szerint az egyenrangú nyelvek a dolgozók és polgárok kommunikálási eszközéül szolgálnak abban a környezetben, ahol különböző nemzetiségűek élnek. Tehát a törvény is a többnemzetiségű Vajdaság egyenrangú nyelveinek kölcsönös ismeretéből, illetve ennek szükségéből és gyakorlatából indult ki.

II.

Több mint 20 törvény szabályozza a nyelvi egyenrangúság érvényesítési módját. A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosításának módjáról szóló törvényt (Vajdaság SZAT Hivatalos Lapja, 29/77. szám) azonban az állami szervek, a társadalmi-politikai és társadalmi közösség szervei, a közmegbizatásból eljáró szervezetek és közösségek, valamint a nyelvek egyenjogúságának biztosításában kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervezetek és közösségek csak irányadónak tekintik. Ilyen törvények például A tartományi közigazgatásról szóló törvény, a Vajdaság SZAT Társadalmi Könyvviteli Szolgálatáról szóló törvény, A Vajdasági Nemzeti Bankról szóló törvény, A szabálysértési törvény, a Vajdaság SZAT Képviselőházának Végrehajtó Tanácsáról szóló törvény és A Vajdasági Alkotmánybíróságról szóló törvény. A törvényben szabályozott kérdések néhány csoportba sorolhatók:

— a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való oktatás és nevelés;

— a dolgozóknak és polgároknak a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatása;

— a közigazgatási, a bírósági és a szabálysértési eljárás, külön a két- és többnyelvű eljárás vezetésének szabályai;

— a társadalmi-politikai közösségek és az önigazgatási érdekközösségek testületeinek; a közmegbizatásból eljáró szervezetek és közösségek, valamint a kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervezetek és közösségek igazgatási szerveinek munkája;

— anyakönyvek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén;

— közmegbizatás alapján meghozott, illetve kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervezetek és közösségek által jóváhagyott jogszabályok, egyéb általános és önigazgatási aktusok megjelentetése;

— pecsétek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén;

— a nyelvek egyenrangúságának pénzelése;

— néhány kérdés a munkaviszony területéről és

— a dolgozó és polgár azon jogának védelme, hogy egyenrangú nyelvet használjon.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való oktatásról és nevelésről, a művelődésről és tájékoztatásról külön beszámolók, illetve közlemények vannak, ezért én azokra a kérdésekre térek ki, amelyeket a nyelvek egyenrangúsága területén törvény szabályoz.

A törvény legrészletesebben az állami és közmegbizatásból eljáró, valamint a kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervek és szervezetek előtti eljárás vezetését szabályozza.

Az eljárás nyelvének megválasztásában a szerveket, a szervezeteket és a közösségeket a felek és az eljárás más részvevőinek írásbeli és szóbeli kijelentése irányítja. Ezzel kapcsolatban lényeges a törvények azon rendelkezése, hogy az eljárásnak egy és két nyelven való vezetéséhez a hi-

vatalos személynek, illetve a bírósági tanácsnak is beszélnie kell ezeket a nyelveket. Erre az esetekre tehát fordítót nem irányoz elő. Ha az eljárást a fél kijelentése előtt vezetik le, a szerv, szervezet, illetve a közösség mindazon egyenrangú nyelveken vezeti, amelyeket a törvény és a község statútuma alapján köteles biztosítani. Az eljárás valamennyi aktusát és cselekedetét az eljárás nyelvein vezetik, illetve teszik meg. Ettől a szabálytól csak akkor lehet eltérni, ha az eljárásban részvevő felek három vagy több nyelv mellett nyilatkoznak. Ilyenkor fordító is alkalmazható.

A társadalmi-politikai közösségek képviseleti testületének, az önigazgatási érdekközösségek közgyűlésének és a közmegbizatásból eljáró, illetve kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervezetek igazgatási szerveinek munkájával kapcsolatban a törvény és a többi tartományi jogszabály megállapítja, hogy a képviseleti testület munkája teljes egészében az egyenrangú nyelveken folyik (az ülésanyagok kidolgozása, az üléseken elhangzó beszámolóknak az egyenrangú nyelvekre való fordítása — rendszerint szimultán fordítással —, a küldöttek joga, hogy a nemzet vagy a nemzetiség nyelvén forduljanak a képviseleti testülethez és egyéb).

A munkaviszonyról szóló törvényből két rendelkezésre hívnám fel a figyelmet: a nyilvános pályázatot, illetve hirdetést azokon a nemzeti és nemzetiségi nyelveken kell közzétenni, amelyeket a község statútuma egyenrangúaknak állapított meg; a munkásoknak a munkaviszony szabályozásával kapcsolatos valamennyi kérdésről, a munkaviszonyból eredő jogokról, kötelességekről és felelősségről, továbbá az önigazgatási jogokról való tájékoztatása azokon a nyelveken történik, amelyek egyenrangú használatát a társultmunka-alapszervezet alapszabálya állapítja meg. Ezekre a rendelkezésekre azért tértünk ki, mert a társultmunka-szervezetekben való nyelvi egyenrangúság területén eddig ez az egyetlen törvényes beavatkozás. A társultmunka-szervezetnek ugyanis alkotmányos joga és kötelessége, hogy önigazgatási aktusaiban a foglalkoztatottak nemzeti struktúrájától függően érvényesítse a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangúságát (kivéve a közmegbizatásból eljáró társultmunka-szervezeteket és a kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó szervezeteket).

A jogszabályoknak és meghatározott önigazgatási aktusoknak a hivatalos közlönyben való közzététele tekintetében a törvény a következőket szabályozza:

— valamennyi tartományi és községi jogszabályt a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvén azonos szövegben, egyidőben kell megjelentetni;

— a szervezetek és közösségek által a közmegbizatás gyakorlásában hozott valamennyi aktust az egyenrangú nyelveken kell közzétenni;

— a Vajdasági Alkotmánybíróság határozatait és egyéb aktusait a nemzetek és nemzetiségek nyelvén kell megjelentetni és

— a dolgozók és a polgárok, valamint az önigazgatási szervezetek és közösségek jogait és kötelességeit szabályozó önigazgatási megegyezéseket, alapszabályokat és egyéb általános aktusokat a nemzetek és nemzetiségek nyelvén kell megjelentetni.

Az alkotmány értelmében a tartomány és a községek teremtik meg a feltételeket ahhoz, hogy a nemzetiségek anyanyelvükön ismerjék meg a polgári jogaikat és kötelességeiket szabályozó szövetségi és köztársasági törvényeket, amennyiben ezeknek a törvényeknek a megjelentetése nincs biztosítva a szövetségben, illetve a köztársaságban. A magyar nyelvre ez nem vonatkozik, annál inkább viszont a szlovákra, a románra és ruszinra. Ezeknek az érvényesítéséről a tartomány gondoskodik. Sajnos, ezen a téren még sok a lemaradás, s ezért a közeljövőben megkülönböztetett figyelmet kell szentelni ennek a kérdésnek.

Az anyakönyvekről szóló törvény ugyan megállapítja, hogy az anyakönyveket a nemzetek és nemzetiségek nyelvén kell vezetni, csakhogy a települések elnevezését és a személyneveknek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való írását szabályozó törvény meghozataláig az anyakönyvek vezetése is gondot okoz. Ezek a problémák tüzetes kivizsgálásra szorulnak, mielőtt a megfelelő törvényeket meghozzuk.

Az állami és egyéb szervek pecsétje és az önigazgatási érdekközösségek, az oktatási és nevelési társultmunka-szervezetek és közmegbizatásból eljáró egyéb ünigazgatási szervezetek és közösségek pecsétje a nemzetek és nemzetiségek nyelvén azonos nagyságú betűkkel készül. Az ezen jogszabályok végrehajtásában mutatkozó problémák a szervezetek és közösségek, valamint a települések nemzeti és nemzetiségi nyelvű cégjelzéséről, illetve elnevezéséről szóló törvények hiányából erednek. Ezek a problémák is csak a megfelelő törvény meghozatalával oldódnak meg.

A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának pénzeléséről alkotmányunk a következőképpen rendelkezik: aki érvényesíteni köteles, az pénzelni is köteles az egyenrangú nyelvhasználatot. Itt csak azt jegyeznénk meg, hogy a törvény értelmében az egyenrangú nyelvhasználat az általános társadalmi szükségletekbe sorolandó, s így a társadalmi-politikai közösségek költségvetéséből kell juttatni rá eszközöket. A községek pótpénzeléséhez szükséges kritériumok egyike a lakosság nemzeti összetétele is, amiből a községi szervek több nyelven folyó munkájának megnövelt költségei következnek.

A dolgozók és polgárok azon jogának védelme, hogy a nemzetek vagy a nemzetiségek egyenrangú nyelvét használják, a büntetőjogi védelmen kívül még kétfajta jogi védelemmel van biztosítva:

1. ha az eljárásban a fél számára nem teszik lehetővé, hogy azon egyenrangú nyelvet használja, amelyet választott, az eljárást megsemmisítik és újból le kell vezetni; és

2. a szervezet vagy közösség ellen az önigazgatási jogok és a társadalmi tulajdon védelmére irányuló ideiglenes intézkedéseket lehet foganatosítani, ha ez a szervezet vagy közösség nem tesz eleget törvényes és

azon kötelességének, melyet a község statútumában az egyenrangú nyelvhasználat terén vállalt.

A nyelvek egyenrangú használatának érvényesítését a törvényeken kívül a tartományi szervek nagyszámú jogszabálya is szorgalmazza. Gondolunk itt a különböző űrlapokra és nyilvántartásokra (felügyelők igazolványa, munkaügyi nyilvántartás, személyazonossági igazolvány és egyéb).

III.

A nyelvi egyenrangúság szabályozását tehát eléggé széleskörűen felöleltük, sürgősen rendezni kell azonban még néhány kérdést: mint pl. a helységeknek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való elnevezése, a személyneveknek a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való írása, a társultmunka-szervezetek, az állami szervek, az önigazgatási érdekközösségek és egyéb szervek, szervezetek és közösségek elnevezésének, illetve cégjelzésének a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való kitűzése. Ezt a három kérdést 1979 folyamán tartományi törvényekben kell szabályozni.

IV.

Ez alkalommal nem részleteznénk azt, hogy a szabály még nem gyakorlat, és hogy milyen mértékben kelnek életre a törvényes rendelkezések. Jelentésünk tudniillik nem a törvények és egyéb jogszabályok érvényesítésének gyakorlatát tárgyalja, hanem csak az egyenrangú nyelvhasználat néhány jelentős mozzanatára hívja fel a figyelmet.

Először is előre kell bocsátanunk, hogy a nyelvek egyenrangúságát a hatáskörök legtöbb esetében nem is lehet jogszabállyal rendezni. Ez elsősorban az ún. szabad nyelvhasználat területe. Ezek szerint a dolgozók és polgárok önigazgatási jogainak érvényesítése területén, az állami és a közmegbizatást ellátó vagy kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet ellátó egyéb szervekkel és szervezetekkel, valamint közösségekkel való viszonyukban, továbbá a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának és nyelvük egyenrangúságának érvényesítésére nézve lényeges viszonyok egyéb területein való használatában (helységnevek, társultmunka-szervezetek cégjelzése és egyéb) a nemzetek és nemzetiségek nyelve egyenrangúságának érvényesítéséhez szükséges valamennyi jogi feltételt törvényben kell meghatározni.

Másodszor, tekintet nélkül az egyenrangú nyelvhasználat törvényes szabályozásával kapcsolatban felmerült kételyekre, tény az, hogy a törvényes szabályok nagy hatással voltak az állami és a közmegbizatásból eljáró egyéb szervekre és szervezetekre, valamint közösségekre az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítésében.

Harmadszor, a nemzetek és nemzetiségek nyelve egyenrangúságának érvényesítésére kedvező feltételek vannak az aprólékos szabályozás nélkül is. Amikor ugyanis bizonyos viszonyokat és kérdéseket törvényben akarunk szabályozni, akkor előbb tüzetesen ki kell vizsgálni, hogy a törvény a meglevő gyakorlatot előre viszi-e vagy megállítja a fejlődését. Rendszerint azt szabályozzák, ami átlagos, ettől az átlagtól pedig különböző környezetben és az egyes nyelvekhez viszonyítva a gyakorlat felfelé és lefelé el is térhet.

Negyedszer, véleményem szerint feltétlenül szólni kell arról is, hogy milyen a gyakorlat és szabály egymás közötti függősége. Amíg ugyanis egyes kérdésekben és viszonyokban a szabályt felülmúlja az egyenrangúság érvényesítésének gyakorlata, addig más kérdések és viszonyok esetében feltétlenül szükséges a törvényes szabályzás. Ezért fejleszteni kell a szabályt, de még inkább a gyakorlatot.

Újvidék, 1979. január

Váradi Tibor

VAJDASÁG SZAT NEMZETEI ÉS NEMZETISÉGEI NYELVI EGYENRANGÚSÁGÁNAK ÉRVÉNYESÍTÉSE AZ EGYETEMI SZINTŰ OKTATÁSBAN

I.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenrangúságára vonatkozó alkotmányos elvek és törvényes előírások

Egy jellegzetes együvé tartozást igazolva, melynek ereje és kohéziója nem a közösség (a nemzetek és nemzetiségek) tagjai egyedi vonásainak elvesztésében, hanem ellenkezőleg, azok azonossága igazolásában nyilvánul meg, Vajdaság SZAT alkotmánya bevezető részének alapelvei a következőket hangsúlyozzák:

> „Vajdaság nemzetei és nemzetiségei a népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalomban a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságnak mint az itt élő nemzetek és nemzetiségek egyenjogú közösségének létrehozása folyamán, kifejezésre juttatva történelmi, gazdasági, nemzeti és kulturális érdekeiket, megteremtették Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományt."

Ez az eredet irányítja Vajdaság SZAT nemzeteinek és nemzetiségeinek további fejlődését. A nemzeti és kulturális azonosság kihangsúlyozása nem veszélyezteti, hanem szilárdítja az együvé tartozást; az együvé tartozás viszont nem veszélyezteti, hanem serkenti a nemzeti és nemzetiségi azonosságnak az önigazgatási társadalomban való fejlesztését.

Az együvé tartozás ilyen megfogalmazását fejezi ki Vajdaság SZAT alkotmányának 4. szakasza, amely a nemzetiségek és nemzetek egyenjogúságát hangsúlyozza az élet, a munka és az alkotás minden területén, tehát:

> „A jelen alkotmány valamennyi nemzet és nemzetiség számára szavatolja nemzeti sajátosságai, nyelve, kultúrája, történelmi és más jellegzetességei szabad fejlesztését és kifejezését is, hogy ennek érdekében szervezeteket alapítson és élvezze az alkotmányban meghatározott más jogokat."

Ezeket a kiindulópontokat a további alkotmányos és törvényes előírások dolgozzák ki. Ebből eredően Vajdaság SZAT alkotmányának (amely természetesen a JSZSZK alkotmányán alapul) fontos jellegzetessége, hogy nem állapodik meg azon, nem elégszik meg azzal, hogy *engedélyezi* a nemzeti sajátosságok kifejezését, illetve — hogy közeledjünk ahhoz a kérdéshez, amelyre e beszámoló vonatkozik — a Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvein való nevelést és oktatást, hanem *biztosítja is* a nemzeti és nemzetiségi nyelveken való nevelést és oktatást. Más országok alkotmányától eltérően, a JSZSZK-beli alkotmányok — különösen Vajdaság SZAT alkotmánya —, nemcsak lehetőséget nyújtanak az egyenjogúságra, hanem szavatolják is.

Természetes, hogy ez a szavatosság nem lehet mindentől független Egy kiáltvány nem lehet korlátok nélkül, de a szavatosságnak számon kell tartania a megteremtett feltételeket — ami nem zárja ki a feltételek további javítását.

A JSZSZK alkotmányának 246. szakaszára támaszkodva Vajdaság SZAT alkotmányának 5. szakasza meghatározza azt az elvet, hogy Vajdaságban a szerbhorvát, illetve horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin egyenrangú nyelv. Vajdaság SZAT alkotmányának 189. szakasza kidolgozza ezt az elvet, s azzal, hogy hangsúlyozza: a nemzeteknek és nemzetiségeknek az iskoláskor előtti és az általános oktatást anyanyelvükön kell biztosítani, világos szavatosságot vállal. Ezt a kötelezettséget részletezi A nevelésről és az oktatásról szóló tartományi törvény 15. szakasza:

> „Az általános nevelést és oktatást a nemzetek és nemzetiségek nyelvén is biztosítani kell."

A nevelésről és oktatásról szóló törvény módosításának és kiegészítésének javaslata azon előírás meghatározásával, hogy *az iskoláskor előtti, az általános és az egységes középfokú nevelést és oktatást* a nemzetek és nemzetiségek nyelvén is biztosítani kell, még egy lépést tesz előre.

A nevelés és oktatás többi fokozata esetében mind Vajdaság SZAT alkotmánya, mind A nevelésről és az oktatásról szóló törvény azt irányozza elő, hogy a „törvénnyel összhangban" kell rendezni. Ez a korlátozás azonban nem jelenti azt, hogy a nevelés és az oktatás bizonyos szintjén mellőzhető a nemzeti és nemzetiségi nyelveken való oktatás. Ez egyszerűen azt jelenti, hogy e cél eléréséért már egy bizonyos utat megtettünk, s ha a célt komolyan vesszük, bizonyos korlátokat kell felállítanunk. A hivatásirányú oktatás, különösen pedig az egyetemi nevelés és oktatás jelenleg még nem folyhat Vajdaság SZAT valamennyi nemzetének és nemzetiségének nyelvén. „A törvénnyel összhangban" szavak felszólítást fejeznek ki, hogy a törvényhozó szabályozza azt, ami elérhető, valóra váltható, valamint hogy jelölje ki az utat a nemzetek és nemzetiségek teljes egyenjogúságának további kiépítéséhez.

A nemzetiségek nyelvén folyó oktatásnak legtöbb akadálya egyetemi

szinten van. A nevelésről és oktatásról szóló törvény 46. szakasza szerint Vajdaság nemzetei és nemzetiségei nyelvén a nevelő-oktató munkát akkor kell *biztosítani*, ha az azonos nevelő-oktató szervezetben, az egyetemi tanulmányok azonos évfolyamának azonos irányzatáról az egyetemi hallgatók közül legalább 30-an foglalnak állást mellette. Ez a törvényes rendelkezés az egyetem dolgozóira azt a nagy és nehéz feladatot rója, hogy viszonylag rövid idő alatt, vagyis az 1980/81. tanév kezdetéig teremtsék meg a feltételeket a nevelő-oktató munkának a nemzetiségek nyelvén való végzéséhez. Ez annál nehezebb kötelezettség, mivel a törvény rendelkezései szerint a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való nevelő-oktató munkát 30-nál kevesebb egyetemi hallgató számára is biztosítani lehet, ha ez az oktatási önigazgatási érdekközösség által meghatározott társadalmi szükséglet.

Ez az egyetemi dolgozókra rótt feladat nem új, már A felsőfokú oktatásról szóló korábbi törvényben is megvolt, az új törvény rendelkezései csak szabatosabban határozzák meg. Bennünket elsősorban az érdekel, hogy mit értünk el eddig, és mik a tennivalóink a közeljövőben, hogy valóra váljanak a törvényes törekvések.

II.

AZ EDDIGI TEVÉKENYSÉG KÉT ALAPIRÁNYA: A LEKTORÁTUSOK ÉS A PÁRHUZAMOS OKTATÁS

Az a rendelkezés, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való oktatást az 1980/81. tanévtől kezdve kell biztosítani nem azt jelenti, hogy mindaddig nem kell többnyelvű oktató tevékenységet folytatni, attól az évtől kezdve pedig egyszerre kell megkezdeni az ötnyelvű oktatást. Ellenkezőleg, nyilvánvaló, hogy fokozatosan kell bevezetni a többnyelvű oktatás újabbnál újabb formáit, hogy az egyetemek felkészüljenek arra, hogy 1980/81-től kezdve kielégítsék az egyetemi hallgatók nemzedékeinek igényeit. Így értelmezik ezt az egyetem szervei és társadalmi-politikai szervezetei. A többnyelvű oktatás első formáival már 1970-től kezdve találkozunk, először a Jogi Karon, később pedig az újvidéki egyetem más karain is.

Az a törekvés, hogy kielégítsük a szakemberek többnyelvű oktatásának társadalmi szükségleteit, a szerbhorvát nyelvű oktatás mellett eddig a nemzetiségi nyelveken való munkának két formáját eredményezte: a lektorátusokat és a részleges párhuzamos oktatást.

a) Az első lektorátus a Jogi Karon alakult meg 1970-ben (A további fejtegetésekben nagyobbára ezt a lektorátust tartjuk szem előtt, mert a kutatáshoz ennek eredményei és tapasztalatai nyújtanak legtöbb adatot.).

A lektorátust „Vajdaság SZAT nemzetiségi nyelvei végett" hozták létre. Az első években a munka magyar nyelven folyt, később pedig a szlovák, majd a román és a ruszin nyelvre is kiterjedt. Az 1974/75. tanévtől kezdve a munka Vajdaságunknak mind a négy nemzetiségi nyelvén hatékonyan folyik.

A lektorátus munkájának fő formája a *terminológiai gyakorlat*. Ezeket a gyakorlatokat lektor vezeti, aki az oktatás különböző formáival, mint amilyen a szerbhorvát nyelvről nemzetiségi nyelvre és fordítva való fordítás, a vitatott szakkifejezésekre és a gyakori hibákra való rámutatás, a szövegek közös elemzése és más módon arra törekszik, hogy az egyetemi hallgatók Vajdaság SZAT egy nemzetiségi nyelvén is elsajátítsák a szakkifejezéseket. A lektorátusok célja, hogy az oktatás mellett olyan központtá váljanak, amely a szakterminológia többnyelvű, párhuzamos használatának különleges gyakorlatában jelentkező problémák elemzése útján tanulmányozza és fejleszti a terminológiát. Az újvidéki Jogi Kar lektorátusa azoknak a dolgozóknak is szervezett szemináriumokat, akik már alkalmazásban vannak. Ilyen volt pl. az igazságszolgáltatási feladatkör ellátóinak a nemzetiségi nyelveken végzendő munkára való felkészítése, amelyet a lektorátus a Tartományi Igazságszolgáltatás- és Általános Igazgatásügyi Titkársággal együttműködve szervezett meg.

A lektorátusok elsődleges célja ma az egyetemi hallgatóknak a nemzetiségi nyelvű szakmunkára való felkészítése, olyan körülmények között, amikor még nincsenek meg a feltételek (mindenekelőtt pedig a szakemberek) a Vajdaság SZAT minden nemzete és nemzetisége nyelvén való teljesen párhuzamos oktatás végzéséhez. A munka ilyen formáját viszonylag könnyen meg lehet szervezni, ha a párhuzamos oktatás megszervezéséhez minden tantárgyhoz van egy nemzetiségi nyelvet ismerő tanár. Esetleg ugyanazt a tanárt két vagy három tantárgy tanításával is meg lehet bízni — ez a szerbhorvát nyelvű tanításban nem ritka — mégis tény, hogy a nemzetiségi nyelvű párhuzamos oktatáshoz nagyon nagy számú nemzetiségi nyelvet beszélő szakember szükséges. Ezzel ellentétben a nemzetiségi nyelvű terminológiai gyakorlatokat egy ember is vezetheti. Lektornak azok a szakemberek a legalkalmasabbak, akiknek a megfelelő szakmából van oklevelük, és szakmájuk terminológiájának tanulmányozásával foglalkoznak. A lektornak nem kell szakembernek lennie minden területen, amelynek terminológiáját tanítja.

Véleményünk szerint a lektorátusok nem tekinthetők átmeneti megoldásnak. Egyes karokon, különösen a kis létszámú nemzetiségek nyelvének esetében még sokáig szükség lesz rájuk. Funkciójuknak ott sem kellene megszűnnie, ahol létrejönnek a feltételek az egy vagy több nemzetiségi nyelven való teljes párhuzamos oktatáshoz. Ilyen helyzetben a lektorátus nem szűnik meg, csak szerepe változik. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a lektorátusok munkája nemcsak a nemzetiségekhez tartozókra korlátozódik, hanem bekapcsolódhatnak mindazok,

akik már beszélik valamelyik nemzetiségi nyelvet és azon a nyelven meg szeretnének ismerkedni szakmájuk szakkifejezéseivel is. A Jogi Karon a lektor vezette magyar jogi terminológiai gyakorlatokat néhány szerb és horvát, a szlovák nyelvű terminológiai gyakorlatokat pedig egy ruszin is látogatja. Sajnos, kevés ilyen eset van, véleményünk szerint ezt a gyakorlatot továbbra is serkenteni és fejleszteni kellene. Ha, mondjuk, magyar nyelven végeznének párhuzamos oktatást, természetes, hogy a magyar köznyelvet beszélő szerb vagy horvát egyetemisták az órákat továbbra is szerb nyelven hallgatnák, de nincs ok arra, hogy megtagadják tőlük a magyar nyelvű terminológiai gyakorlatok hallgatását, s felkészítsük őket arra, hogy szakmájukban a szerbhorvát nyelv mellett ezt a nyelvet is használják.

Van még egy ok, amiért a lektorátusoknak nem kellene leállni a pedagógiai munkával akkor, amikor már létrejöttek a feltételek a nemzetiségi nyelveken való párhuzamos oktatás végzéséhez. Ha ugyanis a nemzetiségi egyetemisták az előadásokat teljesen vagy nagyobb részben anyanyelvükön halgatnák, szükségessé válna, hogy szisztematikusan bevezessék őket is a szerbhorvát terminológiába. A lektorátus akkor továbbra is megtartaná az alapvető, pedagógiai feladatkörét, vagyis a szakemberek felkészítését arra, hogy szakmájukban több nyelvet használjanak — a hangsúly oly módon változna meg, hogy a szerbhorvát terminológia kutatására tevődne át. Ez mindenképpen nagyon jelentős lenne, mert a fiatal szakember szakmája szerbhorvát nyelvű terminológiájának ismerete nélkül nagy nehézségekbe ütközne a gyakorlatban.

A felsorolt okok miatt az a véleményünk, hogy a karok keretében létre lehet hozni Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvére a lektorátusokat, és ezeknek a lektorátusoknak állandó jellegű oktató-tudományos egységeknek kell lenniük.

b) A teljes párhuzamos oktatást nyilvánvalóan sokkal nehezebb megszervezni, mint a szakkifejezésekkel foglalkozó lektorátusokat. A nehézségeket elsősorban a szakemberhiány okozza.

Fontos azonban, hogy a munkához halogatás nélkül fogjunk hozzá, s vezessük be a nemzetiségi nyelveken való oktatás azon formáját, amelyre a karon már megvan a lehetőség, és amelyhez biztosítani lehet az oktatást más nevelő-oktató intézményben vagy a gyakorlatban tevékenykedő szakember alkalmazásával. Az alkotmány és a törvény mindemellett világosan kimondja azt a kötelezettséget, hogy a Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvén való oktatáshoz szükséges felkészítés tekintetében javítani kell a szakemberállományt.

Az utóbbi években (1970-től kezdve) egyes karok a nemzetiségi nyelveken való párhuzamos oktatás fokozatos bevezetésében jelentős eredményeket értek el. Legtovább a szabadkai Közgazdasági Karon jutottak. Az előadásokat (az összesen 51 tantárgyból) 11 tantárgyból és 22 tantárgy gyakorlatából magyar nyelven tartják. Az újvidéki Jogi Karon az előadások 2 tantárgyból és 11 tantárgy gyakorlatából magyarul is

folynak. Ebben az évben egy-egy tantárgy gyakorlatát kezdik meg szlovák és román nyelven. A Bölcsészettudományi Karon elért eredmények is figyelemre méltóak. Ezek az eredmények bátorítóak, de kielégítőnek nem mondhatók. Az egész egyetemen többet kell tenni az alkotmányban és törvényben kijelölt célok eléréséért. A serkentő erők megvannak. A Kommunista Szövetség Egyetemi Választmányának 1978. február 20-án tartott ülésén hozott határozatok közül csak azt az egyet emelnénk ki, amely az egyetemre járás hatékonyságának időszerű kérdéseivel és a Kommunista Szövetségnek a nevelő-oktató folyamat átalakításában való alapvető feladataival foglalkozik:

> „A főiskolákon és az egyetemeken levő kommunistáknak továbbra is szorgalmazniuk kell a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága alkotmányos elvének érvényesítését, különösen pedig a nemzetiségi nyelveken való oktatás fejlesztéséhez szükséges feltételek megteremtését. A nemzetiségi nyelveken való párhuzamos oktatáshoz szükséges feltételek megteremtésével egy időben feltétlenül serkenteni kell az olyan tantárgyak különféle oktatási aktivitásait, amelyekhez a kádert saját környezetből vagy egyéb felsőoktatási szervezetekből lehet biztosítani, valamint a törvénnyel összhangban a gyakorlatban tevékenykedő szakemberek angazsálását."

III.

A GYAKORLATI PROBLÉMÁK ÉS KIKÜSZÖBÖLÉSI LEHETŐSÉGÜK

A lektorátusok megalakítására és a meghatározott tantárgyak nemzetiségi nyelveken való párhuzamos oktatásának bevezetésére irányuló eddigi munka sok nehézségbe ütközött és számtalan problémát vetett felszínre. Néhány probléma már megoldódott, de azért maradt is. Ez a szeminárium értékesen hozzájárulhat a problémák kiküszöbölési lehetőségének felismeréséhez és serkentheti a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának a Vajdaság SZAT főiskoláin és egyetemein való érvényesítését.

Igyekezni fogunk, hogy külön felismerjük a lektorátusokkal, illetve a párhuzamos oktatás bevezetésével kapcsolatos problémákat.

a) *Lektorátusok*

Nagy gondot okoz a lektorátusok megfelelő számú *káderei*nek *alkalmazása* — habár ez viszonylag könnyebb, mint a párhuzamos oktatásnál. Mint már említettük, lektornak a legalkalmasabb a megfelelő egyetemi oklevéllel rendelkező káder, aki jól ismeri a szerbhorvát nyelvű és

az egyik nemzetiségi nyelvű szakterminológiát és aki szakterminológiai kérdésekkel foglalkozik.

Ilyen kádert nem könnyű találni. Elsősorban azért, mert viszonylag kevés az olyan ember, aki kifogástalanul ismeri saját szakterületének terminológiáját szerbhorvát és valamelyik nemzetiségi nyelven is; viszont nehéz elvárni egy orvostól, mérnöktől, közgazdásztól, jogásztól, hogy szakterületének csak a terminológiájával foglalkozzon. Ez az érdeklődés talán a jogászok esetében a leglogikusabb, mert a jogi terminológia összetettsége, valamint az ismeretek kifejezetten széles körű társadalmi szükséglete következtében — hogy csak a hivatalos lapoknak a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való megjelentetése problémáját említsük — felelős és tiszteletre méltó hivatás a nemzetek és nemzetiségek nyelvének jogi terminológiájával való foglalkozás.

Az adott körülmények között a megoldás rendszerint az olyan lektorok alkalmazásában rejlik, akiknek ez a mellékfoglalkozása. Ideiglenes megoldásként elképzelhető az is, hogy néhány oktató ossza a kötelezettségeket, s lássa el a lektor munkáját. Meg kellene vizsgálni azt a lehetőséget is, hogy a szaklektor munkájával ne a megfelelő szakma káderei foglalkozzanak, hanem filológusok, akik meghatározott szakma összehasonlító terminológiái tanulmányozását összekapcsolnák az általános nyelvészeti kutatásokkal. Elképzelhető az is, hogy a rokon egyetemi karok ugyanazt a lektort foglalkoztassák.

A meghatározott jellegű káder megtalálásának nehézségén kívül gondot okoz a lektor státusa is. Ez a probléma nem égető, míg a lektori gyakorlatokat olyan emberek tartják, akiknek ez nem az állandó munkahelye. A probléma akkor áll elő, ha megtalálják az óhajtott megoldást, azaz teljes munkaidővel foglalkoztatnak valakit. A lektor társadalmi és anyagi helyzete megközelítően kiegyenlített a tanársegéd helyzetével, ami egy kezdő szakembernek teljesen meg is felel. Csakhogy a lektor fölött nincs tanár, ő nem „segít" az oktatásban, hanem munkájában teljesen önálló, amiből az következik, hogy lektornak mégsem vehető fel kezdő. A lektornak ezenkívül nincs előléptetési lehetősége, és ezzel párhuzamosan anyagi helyzete sem javul úgy, mint a tanársegédé. Feltétlenül elő kellene irányozni a lektor előléptetési lehetőségét — meghatározott pedagógiai, tudományos és szakmai eredményeket követelni tőle, hogy a lektor státusa is megközelítse az egyetem többi dolgozójának státusát.

Az *egyetemi hallgatók elégtelen serkentése* is gondot okoz. A lektori gyakorlatok a fakultatív pótmunka egyik formáját, tehát újabb megterhelést jelentenek — ezért külön serkentésre lenne szüksége. Erre pedig maga az egyetem nem is képes, mert a befektetett munka eredményének a gyakorlatban is tükröződnie kell. A szakterminológia nemzetiségi nyelveken való elsajátítására irányuló munka azonban még nem vonult be mindenütt a köztudatba és nem értékelik eléggé. Bizonyos munkakörök betöltésekor ügyelnek ugyan a megfelelő nemzeti összetételre, de arra már nemigen, hogy a nemzetiségi személy alkalmas-e a szakmunka ellá-

tására anyanyelvén. Igaz, azt sem értékelik, ha a nemzetiségi szakember jól ismeri a nemzetiségi nyelvet. A terminológiai gyakorlatok rendszeres látogatásáról és a többnyelvű munkára való alkalmasságról szóló igazolásokat ritkán követelik, mint ahogy ritkán történik meg az is, hogy az ösztöndíjat odaítélők kötelezik az ösztöndíjast a terminológiai gyakorlatok látogatására.

Az egyetemi hallgatókat a szakterminológia több nyelven való elsajátítására csak a széles társadalmi közösség támogatásával lehet serkenteni.

b) *Párhuzamos oktatás*

A párhuzamos oktatás folytatásának legfőbb akadálya a káderhiány. Ez a megállapítás azonban nem indokolja azon feladatok elhanyagolását, amelyet társadalmunk az egyetem elé tűzött.

Nyilvánvaló, hogy máról holnapra valamennyi nemzetiség esetében egyszerre nem oldható meg a probléma, de a káderhelyzet jelentős mértékben javítható, ha ebben az irányban megfontoltabb politikát folytatunk.

Jelentős eredmények érhetők el ösztöndíjazással, a tartományunk több nyelvét beszélő kiemelkedő egyetemi hallgatókról való különleges gondoskodással, a gyakorlatban kiemelkedő szakemberek szabadabb foglalkoztatásával és egyebekkel.

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának az egyetemi oktatásban való érvényesítése tehát hosszú távú feladat, és csak úgy valósítható meg, ha az egyetemi dolgozók állandó gondjaik közé sorolják.

Újvidék, 1978. december

Vladimir Popin

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK NYELVÉN VALÓ TÁJÉKOZTATÁS A VAJDASÁGI TÁRSULTMUNKA-SZERVEZETEKBEN

Munkásosztályunk és dolgozóink jelenlegi küzdelme két síkon folyik: a szocialista önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok kiépítéséért, valamint a nemzeteink és nemzetiségeink egyenrangú nyelvhasználatáért. Ezek pedig az egyenlőtlenség és a kizsákmányolás megszüntetésére, azaz a teljes szabadság megvalósítására, valamint az emberi viszonyoknak a munka felszabadulása által történő humanizálására irányulnak, illetve annak az összetett és hosszú távú társadalmi-történelmi folyamatnak az alkotórészei. E folyamat további menetére és végleges eredményére azok a viszonyok gyakorolnak döntő befolyást, amelyek a társadalom gazdasági alapjában és a nemzetiségi ellentmondások áthidalásával alakulnak ki.

Megállapíthatjuk, hogy az, ami a társadalmi-gazdasági és nemzetiségi viszonyokra érvényes, az elvben az egyes szűkebb területekre is vonatkoztatható. Elemzésünk azonban a címben megjelölt területre szorítkozik, mivel ezt részben a szocialista önigazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok, részben pedig a nemzeti egyenjogúság egyik sarkalatos kérdésének tekintjük.

Mielőtt azonban a helyzet elemzésébe kezdenénk, felsoroljuk azokat az alapvető fogalmakat, amelyekkel foglalkozunk és azokat a normákat és politikai álláspontokat, amelyeken e kérdések rendezésének társadalmi akciója alapul. A dolgozóknak a társultmunka-szervezetekben való tájékoztatásáról és ezzel kapcsolatban a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról van tehát szó.

A dolgozók tájékoztatása előfeltétele a hatékony önigazgatási döntéshozatalnak. A társult munkáról szóló törvény 546. szakaszának rendelkezése szerint a munkásokat tájékoztatni kell „a társultmunka-szervezet egész tevékenységéről, anyagi és pénzügyi helyzetéről, a jövedelemszerzésről és -elosztásról, az eszközfelhasználásról, a holtmunkából eredő eszközök társításáról, a munka- és eszköztársítás minden formájában elért eredményekről, az általános honvédelmi előkészületekről és a tár-

sadalmi önvédelem megvalósulásáról, valamint az igazgatást, a döntéshozatalt és az önigazgatási munkásellenőrzés érvényesülését érintő más kérdésekről", az 549. szakasz szerint még „az önigazgatási társadalmi ügyésznek, a Társadalmi Könyvviteli Szolgálatnak, a társultmunka-szervezet munkájának törvényességét ellenőrző illetékes szervnek, a bíróságoknak, a társadalmi-politikai közösségek szerveinek, illetőleg a szakszervezetnek a figyelmeztetéseiről, észrevételeiről és határozatairól, ha e szervek kérik".[1]

A munkások e kérdésekről való tájékoztatásáról A társult munkáról szóló törvényben a következők olvashatók: „A társult munka szervezeteinek szervei kötelesek gondoskodni a dolgozók rendszeres, idejében történő, hiteles, teljes, tartalmilag és formailag megfelelő tájékoztatásáról" (az 546. szakasz 1. bekezdése), és „... oly módon, amely lehetővé teszi, hogy minden dolgozó megismerkedhessen e szervek jelentéseivel, megvitathassa őket és kialakítsa álláspontját" (az 547. szakasz, 1. bekezdés).

A dolgozók tájékoztatási módját, határidejét és azokat a kérdéseket, amelyekről a dolgozókat tájékoztatni kell, valamint azt, hogy mely szervek felelősek a dolgozók tájékoztatásáért „... a törvényben, a társult munka szervezetének alapszabályában és más önigazgatási aktusában kell szabályozni." (Törvény a társult munkáról, 547. szakasz, 2. bekezdés.)

Sokféle formája és lehetősége van a dolgozók társultmunka-szervezeti tájékoztatásának. Legegyszerűbb, a legkönnyebb a szóbeli tájékoztatás, mégsem élünk vele. Gondolunk itt a dolgozók gyűlésére, az egy műszakban dolgozók, az üzemrészlegek és az önigazgatási szervek, továbbá a Szakszervezeti Szövetség szerveinek és alapszervezeteinek ülésére (amelyek keretében a munka természete és szervezése szerint alosztályok vagy kisebb csoportok alakíthatók), valamint az ifjúsági szövetség, a munkásfiatalok megbeszélésére. A szóbeli tájékoztatás különleges formája a társultmunka-szervezetek keretében működő hangszóró-állomás és a rádióösszeköttetés belső rendszere. Az írásbeli tájékoztatás leggyakoribb formái: a röpcédula, az egyszerű napi tájékoztató, a hirdetőtábla, a gyűlésekre előkészített anyag és a közlöny, valamint az összetett társultmunka-szervezetek üzemi lapja. A tájékoztatás gyorsasága és kapcsolatteremtési képessége szempontjából legjelentősebbek a szóbeli és az írásbeli tájékoztatás egyszerűbb formái, míg a bonyolultabb formák — az elemzés, a közlöny, a lap — a teljesség és az elemzési lehetőség végett kerül előtérbe.

A tájékoztatási formák közé soroljuk még a Küldöttek Híradóját, amely az 1974. évi alkotmány óta fejlődött ki, célja pedig a küldöttek minél közvetlenebb tájékoztatása azokról a kérdésekről, amelyekről a küldött-testületek döntenek. A Küldöttek Híradójának fejlett hálózata alakult már ki mind a községekben, mind a szélesebb társadalmi-politikai közösségekben, valmint bizonyos számú önigazgatási érdekközös-

ségben is. Ezeket a híradókat a tömegtájékoztatási eszközök mellékleteként is terjesztik, tehát valamennyi dolgozóhoz és polgárhoz eljutnak.

A munkások azon kérdésekről való tájékoztatására, amelyekről önigazgatókként kell határozniuk, bizonyos mértékben a sajtó, a rádió és a televízió is hatást gyakorol. Az említett tájékoztatási eszközök útján azonban szélesebb körű tájékoztatásban is részesülnek a munkások, mások álláspontjait és érveit, valamint az őket érdeklő kérdések lehetséges megoldásait is megismerik. Ezek a formák képezik a tájékoztatás azon felépítményét, amelyet A társult munkáról szóló törvény rendelkezéseivel összhangban, a szükségleteihez és a lehetőségekhez mérten valamennyi társultmunka-szervezetnek fejlesztenie kell.

A felsorolt tájékoztatási formák nélkül a dolgozó nem képes a megfelelő önigazgatási döntéshozatalra. Ez is egyik útja annak, hogy a munkásosztály, a dolgozó maga határozza meg munkafeltételeit és maga döntsön munkájának eredményéről, hogy átvehesse a vezető szerepet, nemcsak a termelésben, illetve a társult munkában, hanem az egész társadalomban is.

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága ugyancsak jelentős tényezője az önigazgatású szocialista viszonyok fejlesztésének. A nemzeti egyenjogúsági politikával, amelyért a JKP megalakulása óta harcol, megteremtettük az egyes nemzetek és nemzetiségek teljes érvényesülésének, a szociális-gazdasági különbségek eltörlésének társadalmi-gazdasági feltételeit. Valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk munkásosztálya számára lehetővé vált, hogy mind kifejezettebb egyenjogúsággal vegyen részt a szocialista önigazgatásban, és hogy nemcsak külön-külön, de együttesen is fejlessze a társadalmi-gazdasági osztályviszonyokat. Ezért a fejlettség fokában mutatkozó különbségek fokozatos kiküszöbölése, továbbá társadalmi-gazdasági viszonyaink alakulása nemzeteink és nemzetiségeink munkásosztályának hozzájárulásától is függ.

A nyelvhasználat a nemzeti és nemzetiségi egyenjogúság érvényesítésének egyik legjelentősebb területe. A nyelvek egyenrangú használatát nem egyszerűsíthetjük le a társult munkában, az önigazgatásban, a küldöttségekben és a képviseleti-testületekben való érintkezésre, illetve a polgár, az állami szerv vagy közhatalmi jogosítványú szervezet közötti viszonyra. Az anyanyelv egyenrangú használata a nemzetiségi fejlődés és egyenjogúság sok más területének — oktatás, tudomány, művelődés, művészet, tájékoztatás stb. — is alkotórészét képezi, s így az egész társadalom szociális-gazdasági fejlődésére is hatással van. A szocialista önigazgatású rendszerben az anyanyelv egyenrangú használata nemcsak a demokratikus fejlődés általánosan elfogadott hagyományainak ápolása, hanem a szocialista önigazgatásnak mint alapvető és integrális társadalmi viszonynak a hathatós eszköze. A dolgozó mint önigazgatási alany csak úgy töltheti be szerepét, ha azt a nyelvet használhatja, amelyet a legjobban megért, és amelyiken legkönnyebben és legpontosabban fejezheti ki magát. Ebben a megvilágításban tehát a nemzetek és nemzetiségek nyelvé-

nek egyenrangú használata a szocialista önigazgatású viszonyok fejlődésének előfeltétele, osztálykérdés, illetve a különböző nemzetiségű és anyanyelvű dolgozók egyenjogúságának kérdése, tehát nem kizárólagosan az ember és a polgár egyéni szabadságjogainak és jogainak kérdése, jóllehet ezt a szempontot sem szabad szem elől téveszteni.

A nemzeti egyenjogúságot, s ezzel a nyelvek egyenrangú használatát a Kommunista Szövetség és az összes szervezett szocialista erő is programjába foglalta; olyan alkotmányos norma, amely társadalmunk összes tényezőjére, önigazgatási és társadalmi-politikai szervezeteink mindegyikére vonatkozik. A nemzeti és nemzetiségi nyelvek egyenrangú használatát Vajdaság SZAT területén számos törvény és mellékjogszabály, továbbá a társadalmi-politikai szervezetek aktusai és politikai állásfoglalásai szabályozzák. Vajdaság SZAT alkotmányának rendelkezései alapján a nemzeti és nemzetiségi nyelvek egyenrangú használatát a községi statútumok és egyéb általános aktusok is részletezik, de hasonlóan alkalmazzák a társultmunka-szervezetekben, a helyi közösségekben és az önigazgatási érdekközösségekben, a foglalkoztatottak, a lakosság nemzetiségi összetételével összhangban.

A dolgozók társultmunka-beli tájékoztatásának társadalmi funkciója, valamint a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának a társultmunka-szervezetekben betöltött szerepe alapján megállapítható, hogy többnyelvű tartományunkban az egyenrangú nyelveken való tájékoztatás a szocialista önigazgatású viszonyok és a nemzeti egyenjogúság kiépítésének előfeltétele.

Ebből a felismerésből kiindulva a társult munkáról szóló törvényről folyó nyilvános vita folyamán Vajdaságban javaslat hangzott el arra vonatkozóan, hogy a törvény rendelkezései közé kerüljön be az a kötelezettség is, hogy a munkásokat azokról a kérdésekről, amelyeket a jelenlegi 546. és 549. szakasz ölel fel, azokon a nyelveken tájékoztassák, amelyek egyenrangú használatát a társultmunka-szervezet alapszabálya vagy egyéb általános aktusa szabályozza. Ezt a javaslatot a törvény végleges szövegébe nem építették be, bizonyára azért, mert a szocialista köztársaságok és az autonóm tartományok saját alkotmányukban és törvényeikben, a községek és a társultmunka-szervezetek statútumukban, illetve alapszabályukban és egyéb önigazgatási általános aktusukban szabályozzák az egyenrangú nyelvhasználat kérdéseit a konkrét szükségletekkel összhangban, ennek keretében pedig a munkások anyanyelvének és tájékoztatásának kérdéseit is. Véleményünk szerint azonban az 546. szakasz korábban említett „tartalom és forma szerint hozzáférhető", valamint az 547. szakasz „... oly módon, amely lehetővé teszi, hogy minden dolgozó megismerkedjen e szervek jelentéseivel, megvitassa őket" — megfogalmazásból már kitűnik, hogy a munkást azon a nyelven kell tájékoztatni, amelyet a legjobban megért. Ha Vajdaságban is olyan álláspontra helyezkedünk, hogy a munkások tájékoztatását törvényben vagy

más módon kell szabályozni, akkor erre konkrét megoldást is kell találnunk.

A munkások társultmunka-szervezeten belüli tájékoztatásában és egyenrangú nyelvhasználatában azonban a felsorolt fogyatékosságok ellenére is kevés „manőverezési lehetőségük" marad azoknak, akiknek nincs ínyére az egyenrangú nyelvhasználat meghonosítása. Mert ha a jogi szabályozásunk hézagos is, a társadalmi-politikai szervezetek álláspontja világos és kategorikus. Szemléltetésként hadd soroljuk fel a Kommunista Szövetség és a Vajdasági Szakszervezeti Szövetség legújabb álláspontjait:

A VKSZ Tartományi Bizottságának 13. ülésén meghozott záróokmányában, amelynek címe „A Vajdasági Kommunista Szövetség feladatai a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának további fejlődésében" az alábbiak állnak: „A társadalmi-politikai szervezetek kommunistáinak feladata, hogy harcoljanak tagságuk, a dolgozók és a polgárok tájékoztatásában a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáért, hogy részt vehessenek a társadalmi-politikai életben és a társultmunka-szervezetek, a helyi közösségek, az önigazgatási érdekközösségek és társadalmi-politikai közösségek önigazgatásában." Majd a továbbiakban: „A kommunisták és más szervezett szocialista erők tovább küzdenek a tájékoztatási eszközök fejlesztéséért, a társultmunka-szervezetekben a nemzetek és nemzetiségek nyelvén megjelenő üzemi lapok, közlönyök szerkesztési politikájának társadalmasításáért."[2]

A Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tanácsának Elnöksége[3] elfogadta „A Vajdasági Szakszervezeti Szövetség szervezeteiben való tájékoztatás egységes rendszere megvalósításának alapelemei" című anyagot, amelyben többek között ez áll: „A Szakszervezeti Szövetség tagságát, illetve a munkásokat olyan nyelveken kell tájékoztatni, amelyek egyenrangú használatát Vajdaság Szocialista Autonóm Tartomány alkotmányával összhangban a községek statútuma és a társultmunka-szervezetek alapszabálya előirányoz."

A társadalmi-politikai szervezetek már korábban is fokozott ténykedést fejtettek ki a munkások tájékoztatásának fejlesztéséért. A Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tájékoztatási Bizottsága 1975 első felében elemezte az akkori helyzetet, utána pedig két regionális tanácskozást szervezett (Újvidéken és Zrenjaninban), amelyeken a munkások tájékoztatásáról és a munka javítását célzó intézkedések foganatosításáról volt szó. Ezek után következett a bizottságnak és a Vajdasági Újságírók Szövetsége Társultmunka-szervezetek Újságírói Alosztályának együttes kezdeményezése, hogy a tartomány kössön olyan társadalmi megállapodást, amely hozzájárulna e tevékenység fejlesztéséhez. Az 1976. és 1978. év folyamán a vajdasági társultmunka-szervezetben alkalmazott tájékoztatási dolgozók részt vettek a Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Oktatás-, Tudomány- és Tájékoztatási Bizottsága által szervezett tanácskozásokon. 1977 októberében, a vajdasági üzemi sajtó 20. évfordulóján a Vajdasági

Társultmunka-szervezetek Lapjai Újságíróinak Szakosztálya tanácskozást szervezett a társultmunka-szervezetek tájékoztatási problémáiról. Valamennyi ilyen összejövetelen elemezték a munkások tájékoztatásának általános helyzetét, s ebben az egyenrangú nyelvhasználatnak is megfelelő figyelmet szenteltek.

A VKSZ Tartományi Bizottsága Elnökségének Végrehajtó Bizottsága A társult munkáról szóló törvény érvényesítésére irányuló intézkedések és akciók keretében 1977 első felében a Tájékoztatási-Propagandatevékenység-ügyi Bizottság útján megindította a munkásoknak a tartományban működő, több mint 300 társultmunka-alapszervezetbe 70 000 munkást foglalkoztató, tíz összetett társultmunka-szervezetben való tájékoztatásával kapcsolatos helyzet és problémák elemzését. A VKSZ Tartományi Bizottsága Elnökségének Végrehajtó Bizottsága jóváhagyta ezt az elemzést, majd meghatározta a kommunisták ebből eredő, soron levő feladatait.

A VSZSZ Tanácsának Tájékoztatásügyi Bizottsága a szóban forgó elemzés kiegészítéseként mintegy húsz olyan munkaszervezetben indított hasonló akciót, amelyek nem tartoznak az összetett társultmunka-szervezetek kötelékébe. Ezen akció eredményének összegezése folyamatban van.

A társultmunka-szervezetek tájékoztatásának fejlesztéséhez a Vajdasági Gazdasági Kamara is hozzájárult; az Informatikai és Tájékoztatásügyi Titkársága útján, a regionális gazdasági kamarákkal együttműködve, 1978 közepén hat körzeti tanácskozást szervezett, amelyeken számos társultmunka-szervezet képviselőinek részvételével ezekről a kérdésekről is szó esett.

A társadalmi-politikai szervezeteknek és más társadalmi tényezőknek a dolgozók tájékoztatásával kapcsolatos tevékenysége, ideértve az egyenrangú nyelvhasználat szorgalmazását is, igen élénk volt. Nyílt kérdés azonban, hogy mindezek a törekvések milyen konkrét eredménnyel jártak.

A helyzet teljes felmérése mindmáig hiányos, mivel valamennyi eddigi elemzés csak részleges volt és viszonylag kis számú ankétalanyra szorítkozott. Az elemzési mércék úgyszintén különbözőek voltak. Az átfogó elemzést az is nehezíti, hogy tartományunk 44 községében (a Társadalmi Könyvviteli Szolgálat adatai szerint) ma számos (5814) társultmunka-alapszervezet és munkaszervezet működik. Vajdaság SZAT Alkotmánya 276. szakaszának 2. bekezdéséből kiindulva minden község szabályozta a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének és írásának — a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin — (amelyeknek egyenrangú használatát VSZAT alkotmánya szabályozza), valamint a macedón és a cseh (egy-egy községben) nyelv és írás egyenrangú használatát; 21 községben két nyelv, 12 községben három nyelv, 7 községben pedig négy nyelv használatát, míg négy községben csak a szerbhorvát nyelv használatos. A társultmunka-szervezetek kötelesek alapsza-

bályukba foglalni az egyenrangú nyelvhasználat községi mércéit. Átfogó áttekintést azonban még egyetlen intézmény sem készített erről a kérdésről. A legutóbbi elemzés, amelyet VSZAT Képviselőháza Alkotmányügyi Bizottságának munkaprogramja szerint a Tartományi Közigazgatási Intézetben fejeznek be, 13 községből mintegy 86 000 alkalmazottat foglalkoztató 200 társultmunka-szervezetet ölel fel. A munkások nemzeti és nemzetiségi nyelven való tájékoztatási fokáról tehát csak viszonylagos értékelés mondható; általános következtetés nem vonható le.

Az elemzés másik gyenge pontja, hogy nem terjed ki az üzemi tájékoztatás valamennyi formájára, hanem jobbára csak az üzemi lapokat veszi alapul. Itt tehát meg kell jegyezni, hogy a) a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának más formákban való használata a lapokban való nyelvhasználatnál valamivel szélesebb körű vagy b) a nyelvhasználat szűkebb körű. Az első feltételezés jó oldala, hogy a tájékoztatás egyszerűbb formáiban, különösen a szóbeliben, könnyebben érvényesíthető a többnyelvűség. A másik feltételezés viszont azzal indokolható, hogy a társultmunka-szervezetek lapját és általában az összetettebb formájú tájékoztatást rendszerint a magasabb képesítésűek készítik, bár ez nem jelenti azt, hogy ők a többnyelvű munkára is képesítést nyertek. Valószínű tehát, hogy az egyszerűbb tájékoztatási formák sokkal jobban elterjedtek, mint a bonyolultabbak és nehezebbek.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének az üzemi lapokban való használatát az utóbbi négy évben készült elemzés alapján kísérjük figyelemmel. Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy ezek is különböző kritériumok szerint készültek, tehát a belőlük levonható következtetések is csak viszonylagosak.

A Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tanácsának 1975. évi adatai[4] szerint Vajdaságban akkor 172 társultmunka-szervezeti lap jelent meg. Valamennyi lapban volt szerbhorvát nyelvű szöveg, emellett — 11 lap — azonos magyar nyelvű szöveget is tartalmazott, míg 26 lap bizonyos szövegeket magyar nyelven is nyomtatott. Egy lap szlovák szöveget is tartalmazott, román és ruszin nyelven viszont egy lap sem írt.

A VKSZ Tartományi Bizottsága Elnöksége Végrehajtó Bizottságának Tájékoztatási-Propagandatevékenység-ügyi Bizottsága által tíz összetett társultmunka-szervezetben készített helyzetfelmérés szerint[5] az 1977. év első felében e szervezetek keretében havonta egyszer vagy kétszer 31 lap jelent meg, ebből 10 az összetett szervezetek, 21 pedig a munkaszervezetek szintjén, havonta átlag összesen 103 000 példányszámban. Úgyszintén, összesen 25 közlöny jelent meg, átlag 21 000 példányszámban, 23 belső rádióállomás működött, és több mint 400 hirdetőtáblán tájékoztatták a dolgozókat. Az összetett társultmunka-szervezetek tíz lapja közül kettő magyar nyelven is megjelent (a Vojvodina Társult Szállítóvállalat és a Sombor MK). Ezen elemzés adatai szerint az említett tíz összetett társultmunka-szervezetben megjelenő lapok összes példányszámából 77,5% szerbhorvát nyelven, 3,9% magyar nyelven jelenik meg,

18,6% vegyes — két vagy több nyelvű — melléklettel. Ezekben a szerbhorvát és magyar nyelv van túlsúlyban, a szlovák, a román és a ruszin nyelv pedig csak igen ritkán használatos.

1978-ban Vajdaságban összesen 198 üzemi lap és közlöny jelent meg.[6] Ebből kizárólag szerbhorvát nyelven 158, szerbhorvát és magyar nyelven 36, szerbhorvát és szlovák nyelven 1, kizárólag magyarul 2, az öt egyenrangú nyelven pedig egy ilyen lap (Újvidéki Rádió és Televízió) jelenik meg.

Az Újvidéki Tartományi Közigazgatási intézet által ugyanebben az évben szervezett körkérdés szerint a 200 említett társultmunka-szervezetben 119 közlöny jelenik meg, ebből 43 a nemzetiségek nyelvén.

A társultmunka-szervezetek nemzetek és nemzetiségek nyelvén megjelenő közlönyeinek jelenlegi helyzetére az is hatással van, hogy egyesek időközben megszűntek.[7]

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének az üzemi lapokban való egyenrangú használata tehát alig javult az utóbbi négy év folyamán. Ez a némi javulás is inkább a használt nyelvek számára, mintsem használatuk gyakoriságára vonatkozik.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatást leginkább az élelmiszergazdaságban, kifejezetten pedig a társult mezőgazdasági termelők és társastermelők viszonylatában hanyagolják el.[8] Kevés az olyan kivétel, mint pl. a Zombori Mezőgazdasági Kombinát lapja, amely több mint 1500 társult mezőgazdasági termelőt tájékoztat szerbhorvát és magyar nyelven vagy a szabadkai Agrokombinat és az ómoravicai MIK-ben, ahol a társult termelőket ugyancsak két nyelven tájékoztatják. Hasonló a helyzet az építőiparban is, ahol igen nagy a nemzetiségi munkások százalékaránya, viszont képesítési és szakképesítési összetételük alacsony fokú.[9]

A mezőgazdasági és az építőipari munkásoknak, tekintettel a többség hiányos iskolai végzettségére, fokozottabb szükségük van az anyanyelvű tájékoztatásra, viszont az egyenrangú nyelvhasználat terén éppen ezekben az ágakban legnagyobb a lemaradás.

Ennek több oka is van. Leggyakrabban a többnyelvű tájékoztatás előkészítéséhez szükséges szakembereket hiányolják, majd arra hivatkoznak, hogy a több nyelven való tájékoztatás jelentős pénzeszközöket igényel, holott a munkások, különösen a nemzetiségiek, nem is nélkülözik, mert úgymond, valamennyien tudnak szerbhorvátul.

A felsoroltak közül azonban esetleg a káderek problémáját, továbbá a nemzetek és nemzetiségek nyelvén végzendő munkára való felkészültségüket kell kivizsgálni. Ugyanis még ez a probléma sem tekinthető teljes egészében objektívnak. Bármennyire pontos is az az állítás, hogy nincs elég ilyen káder, tény az, hogy ezzel a körülménnyel igen sokszor visszaélnek, s időközben nem tesznek megfelelő lépéseket annak érdekében, hogy kádereket biztosítsanak, illetve, hogy tervszerű intézkedésekkel kádereket képezzenek ki. Ez a magyarázat tehát ilyen értelemben elveszíti

objektív jellegét. Néhány éve már, hogy Vajdaságban mind középiskolai, mind pedig egyetemi szinten a hivatásirányú oktatás olyan formáit alakították ki, amelyek útján lehetőség nyílt a munkát több nyelven végző káderek előkészítésére (fordítói szakirány, a Bölcsészeti Kar ún. tanszékközi ágazata), s ennek mindmáig szinte semmilyen eredménye sincsen.

Ugyanitt kell megemlíteni a társadalmi-politikai és közgazdasági fogalmak ötnyelvű terminológiai szótárának mielőbbi befejezését is. Ebbe a munkába tartományunk több tudományos és szakintézményét is bevontuk. A terminológiai kérdések megoldása, továbbá a társadalmi-politikai, önigazgatási és közgazdasági területre vonatkozó szakkifejezések egységesítése előmozdítja és megkönnyíti majd a tájékoztatásban dolgozók munkáját.

Itt nem térünk ki részletesebben azokra az átlátszó érvekre, amelyekkel az egyenrangú nyelvhasználat elhanyagolását igyekeznek igazolni, s amelyek a pénzügyi problémákat vagy a nemzetiségi dolgozóknak a saját nyelvükön való tájékoztatásra való felkészületenségét hozzák fel, mert ezeket az álláspontokat már politikailag korábban is elmarasztaltuk. Szemmel láthatóan szubjektív hiányosságokat leplező kifogásokról, sőt az önigazgatás fejlődésével szembehelyezkedő ellenállásról van szó.

Érdemes azonban kitérnünk azokra az „érvekre", amelyek a nemzetiségi dolgozóknak arra a (különféle körkérdések és hasonló formák útján kifejezett) kívánságára hivatkoznak, hogy ne a saját nyelvükön tájékoztassák őket. Ilyen esetekben rendszerint a szervezett szocialista erőknek a munkaszervezetekben kifejtett ténykedését érheti bírálat. Ott, ahol az anyanyelv egyenrangúságának és használatának jelentőségét megmagyarázzák, aligha fordul elő, hogy a munkások nem igénylik a saját nyelvükön való tájékoztatást. Azokban a környezetekben viszont, amelyekben mégis dilemma merül fel, jobb úgy dönteni, hogy a tájékoztatás a foglalkoztatottak nemzetiségi összetétele szerint a munkások nyelvén történjen, mintsem állandó körkérdéseket végezni. A munkások idővel megszokják az ilyen tájékoztatást és szükségletükké válik. Az alkotmányrendelkezések és a Kommunista Szövetség, sőt más társadalmi-politikai szervezetek álláspontja szellemében is ez az egyetlen helyes és elvszerű megoldás. Ezzel kapcsolatban a zrenjanini munkásaktíva tagjainak a nemzetiségi viszonyok fejlődésével kapcsolatos „kerekasztal-beszélgetése" kiváló útmutatóul szolgál.[10]

Az elmondottakat összegezve leszögezhetjük, hogy a Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatás elért szintjével nem lehetünk elégedettek. A nemzetek és nemzetiségek nyelvének használata még megközelítőleg sincs arányban a társultmunka-szervezetekben foglalkoztatottak nemzetiségi összetételével. A munkások tájékoztatása nincs összhangban az önigazgatási fejlődés szükségleteivel, holott az önigazgatásból ered és annak előfeltétele. Mint már említettük, a legtöbb probléma a szakemberhiányból, a tájékoztatásban alkalmazottak képzetlenségéből, valamint a hiányos terminológiából adódik. Az anyagi gondokat

úgyszintén szem előtt kell tartani, ezek azonban nem válhatnak az alkotmányos normák és a politikai álláspontok megvalósításának akadályává.

A továbbhaladás érdekében feltétlenül szükséges a jogi és az önigazgatási szabályozás kiegészítése, valamint a szervezett szocialista tényezők: a társult munkások, az önigazgatási szervek, az üzemi társadalmi-politikai szervezetek, a Kommunista Szövetség, a szakszervezet, a Szocialista Ifjúsági Szövetség állandó és konkrét tevékenysége, továbbá a községek és a szélesebb társadalmi-politikai közösségek, valamint a tudományos és szakintézetek segítsége.

Végezetül megjegyezzük, hogy felszólalásunkban a nemzetek és nemzetiségek nyelvén való tájékoztatásnak csak a legfőbb problémáit érintettük. Egy átfogó és mélyreható elemzés sokkal szélesebb körű és tüzetesebb kutatás igényelne, amit a jövőben meg is kell tenni.

Újvidék, 1978 novembere

Jegyzetek

[1] A társult munkáról szóló törvény a munkások tájékoztatásának öt szakaszt (546—550.) szentel a negyedik rész III. fejezetében összefoglalva, de más szakaszokban is találunk erre a kérdésre vonatkozó rendelkezéseket. A Vajdaság SZAT-ban meghozott Munkaviszonyról szóló törvény néhány szakasza ugyancsak foglalkozik ezzel a kérdéssel. Most a tartomány szervei olyan külön törvény esetleges meghozatalának szükségességét elemzik, amely részletesen szabályozná ezt a területet (egyes köztársaságokban ez a kezdeményezés már konkrét formát kapott). Ez egyik oka annak, hogy nem valósult meg a Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tanácsa Tájékoztatási Bizottságának azon korábbi kezdeményezése, hogy a tartományban kössenek társadalmi megállapodást, amellyel hozzájárulnának a társultmunka-szervezetek dolgozói tájékoztatásának kiegyenlítettebb szabályozásához és érvényesítéséhez.

[2] A Vajdasági Kommunista Szövetség harca a JKSZ-nek a nemzetek és nemzetiségek egyenjogságára vonatkozó politika megvalósításáért; a VKSZ Tartományi Bizottsága 1977 júniusában megtartott, 13. ülésén napirenden szereplő anyag 139—140. oldala.

[3] A Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tanácsa 1978. november 8-án megtartott ülésén elfogadott 1887. leltári számú, 1978. október 31-i anyag.

[4] Kétnyelvű lapok a társultmunka-szervezetekben levő nemzetiségek nyelvén, a VSZSZ Tanácsának tájékoztatás-, külföldi foglalkoztatás- és nemzetközikapcsolat-ügyi bizottsága, irattári sz.: 795/1975. május 26.

[5] Tájékoztató az összetett társultmunka-szervezetekben a gyakorlat bíráló elemzésére és A társult munkáról szóló törvénynek, a dolgozók tájékoztatásával kapcsolatos végrehajtására irányuló tevékenységről, VKSZ TBE VB — Tájékoztatás-Propagandatevékenység-ügyi Bizottság, irattári szám: 20-610/1/1977. július 4. (4. oldal).

[6] A Tartományi Tájékoztatási Titkárságnak az előírt bejelentők alapján kimutatott adatai szerint. Minthogy azonban ezek az alapítók különféle okokból (felelőtlenség, tájékozatlanság stb.) nem tesznek eleget e kötelezettségüknek, feltételezhető, hogy jóval több, mintegy 240—250 lap és közlöny jelenik meg.

[7] A gazdálkodási és önigazgatási problémák, illetve a szóban forgó viszonyokban keletkező zavarok néha egyes tájékoztatási formák megszüntetéséhez vezetnek. Így például a zrenjanini Zangrapban egészen egy évvel ezelőttig havonta megjelent egy szerbhorvát és magyar nyelvű lap, de a társultmunka-szervezetben felmerült problémák miatt megszüntették (lásd: Savremenost folyóirat, 6/1978. szám, 21. oldal).

[8] Az 5. lábjegyzetben említett elemzés adatai szerint.

[9] Lásd: A zrenjanini munkásaktívával folytatott beszélgetés A nemzetek közötti viszonyok korszerű értelme nálunk, Savremenost folyóirat, 6/1978. szám, Újvidék, 9—30. oldal.

[10] A 7. pontban feltüntetett forrásmunka.

Darinka Nedeljković

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK NYELVÉNEK ÉS ÍRÁSÁNAK EGYENRANGÚSÁGA AZ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI SZERVEK ELŐTTI ELJÁRÁSBAN

Nálunk a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága a dolgozónak és a polgárnak az önigazgatásra való elidegeníthetetlen joga alapján érvényesül.

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának fontos eleme a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága.[1] Ez az egyenjogúság a dolgozónak és polgárnak a szocializmusépítés társadalmi folyamatába való teljes bekapcsolódásában jut kifejezésre.

Az egyenjogúságot, s vele együtt az egyenrangú nyelvhasználatot is, a népfelszabadító háborúban alapoztuk meg. A Jugoszláv Kommunista Párt és a népi hatalmi szervek a lenini elvvel összhangban láttak hozzá a hazánkban élő nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának rendezéséhez. A népi hatalmi szervek dokumentumai (az AVNOJ határozatának 4. pontja) előirányozzák, hogy a Jugoszlávia területén élő nemzeti kisebbségek számára biztosítva lesz valamennyi nemzetiségi jog, s ezzel együtt nyelvük és írásuk egyenrangúsága is. Ezt az elvet a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság 1946. évi, első alkotmánya annak előirányozásával szabályozza, hogy a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén élő nemzeti kisebbségek kulturális fejlődésük védelmére és anyanyelvük szabad használatára vonatkozó jogokat élveznek.

Az összes későbbi legfelsőbb jogi aktusok szabályozták ezt a kérdést: az 1953. évi alkotmánytörvény, az 1963. évi alkotmány, a XIX. alkotmányfüggelék és végül az 1974. évi új alkotmány, valamint az összes köztársasági és tartományi alkotmány.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságát a JSZSZK alkotmánya, a köztársaságok és a tartományok alkotmánya, a köztársasági és tartományi törvények, a községi statútumok, az önigazgatási érdekközösségek és közösségek önigazgatási általános aktusai, továbbá az állami szervek általános aktusai szabályozzák.

A JSZSZK alkotmányának 246. szakasza megállapítja, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása Jugoszlávia területén egyenrangú.

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának elvéből kiindulva ez a rendelkezés a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának elvét szabályozza. Az alkotmány 171. szakasza megállapítja, hogy a nemzetiségieknek jogaik érvényesítésekor és kötelességeik teljesítésekor, továbbá az állami szervek és közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező szervezetek előtti eljárásban, tehát az igazságszolgáltatási szervek előtt is jogukban áll anyanyelvüket és írásukat használni.

Vajdaság SZAT alkotmányának 5. szakasza szerint Vajdaság SZAT területén a szerbhorvát, a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv és írás egyenrangú. Az alkotmány 308. szakasza előirányozza, hogy a községi statútumok, továbbá a társultmunka-szervezetek és más önigazgatási szervezetek általános aktusai biztosítsák más nyelvek egyenrangúságát azokon a területeken, ahol a szóban forgó nyelveken beszélő nemzetekhez és nemzetiségekhez tartozók élnek.

Vajdaság Szocialista Autonóm Tartományban törvény szabályozza azt, hogy az állami szervek és a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező társadalmi szervek, szervezetek és közösségek, továbbá a kiemelt társadalmi érdekű tevékenységet folytató szervezetek és közösségek milyen módon biztosítják a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangúságát.

A felsorolt szervek, szervezetek és közösségek a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a magyar, a szlovák, a román és a ruszin nyelv, továbbá mindazon nyelvek egyenrangúságát tiszteletben tartják, amelyeket a községi statútum egyenrangúként jelöl meg. A tartományi szervek, szervezetek és közösségek ugyancsak szem előtt tartják a felsorolt öt nyelv egyenrangúságát. A községi szervek, szervezetek és közösségek viszont azoknak a nyelveknek az egyenrangúságát kötelesek érvényesíteni, amelyeknek egyenrangúságát a községi statútum állapítja meg. Az újvidéki községi statútum például egyenrangú nyelvekként a szerbhorvát, illetve a horvátszerb, a magyar, a szlovák és a ruszin nyelvet irányozza elő. Pancsova község statútuma a Vajdaság SZAT alkotmányában előirányozott öt egyenrangú nyelven kívül a macedón nyelvet is egyenrangúnak nyilvánítja.

A nyelvek egyenrangúságát az eljárás-vezetésben, a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezésben, a jogszabályok és más aktusok közzétételekor, a dolgozók és a polgárok érdekeit érintő hivatali és egyéb kiadványok kiadásakor és a polgárokat érintő adminisztráció vezetésekor is tiszteletben kell tartani.

A törvény különösen az eljárások vezetését dolgozza ki részletesen. Az eljárást azon a nyelven, illetve nyelveken kell vezetni, amelyeket a törvény, illetve a község statútuma egyenrangúnak irányoz elő, és amelyek használata mellett az eljárásban részvevő felek nyilatkoznak. Az eljárást vezető hivatalos személy köteles tájékoztatni a feleket arról, hogy mely nyelvek egyenrangúak az eljárásban és megkérdezni, hogy mely

nyelven kívánnak az eljárásban részt venni. Az eljárás azonban, ha a felek úgy egyeznek meg, egyik nyelven is lefolytatható.

Ha a felek három vagy több nyelv mellett nyilatkoznak, s az eljárás vezetésére nem található olyan hivatalos személy, aki mindegyik nyelvet ismeri, az eljárást azon a nyelven kell lefolytatni, amelyik mellett a felek többsége nyilatkozik. Ha a felek többsége egyik nyelv mellett sem foglal állást, az eljárás nyelvét az a szerv, szervezet, illetve közösség állapítja meg, amely előtt az eljárás folyik. Azok a felek, akiknek nyelve nem egyenrangú, fordító útján vesznek részt az eljárásban. Az eljárási nyelv kiválasztását és megállapítási módját jegyzőkönyvbe kell foglalni.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének az igazságügyi szervek előtti eljárásban való egyenrangúságát a JSZSZK alkotmánya, a köztársasági és tartományi alkotmányok, valamint a szövetségi törvények külön is szabályozzák.[2]

A JSZSZK alkotmányának 214. szakasza szerint mindenki számára szavatolt jog, hogy a bíróság vagy más állami szerv, továbbá a közhatalmi jogosítvánnyal rendelkező társultmunka-szervezetek és a polgárok jogairól és kötelezettségeiről döntő egyéb önigazgatási szervezetek és közösségek előtti eljárásban a saját nyelvét használja, és hogy az eljárás folyamán anyanyelvén ismerkedjen meg a tényekkel.

Vajdaság SZAT alkotmányának 237. szakasza szintén előirányozza: mindenkinek szavatolt joga, hogy a bíróság vagy egyéb olyan állami szerv előtti eljárásban, amely a polgárok jogairól és kötelességeiről dönt, anyanyelvét használja, és hogy a tényekkel anyanyelvén ismerkedjék meg.

Rendkívül jelentős, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságáról szóló elv az igazságügyi szervek előtt érvényesül, azoknak a jogoknak és kötelességeknek jelentőségére és számára való tekintettel, amelyeket a dolgozók és a polgárok ezek előtt a szervek előtt érvényesítenek.

A bíróságok védelmezik a polgárok szabadságjogait és jogait, továbbá a dolgozók és az önigazgatási szervezetek és közösségek önigazgatási helyzetét, valamint biztosítják az alkotmányosságot és törvényességet, az önigazgatásügyi bíróságok viszont a társadalmi-gazdasági és más önigazgatási viszonyokból eredő, alkotmányban és törvényben megállapított jogvitát, valamint azokat a vitás kérdéseket hivatottak megoldani, amelyeket a dolgozók és a társultmunka-szervezetek rájuk bíznak. Az ügyészség a bűncselekményt és a törvényben megjelölt, egyes meghatározott büntetendő cselekmények elkövetőit üldözi és a társadalmi közösség érdekeit védelmezi, valamint az alkotmányosság és törvényesség védelmezése céljából jogi eszközöket alkalmaz.

Az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítését az igazságszolgáltatási szervek előtt legrészletesebben A büntető eljárásról szóló törvény és A peres eljárásról szóló törvény[3] dolgozza fel.

Ezek szerint a beadványokat, (vádirat, fellebbezés és egyebek) hazánk

nemzeteinek és nemzetiségeinek azon a nyelvén kell beterjeszteni, amelyek a bíróságon hivatalosan használtak. Elfogadhatók ezenkívül más nyelven is, ha az összhangban van az alkotmánnyal, törvénnyel vagy a bíróság területére érvényes egyéb jogszabállyal.

Fölmerül a kérdés: Mikor köteles a fél arról nyilatkozni, hogy a büntető, a peres vagy egyéb bírósági eljárásban melyik nyelvet akarja használni.

A peres eljárásról szóló törvény 104. szakaszának rendelkezései szerint pl. a felperes álláspontjának a benyújtott vádirat nyelve tekinthető, a vádiratra adott válasz nyelve pedig az alperes álláspontját fejezi ki.

A gyakorlatban azonban sajátságos helyzet alakulhat ki. A beadványt leggyakrabban a fél nevében meghatalmazott ügyvéd nyújtja be, mégpedig nem a fél nyelvén. Ezért a fél beadványának nyelve nem lehet irányadó a bíróság előtti nyelvhasználattal kapcsolatban.

A félnek a bírósági eljárásban való nyelvhasználatát a bírósággal való első érintkezéskor adott nyilatkozat határozza meg. A bíróság köteles minden felet felvilágosítani a nyelvhasználatra vonatkozó jogáról. A nem peres eljárás és a végrehajtási eljárás esetére is érvényes szabály, hogy a beadvány nyelvének nem kell azonosnak lennie az eljárás nyelvével, hanem a felek nyilatkozata alapján kell megállapítani.

A büntető eljárásban igen gyakran az első eljárási cselekmény a helyszínelés, amikor még nem is lehet tudni, ki a bűncselekmény elkövetője. Ekkor tehát még nem határozható meg az eljárás nyelve. Mivel a helyszínelést a vizsgálóbíró ejti meg, gyakran pedig egyik félként az ügyész is jelen van, így a helyszínelés rendszerint azon a nyelven történik, amelyet a vizsgálóbíró kijelöl, illetve azon a nyelven, amelyet a vizsgálóbíró ismer. Természetes, hogy ilyen esetben a helyszínelésről készült jegyzőkönyvet a vizsgálóbíró által kijelölt eljárási nyelven kell elkészíteni, tekintet nélkül arra, hogy később melyik nyelvet állapítják meg az eljárás nyelveként.[4]

Ha a terhelt ismert, s ha az ügyész azonnal a helyszínen kéri a vizsgálat lebonyolítását, akkor a vizsgálóbíró a terhelt első kihallgatásakor köteles felhívni figyelmét a nyelvhasználat jogára, amikoris megállapítják az eljárás nyelvét, amelyet az eljárás során végig használni kell. Ha a vizsgálóbíró az eljárás nyelvét akkor állapította meg, mielőtt a helyszínelési jegyzőkönyv elkészült, akkor a helyszínelésről szóló jegyzőkönyvet a megállapított eljárási nyelven kell készíteni, de ha ezt a nyelvet a vizsgálóbíró nem ismeri, akkor a helyszínelésről szóló jegyzőkönyvet azon a nyelven kell készíteni, amelyet a vizsgálóbíró ismer azzal, hogy a helyszínelésről készült jegyzőkönyvet utólagosan le kell fordítani az eljárás nyelvére. Természetes, hogy a helyszínelésen megállapított eljárási nyelv a végleges határozatig eljárási nyelv marad és később nem változtatható meg. Ilyen esetben az ügyész a vizsgálat során minden indítványt az eljárás nyelvén tesz és a vádiratot is azon a nyelven terjeszti be.

A közvetlen vádiratemelést az ügyész a község bármely egyenrangú nyelvén megteheti, az eljárási nyelvet azonban a vádlott első kihallgatásakor kell megállapítani.

Valamivel bonyolultabb a károsultnak panaszoskénti helyzete, mivel ő ügyfélként csak az eljárás azon szakaszában követelheti az eljárásnak meghatározott nyelven való vezetését, amelyben a bűnüldözést ő veszi át. Amikor ugyanis a károsult panaszosként veszi át a bűnüldözést, ha az ügyész az indítványt már elvetette, akkor még nem is folyt bűnvádi eljárás, tehát azt a nyelvet sem állapíthatták meg, amelyen az eljárást vezetni kell, így a károsult panaszoskénti beadványa (vizsgálat lefolytatási kérelme) már utal arra a nyelvre, amelyen az eljárást le kell folytatni, de mégis az eljárás nyelvét csak azon személy első kihallgatásán kell megállapítani, aki ellen a vizsgálat lefolytatása iránti kérelmet benyújtották. Amennyiben a károsult panaszosként közvetlen vádirat emelését indítványozza, akkor ugyanaz a helyzet, mint amikor az ügyész tesz ilyen indítványt. Ha azonban a károsult panaszosként az eljárás során (a vizsgálat folyamán, a vádirat emelése után vagy a főtárgyaláson) veszi át a bűnüldözést, amikor az eljárás nyelvét már megállapították, köteles a már megállapított nyelvet is átvenni, amelyen az eljárás addig folyt.

Van olyan vélemény is, hogy a büntető eljárás során az eljárás nyelve a főtárgyalás kezdetén megváltozhat, tekintet nélkül arra, hogy a vizsgálat folyamán melyik volt az eljárási nyelv. Ellentétes vélemény is van azonban, mely szerint a büntető eljárás során az eljárás nyelvét nem lehet elvileg megváltoztatni, mert a vizsgálat és a főtárgyalás egy és ugyanazon eljárás két stádiuma.[5]

Az eljárás nyelvének megváltoztatása ugyanis visszaélésekre adhatna alkalmat, márpedig a nyelvhasználati joggal való élés nem fajulhat visszaéléssé.

A bírósági eljárásokat tehát azon a nyelven, illetve nyelveken kell lefolytatni, amelyek a bíróságon hivatali nyelvként használatosak, valamint amelyek mellett a felek döntenek. Ha a főtárgyalás, illetve a bírósági eljárás nem az ügyfél, illetve az eljárás többi részvevőjének nyelvén folyik, akkor a tárgyaláson is fordítót kell alkalmazni, de mindazokat az okmányokat is le kell fordítani, amelyeket a tárgyaláson bizonyításra használnak fel.

A feleket és az eljárás többi részvevőjét tájékoztatni kell azon jogukról, hogy a bíróság előtt a saját nyelvüket használhatják. Ha pedig az általuk használt nyelv nem tartozik az egyenrangúak közé, akkor tolmács segítségét is igénybe vehetik. Le is mondhatnak a fordításra való jogukról, ha ismerik azt a nyelvet, amelyen az eljárás folyik.

Az idézéseket, határozatokat és más bírósági iratokat a bíróság a saját hivatali nyelvén küldi szét. Ha a bíróságon hivatali nyelvként nemzetiségi nyelv használatos, akkor a bírósági iratokat is ezen juttatják el azoknak a nemzetiségieknek, akiknek az eljárásban ezt a nyelvet hasz-

nálták. Ezen személyek követelhetik, hogy az iratokat az eljárás nyelvén juttassák el nekik.

A köztársaságok, illetve a tartományok különböző területéről való bíróságok együttműködésük során az illető bíróságon hivatali nyelvként használatos nyelven nyújtanak egymásnak jogsegélyt. Ha az irat nemzetiségi nyelven készült és olyan bíróságnak küldték meg, ahol ez a nemzetiségi nyelv nem ismeretes, akkor a fordítását is mellékelni kell, olyan nyelven, amely az iratot küldő bíróságon hivatali.

Ha a Vajdaság SZAT területén működő bíróságok határozatának végrehajtásáról van szó, többféle helyzet állhat elő. Ha a bírósági végrehajtásra váró határozatot azon a nyelven hozta meg, amely nincs hivatali használatban azon a bíróságon, ahol a határozatot végre kell hajtani, az esetben a végrehajtást eszközlő bíróság lefordítja a végrehajtási jogcímet hozó bíróság határozatát azon nyelvekre, amely azon a bíróságon hivatali nyelvként használatos, amely előtt a végrehajtást eszközölni kell. A végrehajtást az illető bíróságon használatos hivatali nyelven kell eszközölni. Más a helyzet azonban, ha más köztársaság vagy tartomány területén levő bíróság határozatát kell végrehajtani, és az eljárás olyan nyelvéről van szó, amely a végrehajtást eszközlő, Vajdaság SZAT területén levő bíróságon nincs hivatali használatban.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a bíróságokon való következetes érvényesítése érdekében okvetlenül szükség van megfelelő káderekre.

Szemináriumokkal, ösztöndíjazással, nyelvtanfolyamokkal, továbbá a felsőoktatási intézmények tanterveinek befolyásolásával állandóan serkenteni kell a nemzetiségi nyelveken tanulók és dolgozók képzését és továbbképzését.

A szemináriumok által eddig szép eredményeket értünk el. A Tartományi Igazságszolgáltatási és Általánosigazgatás-ügyi Titkárság, továbbá a Tartományi Oktatás-, Tudomány- és Művelődésügyi Titkárság javaslatára az újvidéki Jogi Karon igazságügyi terminológiai szemináriumot szerveztünk a nemzetiségek nyelvén az igazságügyi funkció betöltői, továbbá a szakmunkatársak és az igazságszolgáltatási szervekben dolgozó gyakornokok számára. Ez a szeminárium, amely mindegyik nyelv esetében ötnapos volt, és amelyet 152 hallgató látogatott, nagy segítséget jelentett az igazságszolgáltatási dolgozóknak a nemzetiségi nyelven való munkában. Úgyszintén nélkülözhetetlen a fogalmak és kifejezések, a bírósági határozatminták gyűjteménye, valamint a nemzetiségi nyelvű irodalom jegyzéke.

A káderek ösztöndíjazása jelentős tényező a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítésében. Vajdaság SZAT Képviselőházának a joghallgatók ösztöndíjazásáról szóló határozata alapján mintegy 200 egyetemi hallgató, közöttük nagyszámú nemzetiségi kapott és kap ösztöndíjat. Az ösztöndíjasok egy része már befejezte az egyetemet és az igazságszolgáltatási szerveknél dolgozik.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangú használatának más módját is alkalmazzák, mint például a nemzetiségi nyelvet ismerő gépíró kiküldése az ilyen nyelven folyó eljárás levezetésére, amíg az igazságszolgáltatási szerv nem biztosít saját kádert. Ezenkívül jelentős az egyes munkahelyeknek az egy vagy több nemzetiségi nyelvet ismerő dolgozóval való betöltése.

A teendők és feladatok ellátásáról szóló aktusokban feltétlenül meg kell határozni azokat a munkahelyeket, ahol nélkülözhetetlen a nemzetiségi nyelv ismerete.

Mindehhez értékes hozzájárulást adhat az újvidéki Jogi Kar, elsősorban az oktatás és felkészítés, másodsorban pedig a lektorátus útján. Ez utóbbi négy nemzetiségi nyelven sajátíttatja el a hallgatókkal a többnyelvű szakkifejezéseket.

Az igazságszolgáltatási dolgozók felkészítésének valamennyi formája és az eddigi intézkedések jelentősen előrelendítik a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítését.

Az alkotmányos elvek életre keltéséhez azonban nem elegendőek csupán az igazságszolgáltatási dolgozók erőfeszítései, hanem társadalmi összefogás is szükséges.

Újvidék, 1978 decemberében

Jegyzetek

[1] A JSZSZK alkotmányának 171. és 246. szakasza, Bosznia és Hercegovina SZK alkotmányának 4. és 181. szakasza, Crna Gora SZK alkotmányának 171. és 179. szakasza, a Horvát SZK alkotmányának 137. és 138. szakasza, a Macedón SZK alkotmányának 173. és 221. szakasza, a Szlovén SZK alkotmányának 212. és 250. szakasza; a Szerb SZK alkotmányának 145. és 148. szakasza, Kosovo SZAT alkotmányának 5. és 236. szakasza, Vajdaság SZAT alkotmányának 5. és 308. szakasza, A büntető eljárásról szóló törvény 5—9. szakasza; A peres eljárásról szóló törvény 6., 102—105. szakasza, A Vajdaság SZAT területén élő nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúságáról szóló törvény; Újvidék, Pancsova és Szabadka község statútuma stb., Elemzés a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának a községi és a tartományi igazságszolgáltatási szervek munkájában való érvényesítéséről; a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságon a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának érvényesítéséről szóló 1977. évi tanácskozás anyaga ...

[2] JSZSZK alkotmányának 214. szakasza, Bosznia és Hercegovina SZK alkotmányának 224. szakasza, Crna Gora SZK alkotmányának 238. szakasza, a Horvát SZK alkotmányának 300. szakasza, a Macedón SZK alkotmányának 173. szakasza, a Szlovén SZK alkotmányának 212. szakasza; a Szerb SZK alkotmányának 240. szakasza, Kosovo SZAT

alkotmányának 236. szakasza és Vajdaság SZAT alkotmányának 237. szakasza.

[3] A JSZSZK Hivatalos Lapja, 4/77. szám.

[4] Dr. Branko Petrić: a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságon megtartott 1977. évi tanácskozás anyaga.

[5] Dr. Branko Petrić: i. m. 5. oldal.

Gulka Géza

AZ EGYENRANGÚ NYELVHASZNÁLAT ÉRVÉNYESÍTÉSE TARTOMÁNYUNK KÖZÉPFOKÚ ÁLTALÁNOS ÉS HIVATÁSIRÁNYÚ OKTATÁSÁBAN ÉS NEVELÉSÉBEN

„Vajdaság SZAT-ban a nevelés és oktatás szocialista önigazgatási átalakulása során gyorsabb ütemben kell megteremteni az anyagi, a káder-, a szervezeti, a programbeli és egyéb feltételeket, hogy valamennyi nemzet és nemzetiség számára lehetővé váljon a saját nyelvén való egyenrangú oktatás és a környezetnyelv elsajátítása mint a társult munkába és az önigazgatásba való bekapcsolódás lehetősége."

„Elengedhetetlenül fejleszteni kell a nemzetek és nemzetiségek nyelve kölcsönös tanulásának szükségességéről kialakult tudatot, s a nevelés és az oktatás minden szintjén akciót kell indítani a feltételek megteremtése és az önkéntes nyelvtanulás érdekében."

Ezt a két idézetet a VKSZ Tartományi Választmányának tavalyi határozatából vettük, mely a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának továbbfejlesztését szorgalmazza. Azért idéztük, mert tömören összefoglalják azokat az oktatási és nevelési feladatokat, amelyek tanácskozásunk tárgyát képezik. A nemzeti egyenjogúságra és az egyenrangú nyelvhasználatra, mint az egyenjogúság fontos elemére vonatkozó politikai álláspontok a JKP megalakulásától napjainkig számos pártdokumentumban megtalálhatók. Pártunknak e kérdéssel kapcsolatos álláspontja (Marx szellemében), hogy a más nemzeteket elnyomó nemzet maga sem lehet soha szabad, idővel mind világosabbá és elvszerűbbé vált. A két háború között, különösen pedig Tito elvtársnak a párt élére kerülése után, valamint a háború előtt, a JKSZ V. országos értekezletén a nemzeti egyenjogúság tekintetében elvszerű, világos és következetes politikát fogadtunk el, amely a fegyveres forradalom idején jelentős tényezője volt valamennyi nemzetünk és nemzetiségünk összefogásának a felszabadulásért és az új társadalmi berendezésért vívott harcában. A nemzeti egyenjogúság és ennek keretében a nyelvi egyenrangúság felé valamennyi pártkongresszusunk megkülönböztetett figyelemmel fordul. Témánk szempontjából külön említést érdemelnek a JKSZ KB Végrehajtó Bizottságának 1959-ben meghozott határozatai, amelyek máig sem veszí-

tettek időszerűségükből. A JKSZ X. és XI. kongresszusának, a szocialista köztársaságok ezzel párhuzamos kongresszusainak, valamint a tartományi választási értekezletek határozatai ugyancsak kimerítően foglalkoztak ezzel a kérdéssel.

A nemzeti egyenjogúsággal természetesen nemcsak a Kommunista Szövetség, hanem a DNSZSZ, a Szakszervezeti, a SZISZ, a Harcos Szövetség, valamint számos társadalmi és szakmai szervezet is foglalkozott. Valamennyien konkrétan kidolgozták és érvényesítették a kialakított és jóváhagyott nemzeti egyenjogúsági politikát, valamint az egyenrangú nyelvhasználatot.

A Vajdaságban élő nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangú használatával kapcsolatban tehát felesleges az eszmei álláspontok kialakítását szorgalmazni, hisz azok világosak; dolgozóink széles rétegei már elfogadták az elvszerű és következetes politikát. Az elemzés tárgya csak az lehet, hogy miként hajtjuk végre az elfogadott álláspontokat, s hogy milyen szervezett, széles körű és irányú akciókat folytatunk. Ez az egyenrangú nyelv- és íráshasználat minden területére, tehát a nevelésre és az oktatásra is vonatkozik.

A nevelésben és az oktatásban az egyenrangú nyelvhasználatot az alkotmányon, a társult munkáról szóló és egyéb törvényeken kívül A nevelésről és az oktatásról szóló törvény is szabályozza. Az oktatási és a nevelési törvény 25. szakasza a nemzeti egyenjogúság és a nyelvi egyenrangúság valamennyi jelentős kérdésére kitér. Ezen szabályok következetes alkalmazása egyben a nemzeteknek és nemzetiségeknek a nevelési-okatatási szervezetekben való egyenjogúságára vonatkozó, általánosan elfogadott politikai álláspontok konkrét végrehajtását is jelenti. A nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenjogúságának törvényes szabályozásában tehát nincs űr, csak következetesen valóra kell váltani az előírásokat.

A nevelési-oktatási intézmények egyenrangú nyelvhasználatát azonban nemcsak a törvény szabályozza, hanem részletesen kidolgozzák az illetékes munkaszervezetek önigazgatási aktusaiban is. A munkaszervezetek valamennyi önigazgatási általános aktusába ugyan nincs teljes betekintésünk, de tudomásunk szerint a munkaszervezetek alapszabálya és egyéb aktusai ezeket a kérdéseket nem szabályozzák részletesebben és konkrétabban a törvénynél, sőt sok esetben még a törvényes rendelkezést sem tartják tiszteletben. Így néhol a törvény a nyelvek egyenrangú használatának szabályozása tekintetében felülmúlja a munkaszervezet idevágó aktusait. Olyasmi is előfordul, hogy a szabályzatok a nyelvi egyenjogúságról igen keveset írnak, holott a munkaszervezet életében és gyakorlatában mindkét környezetnyelvet naponta és teljességgel használják.

A nevelés és oktatás egyenrangú nyelvhasználatának előfeltétele az anyanyelven való iskoláztatás. (Itt jegyezzük meg, hogy ebben a munkában nem a teljes nemzeti egyenjogúságról, hanem csak a nyelvek egyenrangúságáról beszélünk, mert abban az esetben a nyelvhasználaton kívül

a nevelő és oktató munkának a nemzeti egyenjogúság érvényesítésére irányuló tantervi és egyéb ismeretanyaga, az együvé tartozás, a testvériség és egység szelleme kerül előtérbe.) Az általános nevelésben és oktatásban (iskoláskor előtti, alapfokú és egységes középfokú nevelés és oktatás) ezt a kérdést a törvény teljesen megoldotta, a nevelő-oktató munka teljes egészében a tanuló anyanyelvén, vagyis azon a nyelven folyik, amely mellett a szülő vagy a tanuló döntött. Legjobb a helyzet az alapfokú nevelésben és oktatásban.

A nevelési és oktatási reform végrehajtásával megszüntek a középiskolák, és megalakultak az egységes középfokú nevelés és oktatás (az I. és II. osztály) nevelési-oktatási szervezetei, valamint a középfokú hivatásirányú oktatás (a III. és IV. osztály) oktatási központjai. Ez a változás lehetővé tette, hogy az egységes középfokú nevelési-oktatási szervezetek azokban a községekben is megalakuljanak, amelyeknek korábban nem volt középiskolájuk, s azokban a nagyobb helységekben is, amelyek nem községi székhelyek.

Ez az elitizmus megszüntetésén, a tanulók tömegesebb felölelésén, az utazó diákok számának csökkentésén kívül oda vezetett, hogy hirtelen emelkedett az anyanyelven tanulók száma. Ha összehasonlítjuk azoknak a nemzetiségi tanulóknak a százalékarányát, akik a valamikori középiskolák I. és II. osztályában anyanyelvükön tanultak azokéval, akik most vannak az egységes középfokú nevelés és oktatás I. és II. osztályában, a következő képet kapjuk: a szerbhorvát nyelven tanulók száma 22,4%-kal, a magyar nyelven tanulóké 50,6%-kal, a szlovák nyelven tanulóké 407,7%-kal, a román nyelven tanulóké 227,8%-kal, a ruszin nyelven tanulóké pedig 226,9%-kal emelkedett. Ezek az adatok arról tanúskodnak, hogy megvannak a reális lehetőségek arra, hogy a közeljövőben az alapfokú nevelés és oktatás után az egységes középiskolákban minden tanuló kedvezőbb feltételek mellett folytathatja anyanyelvű tanulmányait. Hogy ezt elérjük, tovább kell bővíteni az egységes középfokú oktatási szervezetek hálózatát, megoldani bizonyos szervezeti, anyagi, de mindenekelőtt káderproblémákat. Ugyanis míg az általános iskolákban a pedagógusok nemzetiségi összetétele teljesen megfelel a lakosságénak, addig a középfokú nevelésben és oktatásban nagy eltérések mutatkoznak. Ezt a következő adatok is igazolják:

Az oktatók nemzetiségi hovatartozása	Egy-egy nemzet százalékaránya		
	Vajdaság SZAT összlakosságában	Az általános oktatás pedagógusai sorában	A középfokú oktatás tanárai sorában
Magyar	21,7	20,5	15,3
Román	2,7	2,9	0,9
Ruszin	1,3	1,0	0,7
Szlovák	3,7	3,6	1,7

A tankönyvkiadásban is jelentős erőfeszítéseket tettünk. Az utóbbi négy évben, ill. az oktatási reform bevezetése óta a Tankönyvkiadó Intézet 681 tankönyvet és szöveggyűjteményt jelentetett meg mind az öt egyenrangú nyelven. Tekintettel a rövid időszakra, a szervezésre, a felkészültségre és egyéb feltételekre, ez figyelemre méltó eredmény. Az általános oktatás tankönyvei tekintetében tehát némi kivétellel, kielégítő a helyzet.

A középfokú hivatásirányú nevelést és oktatást illetően azonban más a helyzet. Itt nem kötelező az összes tanuló anyanyelven való nevelése és oktatása, de ha megvan rá a lehetőség, akkor élni kell vele. A törvény szerint ugyanis ha ugyanazon a szakirányon és ugyanazon az évfolyamon legalább 15 tanuló egy bizonyos nemzetiségi nyelv tanulása mellett dönt, ezt biztosítják is. Ugyanakkor azt is előírja, hogy a nevelő-oktató munka minden egyes nyelven kevesebb tanuló számára is biztosítható, ha a szakirányú oktatási érdekközösség megállapítása szerint ez olyan társadalmi szükséglet, amelynek keretében a szabad munkacsere folyik. A tanulók számának alsó határa nincs megszabva, tehát az anyanyelven való nevelés és oktatás bármennyi tanuló számára biztosítható. Ez a rendelkezés igen széles lehetőséget nyújt, mert a lehetőségektől, a reális szükségletektől, a nevelési-oktatási szervezet dolgozóinak, valamint a közékfokú hivatásirányú oktatási önigazgatási érdekközösségnek a készségétől és törekvésétől függően minden környezetben érvényesíthető.

Az anyanyelven tanuló nemzetiségi diákok száma mégis csökken. Az anyanyelven tanuló diákok száma az 1976/77. tanévben, vagyis az új tantervek és óratervek bevezetését megelőző évben működő középiskolák III. osztályaihoz viszonyítva ingadozik, azzal, hogy az anyanyelven tanuló nemzetiségi tanulók száma csökkenő irányzatot mutat. Ezt bizonyítja a következő táblázat is:

A nevelő-oktató munka nyelve	76/77. tanév	%	77/78. tanév	%	78/79. tanév	%
Szerbhorvát	19 081	100	17 954	93,48	19 206	100,6
Magyar	2 300	100	2 157	93,78	2 038	88,61
Szlovák	78	100	79	101,3	68	87,18
Román	78	100	63	80,77	60	76,92
Ruszin	39	100	50	128,21	32	82,05

Ennek oka, hogy a korábbi oktatási rendszerben a nemzetiségek (kivéve a magyarokat) a középiskoláknak csak két fajtájában tanulhattak tovább: a gimnáziumban és a szakmunkásképzőben. A mostani rendszer számos szakirányon teszi lehetővé az oktatást és többfajta foglalkozást szorgalmaz, s ezért a tanulók is több tagozatra szóródnak szét, úgyhogy most már ritkán történik meg, hogy egy osztályban 15 azonos nemzetiségű van, ami feltétele a külön osztály megnyitásának. A tanulóknak inkább az a fontos, hogy kitanuljanak egy bizonyos szakmát, mint hogy

az anyanyelvükön tanuljanak. Jelentős tényező az utazás is. A lakóhelyen ugyanis még idegen nyelven is szívesebben tanulnak a fiatalok, csakhogy ne utazzanak.

Az említettekben sok az objektív, de legalább annyi a szubjektív tényező is (a készületlenség és szervezetlenség az osztály megnyitásához szükséges 15-ös létszám merev tiszteletben tartása, valamint a törvény azon szakaszának mellőzése, amely több lehetőséget biztosít, az általános és közös szaktantárgyakból a nevelő-oktató munka közös szervezésén való együttműködés helyett az oktatóközpontok bezárkózottsága, annak az álláspontnak a makacs védelmezése, hogy „az anyanyelven mindent vagy semmit" kell biztosítani stb.).

A baj szemmel láthatóan nem a hivatásirányú nevelésben és oktatásban, valamint a törvényes előírásokban, hanem a szervezési, szakmai, pedagógiai fogyatékosságokban van. A kétnyelvű oktatás eddigi tapasztalatai és a korábban már bevált munkaformák alapján azonban ez a probléma is megoldható. A meg nem értés és az ellenállás csírái az eddigi munkamódszerekben rejlenek.

A hivatásirányú oktatás akadályait csak úgy háríthatjuk el, a vegyes lakosságú települések többnyelvű szakemberigényét, valamint az anyanyelven való oktatás szükségleteit csak akkor elégíthetjük ki, ha eleget teszünk a társultmunka-szervezetek és a nevelő-oktató szervezetek közvetlen, funkcionális és munka jellegű egybekapcsolására vonatkozó átalakulás követelményeinek. Ha a tényleges társadalmi szükségletek alapján állapítjuk meg a gazdaságban és a társadalmi tevékenységekben szükséges szakemberek számát, nemzetiségi összetételét és képzését, továbbá közösen teremtjük meg a szakemberképzési feltételeket, akkor a hivatásirányú oktatás sem futhat vakvágányra.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvi egyenjogúságának érvényesítésében az oktató szervezetek másik jelentős feladata a környezetnyelv tanítása, vagyis az ifjú nemzedék felkészítése arra, hogy munkahelyén akadálytalanul bekapcsolódhasson többnemzetiségű közösségünk önigazgatási és társadalmi folyamataiba. A környezetnyelv tanulásának tehát emberi és társadalmi értelme van. Nem idegen nyelv ez, amely a külföldiekkel való beszélgetést és a külföldre való utazást könnyíti meg. A környezetnyelv, vagyis a vajdasági nemzetek és nemzetiségek nyelvének elsajátítása mindenekelőtt a közeledést, a megismerést és megértést szolgálja: fontos tényezője az együvé tartozás, a nemzeti egyenjogúság és testvériség-egység fejlesztésének. Természetes, hogy ebben a nemzetek és nemzetiségek kultúrájának, történelmének és tudományos vívmányainak megismerése is közrejátszik.

A környezetnyelv tanulása kétségtelenül legjelentősebb tényezője a nyelvi egyenjogúság érvényesítésének. Ha azonban a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát egészében nézzük, akkor a nyelvismeret mégis csak eszköz a nemzeti egyenjogúság megvalósításához. A nyelvtanulás megszűnik az együvé tartozás feltétele lenni, ha visszaélnek vele.

A környezetnyelv tanítási és tanulási eredményei évről évre javulnak. Az óvodákban pl. az utóbbi öt évben mintegy 36%-kal növekedett a környezetnyelvet tanuló gyermekek száma, az általános iskolákban pedig több mint a kétszeresére nőtt. Az óvodákban, az általános, az egységes és a hivatásirányú középfokú oktatásban a környezetnyelvet mintegy 79 000 gyermek és diák tanulja. Ezt a számot túlnyomóan a nemzetiségek képezik, akik a szerbhorvát nyelvet tanulják. De vannak olyan környezetek is, amelyekben minden, valamely nemzethez tartozó tanuló azon nemzetiség nyelvét tanulja, amellyel együtt él. A környezetnyelv tanításával mégsem vagyunk elégedettek, mégpedig a következő okokból:

1. A környezetnyelvet, kevés kivétellel, csak a nemzetiségileg vegyes környezetekben tanulják. A néhány évvel ezelőtt végzett kutatásokból kiderült, hogy a környezetnyelvet tanulók háromnegyed része tartományunk északi részéről való, tehát máshol csak elenyésző számban tanulják. A többnemzetiségű Vajdaságban, ahol nagyon kicsi a helységek közötti távolság, ahol gyakori az egyik helyről a másikra való költözködés, de mindenekelőtt elvi és társadalmi okokból, ez a helyzet nem tekinthető kielégítőnek. Annál is inkább, mert a nemzetiségi nyelv tanulása nem ütközik ellenállásba. Ahol ugyanis komolyan és szakszerűen hozzáláttak a munkához, ott a környezetnyelvet a másik nemzettel és nemzetiséggel való együttélés természetes szükségleteként fogták fel, még akkor is, ha a más nemzethez és nemzetiséghez tartozók nem ugyanabban a községben élnek.

2. Legtöbben szerbhorvát és magyar nyelvet tanulnak, románt, ruszint és szlovákot sokkal kevesebben, mint ahogy a valódi elterjedése szerint kellene. Ez szembetűnő az általános iskolákban, ahol a legnagyobb mértékben tanulják a környezetnyelvet, de kifejezett a középfokú nevelésben és oktatásban is. Így például a múlt tanévben a hivatásirányú oktatás I. osztályába iratkozott 20 303 tanuló közül 1406-an szerbhorvátot, 1159-en magyar, 8-an szlovák, 6-an román nyelvet tanultak, ruszint pedig senki. Szemmel látható tehát, hogy a környezetnyelv tanulása csak a szerbhorvát és magyar nyelvre szorítkozott. Ez a gyakorlat pedig nincs összhangban sem a társadalmi tájékozódással, sem az egyenrangú nyelvhasználattal, s ezért mielőbb változtatni kell rajta.

3. A környezetnyelv tanításának és tanulásának fogyatékosságai közül első helyen említjük meg a következőket: a diákok 8 évi folyamatos tanulás után sem képesek nehézség nélkül beszélni a környezetnyelvet, holott ezt a program előirányozza.

Ennek oka pedig, hogy az oktatási intézmények nem tulajdonítanak megfelelő figyelmet a környezetnyelvnek, hogy hiányosak a pedagógusok szakismeretei, hogy kevés a módszertani és szakkönyv stb. Minden korosztály számára megvannak a tankönyvek, de egységes módszertani utasítás nincs hozzájuk. Úgyszintén elégtelen az e téren folytatott tudományos kutatás (összehasonlító nyelvészeti kutatások, kölcsönös nyelvhatások, a különböző környezetekben alkalmazott különleges módszerek,

a tanterveknek és óraterveknek, a tankönyvek koncepciójának, az egyes nyelvekben a sajátos és leggyakoribb nyelvi szerkezeteknek stb. a megszerkesztése). Ilyen kutatások nélkül viszont a szóban forgó oktatás nem fejleszthető, mert a környezetnyelv-tanításban nem támaszkodhatunk külföldi tapasztalatokra és szakirodalomra. Ezen tantárgy tanítása a szakmai továbbképzés és szakmai segítség tekintetében is hátrányos helyzetben van, mert a pedagógiai intézetekben jelenleg kevesebb az ilyen szakember, mint néhány évvel ezelőtt volt, a Tankönyvkiadó Intézetben pedig megszüntették a környezetnyelv-kutatási osztályt.

Nagy aránytalanság tapasztalható tehát a környezetnyelv tanításának társadalmi és szakmai elbírálása között. Ennek kiküszöbölése pedig elsősorban a szakmai és tudományos szervek és szervezetek feladata.

A nevelés és oktatás egyenrangú nyelvhasználatáról lévén szó, meg kell említeni a szabad aktivitásokat, továbbá az ifjúsági és a pionírszervezet működését is. Minden két és több tannyelvű nevelési-oktatási szervezetben a szabad aktivitások valamennyi szakcsoportja, klubja, társulata, az iskolai zenekar és énekkar, valamint a pionírokat és az ifjúságot tömörítő társadalmi szervezet rendszerint felöleli az összes tanulókat, tekintet nélkül arra, hogy mely nyelven hallgatják az oktatást. Itt a diákok spontánul használják a környezet mindkét nyelvét, és így az együttes munka folyamán konkrétan és közvetlenül nyilvánul meg a nyelvi és nemzeti egyenjogúság. Ezen egyenjogúság kifejezései a kétnyelvű iskolai rendezvények és nyilvános fellépések is. A pionírszervezet és a Szocialista Ifjúsági Szövetség, pedig elsődleges feladatául tűzte ki az együvé tartozás, a testvériség és egység ápolását.

Ebből az inkább csak tájékoztató jellegű beszámolóból is kitűnik, hogy a nevelés és oktatás egyenrangú nyelvhasználata tekintetében világos politikai állásfoglalásaink vannak, s így nem lehet kétséges, hogy milyen akciókat kell foganatosítanunk. A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát, ennek keretében pedig a nyelvek egyenrangúságát is következetesen szabályoztuk az alkotmányos rendelkezésekben, a törvényekben, valamint az oktatásról és nevelésről szóló törvényben. A követelmények és feladatok tehát ebben a tekintetben is világosak.

Az oktatási intézmények gyakorlatát elemezve pedig általános megállapítás, hogy a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatára vonatkozó politikai állásfoglalásokat, az alkotmányos és törvényes rendelkezéseket igyekeznek tiszteletben tartani.

Fogyatékosság azonban ennek ellenére is akad. Gyakori a következetlenség, a formalista hozzáállás és a szakmai szempontból kifogásolható munka. Ennek gyökerei pedig a szubjektív tényezőbe nyúlnak, tehát a probléma nyitját is ott kell keresni. Amint látjuk, a fogyatékosságok legnagyobb része szakmai természetű, ezért a közeljövőben elsősorban ezen kell változtatni.

Újvidék, 1978 decembere

Jan Kmeć

VAJDASÁG SZAT NEMZETEI ÉS NEMZETISÉGEI EGYENRANGÚ NYELVHASZNÁLATÁNAK PROGRAMJA ÉS AZ AKCIÓ EGYBEHANGOLÁSA

Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei egyenrangú nyelvhasználatának programja is egységünk állandó szilárdítását célozza. Önigazgatási együvé tartozásunk építésének forradalmi útján számtalanszor elhangzott Vajdaságban, hogy „jelentős lépések történtek a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságáról szóló elv érvényesítése terén", továbbá, hogy a „Vajdasági SZAT-ban a nemzetiségi viszonyokat az jellemzi, hogy valamennyi társadalmi tényező aktívan kiveszi részét a fejlesztésükből", illetve, hogy „fogékonyabbá tesznek benünket az egyenjogúság, a saját fejlődésünkért való felelősségérzet és mások szükséglete iránt". Ez a program tehát teljesen világos a fejlődés irányvonalát illetően, s így nem nehéz felülvizsgálni konkrét gyakorlatunkat: az intézkedéseket, a szervezettséget, a vívmányokat és a fogyatékosságokat.

Bármit teszünk ugyanis tartományunk nemzetei és nemzetiségei nyelvének és írásának érdekében, az nemcsak tudatos és kívánatos, hanem egyben türelmes munkával elhatárolt szakdolog is, mely olyan tudástól és tanulástól függ, amelynek pedagógiai és nyelvészeti folyamatai tudvalevők. Igaz, a kívánalom, ha erős és nagy, hatalmas akadályokat is leküzdhet, számunkra azonban ebben a dologban már lehetséges és szükséges, hogy az átlagigényekhez is megteremtsük a normális feltételeket, illetve, hogy szakmegoldásokkal megkönnyítsük számos óhaj, igény és elhatározás megvalósítását, azaz, hogy azokat — megfelelő egyszerű és érdekes megoldások, anyagok és kiadványok útján — szakmai részről is ne csak elfogadjuk, hanem ösztönözzük is.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának kulcsterületein (névtan, fordítószolgálat, oktatás, lektorátusok) inkább csak kötelességtudatból vállalják a munkát, s ennélfogva az itt dolgozók szakismeretei is hiányosak. Ezek a dolgozók rendszerint magukra vannak utalva, s nagy kínlódások árán jönnek rá arra, ami a pedagógiában és a nyelvészetben már régen ismert, de nincs megfelelő módon a rendelkezésükre bocsátva, illetve elérhetetlen a konkrét mindennapi használat

számára. Ezektől a dolgozóktól sokat követelnek, de keveset nyújtanak nekik. Sokféle igényeket támasztanak velük szemben, rengeteg kötelezettséggel terhelik őket, de nem kapnak szaksegítséget, sem pedig a konkrét gyakorlatuk elemzéséből következő útmutatást. De nincsenek meg ehhez a kézi- és segédkönyveik sem, amelyekre, ha azt akarjuk, hogy érdemleges munkát végezzenek, igen nagy szükség van. Ebből származik a Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelve és írása egyenrangúságának megvalósításával kapcsolatos program és akció közötti legfőbb eltérés, bár az extenzitás, a formalizmus, a hálózati terjedelem és az úgynevezett maximális kiterjesztés túlzásainak mélyebb, társadalmi, sőt politikai okai is lehetnek.

Ezt különösen most fontos szemügyre venni, amikor hosszú távú fejlesztési tervekbe foglaljuk. Nem mindegy ugyanis, hogy az egyes szektorokon milyen irányt szabunk teendőinknek, hogy miként szervezzük meg őket, hogy olyan megoldást találunk-e, amely kevés erőfeszítéssel és kis anyagi áldozattal nagyobb és tartósabb eredményre vezet. Mivel jelenleg intenzív kutatások folynak, hogy hogyan kell az önigazgatás alapján társított munkát szervezetileg úgy összekapcsolni, integrálni, megerősíteni és hosszú távon megszilárdítani, hogy a társadalmi eszközök legésszerűbb igénybevételével a rendelkezésre álló anyagi és társadalmi források a legoptimálisabb eredményt adják — e szempontból igen fontos, hogy tartományunk nemzetei és nemzetiségei nyelve és írása egyenrangúságának megvalósítása terén minimális eredménnyel járó maximális igényeket vagy optimális eredménnyel járú reális igényeket tervezünk-e és hagyunk jóvá.

Első helyen azok az igények állnak, amelyek a társult dolgozó helyzetéből és szükségleteiből, a küldöttrendszerben való képviseltségéből; az üzemi anyagok és lapok, a községi újságok és rádióállomások tájékoztatásából; a közigazgatásból és a társadalmi szolgálatokkal való érintkezésből; az oktatásból, az általános és a nemzeti kultúrából stb. adódnak. Ebben a kérdésben senkinek sincs monopóliuma sem vezérszerű tolmácsolásra, sem bürokrata igazságtételre, hisz tapasztalatból tudjuk, hogy ahol a műszaki-bürokrata rétegek „tesznek igazságot", ott szó sem lehet egyenjogúságról. Ezek ugyanis önző érdekeiknél és érdeklődésüknél fogva túlzottan becsvágyóak és igényesek, és különösen ott szívósak — ahogyan Tito elvtárs a nemrég megtartott szakszervezeti kongresszuson is mondotta —, ahol a politikai bürokrácia is támogatja őket. Ezek nemzeti téren is túlzásba esnek, lévén szó a saját nemzetük vagy nemzetiségük követeléséről, vagy pedig — ahogyan ez egy idei tanulmányban is megjelent —, „atyáskodó jóindulattal hagynak jóvá bizonyos feladatokat". Mi ez évi dokumentumainkban már megállapítottuk, hogy a maximalista igények nemcsak az állam mindenható szerepéről szóló elképzeléssel párosulnak, hanem hogy azok a magyar, szlovák, román és ruszin nacionalizmus megjelenési formái is. A maximalizmus kiküszöbölésével könnyebb lesz megállapítani a legmegfelelőbb mércét és a legjobb szak-

mai összekapcsoltságot és módszertant, továbbá könyebben vázoljuk majd a konkrét ténykedést és akciót. Különösen az indokolt és kívánatos, hogy specifikus és szabad közösségünkben rászokjunk a tartós baráti együttélésre. Ez többet ér az egyszerű türelemnél vagy az egyoldalú aspirációnál, még akkor is, ha tényleges szükségletekről van szó, jóllehet a mindennapi élet gyakorlati szükségletei motiváltságuk, hatékonyságuk és általános eszmei tartalmuk miatt bizonyos akciók megindítását és meghatározott intézkedéseket sürgetnek.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságára elsősorban a névtan, a földrajzi és személynevek tana tart számot. A személyazonossági igazolvány, az útlevél és más okiratok, az utcanevek és táblák, a reklámok, a jegyzékek és kartotékok, valamint az útjelző táblák révén kifejezésre jut az a társadalmilag is szorgalmazott tiszteletben tartás, amely szerint itt nincs a mienk és másé, hanem a hazájában mindenki egyenlő és egyenjogú.

Ezen a téren nálunk elég sokat tettek, jóllehet a névtan mint nyelvészeti ágazat még eléggé fejletlen, s így a problémák gyakorlati megoldásában, a nyelvészet rokon ágaiban, s ezek révén a nemzetközi tudományos kommunikcióban is kevésbé érezteti hatását. Így pl. az érvényben levő neveknek egy névtani szakjegyzéke helyett még igen bonyolult eljárásra van szükség ahhoz, hogy pl. kijavítsák az egykori jegyzők és anyakönyvvezetők hanyagságát vagy a nagyjainkról elnevezett utcanévtorzulásokat, de a telefonkönyv névjegyzéke is számos pontatlanságot tartalmaz. Pedig minimális névtani képzettség s az ezzel foglalkozó emberek szervezett szakmai és metodológiai bekapcsolása könnyen útját állná ezeknek a hibáknak, amelyek nemcsak zavaróak, de rontják jó és egészséges légkörünket is.

Lehet, hogy mi az ilyen „apróságokra" fel sem figyelünk, mert bizonyos magatartás népiesnek, eredetinek lesz feltüntetve, s ezért rokonszenvesnek látszik, jóllehet a xenofóbia korunk emberének nem erénye, hanem nagy hibája. Ez ugyanis oktalan félelemben, berzenkedésben, gyűlöletben, heves és túlzott védekezésben nyilvánul meg, ha arról van szó, hogy valaki nem a „magunk módján" a miénk. Végül pedig ezen a téren is érvényes mindaz, ami a termelés elmaradottságára és a társadalmi viszonyok fejletlenségére vonatkozik: „Az elmaradottság nemcsak szegénységet szül, hanem negatívan tükröződik az ember társadalmi helyzetében és a szocialista önigazgatási viszonyok fejlődésében is." Az emberi tudat azonban nem változtatható meg egyszerre, mert elevenen élnek még emlékezetünkben a nemzeti „egyenjogúság" eltorzulásai, s így nem csoda, hogy fenntartással fogadjuk az egyenrangú nyelvhasználatot is. De személyes kételyek is akadnak, hogy vajon úgy „helyes"-e, ahogy én gondolom és érzem, s ezért inkább hallgatunk és húzódozunk a véleménynyilvánítástól.

Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a múlt és a hagyományok maradványai nem mindenkinél azonosak. Különböznek nem-

zetek és nemzetiségek szerint is, jóllehet minden nemzetiségre jellegzetes bizonyos félelemérzet — vagy ahogy Kardelj elvtárs mondja — „ősi félelem" a beolvadástól, ami a mi szabadságunk és körülményeink között alaptalanul ugyan, de még mindig felüti a fejét. Ezen pedig csakis politikai felvilágosítással segíthetünk, mivel Tito Jugoszláviája világszerte a kis népek és nemzetek öntudatát, magabiztosságát és jövőbe vetett hitét jelképezi.

Programunk alapján lépten-nyomon fordítószolgálatok működnek, mégpedig a szaktudáshoz szükséges káderképzés nélkül. A 44 vajdasági község közül mindössze 4 egynyelvű, 21 község statútuma két nyelv, 7 községé pedig négy nyelv használatát szabályozza, ami azt jelenti, hogy 40 községben két-három, vagy négynyelvű fordítószolgálatnak kell lennie (fordítóval, lektorral, gépíróval stb.). A Tartományi Közigazgatási Intézet 1978-ban megjelentetett anyagából kitűnik, hogy fordítószolgálat 26 községi képviselő-testületben van, községi vagy községközi hivatalos lapot több nyelven 18 községben, küldötteknek szánt közlönyt, illetve a községi képviselő-testület üléseinek anyagát 16—17 községben jelentetik meg több nyelven, szimultán fordítás pedig négy községben van. Az adatok beszámolnak az önigazgatási érdekközösségek 13 fordítószolgálatáról is, amelyek a községek nyilvános vitára kerülő anyagát fordítják. Továbbá rámutatnak az igazgatási szervek többnyelvű tevékenységére, valamint az igazságügyi szervek nagyfokú felkészültségére, hogy eljárást folytatnak az egyenrangú nyelveken, mégpedig a küldöttrendszer alapján, amelyet ésszerű és hatékony megoldásként az élet és a munka többi területén is alkalmazni kellene. Ha tehát a községi önigazgatási érdekközösségekben és a községi képviselő-testületekben valóban léteznek az említett fordítószolgálatok, akkor ezeket sürgősen egyesíteni kellene, illetve a községben egységes fordítószolgálatot szervezni. Ezeknek esetleg mozgó- vagy szervízcsoport formájában ott kellene szolgáltatásokat nyújtaniuk, ahol szükség van rá, ideértve a társult munkát, a PTT szolgálatot, a közlekedést, az egészségügyet, a kereskedelmet stb.

Ezeknek a fordítószolgálatoknak a létezése, de különösen a rendezett működése azonban eléggé vitás — ha a fönti adatokat összevetjük a községi titkárok és a fordítók körében végzett idei körkérdéssel. Ebből az tűnik ki, hogy e szolgálatok csak kevés községben léteznek önálló szolgálatként, s hogy fordítószolgálat alatt rendszerint egy fordítót és egy gépírót értenek, akik szervezetileg valamely községi szolgálathoz tartoznak, s mivel nincsenek eléggé kihasználva, és mert „a fordítást rendszerint kevésbé fontos technikai munkának tartják, és így is díjazzák", más teendők és feladatok végzésére is igénybe veszik őket. De ott is, ahol ezek a szolgálatok úgy-ahogy meg vannak szervezve, a fordítók nagyon áhítoznak a kölcsönös együttműködés és a szakmegbeszélések után, ha már — mint ahogy mondják — „senki sem törődik a szakirodalom és a segédkönyvek beszerzésével" vagy legalábbis a szükséges irodalom jegyzékének összeállításával. Azt is kérik — és szintén jogosan

—, hogy legalább a tartományi anyagokat küldjék a számukra lefordítva, ahelyett, hogy ezeket is a községekben fordítsák, ami természetesen azzal jár, hogy a fordítások eltérők lesznek, amelyekben még az alapfogalmak és a címek sem egyeznek.

Kétségtelen azonban, hogy a fordításban igen rövid idő alatt sikereket és nagy mennyiségi erdményt értek el, jóllehet e munka hatékonysága éppen a minőségben rejlik, amiről a fordítások közvetlen használóinak, valamint a nyelvi szakkritikának kellene nyilatkoznia. Ez utóbbi ugyanis az egyetlen, amely a fordítószolgálatok munkáját a kívánt színvonalra emelhetné. A fordítás egyben egy meghatározott nemzet vagy nemzetiség nyelvének művelését is jelenti, annak minden szépségével, nyelvi gazdagságával és kifejezési lehetőségével. Ez viszont megkívánja, hogy közelebbről megvizsgáljuk, hogy konkrétan kinek is fordítunk, azaz kiegészítő szociológiai és demográfiai vizsgálatokat kell folytatni, hogy elkészíthessük és feldolgozzuk a fordítószolgálatok igénybe vevőinek profiljáról, rétegeződéséről és alakulásáról szóló meghatározott mutatókat. Ezek pedig konkrét, élő emberek, akik számára nyelvük és írásuk használatának konkrét formája többet vagy kevesebbet jelent, különösen a tények azon összefüggésében, hogy tartományi alkotmányunk 4. szakasza 2. bekezdésének értelmében a nemzetiségi jogok dolgozóink szélesebb emberi jogainak és szabadságainak keretében olyan jogként van megfogalmazva, amely e célok elérésére biztosítja „a nemzeti sajátosságok, a nyelv, a kultúra, a történelmi és más jellegzetességek szabad fejlesztésének és kifejezésének, valamint szervezetek alapításának jogát".

Mindez a most beinduló vagy a legjobb esetben felfejlődő fordítószolgálatokra olyan óriási szervezési, káder- és szakfeladatokat ró, amelyeket egymaguk képtelenek megoldani. Jóllehet valamennyi elemzés, anyag, ajánlás és záróhatározat ezek megoldásával kapcsolja össze az egyenrangú nyelvhasználat előrehaladását, még most sincsenek kijelölve e feladatok megvalósításának hordozói és útjai. Ugyanakkor e szolgálatokra olyan terheket rónak, amelyek nincsenek összhangban lehetőségeikkel. Így pl. Vajdaság SZAT Képviselőházának 1978. április 18-án hozott ajánlása a községi képviselő-testületek ülésein elhangzó viták szimultán fordítását követelik, jóllehet ismeretes, hogy ezt milyen kivételes erőfeszítésekkel és a káderrek összpontosításával a tartományi képviselőházban is csak alig sikerült megvalósítani. De még kérdéses is, hogy egy községben, amelyben két nyelv használatos (ilyen van a legtöbb) nem tehető-e fel, hogy a küldöttek legalább olyan mértékben bírják mindkét nyelvet, hogy figyelemmel tudják kísérni kollégájuk felszólalását. Hasonlót kíván a Végrehajtó Tanács egyik múlt évi záróhatározata. Ez az igazságügyi szervekbe való delegálás igen hatékony intézkedését a nemzetiségek nyelvén való eljárás céljából ideiglenes megoldásnak minősíti és követeli, hogy „valamennyi szervet fel kell készíteni a nemzetiségek nyelvén való munkára", ami irreális.

Ilyen módon a képviseleti testületekben az önigazgatási érdekközös-

ségekben és más szervekben számos felelős tényező abba a kellemetlen helyzetbe kerül, hogy az előírások értelmében olyasvalamiért kell felelnie, ami objektíve lehetetlen. Szorongva gondol arra, hogy nem csinál-e valaki ebből kérdést, illetve nem fog-e a nemzetiségi küldött a saját nyelvén felszólalni, fordító pedig nincs, jóllehet az előírások szerint kellene lennie. Annak sem könnyű, aki elhatározta, hogy az anyanyelvén beszél, és előre tudja, hogy ezzel zavart kelt, illetve érzi, hogy egyeseket félelem tölt el, hogy megteszi-e ezt vagy sem. Felesleges tehát elkapkodni és kampánymunkát csinálni abból, ami tulajdonképpen egy tartós és hosszú lejáratú folyamat. Fel kell szabadítani az embereket, összehangolni a munkájukat, nem pedig megterhelni és megfeszített munkára kényszeríteni őket. E téren különösen a tévelygéseket és a túlzásokat kell kerülni, nehogy valamit a képtelenségig vigyünk, illetve nehogy valami csúfossá és nevetségessé váljék, mert akkor ez éppen haladásunk kerékkötőinek a malmára hajtja a vizet.

A túlzástól való óvakodás azonban még nem mozdítja előre az egyenrangú nyelvhasználat ügyét, pedig nagyon elkelne már, hogy a fordítómunkát tartományunkban, s ezzel a községekben is, egy fokkal bár előbbre vigyük. Ha a Tartományi Közigazgatási Intézetnek A tartományi igazgatásról szóló törvény feladatává tette, hogy foglalkozzék „a tartományi és községi érdekű teendőket végző szervezetek és a közigazgatási szervek munkájának előmozdításával", valamint „korszerű munkamódszerek bevezetésével" — akkor (e szolgálatok nem kicsiny összkiadásainak racionalizálása érdekében is) eszközöket kellene előirányoznia és olyan hosszú távú megegyezéseket szorgalmazni, melyek értelmében az oktatási-kutató intézetek képeznék ki a fordítókat. Ezenkívül mielőbb pályázatot kellene kiírni szakmunkák, utasítások, szójegyzékek, kézikönyvek, szakszótárak esetleg szakközlönyök kiadására, valamint ugyancsak egyezménnyel biztosítani, hogy mások is olyan szemináriumokat, tanácskozásokat, elemzéseket és egyéb kiegészítő teendőket szervezzenek, amelyek ezt a tevékenységet előmozdítják, szervezetileg és társadalmilag megszilárdítják, anyagiak és káderek tekintetében pedig megerősítik. Végső ideje, hogy ezen szakma is olyan társadalmi elbírálásban részesüljön, mint azok a foglalkozások, amelyekhez érdekeink fűződnek, s ezért fejlesztjük őket.

Az általános és középiskolák már bejáródott anyanyelvű oktatása mellett az új középfokú szakirányú oktatás, amely szűk szakmák szerint különben is felaprózta iskoláinkat, újabb nagy nehézségeket vetett fel a kisebb községekben. Ezzel kétszeresére, háromszorosára vagy négyszeresére csökkent a nemzetiségi nyelven való tanulás lehetősége, attól függően, hogy az illető községben hány nyelv használatos egyenrangúan. Ebből adódnak azután az olyan esetek, mint az a sokat emlegetett zrenjanini, amikor „valamennyi magyar fizikusnak ment" azért, hogy középfokon is az anyanyelvén tanulhasson. Ebben a tekintetben a zombori, a zrenjanini és az újvidéki kísérlethez hasonlóan olyan kompromisszum-

hoz folyamodnak — azzal a meggyőződéssel, hogy a semminél ez is jobb —, hogy csak az általános tantárgyakat tanítják a nemzetiségek nyelvén. Ezzel és a hozzá hasonló megoldásokkal, de főleg a környezetnyelv önkéntes tanulásával egy új oktatási formát, az ún. fakultatív oktatást vezetik be. Ezt igen nagyra értékeljük, mert ez a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának legérzékenyebb pontja olyankor, ha a tanulók egy részének anyanyelve nem lehet a tanítás nyelve, a tanulók másik részében pedig kialakul annak tudata, hogy érdemes megtanulni a környezetnyelvet.

A fakultatív oktatást azonban (társadalmi, szaktudás, pedagógiai és módszertani okokból, tankönyvek és kézikönyvek, de egyéb feltételek és tényezők hiányában is) sokkal nehezebb megszervezni, de főleg fenntartani, mint a hagyományos oktatást. Iskoláinkban is kevesebbre becsülik, holott fordítva kellene lennie, nemcsak azért, hogy helyrebillenjen egy nyilvánvaló munkafolyamati és szakmai visszásság, hanem azért is, hogy elfogadott programjainkat összehangoljuk a tényleges akciókkal és a munkaeffektussal. Ezen javításban rejlik az oktatás anyagi, szakmai és társadalmi helyzetének a megszilárdítása, valamint az oly gyakori oszcilláció kiküszöbölése. Ez az oszcilláció különösen azon társadalmi környezet másik nyelvén való tanításban nyilvánul meg, amelyben egyes nagy létszámú és sokat ígérő tagozatok egyszerre elszaporodnak, majd hamarosan lemorzsolódnak.

A hivatásirányú középfokú oktatáson kívül hasonló gondokkal küszködnek óvodáink, azaz az iskoláskor előtti nevelési intézmények is. Ezekben a tartományi törvény 41. szakasza csak az ún. „korcsoportok", nem pedig a gyermekek anyanyelve szerint irányozza elő a munka megszervezését. A törvény értelmében ez akkor sem tehető meg, ha egy nyelvi területen nincs elég gyermek a korcsoportok megalakítására, noha elegendően volnának egy vagy két anyanyelvű tagozat megalakításához, ha nem kellene őket kizárólag életkor szerint csoportosítani. Tekintettel arra, hogy az anyanyelvnek milyen nagy jelentősége van a kis gyermeknél és az iskoláskor előtti oktatásban általában, és mivel itt még nem olyan szoros a szakosítás, mint a hivatásirányú oktatásban, s végül azért, de az egyenrangú nyelvhasználat érdekében is — itt is elő kellene irányozni és lehetővé tenni a munkának a tanítási nyelv, s nemcsak a korcsoportok alapján történő megszervezését. A jelenlegi megoldás ugyanis nyilvánvalóan kevesebb gyermeket ölel fel és kapcsol be az anyanyelvű oktatásba, mint ahogy az objektíve lehetséges volna.

A lektorátusok helyzete a fordítószolgálatokéhoz hasonló. Ezektől ugyancsak sokat várnak, de keveset nyújtanak nekik. Ezekről A nevelésről és oktatásról szóló törvény több ízben említést tesz, és még több szó esik róluk az e törvényt magyarázó és értelmező szövegekben. Megalakításukat mindenütt előirányozzák, ahol nincsenek meg a feltételek az anyanyelvű hivatásirányú oktatásra (ezek száma pedig igen nagy). Feladatuk, hogy a tanulókat és a hallgatókat felkészítsék a szakszavak

és kifejezések használatára, s hogy szakszempontból felkészítsék és ellenőrizzék azokat a pedagógusokat, akik nem azon a nyelven végezték tanulmányaikat, amelyen előadnak. Sajnos, ezekről, a pénzelésükkel megbízott önigazgatási érdekközösségek egyetlen aktusukban sem tesznek említést, és a tantervekben sem szerepelnek, mintha afféle rendszeren kívüliek volnának és önkéntes alapon dolgoznának.

Emiatt ilyen lektorátusok voltaképpen nem is léteznek (kivéve az újvidéki Jogtudományi Karon). Ennek ellenére az idevágó törvény, a 47. és 187. szakaszhoz fűzött kommentárok azt a túlzott benyomást keltik, mintha tartományunk iskolahálózata hemzsegne a lektorátusoktól, holott azt sem tudni pontosan, hogy mi a lektorátus. A szövegek ugyanis hol lektorátusról, hol szaklektorátusról, továbbá a tanulók részére szervezett lektorátusról, a hallgatók részére szervezett lektorátusról, közös lektorátusról és egyéb lektorátusokról tesznek említést. A törvény mégis részletesen előírja a lektorátusok megnyitásának feltételeit, továbbá szerkezeti felépítésüket, munkájukat, az általános aktussal, a tanulókkal és a hallgatókkal kapcsolatos kötelességeiket, valamint a több iskola részéről alakított közös lektorátusra vonatkozó viszonyokat stb. Mindezt azonban igen nehéz racionálisan felmérni és logikusan szétválasztani vagy rendeltetési szemszögből értékelni, mivel az egész zavaros. Ezért ezt a fogas kérdést hagyjuk inkább későbbre, amikor már lesz miről vitázni. Egyébként tudvalevő, hogy nálunk miként kell valamit ösztönözni és fejleszteni.

Vajdaság SZAT egyenrangú nyelvhasználatának tehát többféle útjamódja létezik, de mindegyikük közös nevezője, hogy a kampányról és ideiglenes megoldásokról át kellene térni a körültekintő és hosszú távú munkára, a társadalmi állásfoglalást és a politikai feladatot pedig egy pontosan meghatározott, összefüggő szakmunka konkrét formájába kellene önteni. E tekintetben még sok kiaknázatlan lehetősége van a vajdasági tudománynak. Ha ugyanis megvizsgáljuk a tudományos munkának a vajdasági önigazgatási érdekközösségében folyó pedagógiai és nyelvészeti kutatásait, témáit és célkitűzéseit, azonnal kitűnik, hogy még mindig az egykori motivációk vezérlik őket, holott a névtan kidolgozása, a fordítás, az oktatás és a lektorátusok fejlesztése olyan új kiindulópontokat kínál, amellyel közvetlenül a társult munkát és egész társadalmunkat szolgálnák. Ezért az önigazgatási érdekközösségnek a káderekre és tudományos témákra kiírt pályázataiból nem kellene kihagyni ezeket a kérdéseket, mint ahogy az idén is történt, hanem tervszerűen programozni mind a káderképzés, mind pedig a tudományos-kutatómunka irányítását.

Az egyenrangú nyelvhasználat valóra váltása a nyelvészeti ágak olyan elméleti és gyakorlati felvirágoztatásához vezethetett volna, amely a nyelvtudományt nemzetközi síkon is kutatásra ösztönözte volna, nálunk pedig a nyelvészetet a többi tudomány elé helyezte volna. E mellett szólnak az egyes egyetemi karok (Mezőgazdasági, Bölcsészettudományi,

Orvostudományi és Jogtudományi Kar) kezdeményezései is, amelyek azt igazolják, hogy tudományos dolgozóink a rendes szakmunkájuk mellett mindig készek szótári és terminológiai anyagot gyűjteni valamennyi nyelven, vagy pedig könyveket szerezni be az egyenrangúnak nyilvánított nyelveken. Ez pedig a vajdasági kutatómunkának a szomszédos országokba való kiterjesztését és megbecsülését eredményezné. Nálunk azonban senkinek sem támad ilyen ötlete, hogy a szervezésről és tervezésről már ne is beszéljünk. Igaz, az is kérdés, hogy ez a Tudományos Munka Vajdasági Önigazgatási Érdekközösségének vagy valamely más vajdasági tényezőnek a hatáskörébe tartozik-e?

Ismeretes, hogy a nevelésről és oktatásról szóló vajdasági törvény a 280—283. szakaszában előirányozza a fő- és felsőfokú hivatásirányú nevelés és oktatás előmozdítását szolgáló társultmunka-szervezetek létesítését. Jóllehet mindez csak megközelítőleg és feltételezetten van szabályozva, úgy tűnik, hogy szükség volna valamire, ami egyesíthetné azon oktatási tudományos intézeteink meghatározott társadalmi jelentőségű munkáját, amelyeknek tevékenységét (különösen meghatározott céleszközök nélkül) jelenleg igen nehéz egy egyetemi kar nívóján is, tehát egy munkaszervezeten belül koordinálni, de még kevésbé lehetséges szélesebb alapon. A dolog ebben az esetben is elsősorban szervezési és anyagi körülményeken, illetve azon múlik, hogy miként értékeljük a társadalmi érdek és a rendelkezésre álló erők, valamint eszközök viszonyát. Az ilyen profilú intézetek ugyanis kizárólag csak arra szolgálnak és azért pénzelik őket, hogy azt végezzék amit az oktatás és a tudományos munka terén a normatív aktusok és szerződések megkövetelnek tőlük. Nincsenek tehát olyan helyzetben — még az alapvető és jóváhagyott tevékenységük keretében sem —, hogy egyedül újabb munkát vállaljanak.

Mivel a közeljövőben a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságával kapcsolatos munkába több szervezettséget szakértelmet, rendszert, tudományosságot és hosszú távlatot kell bevinni, ezeket kellene előnyben részesíteni, ami azután közvetlenül és hatékonyan egybehangolná Vajdaság SZAT egyenrangú nyelvhasználatának programját és akcióit is.

Újvidék, 1978. december

Molnár-Csikós László

A NEMZETEK ÉS NEMZETISÉGEK EGYENRANGÚ NYELV- ÉS ÍRÁSHASZNÁLATA ALKOTMÁNYOS ELVEI VALÓRA VÁLTÁSÁNAK LEHETŐSÉGEI AZOKBAN A KÖZSÉGEKBEN, AMELYEKBEN A MAGYAR NYELV IS EGYENRANGÚ

A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata a nemzetiségi nyelv szabad használatához viszonyítva magasabb fokozat. A nemzetiségi nyelv szabad használatát a közéletben és az adminisztrációban többnyire a politikai szabadság kérdésének tekintjük: a nemzetiségieknek, akik csak az anyanyelvüket beszélik, demokratikus joguk van nyelvüknek a közéletben, az úgynevezett „hivatalos helyeken" való használatára is, s közben ez a jog inkább csak deklaratív, mert semmilyen szerv dolgozóit sem kötelezi arra, hogy a felekkel való érintkezést azoknak az anyanyelvén végezze. Korszerű szocialista önigazgatású társadalmunkban a kötelező állami nyelv helyett a többnemzetiségű környezetekben egyenrangú nyelvekkel élünk, mivel a nyelvi egyenrangúság alkotórésze szocialista egyenrangúságunknak, s nagyon jelentős szerepet tölt be a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának a társadalmi élet és munka minden területén való további erősítéséért és fejlesztéséért folytatott harcban.

A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvét és írását nemcsak az oktatás és nevelés folyamatában, a művelődési életben, a sajtóban, a rádióban és a televízióban, hanem a tartományi és községi szervekben, az igazságszolgáltatási szervekben, az önigazgatási szervezetekben és közösségekben, a társultmunka-szervezetekben stb. is használjuk. Vajdaság SZAT alkotmánya (1974.) többek között a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú írás- és nyelvhasználata községi szintjéről is beszél. Vajdaság SZAT alkotmánya szerint azokban a községekben, ahol nagyobb számú magyar, szlovák, román és ruszin nemzetiségű polgár él, határozatok és egyéb előírások, a polgárok érdekében álló hivatalos kiadványok megjelentetését, a községi képviselő-testület és egyéb községi szerv üléseihez szükséges anyagok előkészítését, a felekkel való szóbeli és írásbeli érintkezést, az eljárás lefolytatását és a polgárok érdekében álló adminisztráció vezetését e nemzetiségek nyelvén is biztosítják. A nemzeti és nemzetiségi írás- és nyelvhasználat községi módját A nemzetek és nem-

zetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata meghatározott szervekben, szervezetekben és közösségekben való biztosításának módjáról szóló törvény, Az anyakönyvekről szóló törvény, A személyazonossági igazolványról szóló törvény, A kulturális emlékek védelméről szóló törvény szabályozza.

Habár a normatív aktusok rendelkezései egyaránt érvényesek minden olyan községre, amelyben több nemzet és nemzetiség él, a lehetőségek, a szükségletek, a tradíció stb. tekintetében a községek között mégis bizonyos különbségek tapasztalhatók. Egyes községekben az írás- és nyelvhasználat terjedelmét, bizonyos objektív (pl. nemzeti összetétel) és szubjektív (pl. tradíció) tényezőktől függően, mindenekelőtt a szükségletek és lehetőségek határozzák meg.

Érdekes kérdés, hogy egy nemzetiség esetében milyen mértékben valósul meg az írás- és nyelvhasználatra vonatkozó alkotmányos elv, mivel egyes községekben és településeken, illetve használati területeken jelentősen különböznek az egyenrangú nyelvhasználat reális lehetőségei. A magyar nyelvnek mint egyenrangúnak a községekben való alkalmazására a következő objektív körülmények hatnak: a magyarok községekkénti megoszlása, a központi településen és a község többi helységében való számuk és százalékuk, az ideiglenes külföldi munkavállaláson levő magyar lakosság aránya, a közigazgatásban dolgozók nemzetiségi összetétele stb.

A tartomány községeinek legtöbbjében használatos a magyar nyelv és írás is. Vajdaság SZAT lakosságának majdnem negyed részét magyarok (az 1971. évi népszámlálás szerint 423 866), képezik. A magyar lakosok legnagyobb számban a szabadkai (72 572), bácstopolyai (31 422), a kanizsai (29 962), az újvidéki (28 684), a becsei (27 988), a zentai (26 828), a zombori (22 233), a zrenjanini (22 010), az adai (17 871), a kikindai (13 116), a csókai (11 208), a temerini (10 291), a kishegyesi (10 006) stb. községben vannak képviselve. A magyar ajkúak százaléka legnagyobb a kanizsai (88,60%), a zentai (85,40%), az adai (79,04%), a bácstopolyai (72,22%), a kishegyesi (63,93%), a becsei (62,23%), a csókai (61,03%), a temerini (52,39%), a szabadkai (49,45%), a törökkanizsai (40,63%) stb. községben.

A vajdasági községek — a magyarok számát és százalékát illetően — több csoportra oszthatók. Ennek a két tényezőnek a következő intervallumot állapítottuk meg: nagyon nagy (70 000-nél több lakos, illetve 70—90% között), nagy (10 000—35 000 és 45—65%), jelentős (5000—10 000 és 25—45%), kicsi (1500—5000 és 10—25%), nagyon kicsi (400—1500, és 3—10%) és elenyésző (50—120 és 0,2—2%). Ha községenként párhuzamosan figyeljük a magyar ajkúak számát és százalékát, a községek a következő csoportokra oszlanak: a) a községben a magyarok száma nagy, százalékuk nagyon nagy: Kanizsa, Zenta, Bácstopolya, Ada; b) a magyarok száma nagyon nagy, százalékuk nagy: Szabadka; c) a szám is, a százalék is nagy: Becse, Kishegyes, Csóka, Temerin; d) a szám

is, a százalék is jelentős: Törökbecse, Törökkanizsa, Szenttamás, Begaszentgyörgy; e) a szám nagy, a százalék pedig kicsi: Zombor, Kikinda, Zrenjanin, Újvidék; f) a szám jelentős, a százalék pedig kicsi: Apatin, Kula; g) a szám is, a százalék is kicsi: Kovin, Antalfalva, Verbász, Magyarcsernye, Szécsány, Plandište, Bács; h) a szám jelentős, a százalék nagyon kicsi: Pancsova; i) a szám kicsi, a százalék nagyon kicsi: Versec, Hódság, Ruma, Titel, Bácspalánka, Inđija; j) a szám is, a százalék is nagyon kicsi: Beocsin, Ürög, Fehértemplom; k) a szám nagyon kicsi, a százalék elenyésző: Šid, Alibunár, Zsablya, Sremska Mitrovica; l) a szám is, a százalék is elenyésző: Pazova, Bácspetrőc, Opova, Pećinci.

A magyar nyelv egyenrangú használatához a demográfiai feltételek azokban a községekben a legkedvezőbbek, amelyekben a magyarok száma és százaléka nagy vagy nagyon nagy, míg a nagyon kicsi vagy elenyésző számú és százalékú magyar lakosságú községekben alig vannak meg az objektív lehetőségek a magyar nyelv egyenrangú használatának bármelyik formájára. A legtöbb községben, amelyben jelentős vagy kis számú és százalékú magyar él, a jogi lehetőségek megvannak, de a reális lehetőségek kevésbé kedvezőek. Ez vonatkozik azokra a községekre is, amelyekben a magyarok száma jelentős vagy nagy, százalékuk pedig kicsi vagy nagyon kicsi.

A községeket a községek egyes településein élő magyar lakosság aránya szerint is fel lehet osztani. E szerint a községek a következő csoportokba sorolhatók: I. A községben és a község központi településén a magyarok képezik a lakosság többségét vagy legalább felét. a) A községben a magyarok többsége a központi településen él: Zenta, Ada, Becse, Kishegyes, Temerin; b) A magyar lakosság többsége a központi településen kívül, a kisebb helységekben él: Kanizsa, Bácstopolya, Csóka; c) A község központi települése lakosságának fele magyar; a községben a központi településen kívül a magyar lakosságnak megközelítőleg 50%-a él: Szabadka. II. A község központi településén a lakosságnak több mint a felét magyarok lépezik, de a teljes községben nem. A magyar lakosság többsége a község központi településén él: Magyarcsernye, Törökkanizsa. III. A községben a magyar lakosok száma meglehetősen nagy, de arányuk nem haladja meg a község lakosságának harmad részét; a) A magyarok többsége a község központi településén él: Újvidék, Zrenjanin, Kikinda, Kula, Szenttamás, Törökbecse, Versec, Verbász; b) A magyarok többsége a központi településen kívül él: Zombor, Hódság, Apatin, Pancsova, Kovin, Plandište; c) A község központi településének alig van magyar lakosa. A magyarok főleg kisebb helységekben élnek: Szécsány, Begaszentgyörgy, Antalfalva. IV. A községben a magyarok száma meglehetősen kicsi, de a községben van olyan helység, amelyben a magyar lakosok száma jelentősen nagyobb a községi százaléknál: Fehértemplom, Inđija, Bácspalánka, Titel, Bács, Ürög, Ruma, Beocsin. V. A község magyar lakosainak nagyon kicsi vagy elenyésző a száma és százaléka; a) A községben van olyan helység, amelyben a magyar lakosok száma

jelentősen nagyobb a községi százaléknál: Zsablya, Sremska Mitrovica, Šid, Alibunár; d) A község központi településén és a községben a magyar lakosság száma is, százaléka is elenyésző: Bácspetrőc, Opova, Pećinci, Pazova.

A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú írás- és nyelvhasználatának reális lehetőségei a legjobbak az I. és a II. csoportban (különösen azokban a helységekben, amelyekben a magyar lakosság többsége a központi településen él), eléggé jók a III. csoportba tartozó községek többségében, míg a IV. és V. csoportban kielégítőek vagy egyáltalán nincsenek meg (tehát a magyar nyelv intézményes használatának nincsenek meg a lehetőségei).

A külföldön ideiglenesen munkát vállaló munkások nemzetiségi összetétele sokban különbözik a tartomány lakosságának nemzetiségi összetételétől. Legnagyobb az eltérés a román nemzetiségnél, Vajdaság lakosságának ugyanis 2,71%-át képezik, míg az ideiglenesen külföldön dolgozó munkásokból 8,15% (vagyis háromszor több) román. A magyarok közül is szintén sokan mennek külföldre dolgozni. Az ideiglenesen külföldön dolgozó munkások közül 27,46%, Vajdaság lakosságából pedig 21,71% magyar, a különbség 5,75%. Az arány hányadosa 1,27. Ha összehasonlítjuk a magyar nemzetiségűeknek a külföldön dolgozó munkásokhoz és a tartomány lakosságához mért hányadosát a román nemzetiség megfelelő hányadosával, szemre azt állapíthatjuk meg, hogy ez a hányados a magyaroknál nem túl nagy, de ez csak látszólagos, mert ha jól áttanulmányozzuk a külföldön ideiglenes munkán levő magyar nemzetiségű munkásokra vonatkozó, községek szerinti adatokat, kitűnik, hogy hányadosuk sok községben meghaladja az 1,27-et. Pontosan azokban a községekben hiányzik az ott levő lakosságból a magyarok többsége, amelyekben különben is kevesen vannak, tehát ahol az egyenrangú nyelvhasználat szempontjából a legnagyobb szükség lenne rájuk. Adataink szerint minden olyan Vajdaság SZAT-beli községben, amelyben az 1971. évi népszámlálás szerint 1000-nél több magyar él, a magyarok aránya a községből külföldi ideiglenes munkán levő munkások számából nagyobb, mint a község lakosságának összlétszámából. Ez a tény kétségtelenül negatív hatást gyakorol a magyar nyelvhasználatra, annál az egyszerű oknál fogva, mert a nemzetiségi nyelvet beszélők számának és százalékának csökkenése — tekintet nélkül a jogi és alkotmányos lehetőségekre — objektíven kevesebb lehetőséget nyújt a nyelv használatára.

A községeket az ideiglenes külföldi munkán levő magyar nemzetiségű munkások százalékának hányadosától és a község magyar lakosainak százalékától, illetve a községben élő minden 1000 magyar közül külföldi munkán levő dolgozók számának nagyságától függően négy csoportba sorolhatjuk. Ebből a szempontból Pancsova, Kula, Hódság, Antalfalva, Verbász, Újvidék, Kovin, Ruma, Versec, Bács, Inđija, Zombor, Plandište, Temerin és Titel község a tartományi átlag felett van. Az említett hányados nagyobb 1,27-nél Zrenjanin, Bácspalánka, Kikinda, Szécsány,

Szenttamás, Törökbecse, Ürög és Sremska Mitrovica községben is. Ami a magyar nyelv egyenrangú használatát illeti, e községek és az előzőek magyar ajkú lakossága kedvezőtlenebb helyzetben van, mint Vajdaság SZAT többi olyan községéé, amelyben nagyobb számú magyar él.

A nemzetek és a nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználati lehetőségei a községi igazgatási szervek dolgozóinak nemzetiségi szerkezetéhez is kötődnek. Kívánatos, hogy ez a szerkezet a község nemzetiségi összetételével arányos legyen. A Tartományi Közigazgatási Intézet adatai szerint Vajdaság SZAT községi igazgatási szerveiben 6578 személyt foglalkoztatnak, közülük 4267 (64,87%) szerb, 335 (5,09%) horvát, 236 (3,59%) crnogorai, 1008 (15,32%) magyar, 222 (3,37%) szlovák, 114 (1,73%) román, 60 (0,91%) ruszin és 336 (5,11%) egyéb nemzetiségű. A tartomány lakosságának nemzetiségi összetétele az 1971. évi népszámlálás szerint: 1 089 132 (55,78%) szerb, 138 561 (7,09%) horvát, 36 416 (1,86%) crnagorai, 423 866 (21,71%) magyar, 72 795 (3,73%) szlovák, 52 987 (2,71%) román, 20 109 (1,03%) ruszin és 118 667 (6,08%) más nemzetiségű. A felsorolt adatok alapján látható, hogy a községi igazgatási szervek dolgozóinak nemzetiségi összetétele nem azonos a lakosság nemzetiségi összetételével. Az eltérés százalékban kifejezve az alábbi: szerb +9,09%, horvát —2,00%, crnagorai +1,73%, magyar —6,39%, szlovák —0,36%, román —0,98%, ruszin —0,12%, más nemzetiség —0,97%.

Jelemző, hogy azoknak a községeknek a többségében, amelyekben a magyar egyenrangú nyelv, a községi igazgatásban magyar nemzetiségű foglalkoztatottjainak százalékaránya lemarad a község területén élő magyar nemzetiségű lakosság százalékarányától. Az e százalékarányok közötti különbözet az alábbi községek esetében haladja meg a 15%-ot: Szenttamáson (—25,39%), Becsén (—23,52%), Csókán (—21,45%), Kanizsán (—16,81%), Kishegyesen (—16,01%) és Zentán (—15,87%). Egyes községekben a százalékarány szerinti különbözet meghaladja a községi igazgatási szervekben foglalkoztatott magyar nemzetiségű munkások százalékban kifejezett számát, ez pedig azt jelenti, hogy a szóban forgó községek igazgatási szerveiből a magyar nemzetiségű dolgozók fele vagy több mint a fele hiányzik. A százalékarány szerinti különbözetnek és a magyar nemzetiségű alkalmazottak százalékban kifejezett számának hányadosa több községben meghaladja az 1-et, ilyen például: Szenttamás (4,25), Szécsány (2,01), Pancsova (1,78), Újvidék (1,68), Plandište (1,65) stb.

A magyar nemzetiségű foglalkoztatottak százalékaránya egyes községi igazgatási szervekben meghaladja a község területén élő magyar nemzetiségű lakosság százalékarányát, ilyen például Versec (+0,27, illetve +0,03%), Bácspalánka (+0,58, illetve +0,12%), Fehértemplom (+0,61, illetve +0,16%) és Hódság (+2,36, illetve +0,22%).

A községi statútumok a legtöbb esetben eléggé részletesen feldolgozták a község területén az egyenrangú nyelvhasználat megvalósításának konk-

rét formáit. A magyar nyelv használatával (a 44 község közül) 34 község statútuma foglalkozik. Egyes statútumok igen részletesen feldolgozzák a nemzeti és a nyelvi egyenjogúság érvényesítését (Kanizsa, Temerin stb.), léteznek azonban olyanok is, amelyek éppen hogy csak (rendszerint a reális szükségleteknek megfelelően) megemlítik ezt, mint például Ürög. Kevés olyan statútum van, amely a nemzeti és a nyelvi egyenjogúság konkrét érvényesítési formáit nem külön fejezetként tárgyalja, hanem a statútum teljes szövegének integrális részeként (pl. Ada stb.). Ez nemcsak jogi és technikai kérdés, hanem eszmei és politikai is. A feldolgozásnak ez az elkülönített módja azt a látszatot kelti, hogy a nemzeti és a nyelvi egyenjogúságot sokan még mindig a nemzetiségek külön jogának tekintik, nem törődve azzal, hogy önigazgatású társadalmunkban tulajdonképpen a szocialista egyenjogúság lényeges tényezője.

A magyar nyelvnek a községi képviselő-testületekben és a községi igazgatási szervekben való használatáról szóló statútumi rendelkezések terjedelme és részletessége nem mindenütt arányos az adott község objektív lehetőségeivel és reális szükségleteivel. Így például Becse község statútuma csak globálisan szabályozza a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatát, pedig e község tipológiai helyéből következően (a lakosság 62,23%-a magyar) nyilvánvaló, hogy széles körű nyelvhasználati lehetőségei és nagyobb igényei vannak. Mégis, annak ellenére, hogy a normatív aktusokban nincsenek részletes rendelkezések, a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használata Becse község területén a szükséges méretekben érvényesül. Bácspalánka község statútumában azonban sokkal több rendelkezés szól a nyelvi egyenjogúságról, mint amennyi tipológiailag várható volna (Bácspalánkán sokkal kisebbek az objektív lehetőségek, mint Becsén), de ez nem jelenti azt, hogy ezek feleslegesek, ellenkezőleg — ez az egyenjogúságról kialakult öntudat magas szintjéről tanúskodik.

Felmérésünk során elsősorban azokba a községekbe látogattunk el, amelyekben már van némi hagyománya a magyar nyelv használatának, illetve amelyek tipológiai helyzetüknél fogva lehetővé tudják tenni a polgárok és a küldöttek hivatalos tájékoztatását, a polgárok érdekkörét érintő adminisztráció vezetését, a felekkel való írásbeli és szóbeli érintkezést stb. magyar nyelven is. Anyag- és adatgyűjtést (községi hivatalos lapok, a községi képviselő-testület és egyéb községi testületek üléseire készített anyagok, két- és többnyelvű űrlapok stb.) az alábbi községek fordítószolgálataiban végeztünk: Ada, Apatin, Bácstopolya, Becse, Csóka, Kanizsa, Kikinda, Kula, Kishegyes, Magyarcsernye, Törökbecse, Törökkanizsa, Újvidék, Pancsova, Zenta, Zombor, Szenttamás, Szabadka, Temerin, Verbász, Versec, Zrenjanin, Begaszentgyörgy. Interjú és elemzési módszerrel dolgoztunk. A kutatásokat a Hungarológiai Intézetnek a Mai magyar nyelv projektuma keretében végeztük 1975 és 1976 folyamán.

A polgárok és a küldöttek tájékozatása a nemzetek és nemzetiségek

nyelv- és íráshasználati egyenjogúságával kapcsolatos kutatással felölelt községekben magyar nyelven is történik, de községenként különböző méretekben. Ami a polgárok és a küldöttek magyar nyelven való tájékoztatását illeti, a községek három csoportra oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a községek, amelyekben majdnem minden általános aktust, a polgárok érdekkörét érintő hivatalos kiadványt, a községi képviselő-testület üléseire készített majdnem minden anyagot stb. megjelentetnek szerbhorvát és magyar nyelven (Ada, Bácstopolya, Becse, Csóka, Kanizsa, Kikinda, Kishegyes, Törökkanizsa, Szenttamás, Szabadka, Temerin és Zenta). A második csoportba tartozó községekben az ülésekre készülő anyagokat rendszerint nem fordítják le magyar nyelvre, de minden fontosabb általános aktust, tájékoztatást stb. megjelentetnek magyar nyelven is (elsősorban a községi hivatalos lapban, de a helyi sajtóban és rádióállomáson is, ezek: Apatin, Kula, Törökbecse, Újvidék, Zombor, Verbász, Versec, Zrenjanin). A többi községben a polgárok magyar nyelven való tájékoztatása csak alkalmilag történik.

A községi képviselő-testületek és más községi testületek ülésén a küldöttek anyanyelvükön is felszólalhatnak. A vizsgált községek a gyűléseken való nyelvhasználati egyenjogúság érvényesülése szerint a következőképp csoportosíthatók: 1. Az üléseken ritkán él valaki azzal a jogával, hogy magyarul szólalhat fel (Apatin, Kikinda, Kula, Magyarcsernye, Törökbecse, Újvidék, Pancsova, Szenttamás, Verbász, Versec, Zrenjanin). 2. A fordító vagy az elnöklő a küldött felszólalását röviden és tömören tolmácsolja szerbhorvát nyelven (Becse, Kishegyes, Törökkanizsa, Zombor, Temerin). 3. Állandó jellegű szimultán fordítást biztosítottak szerbhorvát és magyar nyelvre (Szabadka, Bácstopolya). 4. Rendszerint nincsen szükség szimultán fordításra, illetve tolmácsolásra, mivel a küldöttek többsége tud mind szerbhorvát, mind magyar nyelven (Ada, Csóka, Kanizsa, Zenta).

A magyar nyelv egyenrangú használata a községi igazgatási szervekben többféle formában valósulhat meg, kezdve az ügyfelekkel való szóbeli érintkezéstől a teljes kétnyelvű ügyintézésig. A vizsgált községek a magyar nyelv községi igazgatási szervekben való használatának mértéke szerint négy csoportra oszthatók. A magyar nyelv használatát lehetővé tették a) valamennyi ügyosztályon írásban és szóban egyaránt (Ada, Bácstopolya, Becse, Kanizsa, Kishegyes, Szabadka, Zenta, Temerin), b) valamennyi ügyosztályon, főleg szóban (Csóka, Magyarcsernye, Törökkanizsa, Zombor), c) csak néhány ügyosztályon, néha írásban is (Kikinda, Kula, Szenttamás, Törökbecse, Újvidék, Versec, Zrenjanin), d) többnyire csak a fordítószolgálat által (Apatin, Pancsova, Verbász, Begaszentgyörgy).

A legtöbb községben a belső szervezésről és a munkakörök rendszerezéséről szóló szabályzat meghatározza azokat a munkaköröket, amelyeken kötelező a nemzeti és nemzetiségi nyelv ismerete, a személyi jövedelem elosztásáról szóló szabályzat pedig külön többletet irányoz elő

azoknak a tisztviselőknek, akik nemzetiségi nyelven is dolgoznak. Zenta, Ada, Bácstopolya, Szabadka és Becse község a községi igazgatási szervekben foglalkoztatottak számára magyar nyelvtanfolyamot szervezett. A nyelvtanfolyamon önkéntesen azok a tisztviselők vettek részt, akik nem voltak elég járatosak a magyar nyelvben.

Megállapítottuk, hogy a fordítószolgálatok túlnyomó részében egy-egy nemzetiségi nyelv esetében két dolgozót foglalkoztatnak (rendszerint az egyik fordító, a másik gépíró), de van néhány olyan szolgálat is, ahol hárman vagy többen is dolgoznak (elsősorban a nagyobb községekben). A községi fordítók többségének nincsen megfelelő iskolai végzettsége, sőt vannak köztük olyanok is, akik korábban sohasem foglalkoztak fordítással. Elvitathatatlan, hogy ezek a körülmények hátrányosan hatnak a fordítás minőségére, jóllehet a minőség a fordító rendelkezésére álló időtől, a nyelvek kölcsönhatásától stb. is függ.

Nagy eltéréseket látunk a fordítószolgálatok felszerelése tekintetében. Egyesek teljesen korszerű felszereléssel rendelkeznek, mint amilyen a diktafon, villamos hajtású írógép, szimultán fordításra felszerelt terem (Bácstopolya, Szabadka, Kikinda stb.), a legtöbbje azonban ilyen berendezések nélkül dolgozik. A fordítószolgálatok szakirodalommal (szótár, lexikon stb.) való ellátottsága nem egészen kielégítő. Sok szolgálatban hiányoznak a jó minőségű munkához elengedhetetlenül fontos segédkönyvek, mint például: a Helyesírási tanácsadó szótár (magyar), a Vujaklija-féle idegen szavak szótára, a szerbhorvát nyelv értelmező szótára stb.

A magyar nyelvű hivatalos szövegek minősége nem mindig kielégítő, az ülésre készített anyagok, a hivatalos kiadványok, az űrlapok stb. szövege sok esetben pontatlan. Ez nemcsak a fordító szakképesítésétől és tudásától, hanem a fordításra rendelkezésre álló időtől is függ. A községekben dolgozó fordítók jó része túlterhelt. Némelyikük a fordításon kívül más teendőket is ellát. Számtalanszor megtörténik, hogy a lefordítandó terjedelmes anyag alig néhány nappal az ülés előtt kerül a fordítóhoz, így a fordító aligha képes lelkiismeretesen elvégezni munkáját. Nyilvánvaló, hogy a fordító képessége véges, de ezt a tényt rendszerint nem tartják szem előtt azok, akik a fordításra szánt anyagot késve juttatják el hozzá.

A hivatalos szövegek minőségére a nyelvi interferencia is hatással van. Ez az a jelenség, amikor a fordító a kiinduló nyelv sajátosságait a célnyelvre is átviszi. A nyelvi interferenciát a két nyelv közötti szerkezeti különbségek teszik lehetővé. Nagy problémát jelent a fordítónak az, hogy a szerbhorvát és a magyar nyelv mondatszerkesztése különböző. Gyakran megtörténik, hogy a fordító a mondatot a szerbhorvát mondat szerkezetének megfelelően állítja össze, nem törődve azzal, hogy a fordításnak eredetiként kel hatnia, azaz, hogy olyannak kell lennie, mintha magyarul írták volna meg.

A magyar és a szerbhorvát nyelv szerkezeti különbségének genetikus

és tipológiai alapja van, ezenkívül a nyelv idegen hatásokkal szembeni nyíltsága, illetve elzárkózottsága is különbségek alapját képezi. A magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba, a szerbhorvát nyelv pedig az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik. Az első agglutináló, a második flektáló nyelvtípus. Ami a zártságot illeti, a magyar nyelv introvertált nyelv, terminológiai kérdéseit főleg saját, új szavak képzésével oldja meg, míg a szerbhorvát inkább extrovertált nyelv, az új fogalmakra sok idegen szót fogad be. Az introvertált nyelvek nagy figyelmet fordítanak legjellemzőbb tulajdonságaik megőrzésére, és általában a nyelvművelésre.

Ahhoz, hogy a fordítás minél jobb minőségű legyen, a fordítónak alaposan ismernie kell mindkét nyelv sajátosságait. A fordításnak az eredetihez való hűségét nem a formában, a mondatszerkesztésben, hanem a tartalomban, a megfelelő terminusokban kell kifejezni, hogy ne adjon okot félreértésre és a modanivaló lényege ne vesszen el.

A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága a törvény szerint nincs összefüggésben az adott nemzetiségi hovatartozásúak létszámával, mégis a magyar nyelv egyenrangú nyelvként való használatának lehetséges és szükséges mértékei között községenként eltérések vannak. A magyar nyelv és írás egyenrangú használatát kétnyelvű szakemberekkel kell biztosítani Zenta, Ada, Becse, Kishegyes, Temerin, Kanizsa, Bácstopolya, Csóka és Szabadka község valamennyi szervében és szolgálatában, mivel itt reális lehetőségek vannak a teljes kétnyelvű adminisztrációra. A lehetőségek alapján meghatározott számú kétnyelvű szakemberre és önálló fordítószolgálatra van szükség Törökkanizsa, Magyarcsernye, Szenttamás, Törökbecse, Újvidék, Kikinda, Kula, Zrenjanin, Zombor, Apatin, Kovin, Begaszentgyörgy és Antalfalva község területén. A felekkel való érintkezés céljából kétnyelvű káderra és kisegítő fordítószolgálatra van szükség Plandište, Pancsova, Verbász, Versec, Szécsány, Hódság, Bács és Titel község területén. Bácspalánka, Inđija, Fehértemplom, Ürög és Ruma község tipológiai helyzete kisegítő fordító igénybevételét teszi lehetővé.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságáról szóló alkotmányos elvnek a községek területén való érvényesítése céljából a reális, objektív lehetőségeken kívül figyelembe kell venni néhány szubjektív tényezőt is, ilyen például a fordítás nyelvezetének minősége, (szaktudás, a nyelv szellemének megfelelő fordítás és a nyelvhelyesség), továbbá a nyelvhasználatban kifejezésre jutó öntudat (az egyének és a kollektívák öntudatos viszonyulásának kiépítése az egyenrangú nyelvhasználat iránt), valamint a nemzetiségi nyelv alapos ismerete az igazgatási szervekben és a községi képviselő-testületekben. Ahhoz, hogy ezek a törekvések gyümölcsözőek legyenek, az önigazgatási társadalmi integráció fontos tényezőjeként — a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használata tekintetében elengedhetetlenül fontos a községközi együttműködés létrehozása.

A községekben folytatott interjú adatai alapján észlelt jelenség, hogy

a nemzetiségiek között vannak olyanok, akik úgy vélik, hogy a nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága csak adott lehetőség, amelyet gyakorlati okokból nem szükséges kihasználni. A nyelvek és írások egyenrangúsága tulajdonképpen ennél sokkal többet jelent, mert ez az öntudat ügye (az egyének és a kollektívák esetében egyaránt), amely önigazgatású szocialista társadalmunkban a nemzetek és nemzetiségek teljes nemzeti, gazdasági, művelődési stb. egyenjogúságának szükségéből fakad. A nyelv egyenrangú használatával kapcsolatos tudat nagy mértékben szilárdítja a nemzetiségek nyelve mint egyenrangú nyelv jó funkcionálásának másik feltételét, a nemzetiségi nyelven való szóbeli és írásbeli értekezés minőségét.

A községi igazgatási szervekben dolgozóknak a nemzetiségi nyelvtudásuk szerinti megfelelő összetétele nemcsak azt jelenti, hogy e munkások nemzetiségi összetételének arányosnak kell lennie a község lakosságának nemzetiségi összetételével, hanem azt is, hogy a községi igazgatási szervekben elegendő számban kell dolgozniuk olyan szakembereknek, akik szóban és írásban kitűnően ismerik a nemzetiség nyelvét.

Újvidék, 1978 decembere

VAJDASÁG SZAT NEMZETEI ÉS NEMZETISÉGEI NYELVE ÉS ÍRÁSA EGYENRANGÚSÁGÁNAK ÉRVÉNYESÍTÉSÉRŐL SZÓLÓ TANÁCSKOZÁS MUNKÁJÁNAK ÖSSZEFOGLALÓJA

Vajdaság SZAT Képviselőháza Végrehajtó Tanácsának záróhatározata alapján a Tartományi Közigazgatási Intézet szervezésével 1979. február 26-án és 27-én Újvidéken tanácskozást tartottak Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséről.

A tanácskozáson Vajdaságból 220 részvevő, Belgrádból, Prištinából és Zágrábból pedig bizonyos számú vendég volt jelen.

A vitaindító beszámolón kívül, amelyet Rudi Sova, Vajdaság SZAT Képviselőházának alelnöke olvasott fel, a tanácskozásra a nyelvi egyenjogúság területéről 13 beszámolót és közleményt készítettek, a vitában pedig a tanácskozás 23 részvevője szólalt fel. Ez lehetővé tette, hogy teljesebb mértékben megismerjük a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása Vajdaság SZAT-beli érvényesítésének helyzetét, hogy megismertessük az eredményeket és a problémákat, továbbá hogy kicseréljük tapasztalatainkat, ami a tanácskozás elsődleges célja is volt.

Az elhangzott beszámolók, közlemények és vita alapján megállapítható, hogy ezen a téren — a folyamatos és állandó munka jóvoltából — valamennyi területen és szinten fejlődés tapasztalható. A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának egyenrangúsága, mint a teljes egyenjogúság alkotórésze és a szocialista önigazgatási viszonyok elválaszthatatlan eleme, kezdve az alkotmányos elvek kidolgozásától a nemzeti egyenjogúság politikájának érvényesítéséig és gyakorlati alkalmazásáig, hozzájárult az önigazgatású szocialista viszonyok fejlődéséhez. Az alkotmányos rendelkezések, a JKSZ állásfoglalása és az általánosan jóváhagyott törekvések azonban nem elegendőek az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítéséhez. Tanácskozásunk eredményei ugyanis arra utalnak, hogy az egyenjogúság meghatározott kérdéseinek megoldásában még mindig sok a fogyatékosság és következetlenség, s ez további tevékenységre késztet bennünket. Az egyenrangúság érvényesítése tehát olyan folyamat, amely az önigazgatású politikai rendszerrel fejlődik és szilárdul meg, s ebből erednek az állandó jellegű és hosszú távú feladataink is.

Eddigi tapasztalataink a nyelvi egyenjogúság további fejlesztését sürgetik, mivel az egyenrangú nyelvhasználat gyakorlati alkalmazásának lehetőségei sok területen még mindig kihasználatlanok. Ez pedig elsősorban a községekre hárul, ahol a társultmunka-alapszervezetek, a helyi közösségek és az önigazgatási érdekközösségek dolgozóinak és polgárainak mind a külön, mind pedig a közös érdekeik közvetlenül nyilvánulnak meg. Az ezzel kapcsolatos akciók hatékonysága céljából nagyméretű községközi együttműködés szükséges.

A nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága további fejlődésének útjait és formáit önigazgatási szocialista társadalmunk alapsejtjeiben — a társultmunka-alapszervezetekben kell keresni. Ez a rendszer széles körű lehetőségeket nyújt az egyenjogúság tartalmának további gazdagításához. A társult munka alapszervezeteinek dolgozói közvetlenül és önigazgatási alapon teremtik meg egyenjogúságuk anyagi és társadalmi alapjait. Ennek értelmében az akciót a táradalmi-gazdasági viszonyok területén az egyenjogúság szilárdítására kell irányítani.

Noha a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága, ennek keretében pedig az egyenrangú nyelvhasználat érvényesítése is elsősorban a társult munkában juthat teljes kifejezésre, ez nem csökkenti más társadalmi struktúrák kötelességét, hogy e kérdésekre megfelelő figyelmet fordítsanak, hogy a nemzetek közötti szocialista önigazgatási viszonyokat új elemekkel és új tartalommal telítsék. Eközben rámutatunk a társadalmi szubjektumoknak az egyenjogúsággal és az egyenrangú nyelvhasználattal kapcsolatos felelősségére, illetve az ehhez szükséges feltételek megteremtésére. Az egyenjogúság fejlesztési feltételeinek mindig jelen kell lenniük a tervezési folyamatban és a fejlesztési programok alkotórészét kell képezniük.

Az egyes kérdések megoldása — például a káderpolitika és a környezeti nyelv hatékonyabb tanulásához szükséges feltételek megteremtése — hosszú távú tevékenységet igényel.

A nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítésében kulcsfontosságúak a még mindig elenyésző számú káderek. Ezek a gondok azonban csakis a két vagy több nyelvű szakemberképzéssel, megfelelő foglalkoztatási politikával és a káderpolitikáról szóló társadalmi megállapodásokkal enyhíthetők. A szakmai képzésben gyakrabban igénybe kellene venni a meglevő lektorátusok szolgáltatásait. Úgyszintén siettetni kellene a fordítószolgálatok kialakítását, valamint a terminológiai szótárak összeállítását és kiadását. A felsorolt kérdések megoldásába pedig jobban be kellene kapcsolni a szakembereket és tudományos dolgozókat.

A környezetnyelv tanulását gondosabban kellene megszervezni, kedvezőbb feltételeket teremteni az elsajátításához.

A nemzeti egyenjogúság fejlesztése türelmes és alapos munkát, alkotó erőfeszítést és több kezdeményezést követel, hogy megteremtsük a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának teljes mértékű

érvényesítéséhez szükséges anyagi, műszaki és egyéb feltételeket. Ebből a célból, illetve a problémák mielőbbi eloszlatása végett szűkebb tárgykörű tanácskozásokat — szemináriumokat kell szervezni, hogy ezzel is hozzájáruljunk a nemzetek és nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának fejlesztéséhez. Javasoljuk, hogy a Közigazgatási Intézetben elemezzék a tanácskozáson elhangzottakat, és annak alapján kezdeményezzük valamennyi szerv és szervezet tevékenységét, kezdve Vajdaság SZAT Képviselőházától a társultmunka-alapszervezetekig, hogy a saját hatáskörében mindenki intézkedéseket foganatosíthasson a nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelvhasználatának további fejlesztéséhez.

A Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelve és írása egyenrangúságának érvényesítéséről szóló tanácskozás részvevői

Jelen és múlt

Borislav Džuverović

AZ UTÓPIÁTÓL A VALÓSÁGIG

Szociológiai visszapillantás az ifjúsági mozgalom jelentőségére és orientálódására

Ifjúsági mozgalmunk forradalmi irányvétele a század elejéig nyúlik vissza, amikor a tőkés társadalmi viszonyok erősödésével tovább romlik a munkásosztály és a szegény falusi néprétegek helyzete. Egyfelől a rachitikusan létrehozott királyság, a gazdasági válságok megrázkódtatásai, a tömeges elszegényedés, az idegen tőke elnyomása (az össztőke több mint felét az utóbbi képezte), a reakciós ideológiai megtorlás a haladó szellemű polgárság egy részén, másfelől pedig a növekvő munkásosztály forradalmi tudatának erősödése, a nemzetközi körülmények (az októberi forradalom és visszhangja), a kommunista mozgalom intézményesítése és a forradalmi áramlatoknak az ifjúság körében való erősödése jellemezte ezt az időszakot. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a 30-as évek hírhedt válságaiban a munkanélküliek és elbocsátottak nagy részét éppen a fiatalok alkották.[1] A munkásság, szegény parasztság és más rétegek nehéz helyzetének következményeként jelentkezik a tőkés-agrár társadalom „hivatalos" értékeinek megváltoztatására irányuló törekvés. A munkásosztály és az ifjúság kommunista szervezetei e célokat platformjaik alapjaként domborították ki.

A jövő társadalmának víziója

Ebben az időszakban tehát jelentős változások történtek a társadalmi-gazdasági és a művelődési-szociális viszonyokban, az ifjúsági mozgalom törekvései azonban még mindig utópisztikusak voltak. A szocialista átalakulás céljai még a Kommunista Párt és a JKISZ konszolidációja után is részben utópisztikusak, mindenekelőtt a forradalom alapvető szubjektumai — a munkásosztály — fejletlensége miatt. Mindenesetre az ifjúsági mozgalom feltételezett értékei szöges ellentétben álltak a jugoszláv királyság, a tőkés-agrár társadalom értékeivel.

Az ifjúsági mozgalom ebben az időben nem annyira az úgynevezett

ifjúsági „társadalmi osztályréteg" értékeit bizonyítja, hanem igyekszik előrevetíteni az eljövendő társadalom vívmányait. Ez az időszak igen jelentős volt, különösen a fiatal korosztály számára, mivel a még gyenge és nem eléggé tömeges munkásosztály nem tudott a társadalomban alaposabb hatást kifejteni. A paraszti-kispolgári, félig urbanizált lakosság mentalitása — a patriarchális életforma és szemlélet ugyancsak erősen érezteti hatását. Természetes tehát, hogy ebben a helyzetben döntő szerepet játszik a munkásosztály „szelektált", vagyis a legtudatosabb rétege, a baloldali értelmiség és a haladó, többnyire fiatal korosztály. A kis számú munkásfiatalság még a háború kitörése előtt is csak jelentéktelen számban vett részt a megmozdulásokban, a falusi ifjúság pedig még kevésbé, habár ezek többen voltak.

A fasizmus növekvő veszélyével erősödött a népek kohéziója, ami elsősorban a JKISZ és a JKP érdeme. (Ez leginkább az ország demokratizálására, a szociális igazságtalanságok eltörlésére és az elnyomott tömegek jogainak követelésére vonatkozott, különös tekintettel az országnak a szabadságra és a függetlenségére való igényére, mégpedig egy új érték — a testvériség-egység — kikristályosodása révén.) A háború előtti időszakban a mozgalom konszolidálódik és egységesebb lesz, habár ez az egység inkább csak látszólagos alapokon nyugszik, s ellenzékként lép fel a fennálló helyzet és a politikai viszonyok képmutatásával szemben. Ami a legfontosabb: osztályméretei uralkodóvá válnak, hiszen egyre több a munkáskörnyezetből kinőtt ifjúsági mozgalmi szervező és JKISZ-aktivista. 1940-ben a JKISZ tagságának összetételében a fiatalok 45 százalékkal szerepelnek.

Az ifjúsági mozgalom antifasiszta irányvételének könnyebb megértéséhez elegendő megemlítenünk Spanyolországot, amely abban az időben a jugoszláv fiatalság haladó törekvéseinek és harcának igazi jelképévé vált. „A JKISZ a spanyol néppel való rokonszenv-tüntetéseket szervez, arra törekszik, hogy a fiataloknak megmagyarázza: tulajdonképpen mi is történik Spanyolországban, adományokat gyűjtenek az ottani gyerekek számára, majd a szigorú rendőrségi ellenőrzés és a kormányhatározat — mely szerint, aki távozik az országból, az elveszti állampolgárságát — ellenére is sokan Spanyolországba szöknek, hogy fegyverrel harcoljanak a fasizmus ellen. Egyes becslések szerint a nemzetközi brigádokban küzdő 1600 jugoszláv harcos fele az ifjúság soraiból került ki. Ezek tudatában voltak, hogy egyúttal hazájukat és a békét is védik, amelyet a fasiszta országok veszélyeztetnek."[2]

A fiatalság mind Spanyolországban, mind pedig a többi antifasiszta akciók során a JKISZ platformjának szellemében igazolta magát, amit a legszemléletesebben Ivo Lola Ribar foglalt össze: „Tudjuk, hogy a holnapért folytatott harcunk egységes és oszthatatlan, hogy nemcsak itt, hanem több ezer kilométerre a határon túl is háború folyik, mint ahogyan tudjuk, hogy az ellenségünk is egységes és oszthatatlan ... Bebizo-

nyítani, hogy szeretjük a hazánkat és az emberiséget. — Bizonyítani, hogy ez egyazon szeretet, ez a mi feladatunk."[3]

E harcon keresztül az ifjúsági mozgalom érvényre juttatta a fiatalság valamennyi rétegének törekvését, mindenekelőtt pedig a fiatal korosztály nemzeti érdekeit. Éppen ezért élcsapata — a JKISZ alkalmasnak bizonyult arra, hogy széles körben összevonja, közelebb hozza egymáshoz és megszervezze a fiatal hazafiakat, és viszonylag rövid idő alatt szoros egységbe tömörítse a jugoszláv ifjúságot. Történelmi jelentősége abban nyilvánul meg, hogy a párttal együtt felismerte a történelmi haladás irányvonalát, megértette a fiatalság törekvéseit és közös mozgalomba, egységes akciókba vonta őket, amely történelmi szükségletté érett, majd az ifjúság egységéért folytatott hosszan tartó és kimerítő harc folyamán nagyszabású ifjúsági mozgalommá vált.[4] Ebből a mozgalomból nőttek ki később azok a forradalmárok is, akik döntő szerepet játszottak a népfelszabadító háborúkban és forradalmunkban. A fiatalok háború előtti antifasiszta egysége és az ifjúság új irányvétele híven tükröződik a március 27-i jelszavakban: Inkább háborút, mint paktumot! Inkább a sírt, mint a rabságot!, és hasonlók. Ha a társadalmi célok és akciók forradalmi érlelődését szakaszokra osztjuk, akkor a fenti periódus kezdetinek mondható, a háborúban és a forradalomban való részvétel a második fázis; a harmadik pedig a háború utáni újjáépítéssel kezdődött és a sztálinizmussal való eszmei leszámoláson át egészen az 50-es évekig, vagyis az önigazgatás bevezetéséig tartott. Ekkor kezdődik a negyedik fázis — a jugoszláv szocializmus fejlődési irányelveinek sajátos meghatározása, a szocializmusépítés fennálló, sajátos kialakítása (belpolitikában az önigazgatás, külpolitikában az elnemkötelezettség és a kifejezett internacionalizmus).

Új jelképek és univerzális értékek

A második fázis jelenti az ifjúság közvetlen mozgósítását a teljesen új értékrendszerű orientálódásban. Ez esetben a társadalmi értékek gyökeres változtatásáról van szó, mert a háború, mint ismeretes, nemcsak felszabadító harc volt, hanem forradalmi átalakulás is. „A háborúnak kettős szerepe volt az értékrendszerű orientálódásban. Elsősorban: a munkásmozgalom vívmányait megismerte a nép, másodszor pedig megváltozott az előző korszak egyes értékeinek jellege és tartalma, mert a megszálló (s nemcsak az — B. Dz.) már eleve feltételezte a hagyományos értékek felszámolását, A polgárjogok és a keresztény normák a fasiszta terrorban értéküket vesztették. A hagyományos értékek helyébe a kollektivizmus, a szolidaritás, az önzetlenség és az áldozatkészség lép."[5] Emellett megerősödik a testvériség és egység szelleme, a mozgalom alapvető értéke a forradalmi célok elérésének előfeltétele.

A jugoszláv népeknek a háborúban vérrel áztatott testvérisége és egy-

sége, a mozgalom egyik legmaradandóbb vívmánya. A háború utáni országépítés egyetlen időszaka sem volt hatással ennek az értéknek a másfajta értelmezésére. A kutatások nagy többsége a különböző időszakokban bizonyította a testvériség-egység értékének ilyen percepcióját.

A sajátosan ifjúsági vívmányok közül, amelyek közvetve kötődtek a forradalomhoz és a felszabadító háborúhoz, azok emelkednek ki, amelyek természetüknél fogva jellemzőek a fiatalokra. Az eszmei nevelés azonban alapjaiban megváltoztathatja a fiatalok tipikus jellemvonásait (elaragadtatás, hevesség, állhatatlanság, robbanékonyság és spontaneitás) amit híven tükröz a haladó és a reakciós ifjúság részvétele a háborúban, természetesen — ellentétes oldalon. A fasiszta fiatalság divergens irányvételével szemben Tito elvtárs a következőkben látja a háborúban részvevő ifjúság erényeit:

„Az emberiesség volt a legnagyobb erényük. Érdekes ez, sőt talán furcsán is hangzik — hiszen háborúról van szó.

Azt gondoltam, hogy egy olyan kegyetlen időszakban, mint a háború, s egy olyan súlyos háborúban, mint a miénk volt, a fiatalokban, a fiúkban és lányokban nem fejlődhet ki a humanitás. Később be kellett látnom, hogy tévedtem. Az ifjúság emberiessége mindig magas fokon volt — mind a sebesültek mentésekor, mind pedig az egymás közti viszonyukban. Ez a párttevékenység sikereit tükrözte a fiatalság nevelésében. Pontosan fordított volt a helyzet a fasiszta ifjúsággal, amelyből a fasizmus vérengző fenevadakat nevelt, s amit az usztasák és a megszállók példája is szemléletesen bizonyít.

Az emberiesség, a bajtársiasság és a magas fokú erkölcsi tudat képezte a háborús idők fiataljainak legszebb erényeit."[6]

Összegezésképpen: ebben a történelmi időszakban az univerzális értékek domináltak, de átvitt értelemben: az akkori feltételek között ezek fokozatosan a széles társadalmi rétegek szimbólumává váltak, egyidejűleg, a harc célját, jelképeit és uralkodó értékrendet is képeztek (ezek a szimbólumok a leggyakrabban a következőkben nyilvánultak meg: nemzet, mozgalom, munkásosztály stb.). „A háborúban az ifjúság volt a mozgalom lelke. Ismeretes például, hogy harcunk során milyen szerepe volt a dalnak. A fiatalság magával vitte a harcokba óriási erejét, élni akarását, kezdeményezőkészségét, a haladás iránti törekvéseit. Ez a lendület magával ragadta a többieket is, s szinte elbűvölte partizánosztagaink harcosait."[7] Emlékezzünk csak Marija Bursaćnak, az első néphősnőnek a példájára, aki dallal az ajkán halt meg, s ez a fiatalok jelképévé vált. „Harcunk megköveteli, ha elesünk, akkor is énekeljünk . . ."

A csoportos jelképek tehát, amelyek a katalizátor szerepét töltötték be, általában az ifjúsághoz kötődtek. Ezek tulajdonképpen a harcok és a forradalmi változások alanyát képezték. Ezenkívül mennyiségi és minőségi vonatkozásban hozzájárultak a forradalom utópisztikus céljainak a tényleges eléréséhez, miközben e céloknak valódi külsőt kölcsönzött. Fontos körülmény ez annak a nagy lelkesedésnek és frissességnek a meg-

értéséhez, amellyel az ifjúság szemmel láthatóan az eljövendő társadalmi értékek felé fordult. Ésszerű továbbá, hogy a szocializmus, mint új társadalmi rendszer közvetlen feladatként kristályosodott ki az emberek tudatában, méghozzá igen kézzelfogható formában.

A beérés harmadik fázisában, a háborút követő esztendőkben az ifjúság egyre tevékenyebben veszi ki részét hazánk újjáépítéséből, s közben háttérbe szorítja egyéni és sajátos szükségleteit. Mindent a megújhodásért! — ez volt az akkori időszak jelszava. A fiatalok tudatában azonban újabb kérdések és dilemmák fogannak: adva van a szocializmus, egyre inkább megszilárdul, csak kevés a szakember, növekszik tehát az oktatás és továbbképzés igénye. A fenti folyamatokból azonban az ifjúság egyre inkább ki van rekesztve. Passzív szerepet szánnak neki, s így a „későbbi idők" tényezőjévé válik, melyek jelenlegi feladata csakis a tanulás.

Az ifjúság vívmányai és értékei háttérbe szorultak. Ezt a transzmissziós szerepet tulajdonképpen úgy kényszerítették rá az ifjúságra, bár az elégedetlen volt vele. Az általános társadalmi értékek: a szocializmus és minden, ami hozzá kapcsolódott (szociális jogok és igazság, önállóság . . .) megvalósult, vívmányaink érvényesülését azonban megzavarta Jugoszláviának a sztálini doktrínával való összeütközése.

Ilyen légkörben azután ismét elszakadnak egymástól a mozgalom univerzális és egyéni értékei, de a csoportos értékek még mindig a teljes szintézis egyensúlya felé haladnak: a kollektivizmus felé — amely az egységben, az egyéni és csoportidentifikáció magas szintjében, az egyenlőségben, a testvériség és egység elmélyítésében, az önzetlenségben, a függetlenségben, a szabadságban és az áldozatkészségben jutnak kifejezésre.

A társadalmi viszonyok totalitarizmusa, amely az ötvenes években valósággal szétrobban, az ifjúsági mozgalom új erőit szabadítja fel és visszaállítja a háború és forradalom fontos vívmányait. A fejlődés irányvonala egyébként a mozgalom autentikus értékeinek bizonyítására törekszik (a régi modellek mellőzése), amelyek közvetlenül kötődnek a demokráciához és az önigazgatáshoz, miközben a meglevő értékekből újakat akarnak fakasztani, mint például a testvériség-egység, a közösségi szellem, s a szocialista Jugoszláviához való ragaszkodás. Növekszik az egyén politikai gyakorlata iránti felelősségérzet, mivel az eddigi felülről jövő direktíva megszűnt, nem „gondolkodik" a dolgozó emberek helyett, azonkívül egyre több az iskolázott, különösen pedig a gyorsított eljárással kiképzett káder is.

A politikai működési terület különben csak egy összetevője volt az értékrendbeli átalakulásnak. A gazdasági helyzet és a meglévő viszonyok sokkal inkább hozzájárultak ehhez az átalakuláshoz, illetve előidézték a régi viszonyok felbomlását. A jugoszláv fiatalság értékrendbeli beérésének negyedik fázisában történik a legfontosabb esemény: a gyárak és más intézményeket átadják a dolgozóknak. Ez azt jelenti, hogy megszűnik az állami tulajdon, s ezzel párhuzamosan fokozatosan gyengülnek

azok az alapok, amelyekre a bürokratizmus és a munkásosztály hatalmának etatisztikus elidegenítése épült.

Egyfelől a humanista eszmék terjednek, másfelől pedig a kifejezett gazdasági tevékenységnek és a gyorsított ütemű iparosításnak vagyunk szemtanúi, de ezenkívül nyilvánvaló az urbanizáció folyamata, a lakosság szociális alkotó és egyéb tevékenysége is.

Mindez megváltoztatja a társadalom összetételét, a feltételeket és értékmércéket. Az értékek skáláján a kommerciális tényezők foglalnak el kiemelkedő helyet, mindenekelőtt persze, a pénz, holott az általános alkotmányos és pártelvek azt proklamálják, hogy a társadalom alapvető és legnagyobb értéke maga az ember. A piacnak, mint a gazdasági törvényszerűségek szabályozójának a bevezetésével, s a társadalom önigazgatási szervezésének nem eléggé hatékony korrekciójával fokozódik a kollektív életnek az érintkezés csoportos (elvárt) normáinak, a műveltség színvonalának (mert a művelődés is a piacviszonyok szférájába tartozik), s a nevelési szemléletnek a felbomlása.

3. Az önigazgatás, mint új érték

Az ötvenes évektől kezdve jóval határozottabban kristályosodnak ki a (nem a direktíva, valamint az állam és a párt által kényszerített) globális társadalmi értékek, s az önigazgatás — kezdetleges formában ugyan — már sejteti a jugoszláv szocializmus új irányvételét. Párhuzamosan ezzel más rangsorolásba kerül: a szabadság, az önállóság, a testvériség és egység stb. Az utóbbiak még fokozottabb jelentőséget kapnak a kívülről jövő sztálinista nyomás sikeres leszámolásával. Ettől kezdve ezek az értékek nagyobb becsben állnak, mert bebizonyosodott, hogy szerencsésebb megoldást képeznek, mint ahogy a korábbi elképzelések sejtették.

Bebizonyosodott, hogy minden társadalmi válságra a fiatalok reagálnak a legérzékenyebben. A társadalom alapvető értékei körüli eltérésekben megnyilvánuló ingadozás a korosztály latens erejét az ilyen eltorzítások ellen kirobbanó tiltakozássá változtatta. Hasonló jelenségek voltak észlelhetők a nacionalizmus burjánzásának és egyéb szélsőséges törekvésének az idején, amelyek ellentétben vannak a testvériség-egység társadalmi értékeivel. A fiatalok állásfoglalásának és orientálódásának számos vizsgálata rámutatott a fontos társadalmi értékek és a pozitív érvényesülésük közötti korrelációra. A fordított irányú törekvések szabály szerint tanácstalanságot szülnek, sőt mi több nyílt ellenkezést váltanak ki.

Figyelembe véve az ifjúság szociális csoportosítását, első pillantásra nehéz megmagyarázni fiataljaink egyetértését, alapvető társadalmi vívmányainkat illetően. Biztos azonban, hogy a fiatalok saját környezetükben megközelítőleg azonos társadalmi helyzete feltételezte az említett irányvételt, habár az állásfoglalások (helyeslőek és a bírálóak) egyes csoportok részéről különböző intenzitással jutnak kifejezésre.

Ha tudatában vagyunk: az alapvető társadalmi modell és érzékelése közötti kedvező korrelációnak, amely a testvériség-egység magas értékében, az önigazgatásban való részvételben, az erős nemzetköziségben nyilvánul meg, akkor miként magyarázzuk a fiatalok kisméretű elkötelezettségét, mi több tiltakozó magatartást? Mi az oka, hogy az ifjúságnak ez a hangulata és a meglévő potenciálja nem jut teljesebben kifejezésre mai fejlődésünkben?

„Szemmel látható, hogy a fiataloknak az önigazgatásban való nagyobb méretű részvételét objektív és szubjektív tényezők egyaránt befolyásolták. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt az önigazgatás és a társadalmi-politikai rendszer nagyobb méretű fejlődésének elmaradására, a fejlődésükben való egyoldalúságra, valamint a proklamált elvek lassú megvalósítására kell rámutatnunk. Úgyszintén az önigazgatás anyagi alapjainak tárgyilagosan vett hiányossága is akadályt gördített az önigazgatási tervek teljesítése elé, tehát a fiatalok nagyobb méretű részvétele is nehézségekbe ütközött."

Tito elvtárs, a JKSZ IX. kongresszusán a következőkre hívta fel a figyelmet: „... a fiatalság nem szereti a társadalmi pangást, mindig valami újat keres, amelyben lendülete kifejezésre juthat". A JKSZ X. kongresszusán is hasonlókra figyelmeztet, majd hozzáfűzi, hogy téves lenne az ifjúság tudatát idealizálni, s ellenállónak hinni a szocializmus nézeteivel és magatartásformáival idegen megnyilvánulásokkal szemben, annak ellenére, hogy a szocialista társadalomban növekszik és nevelődik.

Ha ezt a rövid visszapillantást a mai idők erőteljes eszmei és politikai akcióival szándékozzuk befejezni, akkor folytatnunk kell a jugoszláv forradalmárok legmérvadóbb személyiségeinek megállapításaival: „Az ifjúságnak meg kell ismernie és tovább kell fejlesztenie forradalmi hagyományainkat, amellyel a fiatal korosztály összeköttetésbe léphet legszebb vívmányaival, melyek megszerzésében óriási szerepe volt az ifjúságnak is. S a forradalmi hagyományok ápolása egyúttal a hasonló korúak munkájának a megismerését is jelenti. Forradalmi vívmányaink kimeríthetetlen forrást jelentenek az ifjúság szocialista nevelésében. Népeink és nemzetiségeinek testvériségének és egységének, a jugoszláv szocialista hazaszeretetnek, az internacionalizmusnak, a harciasságnak és az áldozatkészségnek az erősítése továbbra is elsődleges feladat. (B. Dž. kiemelése)

Hogy a jugoszláv társadalom dicső hagyományaihoz való kötődés mennyire lesz hatékony, az nemcsak az ifjúságtól függ, hanem a körülményektől és társadalmunk szervezett erőinek a tevékenységétől. A fiatal tömegek szocializálásának és a politikába való bekapcsolásának a különféle tényezői nap mint nap változtatják jelentőségüket és értelmüket, s mindez hatással van a fiatalok tudatában döntő szerepet játszó társadalmi értékek megszilárdítására vagy megváltoztatására.

A globális közösségek keretein belül mindig kiválnak azok a közös jellemzők, amelyek a sajátosságot fejezik ki. Minden társadalmi típusban felfedezhetők bizonyos kulturális és társadalmi értékrendszerek, amelyek

a hagyomány és az alkotás összefonódásában jönnek létre. Ha a hagyomány hatása döntő befolyású, akkor az új értékek kevésbé észrevehetőek, illetve jelenlétük is elenyészőbb. Az önigazgatású társadalom szociális dimenzióit szintén a megfelelő társadalmi-gazdasági előrehaladás és az adekvát kulturális keretek víziójára alapozza.

Mivel az önigazgatású társadalom még alakulóban van, s egy állandó gyakorlati útkeresésben, kultúrája kifejezetten kétsíkú. Az első dimenzió a globális társadalom alaptípusának létrejöttéhez szükséges történelmi és hagyományos társadalmi-kulturális feltételekre vonatkozik, míg a másikat tulajdonképpen abból az eszményi vízióból merítjük, amely az úgynevezett önigazgatási munkakultúrából, életből, magatartásformából ered... „Végső soron két alapvető pozíció alakul ki: az egyik rokonszenvez az ósdi technológiával és a társadalmi viszonyokkal, érdekek fűzik a fentiek megőrzéséhez, a szociális státus quo megmaradásához, a másik pedig az ésszerű termelésre és a fejlett önigazgatási viszonyokra törekszik. Ezen felosztás tengelye érinti mindkét réteget, mint egységes egész, egyikük sem képezi sem az egyik, sem a másik törekvés hordozóját."[9] Ebben a megállapításban egyetértenek az önigazgatás aspektusait elemző tudósok is.

Ezeket a feltételeket figyelembe véve meg kell jegyezni, hogy éppen az önigazgatásban fejlődnek ki azok az erők, amelyek az „iparosodott társadalom előtti" hagyományok eszményképét alig vagy egyáltalán nem veszik figyelembe. A mai huszonévesek már az önigazgatás korszakában születtek, s a mai napig ebben a társadalomban tanultak és nevelkedtek. Éppen ezért a fiatalok a kulturális élet, a tevékenység és a magatartás új értékrendszerét hozzák létre. Eközben számolhatnak azzal az ellenállással, amely az egészen más körülmények között formálódott idősebb korosztály részéről nyilvánul meg. Ilyen értelemben elfogadható az az álláspont, hogy a mai ifjúság szemben áll az idősebb generációval, amely szerint a legfontosabb tennivalókon már túl vagyunk, s most már csak az elért vívmányokat kell megszilárdítani. A fiatalok érvényesülése azonban az új értékek — az önigazgatási rendszernek megfelelően — dialektikus felépítményében is kifejezésre jut.

Ezzel kapcsolatosan emlékeztetünk Veljko Vlahović figyelmeztetésére: „Éppen ezért az önigazgatás leginkább a fiatal korosztály részvételét igényli, mert ők felismerik majd benne az ifjúság forradalmi feladatait. Ifjúságunk az eddigi fejlődés és a haladó erők eddigi vívmányainak felhalmozódott, de kihasználatlan lehetőségei, valamint azon nehézségek között őrlődik, hogy sikeresen kilábaljon a jelenlegi társadalmi válságokból."[10] Hogy mennyire lesz eredményes a fiatalság az említett távolságok csökkentésében, az mindenekelőtt tudatának szintjétől és attól a készségtől függ, hogy milyen mértékben tekinti magáénak egy ilyen korszakalkotó programnak a feladatait, illetve, hogy lesz-e hozzá elegendő konkrét tudása (bizonyos elvonatkoztatási lehetőségre is).

A jugoszláv elmélet eddig elmaradt a viharos politikai gyakorlat mö-

gött. Paradoxonnak tűnik, hogy a tudomány nem képes követni a történteket, arról pedig ne is beszéljünk, hogy az önigazgatású társadalom új utait és irányait miként sejteti. Így például már az Önigazgatók II. kongresszusán felvetődött az önigazgatási képzés szorgalmazása „... az összes oktatási intézmény programjában, kezdve az általános iskolától az egyetemig és a felnőttképző intézményekig". Még mindig nem tudtunk azonban eleget tenni ennek a sokat hangoztatott feladatnak.

Másfelől az úgynevezett marxista oktatás, a politikai iskolák és az önigazgatási klubok tantervei gyakran általános problematikát taglalnak, „tartalom nélküli témákat", a hallgatók kezébe pedig sokszor kétes értékű kézikönyvek kerülnek, s ezek esetenként felesleges dilemmák elé állítják őket. Az elméleti-politikai általánosításban a valóság vagy a pillanatnyi körülmények kritikátlan átültetése ugyanolyan káros, mint a lényeges kérdések helytelen értelmezése. Veljko Vlahović az elméleti-politikai munkának ezt a betegségét úgy tüntette fel, mint az illuziók sajátságos tükröződését, s közben utalt arra, hogy olyan kommunistákat kell nevelnünk, az iskolákban és másutt is, akik a társadalom hosszú távú célkitűzéseivel összhangban bírálóan felmérik a saját társadalmi tevékenységüket is.

A fiataloknak az önigazgatásban való részvétele lehetővé tette az ifjúság széles körű aktivizálódását a politikában. Másfelől, a fiataloknak az általános társadalmi haladás iránti kifejezett érdeklődése lehetővé tette az alapvető értékek eltolódását, amelyek egyébként uralkodóvá váltak tudatában is. A korábbi osztályhovatartozás, amely többnyire régi mércéken alapult, egyre kisebb szerepet játszik, mivel az ilyen hovatartozás túlhaladottsága már szemmel látható. Éppen ezért már nem beszélhetünk olyan értékekről, amelyek ma csak a fiatal korosztályra jellemzőek, mint ahogy nem említhetünk olyan sajátos társadalmi értéket sem, amely az ifjúságra nem vonatkoztatható.

4. Ifjúsági értékskálák

Az ilyen értékek explicite felsorolása több okból is lehetetlen. Először is nincsenek adva az egyéni értékek, amelyek meghatározzák az életmód és alkotás szempontjait, különösen a társadalmi élet területén. Másodszor, az összes kutatások rámutatnak, hogy a fiatalok egyes kategóriáinak helyzete, kulturális értékei és törekvései különbözőek, ami tulajdonképpen a kulturális-történelmi körülmények szükséges következménye. Harmadszor: a fiatalok egyes kategóriáinak értékbeli eltolódása és törekvéseinek megváltozása tulajdonképpen életfeltételeik alakulásának, vagyis a „haladásért való tevékenységük közepette jön létre".

Tekintettel, hogy az ifjúság egyre inkább a társadalomban végbemenő folyamatok felé fordul, s közben olyan sajátos környezetben él, amely lehetővé teszi a szűkebb normák és egy kulturális színvonal elérését, (ame-

lyek gyakran viselhetnek magukon helyi, „osztály", körzeti, vagy nacionális jelleget), csak egyedül azokat az általános értéknívókat lehet kiválasztani, amelyekhez a fiatalok különféleképpen viszonyulnak, miközben törekvéseik a kívánt vagy a valóságos értékek birtokba vételéhez kötődnek.

Az első szintet, az úgynevezett általános társadalmi értékek képezik, amelyet csak globális társadalmi szinten lehet kielégíteni, s ezek többékevésbé minden kategória számára elfogadhatók. Ezek az értékek a legelvontabbak, de eléggé világosak ahhoz, hogy a fiatalok állást foglaljanak velük kapcsolatban. Jugoszláv viszonylatban ezt az értéket kétségkívül az önigazgatás képezi, s mindaz, ami belőle adódik: társadalmi, kulturális, gazdasági és politikai téren.

Elválaszthatatlan összetevői az elnemkötelezettség, valamint a testvériség és egység. Éppen ezért nem választjuk el őket egymástól, habár ezt feltételesen megtehetnénk.

A következő csoportot a saját környezet alapértékeinek birtoklására irányuló vágy és az érvényesülés alkotja. Ezek nem állnak mindig közvetlen kapcsolatban az első csoporttal, de ennek törekvései jóval határozottabbak és közelebb állnak az élethez. Végül, a harmadik csoport az egyéneknek abból a lehetőségéből fakad, amely az életben való érvényesülésüket meghatározza. Itt mindenekelőtt a pályaválasztásról van szó, s az ezt kísérő törekvésekről, amelyből a munka, a tevékenység és az egyes foglalkozások el- és felülbírálása is adódik.

Természetesen van egy sor egész más (kulturális, vallási, szakmai stb.) aspiráció és értékirányvétel, de ezek részletes tanulmányozásához jóval több adottság és tárgyi ismeret szükséges. Ez alkalommal részletesen foglalkozunk a jugoszláv társadalom legnagyobb, globális értékének rögzítésével és felfogásával — az önigazgatással.

Az ifjúság szociális ténykedésének legfontosabb dimenziói a jelenlegi viszonylagos jólétben szoros összefüggésben állnak a fiatalság értékeivel és értékorientálódásával. Úgy vélem, most felesleges bizonyítani, melyek társadalmunk legfontosabb értékei. Ezek egyébként határozottan jutnak kifejezésre azokban a kutatásokban, amelyeket a fiatalság körében végeztek és végeznek. Az önigazgatást az első és legfontosabb értékként jelölik meg. Tekintettel, hogy ezúttal az ifjúságról van szó, tehát a fontos értékek és a velük kapcsolatos tények érvényesítésének egybehangolásáról kell beszélni.

5. Önigazgatás, mint tapasztalat

Az önigazgatást értékként, de tapasztalatként is megjelölhetjük, ha az önigazgatásról, mint ideális konstrukcióról, eszmei vízióról beszélünk, ugyanakkor gyakorlat is, amelyben a fiatalok a fogyatékosságok ellen küzdve, e fontos érdeknek a harcosaivá válnak.

Természetes jelenségként a fiatalok olyan helyekre pályáznak, amelyeken legnagyobbak az érvényesülési lehetőségek. Ezek tehát azok a lehetőségek, amelyek adva vannak, s amelyeknek többé-kevésbé tudatában vagyunk. Másrészt adva van a valóság is, amely gyakran igen kegyetlen, s eltér az általános modelltől, az olyan értéktől, melyet az emberek elképzelnek, megértenek, kívánnak stb. Ez a valóság leginkább azoknak a fiataloknak a tudatában tükröződik, akik valamilyen módon hátrányos helyzetbe kerültek, tulajdonképpen ez képezi az egyik legfontosabb kérdést is. Eddig a munkásfiatalság szociális vonatkozásban két okból került hátrányos helyzetbe. Először is azért, mert mindig „mellékvágányra" szorították. (Igazolják ezt a kutatási eredmények, a politikai viták és határozatok. Ez utóbbiak közül legfontosabbak a SZISZ kongresszusain és a JKSZ III. konferenciáján jóváhagyottak.) Tehát kétségtelen, hogy a fiatalság e kategóriája hátrányos helyzetben volt, s még ma is bizonyos mértékben ilyen helyzetben van. Egyfelől sokat vár az önigazgatástól, a valóságban azonban sok kérdésben habozik, s ez oda vezethet, hogy tudatában esetleg megtörik ez az érték, s nem úgy fogja fel, ahogyan azt kezdettől fogva tette. Egyes csoportok külön és közvetlenül, sőt egzisztenciális értelemben is szembe találják magukat az önigazgatással, mint például a munkások. Éppen ezért egyes kutatások nagyobb fokú „kritikusságot" írnak a munkásfiatalság számlájára, mint az egyetemista vagy középiskolás fiatalokéra,[11] ez azonban csak a dolgok téves megnevezésének verbális kifejezése. Nevezetesen: ha a fiatal munkás bírálja az önigazgatástól való eltérést (a munka és a munka eredményének díjazását, vagy a tehetség és tudás semmibe vevését, s ezzel szemben a munkakor jelentőségének eltúlozását), ezzel ő még nem foglal állást az önigazgatás ellen.

A munkásfiatalság ugyanis a munka folyamatában, tehát az egzisztenciális feltételek között fontos társadalmi értéket valósít meg — az önigazgatást, amit nem lehet az egyetemista és középiskolás fiatalságra vonatkoztatni. Az egyetemistáknak és tanulóknak nem kell részt venniük az önigazgatásban, s ez nem lesz kihatással anyagi helyzetükre és egzisztenciájukra. A dolgozóknál azonban ez közvetlen és nem mellékes, hogy sikerül-e valóra váltani az önigazgatás alapelveit, (a munka szerinti díjazást, a készség és hozzájárulás valódi értékelését).

Véleményem szerint ehhez a jelenséghez fontos az eszmei felkészítés és képzés az önigazgatásban. A munkásfiatalság például sok ellentmondással találkozik, s ha nem képes ezeket megmagyarázni, akkor természetesen tanácstalanná válik. Ha egyes problémákat nem úgy értelmez, mint múlandó, átmeneti gondot, mint a társadalmi-gazdasági fejlődés adott helyzetét, vagy mint sajátos körülményt, hanem a rendszer jellemzőiként általánosítja őket, akkor ez gondba ejtő meg nem értést jelent.

Az önigazgatási képzés célja tehát a tudatos, kritikus és jól tájékozott személyiség kialakítása. Lenin figyelmeztetett, hogy „munka, harc nélkül, a kommunizmusnak a kommunista tartalmú brosúrák és művek ál-

tal való ismerete nem ér semmit, mert az meghosszabbítaná az elmélet és a gyakorlat közötti régi elszakadást, azt, ami a régi burzsoá társadalom legvisszataszítóbb jellemzője volt.

Még veszélyesebb volna — folytatja Lenin —, ha csak a kommunista jelszavakat fogadnánk el. Ha ezt a veszélyt nem fedeznénk fel idejekorán, s egész munkánkat nem irányítanánk erre a veszélyre, akkor a félmillió ember, fiú és lány, akik ilyen képzés után kommunistának vallanák magukat, óriási kárt okoznának a kommunizmusnak." Vagy: „... ha például egy kommunista a megkapott kész határozatok alapján a kommunizmussal dicsekedne, s nem végezne komoly, nehéz és nagy munkát, s nem kerülne olyan körülmények közé, amelyek megkövetelik a kritikai hozzáállást, az ilyen kommunista igen szánalmas volna. Az ilyen felületesség kimondottan veszélyes lenne."[12] Nem szabad tehát megfeledkeznünk a forradalom kiváló képviselőinek ilyen jellegű intelmeiről.

6. Önigazgatás és fogyasztói mentalitás

A felsorolt globális társadalmi értékeknek megfelelő kulturális, esztétikai, erkölcsi és egyéb értékekre kellene épülniük, amelyek gyakran megvalósulásuk előfeltételeként jelentkeznek. Mi azonban ma az értékrendbeli nyugtalanság egy fajtájával nézünk szembe: a régi, hagyományos értékek és erkölcsi normák felbomlottak, újakat pedig még nem hoztunk létre.

Egészen bizonyos, hogy a fiatalok világában a hedonista hozzáállást a tömegkommunikációs eszközök áradata, a különféle giccs és olcsó pornográf irodalom tette lehetővé, s ezt nem követte komolyabb közelítés a társadalom részéről (iskolák, nevelési-oktatási intézmények). Ugyanakkor ehhez a fogyasztói pszichológia is hozzájárult, amely az „angolkóros" bőség társadalmára alapozódott (a mi balkáni kultúránk feltételei mellett). Ennek a légkörnek szükségszerű következménye az elidegenült, az önelégült (ha ehhez megvannak a feltételei) vagy a teljesen levert, lehangolt, a magába zárkózott, a saját bőségébe és a könnyű szórakozásba temetkező személyiség. Korábban pl. igen fejlettek voltak az amatőr versenyek, a tömegsport, amely mindenekelőtt a lelkesedésen alapult, nem pedig a nagyjelentőségű nemzetközi eredményekre törekedett. Az alapvető felszerelés hiányát az óriási lelkesedés, s a fiatalok versenyszelleme pótolta. A sport az ifjúság számára elsősorban szórakozási lehetőség és kohéziós kapocs volt.

A sport többé nem tömeges szórakozás. Ellenkezőleg a könnyű és gyors gazdagodás eszközévé vált. A sportviszonyok, mint a szórakozás és rekreáció más szféráiban, professzionálódtak, s megváltozott a jellegük és szerepük. A fiatalok óriási tömege a „sportszórakozást" csak passzív szemlélőként figyelheti, nézheti a különféle mérkőzéseket, de nemigen vehet részt bennük. Nézheti, illetve hallgathatja a különféle sportközve-

títéseket, s olvashat az élsportolók keresetéről és kényelmes életéről... A tömegtájékoztatási eszközök egyik napról a másikra a sportolókból csillagokat csinálnak, s eközben a fiatalokban, akiknek még „labdába rugni" sincs alkalmuk, elhintik a könnyű életről, fényűzésről alkotott hamis elképzeléseket.

Ez alkalommal nem foglalkozunk az értékrendbeli irányvételek más formáival (e tanulmány jellegéből és rendeltetéséből adódóan), amelyek a mai időben pozitív reakcióként jelentkeznek a társadalom politikai tényezőinek megnövekedett hatékonyságára, levonunk azonban néhány megállapítást, amelyeknek objektív alapjuk van és amelyek még nyilván hosszú ideig érvényesek lesznek.

Az első megállapításunk a jugoszláv társadalom globális értékére, az önigazgatásra vonatkozik.

A második a kulturális-történelmi kontextushoz kapcsolódik és a fiataloknak a társadalomhoz való egyenkénti és egyéni viszonyváltozását jelöli. Míg a háborút követő időszakban a fiatalok a társadalom felé fordultak, amelyben alkotóként tevékenyen részt vettek (ismeretes, hogy a harcosok — aktivisták — nagy többsége éppen a fiatalok közül került ki), a mai, korszerű társadalomban a kifejezett individualizmus és az áldozatkészség kevésbé észlelhetők. Ennek a helyzetnek a következménye a szociális tétlenség, ebből pedig az ifjúság kisméretű aktivitása, s a társadalomra való hatásának csökkentése következik.

Itt a jelenség újabb szempontját fedezzük fel: a lakosság értkei a társadalom fogyasztói értékei felé tolódnak. A mi feltételeink között a fogyasztói mentalitás rombolóan hatott a hagyományos értékekre, amelyek a fiatalok tudatában hosszú időn át bizonyos értelemben dogmák voltak. S itt elérkeztünk ahhoz a témához, amely egy terjedelmes vizsgálódás, kutatás tárgyát képezi.

Fordította *Kisimre Ferenc*

Ideje, IX. évf. 5. szám.

Jegyzetek

[1] A meglévő adatok szerint az elbocsátottak 42%-a 22 évesnél fiatalabb volt. (Vesd össze: Antun Petak: Društveni procesi i vrednote mladih, zbornik: Marksizam i marksističko obrazovanje danas, Zagreb, 1973., 97. o.)

[2] Miroljub Vasić: Borba za jedinstvo omladine u Jugoslaviji od 1936. do 1941. godine, zbornik: Omladina u antifašističkom pokretu Jugoslavije 1936—1945., 21. oldal.

[3] Mladost, 5. szám, 1939 februárja.

[4] M. Vasić: az idézett mű, 25. oldal.

[5] A. Petak: az idézett mű, 99. oldal.

[6] Tito az ifjúságról, Mladost, Beograd, 1974., 99. oldal.

[7] Ugyanott, 30. oldal.

[8] M. Pecujlić: A jövő, amely már megkezdődött (Tudományos-műszaki forradalom és az önigazgatás), Beograd, 1969.

[9] Tito a JKSZ X. kongresszusán, zbornik: „Deseti kongres SKJ", Beograd, 1974., 55. oldal.

[10] Veljko Vlahović: Forradalom és alkotás, BIGZ, 143. oldal.

[11] Összehasonlítani Ivan Siber kutatásainak eredményeit: A fiataloknak az egyes eszmei-politikai problémákra vonatkozó álláspontjai, zbornik: „Društvo, revolucija, omladina", Zagreb, 1969. Fel lehet még használni a „Gledište" (1—2/78) című folyóiratban megjelent vitákat, a következő témára: A fiatalok értékei és értékirányvétele.

[12] V. I. Lenin: Válogatott művek XVI. könyv, Beograd, 1960., 7—14. oldal.

Todor Kuljić

A SZOCIALISTA TÁRSADALOM SZERKEZETE

(A szocialista társadalom szerkezetéről vallott felfogás evolúciója a JKSZ ideológiájában 1945—1975.)

BEVEZETŐ. E tanulmány tárgyát a fennálló jugoszláv közösség társadalmi szerkezetéről vallott felfogás azonosítása és elemzése képezi, azaz hogyan nyilvánult meg és miképp változott e felfogás a JKSZ-nek a II világháború utáni fő politikai okmányaiban.[1] A tanulmánynak e koncepcióban beállt változások bizonyos aspektusaira is rá kell világítania, amelyeket a jugoszláv társadalom fejlődése hozott magával. Bizonyos aspektusokat mondunk, mert nem részletezi a jelentkezésükkor fellelt minden egyes ideológiai álláspont (amelyben a társadalmi szerkezetről vallott mélyebb elméleti felfogás is megtalálható) és az időszerű politikai pillanat viszonyait, egyszerűen azért, mert az összes elméleti ellentmondás és következetlenség visszavezethető a megannyi elvszerűtlen, gyakorlatias, napipolitikai okokhoz, amelyeket lehetetlen teljes egészében felölelni. Természetesen, az elemzésben szüntelenül jelen van a törekvés, hogy a konkrét eszmei álláspontokat a maguk idejébe helyezzék. Éppen ezért a társadalmi felépítésről vallott felfogásban bekövetkezett változások megvilágításakor az ideológiának a lényeges belső történések és a nemzetközi munkásmozgalom legfontosabb eseményei kapcsolatára és magyarázatára korlátozódik. A JKSZ ideológiájának és ezeknek a történéseknek az összevetése olyan módszert eredményez, amelyet ideológiai-kritikai vizsgálódások esetében alkalmaznak, mert egy társadalmi osztály tudata, illetve pártjának ideológiája szembenéz a léttel, azaz a közvetlen történelmi gyakorlattal. Mert nem kell feledni, hogy az ideológiai programok és a benne foglaltak indokoltsága, még ha a legmagasabb fokon is állnak, megokolásuk természetéből adódóan, sohasem vetkőzheti le a pragmatikus funkcionálisságot és elmélkedést, mint az időszerű politikai pillanat felmérésének módszerét. Tekintettel arra, hogy a kutatás tárgyát a JKSZ 1945—1975 közötti időszak fő pártdokumentumai képezik,[2] illetve mivel ezek a történelmi folyamat még most is ható fokát jelzik, lehetetlen a jugoszláv munkásosztály ideológiáját teljes egészében olyképp vizsgálni, mint annak a történelmi totalitásnak egy pillanatát, amelyhez

önmaga is tartozik, pontosabban annak a történelmi folyamatnak a fokát, amelyben önmaga is részt vállal. E tudományos munkában felhozott, s a politika szférájában található igen ellentmondó, determináló viszonyokra utaló, felhozott értékelések, fejtegetések és feltételezések még nem támaszkodhatnak az időre és a szükséges történelmi távolságra, amely megkönnyíti az elmúlt események megértését. Eléggé megindokolt álláspontot kellett kialakítani az időben nagyon közeli eseményekről. Hasonlóképp ki kell emelni, hogy e dolgozatban az ideológia elemzése főleg az eszmei alkotásoknak a társadalmi viszonyokkal való kapcsolatba hozására szorítkozik, s jóval kevésbé tartalmaz ideológiai felfogások és a reá vonatkozó, tapasztalati tartalmú objektív felmérések közötti kritikai összehasonlítást. Mivel politikai párt ideológiájáról van szó, nem pedig tudományos igényű eleméletről, kézenfekvő, hogy a gnoszeológiai módszerrel végzett kutatások alapján kapott minőségi értékeléseknek meilékes jelentősége van.

1. szakasz (1946—1952)

Általános politikai állapot. — A második világháború vége és a fasizmus letörése merőben új világtörténelmi helyzetet teremtett a társadalmi valóságállapotokban. Már a háború befejezése előtt egyre világosabban kifejezésre jutottak és kiéleződtek a Hitler-ellenes koalíció nagyhatalmai közötti ellentétek. A háborút követően pedig szakadék jött létre a szövetségesek között, amelyet ideiglenesen áthidaltak a tengelyhatalmak elleni közös hadviselés miatt. A másik oldalról nézve a szocializmus erősödése a háború folyamán, s állami konstituálódása Kelet- és Dél-Európa számos országában arra késztetett, hogy újszerűen közelítsem meg a szocialista államok közötti viszony és sokoldalú együttműködés összehangolásának kérdését. E sarkalatos kérdés, amely 1945-ig csupán a marxista elméletben létezett, a legsürgősebb megoldást követelte a közvetlen politikai gyakorlattól. E megoldástól függött a szocializmusnak, mint világmozgalomnak jövőbeli alakulása és sorsa. Hasonlóképp, az új világtörténelmi, de mindenekelőtt a szocializmus belső-európai helyzete, alapjaiban megingatta a forradalom dogmatikus sémáit, amelyek annak idején a Komintern programelveiben döntően jelen voltak, és affirmálta a szocializmusért vívott harc különféle útjainak anatemizált keresését. A felsorolt viszonyok között folytatódott, az ország felszabadulását követően, a jugoszláv forradalom is. A háborúból Jugoszlávia szervezett államként került ki, a proletárdiktatúra valamennyi alapvető jegyeivel, s már 1945 végén a Népfront elsöprő győzelmet aratott a választásokon, s az új képviselőház kikiáltotta a köztársaságot. Az országban levő állapotok súlyosak, összetettek és ellentmondásokkal terheltek voltak. A fiatal hatalomnak sürgősen normalizálnia kellett a háború-pusztította ország életét, megszilárdítania az új társadalmi viszonyok szocialista alapjait, és

fel kellett készülni azokra a gazdasági és társadalmi folyamatokra, amelyek kiemelnék az országot az elmaradottságból.

A jugoszláv marxista elmélet kettészakadt a saját forradalmi gyakorlata, amely valójában Sztálin-ellenes folyamat volt, és a sztálinizmus, mintegy olyan probléma, amely nemcsak, hogy nem volt legyűrve, de nem is vetette meg a lábát, között. Közvetlenül a háborút követő 1945—1948. időszakban még nem ér el a forradalom véghezvivőinek teljes tudatáig, úgyhogy az etatista szocializmus számos formáját behelyettesítik a mi viszonyainkba. Ez szinte elkerülhetetlen folyamat volt. A jugoszláv marxizmusnak csak egy valós történelmi szocialista példaképe volt — a Szovjetunió tapasztalata. Egy másik koncepció egyszerűen nem létezett. Sztálin mítosza dominált a kommunista világmozgalom fölött, a monolitizmusnak és a szótlan engedelmességnek e végtelenül hajlamos varázsa, a proletár nemzetköziség merev értelmezése, melynek lényegét az a hiedelem képezte, hogy minden eltérés az egyben árulás és olyan szakadás, amely az osztályellenség, az imperializmus kezére játszik, hogy széttörje a „szocialista tömböt".

A jugoszláv marxistákat is gúzsba kötötte Sztálin tekintélye. Abban az időszakban még mindig önzetlenül elismerték „a szocializmus első államának" és „a nemzetközi proletariátus élcsapatának" nagy autoritását. Kitartóan ápolták a dogmát, hogy a továbbiakban a szocializmus legkézenfekvőbb és egyetlen lehetséges távlata a Szovjetunióval való szövetségben rejlik. A szovjet hatások a legerősebbek voltak az állami szervezetekben, a párt szerepéről alkotott felfogás, a tudomány és a kultúra iránti viszonyulás terén. A centralizmus és etatizmus szigorú elemei szüntelen rátukmálták magukat fejlődésünk ütemére, amely kényszerű nehézségeket és deformációkat okozott, amelyekkel szemben egyébként az addigi demokratikus haladás állandóan ellenszegült.[3] Ilyenformán az első jugoszláv Alkotmány, amely igaz a proletár diktatúra hajnalán és közvetlenül a fegyveres forradalom és a népfelszabadító háború után született meg, és amely valójában törvényesítette a forradalom vívmányait, formális jogi alapot adott egy erős centralizmusnak, megerősítvén ezáltal a hatalom végrehajtó szerveinek szerepét, s a hatalomgyakorlás révén még törvényhozási hatalommal is felruházta „törvényerejű rendeletek" képében.

Predrag Vranicki állítja, hogy a fegyveres forradalmat követő első napok kezdeti centralizmusa óhatatlan volt a hazai burzsoázia ellenállása miatt, míg Branko Petranović hozzáfűzi, hogy a JKP, ámbár a bürokratizmus bírálója, akkor még nem fogta fel a demokratikus centralizmus elkorcsosodásának veszélyét ellentétébe — a bürokratikus centralizmusba. Azonban minden bizonnyal a burzsoázia ellenállását erélyesen meg kellett törni, s egy erős központosított akkumulációval és alapokkal biztosítani az ország gazdasági újjáépítését célzó hatalmas beruházásokat. Végezetül, az új osztályhatalomnak az egyik legfontosabb teendője az volt, hogy létrehozza az összes állami szervezetet és az ennek megfelelő igaz-

gatási szerveket. A proletárdiktatúra e „negatív" társadalmi feltételek pozitív kereteiben létrejött koncepciója is hangsúlyozott etatista előjeleket kap. A kérdés, vajon a felhozott koncepció, s az alapjában véve megfelelő társadalmi tudat a háborút követő pillanatban az európai munkásmozgalom lehető legmagasabb szintű tudata volt-e? E kérdésre válaszolni jóval nehezebb feladat. Egyetérthetünk Petranovićtyal, hogy a feltételeknek és az útválasztásnak az önnön elemzése lehetséges a dogma hatalombitorlása esetében is, amely logikusan tekintve, kizárja annak lehetőségét, hogy a JKP önállósulását kontinuitásában vizsgáljuk, hogy ez a folyamat lényegében determinálja a minőségileg új szubjektív tényezőt, a forradalmi mozgalom erőinek növekedését és az antiszektás politikai irányvételt.

A jelzett fő politikai folyamatokban a JKP igen élénk politikai aktivitást fejtett ki. Ideológiájának megvilágításakor talán felesleges is a megállapítás, hogy a társadalmi viszonyok és a munkásosztály szervezetei tudata közötti szoros egybefonódás szolgál kiindulópontként. Bizonyos, hogy ez a kapcsolat más-más időszakban kevésbé, vagy hatványozottabb formában jut kifejezésre. Néha szemmel látható, illetve az osztályöntudat közvetlen, a társadalmi történésekre vonatkozó nyílt ellenhatást jelent, néha meg az elképzelés és a valóság közötti kapcsolatot sokkal nehezebb felfedni, az ideológiai ködösítés különféle eszközei következtében, amelyek esetenként változhatnak a céltól függően, amelyet adott pillanatban el akarnak érni. Közvetlenül a háború utáni szakaszban az említett kapcsolatot sokkal könnyebb észrevenni, mint a későbbi, társadalmunk fejlődésének egy aránylag szilárdabb és békésebb szakaszában. Ez a szakasz a forradalom kezdete utáni föllendülés és lelkesedés korszaka volt, amikor valamennyi angazsált egyén gondolatmenete a folyó ideológia jelmondataival volt teletüzdelve. Ez azonban nem jelenti azt, hogy e szakasznak a vizsgálatakor az ideológiai-kritikai módszer fölösleges. Szükség van rá mindig, a JKP fő dokumentumaiban található, a társadalmi struktúrákban bekövetkezett változások felfedésében és magyarázatában, mert a jugoszláv marxista elmélet sem mentes a téves történelmi felmérésektől, hibáktól, tévedésektől és az eredendő értelemben vett „hazug öntudat" ideológiájától. S még egy okból kifolyólag, amely különlegesebb történelmi természetű, nem lehet megmaradni a társadalmi szerkezetről vallott felfogás változásainak egyszerű, leíró ábrázolásánál. Ugyanis, az 1948 utáni szakaszban a jugoszláv szocializmus ideológiája, ahogy megmutatkozott a JKSZ fő pártdokumentumaiban, és e teória alapján végzett politikai gyakorlat — a Szovjetuniónak a szocializmusról vallott etatista koncepciójával történt összetűzés gyömölcsei és ennek a felfogásnak az antitéziseként fejlődtek. Ilyenformán a külvonatkozásbeli leszámolás a bürokrata monopolizmussal kiélezte a bürokratizmus belső elemeivel való radikálisabb leszámolás szükségességét és, bár a jugoszláv forradalom állandóan ellenállt a bürokratikus kinövéseknek — a bürokratikus elferdülésekből adódó veszély lényege csak a Sztálinnal történt

összetűzés és ellenállás után vált teljesen világossá. Éppen ezért, a JKP politikai és elméleti koncepciójában beállt változások magyarázatakor elsődleges kontekstust kap az 1948. évi történelmi „NEM", mint a szocializmusba vezető új útkeresés antitézise.

Az általános társadalmi viszonyok fogalmainak jelentése és a társadalmi szerkezet általános fogalmai — Foglaljuk össze a JKP ötödik kongresszusával bezárólag a párt dokumentumaiban található, s a társadalmi szerkezetre vonatkozó felfogások néhány lényeges jellemvonását.[4]

1. Az államosítás, illetve a burzsoáziának a hatalomtól való megfosztása és az ipari termelés kulcseszközei társadalmasításának folyamata sikeresen véget ért. Az említett intézkedésekkel *állami tulajdon* jött létre, melynek feladata a gyorsabb iparosodás lehetővé tétele volt. *Az állami tulajdon* új formáját leginkább *„társadalmi tulajdonnak"* nevezték, majd követte a *„szocialista szektor"*, *„néptulajdon"*, *„általános népi tulajdon"* és hasonló kifejezések. Az *„államosítás"* folyamatát „szintén *„társadalmasításnak"*, és még *„magántulajdon megtartásnak"*, *„expropriációnak"* stb. mondták.

2. Ami a társadalmi szerkezeteket illeti ebben az időszakban elterebélyesedett az az ismert szovjet séma, mely szerint a szocializmusban két baráti osztály létezik — a munkásság és a parasztság, és a meghatározatlan értelmiség, amelybe minden további felosztás nélkül odatartozik az összes fennmaradó társadalmi csoportosulás nagy többsége. Valójában, igen széleskörűen támaszkodott a hivatalos szovjet elméletre. A hivatalos szovjet és a saját okmányaik párhuzamos elemzése könnyűszerrel bebizonyítaná ezeknek az alapsémáknak a számos részleteiben is azonos voltát. Később láthatjuk, hogy ezt az elképzelést feladtuk, főleg a differenciálás révén.

Ennek az időszaknak a társadalmi szerkezete vizsgálatakor szembetűnő *a bürokratizmus figyelmen kívül hagyása.* Ritkán említik, s akkor is csak mellékesen. Közvetlenül a háború után szinte nem is hallani róla, később meg, beleértve az V. kongresszus okmányait is, szintén csak mellékes jelenség. Imitt-amott, a globális állami terv kapcsán hallani ugyan a bürokratikus centralizmus tendencióiról, de a bürokráciát külön rétegként nem említik.

3. Az *„osztályharc"* fogalma a forradalmat követő kezdeti szakaszban egyáltalán nem vesztett időszerűségéből. Gyakran használták valamennyi olyan társadalmi összeütközés megjelölésére, amely jellemző volt a burzsoáziával való leszámolásra, közvetlenül a háború utáni szakaszban. Hasonlóképp használatos volt a falun történt összecsapások megjelölésére, míg az „osztályharc" kifejezés kevésbé kap nyomatékot az apróburzsoá elemekhez, a kereskedőkhöz és általában a középréteghez való viszonyulásban.

Az *„osztályharc"* fogalma kiegészítője volt a *„nép egysége"* fogalomnak, illetve annak előfeltétele volt. Ugyanis, meglehetősen hivalkodva és gyakorta jelentek meg fogalmak, mint amilyenek a *„városok és falvak*

dolgozó népe", a „*dolgozó nép egysége*", a „*dolgozó tömegek egysége*" — amelyeknek lényege, mint ahogy azt szinte minden alkalommal hangsúlyozták, valamennyi tevékeny rétegnek: a „*munkásosztálynak*" a „*dolgozó parasztságnak*", a „*szorgos értelmiségnek*" és a többi „*dolgozó és haladó elemnek*" az osztályszövetsége volt. A dolgozó népnek ez az egysége a Népfrontban találta meg szervezési formáját.

4. Az imént említett osztályszövetségen, a dolgozó nép egységének megtestesítésén kívül maradt a „kapitalista szektor", amelynek létezését még elismerték. Külön kiemelték létezését a mezőgazdaságban, s ugyanakkor, némileg igazolták a falusi magánkapitalista-tulajdon iránti csak részben toleráns politikát.

Azonban a JKP V. és VI. kongresszusa közötti szakaszra (1948—1952), amely időben csekély, de tartalmilag viszonylag gazdag,[5] jellemző a következő:

1. Ebben az időszakban a társadalmi szerkezetet alkotó alapelemekkel való bánásmódban, előtérbe kerül a bürokrácia radikálisabb kritikájának szükségessége. Továbbra is kiemelt hangsúlyt kap a társadalmi fejlődésben elengedhetetlen osztályharc, azzal, hogy az osztályharc elé többé nem általában a burzsoázia, hanem ennek *államkapitalista-bürokratikus tendenciói* felé irányul, amelynek lényegét igen széles értelemben terjesztették ki. Ebben az időben a *bürokrácia* fogalma volt igen-igen javallott és gyakori kifejezés, amely fokozatosan kiszorította és felváltotta az eddigi elsőszámú osztályellenség — a burzsoázia fogalmát. Ezek a fogalmak jobbára kiegyenlítődtek, bár állítható, hogy a bürokrácia ebben az időszakban szélesebb értelmet nyert a burzsoázia fogalmánál.

A főbb politikai beszámolókban és jelentésekben, a hivatalos kongreszszusi határozatokban, akárcsak a kulcsfontosságú pártelméleti írásokban, a bürokrácia fogalma nagyon különböző tartalmat és terjedelmet kapott: a felfogástól, hogy a kapitalizmus csökevénye, azon a véleményen át, hogy az az átmeneti időszak szükségszerű jelensége, egészen azoknak a csoportoknak a megjelöléséig, amelyeknek még csak a legkisebb társadalmi befolyásuk is lehet a bürokráciával egyetemben. A hivatalos álláspontokban szintén jelen volt a célzatosság, hogy az értelmiséget a bürokrácia általános fogalma alá szorítsák, ami sokban kifejezésre juttatta a proletárdiktatúráról és a forradalom primordiális munkás-paraszt osztályjellegéről tanult, marxi tételek betű szerinti alkalmazását. Az ebből az időszakból származó pártdokumentumokból kitűnő, egyik fő társadalmi ellentmondást a következőképp lehetne képletesen bemutatni, felosztani:

fizikai munka	szellemi munka
a közvetlen termelők	osztályingatag értelmiség
munkás-paraszt szövetsége	és burzsoázia
társadalmi önigazgatás	központosított állam
szocialista demokrácia	bürokrácia

Ez az önigazgatás kezdetét jelzi, amikor a szocialista közvetlen demokráciáról vallott új eszmék még nem váltak ki eléggé az eladdig le nem gyűrt dogmatikus és bizalmatlan sztálinista tudatból.

2. A felhozott globális folyamattal szoros összefüggésben kell külön kiemelni a JKP állásfoglalását a Szovjetunió iránt, amely közvetve megnyilvánul a szocializmusba vezet út néhány fontosabb kérdésében. Miről is van szó? Míg a JKP V. kongresszusa a Szovjetunióval való összetűzés ellenére, határozataiban és jelentéseiben jobbára megmaradt továbbra is a sztálini politika jóváhagyásának ortodox vonalán, magát az összetűzést pedig félreértésként magyarázta, addig már 1949-től elkezdődött a szovjet szocialista gyakorlat alapos felmérése, bírálata és nyílt megkérdőjelezése. A sztálinizmussal szemben tanúsított határozott ellenállás annak a tézisnek a kritikájára összpontosult, mely az állam szükségszerű, elkerülhetetlen erősítését látja a szocializmusban. Ennek az ellenállásnak a hevessége eredményezte a Szovjetunió társadalmi jellegének másfajta értékelését. Ez a bírálat odáig ment, hogy az 1952. év kongresszusi határozataiban a Szovjetuniót úgy ítélte el, mint „új agresszív imperialista hatalmat", a kongresszus által jóváhagyott beszámolókban és vitában pedig kérdésessé teszi magát a szovjet rendszer szocialista jellegét is és kiegyenlíti a nyugati kapitalizmussal. A JKP vezető teoretikusainak az 50-es években írt, sztálinizmust bíráló munkái megközelítették azokat a bizonyos, az államkapitalizmus bürokrata totalitarizmusáról szóló elméleteket. Később majd kitűnik, hogy a JKP-nek ezen eszmei-elméleti irányvételének nem volt szélesebb „szisztematikus-revizionista pretenziója", azon kívül, hogy igazolja a közvetlen politikai gyakorlatban beállt pálfordulást. A bürokrácia elítélése (helyenként túlzottan is) közvetett ideológiai igazolása lett a társadalmi szervezkedés új, önigazgatási változatának, amely a bírált rendszer ellenideáljaként és ellenlábasaként posztulált.

3. A szocialista jugoszláv társadalom társadalmi szerkezete elméleti-eszmei sémájának alapváza ebben az időben jelentős változáson esett keresztül. Ugyanis, ámbár továbbra is emlegetik a háború utáni időszak elavult sémája társadalmi szerkezetének háromrétegű jegyeit (munkások, parasztok és értelmiségiek), 1950 után a *közvetlen termelő* fogalmának jelentkezése a karakterisztikus. Éppen csak megemlítendő, hogy ennek a fogalomnak a megjelenése közvetlen kapcsolatban áll a munkásönigazgatás bevezetésével. Jellemző, hogy a munkásság mellett magába foglalja a parasztságot is, miáltal a közvetlen termelők e közös társulata adott pillanatban szembehelyezkedett az összes többi, nem termelő társadalmi csoporttal, amelyeket többnyire, szintén összevetve, bürokráciának minősítettek.

A kizsákmányolás kifejezést gyakran e csoportok közötti viszony megjelölésére használták fel. Tehát, ez esetben észre lehet venni a rétegeződésből az osztálystruktúra felé való átmenet irányzatát. Mert, bár közvetlenül a háború utáni szakaszban is szó esett a burzsoázia maradványai elleni osztályharcról, a társadalom szerkezete alapjában megformálva a

három „baráti osztály" együttműködésére épül, amely a Népfront egységében nyerte el szervezési formáját.

Miután a munkások átvették a gyárakat, ez az egység leszűkül és elmozdul a „közvetlen termelők", a munkások és parasztok szintjére, akikről újfent úgy vélekednek, mint kipróbált kétkezi szövetségesekről, szembehelyezkedvén ezúttal azzal az osztályellenséggel, amelyik elmozdul az eléggé meghatározatlan bürokrácia nívójára. Az osztályszerkezetről alkotott felfogás mélyebb okozata abban az ideológiai-integratív természetű tényben rejlik, hogy a munkásságot és a parasztságot közvetlen termelőkké tömörítették, azaz, hogy minél következetesebben keresztülvihessék az antibürokratikus irányzatot, elméletileg szükség volt a munkások és parasztok integrálására a „közvetlen termelők" egységes bástyájába, a többi réteget pedig, szellemi munkát végzőkké, akiknek nagy részét felöleli a bürokrácia.

4. Végezetül, meg kell említeni a hivatalos politikai szótárt is, amelyben világosan kifejezésre jutott a demokratizációs és debürokratizációs folyamat. Már jeleztük, hogy ebben az időszakban a legtöbbet használt kifejezés a *bürokrácia* szó volt, és hogy részben tartalmilag is fedte, majd kiszorította a *burzsoázia* terminust. Ez persze korántsem jelenti azt, hogy a dokumentumokban kevésbé használták volna a kapitalizmus fogalmat. Ezeknek az állításoknak az alátámasztására szolgáljon a következő, a két kongresszus határozataiban található, jellemző alapkifejezések tömör áttekintése:

Terminus	V. kongresszus	VI. kongresszus
bürokrácia	4	7
dolgozó tömegek	10	1
burzsoázia és kapitalizmus	8	3
internacionalizmus és nemzetközi szolidaritás		
munkásosztály	3	—

Amikor az alapvető társadalmi viszonyok megjelöléséről van szó, a politikai kifejezés-jegyzék a reneszánszát éli. A *demokráciára* való egyre gyakoribb hivatkozás mellett új kifejezések jelennek meg: *„dolgozói önigazgatás"*, *„közvetlen termelők"*, *„a közvetlen termelők szabad asszociációi"*, *„közösség"* stb. Külön jelentőséggel bír az, hogy eme időszak pártdokumentumaiban a marxizmus klasszikusainak Sztálin által indexre helyezett eszméit, a *„kommunát"* kiemelik és ismét aktualizálják. Ugyanis, a *vállalatok, a kommunák és társadalmi közösség* — mint ahogy azt gyakran hangoztatják — az a három nívó (szint), amelyeken a közvetlen termelők a termelt javakkal rendelkeznek. Nem kisebb jelentőségű

az sem, hogy a VI. kongresszuson első ízben nyilvánosan kiálltak a nemzetközi kérdések megoldását célzó, tömbönkívüli politika és békés koegzisztencia elvei mellett.

II. szakasz (1952—1965)

Általános politikai helyzet. — A VI. kongresszust követő időben a nemzetközi helyzetben megmutatkoztak a feszültség enyhülésének első jelei. 1953 tavaszán meghalt Sztálin, az év júliusában pedig véget ért a koreai háború. A nagyhatalmak közötti, a feszültség enyhítésére és a hidegháború megszüntetésére irányuló tárgyalásokkal egyidőben gyengül a Jugoszláviára gyakorolt nyomás is. Addig Jugoszláviát a Varsói szerződés tagállamai teljes gazdasági zárlat alatt tartották, mígnem 1953 augusztusától megszűnt a Jugoszlávia-ellenes hajsza, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa és kormánya a Jugoszláviával való viszony normalizálásának politikáját jelentette be.

A Szovjetunióban megjelent az ún. *„hruscsevizmus"*, mintegy antitéziseként a sztálinista elnevezésnek. Lényeges ismertető jele belpolitikai síkon a sztálinizmus részbeni bírálata, külpolitikai vonatkozásban pedig a békés koegzisztencia hangsúlyozása, mint a kommunista mozgalom nemzetközi stratégiája. S ámbár a sztálinizmus bírálata igen körülhatárolt volt, mégsem vitatható a „személyi kultusz" bírálatának a jelentősége a Szovjetunióban és annak hatása a nemzetközi munkásmozgalomi viszonyokra. A Szovjetunió Kommunista Pártjának a nemzetközi munkásmozgalomban elfoglalt hegemon helyzete és a monolit viszonyok ugyan nem rombolódtak le túlságosan, a JKSZ az 1956. év folyamán új álláspontot kezdett kialakítani a Szovjetunió irányába.

Az országban az önigazgatás számos törvényes okiratban megkapta a jogi alapot. A társadalmi szerkezetben végbement változásokra nézve jelentőséggel bírt a földműveléssel foglalkozó lakosság számának gyors csökkenése, s a mezőgazdaság társadalmi szektorában a foglalkoztatottak számának növekedése, bár még léteztek magángazdaságok is, melyek idegen munkaerőt használtak ki. A növekedés ellenére a munkásosztály még mindig az ipari érlelődés folyamatában volt. A munkások nagy része, különösképpen a szakképzetlenek, faluról származtak, s a falusi származás és a korábbi társadalmi hovatartozás jelentős hatással voltak a munkásosztály politikai tudatára.

1958 áprilisában Ljubljanában megtartották a JKSZ VII. kongresszusát, amely a párt új programját és statútumát eredményezte, majd 1963 áprilisában a Szövetségi Képviselőház meghozta az új Alkotmányt, amely törvényesítette az 1953 óta a belföldi életben bekövetkezett változásokat és a további társadalmi fejlődést célzó meghatározott intézkedéseket. A felsorolt törvényváltozások, akárcsak általában a társadalmi struktúra változásai, újra feladták a „régi" kérdéseket a gazdaságelmé-

letnek. Ebben az időszakban már túlhaladottak voltak az értéktörvény tehetetlenségéről a szocializmusban, a tervről, mint a szocialista gazdaság egységes törvényéről, a piacról, mint a szocializmushoz méltatlan intézményről és a bővített újratermelés fölött álló állami, központi monopolról vallott nézetek. Most össze kellett kapcsolni és egybe kellett hangolni a tervgazdálkodást és a piacot a termelőeszközök fölötti társadalmi tulajdonviszonyokkal, s mindezt egyeztetni a társadalom egésze egyes részeinek központosított és decentralizált döntéseivel, hiszen ezeknek gazdaságpolitikájában nagyobb önállóságra volt szükségük. A szocializmus lényegének és létrejötte útkeresésének problémája élesen felvetődött az ötvenes évek új viszonyainak megvilágításában. E problémakörön belül ismét meg kellett oldani az állam és a párt, a parasztság és a szocialista demokrácia viszonyának kérdését úgy, hogy azok megfeleljenek az új társadalmi viszonyoknak. E kérdések körüli dilemmáknak és eredményeknek nagy a jelentőségük.

További változások a társadalmi szerkezet elemeinek és a társadalmi viszonyoknak a megítélésében. — A JKSZ VI. és VIII. kongresszusa között (1952—1964) számos változásra került sor a JKSZ ideológiájában. Érdemes hozzáfűzni, hogy a változások inkább a nyomatékra vonatkoztak, mintsem az alapálláspontra, mert mint azt az előzőkben láthattuk, a fordulat pillanata az ötvenes évek elején következett be, s hivatalosan a JKP VI. kongresszusán, 1952-ben közölték. Minden későbbi ideológiai okfejtés arra irányult, hogy többé-kevésbé meggyőzően rávilágítsanak e törés antietatista irányultságára. Milyenek is voltak ezek a változások?[6]

1. A lakosság struktúráját tevő alapcsoportosulások megítélésében jellemző erre a periódusra az a törekvés, hogy teljessé tegyék az ún. *„dolgozó népről vallott nézetet"*. Semmi sem tanúsíthatja ezt a törekvést jobban a politikai kifejezés-szótár vizsgálatánál. Ugyanis, a VI. és a VIII. kongresszus között három olyan kulcsterminus járta, amelyek evolúcióra utalnak a *„dolgozó népről vallott nézet"* felé: *munkásosztály, közvetlen termelők*, és *dolgozó nép* (vagy dolgozók). Nagy általánosságban véve bizonyos tendenciót vehetünk észre e kifejezések használati módozatai során.

a) A *munkásosztály* kifejezéssel főleg a világos politikai öntudattal rendelkező, a közvetlen termelők aktív forradalmi magvát illették.[7]

b) A *közvetlen termelők* terminussal jelölték meg az összes termelőt, tekintet nélkül arra, hogy rendelkeztek-e politikai öntudattal vagy sem. Ismét lehetne általánosságban állítani, hogy a „munkásosztály" és a „közvetlen termelők" terminusok közötti viszony körülbelül annak a viszonynak felel meg, amely az „osztály önmagáért" és az „osztály magának" között áll fenn. Természetes, ez csak akkor érvényes, ha ezeket a csoportokat elméleti osztálypolitikai szemszögből vizsgáljuk, nem pedig közvetlen tartalmi, empirikus síkról, mert a „közvetlen termelők" fogalma felöleli a parasztságot is.

c) A *„dolgozó nép"* (vagy dolgozók) kifejezés már a következő lépcsőfok volt az elméleti-ideológiai sémában. Ez a terminus tartalmi terjedelmében sokkal szélesebb volt az előbbinél. Magába foglalta mindazokat az egyéneket, akik valamilyen tevékenységet folytatnak, akár fizikait vagy szellemit, rendelkeznek-e politikai tudattal, osztályszervezetek-e vagy sem. Azonban a lakosság e legszélesebb csoportja sem volt ideológiailag „szintelen", mert esetükben is a legutóbbi instanciában igyekeztek érvényre juttatni ezek osztálypolitikai elkötelezettségét. Ilyenformán a JKSZ 1958. évi Programjában az áll, hogy a proletárdiktatúra osztálypolitikai lényege „hatalom", mely a munkásosztálynak mint vezető társadalmi erőnek a többi dolgozóval alkotott sajátságos szövetségén alapul". (276. oldal) Az ideológiai integrálódás tehát mindenkire vonatkozik, aki valamilyen tevékenységet folytat a társadalomban.[8]

d) Végül a legszélesebb terjedelmű fogalom a *„polgárok"*, amely átfogja az összlakosságot, függetlenül attól, hogy végeznek-e vagy sem, valamilyen tevékenységet. A pártdokumentumokban ugyan e kifejezésnek nincs demográfiai-statisztikai megjelölése, mégis elmondhatom, hogy valójában az ideológiailag élénken megrajzolt „dolgozó nép" szintelen hátteréül szolgál.

2. Milyen változások voltak az egyes társadalmi csoportosulások tekintetében?

a) A társadalom szerkezetének osztályjellegéről alkotott elemi ideológiai-elvi sémában az *értelmiség* többé nem különült el más társadalmi csoportosulásba. Hisz, továbbra is azon fáradozott, hogy beolvadjék a munkásosztályba. Mivel hogy szüntelen ragaszkodtak a fizikai és szellemi munka közötti ellentét eltüntetéséhez, erőltették a *„szellemi munkás"* kifejezés meghonosodását. A VIII. kongresszuson egyre gyakoribbá vált a *„kultúrmunkás"* terminus. Az értelmiség integrálódása természetesen nem sikerült egészen, mert az említett alapállás miatt továbbra is fenntartással, a régebbi keletű bizalmatlansággal és „az értelmiségnek a társadalomban betöltött rendkívüli szerepéről szóló frázis" bírálatával viseltettek iránta.

b) A JKSZ okmányaiban a társadalmi struktúra ellentmondásairól vallott felfogás sajátos módon nyilvánult meg a burzsoá maradványok létezésének elismerésekor. A *burzsoá maradványok* szintén igen tág megfogalmazásban szerepelnek, például: *„magántulajdoni viszonyok a mezőgazdaság és a kisipar területén"*, *„bürokratizmus"* *„kapitalista módszerek csökevényei a kereskedelemben"* stb. Ideológiai formalizmus észlelhető a bürokrácia fogalma közelebbi meghatározásának hiányában is. Ugyanis, amikor a bürokratizmusról esett szó, rendre elvonatkoztatott irányzatokat és ferdeségeket jelöltek meg, s nem nevezték meg közvetlen társadalmi hordozóikat. Ezzel kapcsolatban előfordult, hogy gyakran a társadalmi élősködés különféle formáit azonosították a kizsákmányolással.

c) Ami a parasztságot illeti ebben az időben egyre inkább affirmálódott a *„magántermelő"* fogalma. Magát a terminust kapcsolatba

lehet hozni a falupolitikában történt fordulattal. Megszűnt az erőszakos kollektivizáció, a paraszt sokkal szabadabban rendelkezett földjével. Ugyanakkor fontos szubjektummá vált a piacon. Azonban a föld társadalmasítására irányuló igyekezettel összhangban, továbbra is kitartottak a kooperáció és a szocialista nagygazdaságok korszerűsítése mellett.

3. A társadalom gazdasági struktúrájának legfontosabb jegye a globális társadalmi rendszer önigazgatási koncepciójából adódott. Döntő fontosságú eseményt jelentett a piac és az árufizetési viszonyok bevezetése a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök viszonyaiba. A gazdasági rendszer új modellje a VI. és VII. kongresszus közötti időszakban teljesen kiszorította a régi etatista koncepciót. A két modell illusztrálására felsorolunk néhány, szerintünk számításba jövő gazdasági nem változatát:

Önigazgatási modell	Etatista modell
— a gazdasági viszonyok serkentő szerepe	— az állami felügyelet vezető szerepe
— mindenkinek munkája szerint	— egyenlősdi (uravnilovka)
— a hatalom decentralizálása és önigazgatás a vállalatokban	— az állami felügyelet és a bürokrácia erősítése
— kooperáció a magántulajdonnal a műszakilag fejlett szocialista javak alapján	— a föld általános társadalmasítása a földművesszövetkezetekkel
— önkéntesség	— kényszer

4. Az eddigi megállapításokat alátámasztandó, szükség mutatkozik a kongresszusi határozatokban leggyakrabban előforduló kifejezések vizsgálatára. A következő számadat-táblázatban foglaltak csak a kongreszszusok záródokumentumaira vonatkoznak. Ezeket vehetjük a legmagasabb pártösszejövetel — a kongresszus — anyaga eléggé megbízható tömörítésének és mérlegének. A rezolúciók szövegtartamban is kiegyenlítődnek:

A terminusok előfordulásának számai a VII. és VIII. kongresszus határozataiban:

Terminus	VII. kongr.	VIII. kongr.
1	2	3
bürokrácia	3	5
burzsoázia és kapitalizmus	—	1

1	2	3
dolgozó (vagy dolgozók)	10	32
munkásosztály	5	5
közvetlen (jelző)	1	24
dolgozói kollektíva	1	7
kommuna	10	2
polgárok	3	1
imperializmus	—	4
kolonializmus és neokolonializmus	2	4
nemzetközi munkás-mozgalom	1	8
aktív és békés koegzisztencia	2	3

Mindenesetre hiba lenne a politikai irányvételben történt változásokról csakis a főbb kifejezések elemzése alapján záradékot hozni. Azonban néhány megállapítást mégis tehetünk, tekintettel az egyes szakaszokban domináns kulcsfogalmak gyakoriságára. Ebben az időszakban meggyőzően a legtöbbet említett terminus a *dolgozó*, akivel szoros kapcsolatban van a VIII. kongresszuson szokatlanul sűrűn használt jelző, a *közvetlen*. Már szóltunk róla, hogy az ezt kiváltó okot „a dolgozó népről szóló elmélet" továbbfejlesztésében és a gazdasági viszonyok meg a piac liberalizációjának erőltetésében kell keresni. Röviden: a további gazdasági és politikai decentralizáció keretében arra fektették a főhangsúlyt, hogy *a dolgozó közvetlenül döntsön*. Mégis a VII. és a VIII. kongresszus között is van némi különbség. A VII. kongresszuson az ideológiai integrálódás vonala eképp nézett ki: közvetlen termelő — dolgozói közösség — kommuna — állam; a VIII. kongresszuson pedig: dolgozó — dolgozói közösség — kommuna — társadalmi közösség. Szintén érdemes megjegyezni, hogy a kommuna fogalom fokozatosan visszahúzódott a piac liberalizációjának erőteljes lendületvétele elől. De ezek inkább hangsúlyváltások, mintsem alapállás-eltolódások.

5. Végezetül a különböző társadalmi-gazdasági berendezésű országokkal való viszonyok problémájának megtárgyalásakor, magában a JKSZ ideológiájában tovább affirmálódott az a határozott álláspont, hogy az aktív és békés egymás mellett élés politikája révén lehetséges a mindent elpusztító háborús összecsapás elkerülése. Természetes, hogy a JKSZ ideológiájában fogant ilyen álláspont nem zárja ki a leigázott nép jogát a forradalomra. A rabságban élő nép forradalomra való joga par excellance történelmi jog, amelyet senki sem vehet el tőle.

III. szakasz (1965—1975)

Általános politikai helyzet. — A 60-as évek elején a fő politikai erők, akárcsak a társadalmi tudományok teoretikusai, felfejlesztették az antibürokratikus nézeteket, kidolgozták a munkásönigazgatás, mint a szocialista fejlődés alapja elveit, és megindokolták az állam elhalását, mint ugyanannak a folyamatnak a szellemképét. Azonban e felismerések ellenére a társadalom mind jobban válságba került. A bürokratikus-etatista viszonyok még mindig uralkodtak, amit igazolnak a társadalmi élet minden területén fellelhető egyre drasztikusab következmények.[9]

Az etatizmus vezérelt számos gazdasági baklövést, teremtett gazdasági nehézséget, ésszerűtlen eredményt, politikai gyárat, üzemet, inflációt stb. Az 1965. év jöttével bekövetkezett Jugoszláviában a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésének törése. A gazdasági szférában olyan lényegbeli változásokat kezdeményeznek, amelyeknek meg kellett volna szüntetniük az adminisztratív korszak örökségeit és a gazdaságot egy szabadabb társadalmi-gazdasági viszonyok felé irányítaniuk abból a célból, hogy intenzívebb tevékenységre serkentse az árutermelés objektív gazdasági törvényszerűségeit, a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközök és a munkásönigazgatás adta feltételek közepette. A válság persze nemcsak gazdasági természetű volt. Nemcsak a gazdasági reform vált kérdésessé, hanem a társadalmi viszonyok mélyebb reformja is. A gazdaság stagnálása, az elhelyezkedési nehézségek és az aránylag alacsony jövedelmek, kiváltották a munkaerő külföldre vándorlását. S amíg egy külföldön dolgozó jugoszláv munkás havi átlagkeresete az itthon dolgozó társa havi átlagkeresetének a három és félszeresét tette ki, addig az állami-politikai apparátus soraiban levő társadalmi kategóriák egyike-másika, szakemberek és szabadfoglalkozásúak, a munkáséhoz viszonyítva magas jövedelmet valósítottak meg. A különbségek aránya elérte az 1:6, sőt többet is.

Melyek voltak e szakasz fontosabb politikai történései? 1967 közepén komolyabb belső összetűzésre került sor az államapparátusban működő konzervatív-bürokrata felépítménnyel. Az állambiztonsági szervek ebben a periódusban olyan formákkal és illetékességgel ruházták fel magukat, amelyek kérdésessé tehették volna a társadalmi rendszer önigazgatású karakterisztikáját. Ezért a JKSZ KB plénumán, 1967 derekán, eltávolították ezeket az erőket, élükön A. Rankoviçtyal. 1968 júniusában kirobban a jugoszláv egyetemisták elégedetlensége. A júniusi események csupán külső megnyilatkozási jegyei voltak a latens feszültségnek és a társadalmi szerkezetben megmutatkozó szociális különbségeknek. Az egyetemisták nyomásának eredményeként a JKSZ KB ülésén meghozzák A KSZ legfontosabb feladataira vonatkozó irányelvek a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok rendszerének fejlesztésében című dokumentumot. Ebben a pártokmányban megállapítást nyernek azok a komoly társadalmi ellentmondások, amelyek teljes erővel felszínre bukkantak a társadalmi-gazdasági reform véghezvitele során.

A társadalmi, de különösen a gazdasági fejlődés további deetatizációja a 60-as évek végén lehetővé tette a nemzetek közötti viszonyok áttekintését és azoknak a ferdeségeknek a megszüntetését, amelyek a centralista és etatista struktúrák szövődményei voltak. Azonban ezzel egyidőben felszínre kerültek, különösen Horvátországban, olyan erős nacionalista elképzelések és törekvések, amelyek az apróburzsoázia körében sok követőre leltek. A politikai leszámolásra az egyre erősödő nacionalista szándékkal 1971-ben került sor, amikoris élesen elítélték a nacionalizmus legagresszívabb változatát, a horvátországi „tömegmozgalmat".

Nemzetközi téren a hidegháborút követő enyhülésben úgy tűnt, hogy a tömbök közötti feszültség alábbhagyott. Azonban a 60-as évek végén az ideiglenes szélcsendet ismét válság váltotta fel. Az újabb összetűzések közül komolyabbak voltak: Az amerikai imperializmus újabb erőszakos katonai beavatkozása Vietnámban, az arab-izraeli háború felújulása 1967-ben, és a szovjet katonai intervenció Csehszlovákiában, 1968 augusztusában. Ez utóbbi esemény megmutatta a letűnt sztálinista hatalom még mindig jelenlevő hegemonista pretenzióit. Csehszlovákia megszállása egyben azt is jelezte, hogy a szocializmus még mindig képes sarkalatos történelmi melléfogásokra.

A hatvanas és hetvenes évek ellentmondásokkal rendkívül terhelt belés külpolitikai helyzete ellenére, a JKSZ ideológiája folytatódik és tovább fejlődik azon az elemi antietatista irányvonalon belül, amelyet még 1948-ban jelölt meg. Míg ebben az utolsó periódusban sem (1965—1975) tehetünk az alapvető ideológiai értékeléshez más előjelet.[10]

*

Ennek az időszaknak a pártdokumentumaiban szüntelen ragaszkodtak azoknak az akcióknak a véghezviteléhez, amelyek megszüntetnék az ún. állami tőkét valamennyi szinten, átalakítanák a társadalmi-politikai közösségek pénzalapjait az önigazgatású *társult munka* intézményébe, eltörölnék a bankokban fekvő ún. anonim tőkeeszközöket és visszajuttatnák azokat az önigazgatású társult munkának, s végül valamennyi eltulajdonított eszközt a termelők igazgatása alá helyeznének. E cél elérése érdekében központi helyet kapott a társult munka alapszervezeteinek megteremtése. (TMASZ)

A társadalmi szerkezetre vonatkozó valamiféle egységes meglátást ennek az időszaknak a pártdokumentumai nem tartalmaznak, s nem beszélhetünk meglehetősen kiegyenlítődött sémáról sem, mindenekelőtt azért, mert a hatvanas évek elejétől a társadalmi struktúrák alapsémái a pártokmányokban szabályszerűen kevésbé hangsúlyozott megfogalmazást nyernek, mint a korábbi években. A beszámolók, s külön a IX. és a X. kongresszus határozatai jóval terjedelmesebb, általánosítottabb és elvontabb dokumentumok, mint a korábbi kongresszusokéi, amelyekben sokkal világosabban rámutattak az osztályellenségre és általában a társadal-

mi sztratifikációra. A JKSZ-nek az 1958. évi Programjától számítva, egyetlenegy pártdokumentumban közel sem találjuk meg a JKSZ-nek olyan világosan és szabatosan megfogalmazott álláspontjait, amelyekben fellelhetők lennének a társadalmi szerkezet alapelemeire vonatkozó kifejezett s közölt felfogások. Az utóbbi pártokmányok elvontsága nem jelenti azonban, hogy az ebbe a dolgozatba foglalt vizsgálószögből nézve lehetetlen kifejteni valamilyen meglátást, s felfedezni bizonyos koncepciók közös jellemzőjét. Éppen ezért ebben az időszakban hamarább beszélhetnénk bizonyos közös tendenciókról az említett pártdokumentumokban (például a társadalmi sztratifikáció értelmezése), mint valamelyik korábbi sémáról. Hasonlóképp konstatálhatnánk, hogy a hetvenes évek kezdetén szinte teljes egészében kiszorult a háromasrétegű, elavult séma, amellyel egy korábbi időszakban jellemezték a szocializmus társadalmi szerkezetét. A munkásosztályról, a parasztságról és az értelmiségiekről vallott, közvetlenül a háború utáni felfogást (amelyek az ötvenes évek társadalmi szerkezete felosztását jelentették) felváltja, mint ahogy mondtuk is, az ún. „a dolgozó népről vallott felfogás". Ez a meglátás egy jelentéktelenül megváltozott formában végigvonult egészen a JKSZ X. kongresszusáig. Eképp volt lehetséges az, hogy a X. kongresszus menetében a legtöbbször ezeket a formákat említették: „a munkásosztály és az összes dolgozó", vagy „munkásosztály, dolgozók és a többi polgár". A parasztság fokozatosan beolvadt a dolgozó népbe (azzal, hogy megmaradt az „individuális földműves termelő" kifejezés), az értelmiségiek pedig még a hetvenes években teljesen integrálódtak a munkásosztályba. Bár a társadalmi ellentmondások, összetűzések és különbségek ezt nem cáfolták teljesen, mégis a különféle társadalmi csoportosulások integrálódásáról, vagy beolvasztásáról szóló ideológémák alaptendenciói a valós társadalmi surlódások gyakran nyílt osztályjellege figyelmen kívül hagyása az ideológiai semlegesítésre irányultak. Az egységes piacon többé már nem osztályok, vagy rétegek helyezkedtek szembe egymással, hanem egyesített termelők. A különbséget egyedül a hozzájuk ragasztott jelző jelentette. A terminológiai egységesítés lényege ez volt: közvetlen termelők, társult termelők, magántermelők. Egyáltalán, csakis a termelő fogalmának volt világos ideológiai megjelölése, az etatizmust erősen bíráló időszakot és a piac szerepének előtérbe helyezését követően, 1965-ben.

Záradék

A JKSZ fő politikai okmányai (1945—1975) elemzése alapján néhány megállapítást tehetünk:

1. A JKSZ ideológiai kulcsálláspontjainak a megformálásában történt fordulat 1948-ban következett be, amikor az etatista szocializmussal történt összecsapáskor elvetette a sztálinizmustól örökölt hazai dogmatikus elvek jó részét. Történelmi összefüggésben szemlélve e pillanat döntő té-

nyező volt az etatizmus ellenváltozatának — az önigazgatásnak a kialakításában. Az államilag megszilárdított szocialista rendszer általános feltételei között (a termelőeszközök feletti magántulajdon megszüntetése, a kommunista munkáspárt hatalma) kialakul az igazi, megfelelő változat, az államszocializmus helyett az önigazgatás, a bürokrácia helyett pedig a demokrácia. Az önigazgatás kiépítését nem lehetett elképzelni sem az elméletben sem a gyakorlatban, történelmi ellenpólusának, a bürokráciának az erős bírálata nélkül. E feladatvállalás szolgálatába állítással igazolható a piac is. Az antibürokratizmus alapvető előfeltétele az önigazgatásnak, az anarcho-szocializmusban csakúgy, mint az önigazgatású szocializmusban, Mihail Bakunjinnál is, meg Svetozar Markovićnál is, s akárcsak a JKSZ X. kongresszusának határozataiban. Másszóval élve: önigazgatás nem létezhet a bürokratizmus tapasztalata nélkül. Ez újabbi a másiknak a tagadása, de ugyanakkor abból is nőtte ki magát.

A JKSZ dokumentumaiban az ideológiai alapműszó az *antibürokratizmus*, s minden egyéb ellentézisű álláspont, illetve vitatott változat, csupán ideológiai kísérőként van jelen. Éppen ezért az „ideológiai" téren jelentkező elferdülések, mint például az anarcholiberalizmus, liberalizmus, nacionalizmus, unitarizmus és hasonlók, amelyeket a politikai előrehaladás eddigi pályáján többé-kevésbé sikerrel félretettek, bizonyos értelemben ideiglenes jelenségek voltak. A bürokrácia volt és maradt az egyetlen fő politikai ellenfél a JKSZ ideológiájában a negyvenes évektől napjainkig, s amikor csak a figyelem központjába kerültek az imént felsorolt elferdülések, levezetésükben kapcsolatba kerültek a bürokráciával, s a bürokrácia kinövéseként lettek megbélyegezve. Ezt az irányultságot és kontekstust lehetett alapnak venni a szocialista társadalom osztálystruktúrájáról vallott felfogás evolúciójára a JKSZ fő dokumentumainak elemzése során.

2. A pártdokumentumokban fellelhető, a társadalmi struktúrák értelmezését jelentő elemi koncepció a szocialista társadalom leegyszerűsített *háromréteg-jellegű modelljéből* indul ki a *tagoltabb forma* felé, egyrészt megpróbálva az új, a társadalmi és műszaki fejlődés következtében létrejött társadalom összetettségét kifejteni, másrészt ezzel egyidőben az újabban felbukkanó társadalmi surlódásokat ideológiailag semlegesíteni. Bizonyos időszakokban az ideológiai imprimatúra ez utóbbi összetevője, különböző mértékben hatott az előbbire. A kutatómunka során kevesebbet foglalkoztunk e jobbára ideológiai komponensek hatásának természetével, illetve kisebb figyelmet fordítottunk arra, hogy a vizsgált, a társadalmi szerkezetről alkotott felfogások mekkora mértékben jelentettek ködösítést, vagy netán oly értelmű forma-kínálatot, amely „az összetűzés nélküli társadalmat" ígérné.

Szükséges azonban hangsúlyoznunk, hogy a JKSZ ideológiájában a társadalmi struktúrákról vallott nézet 1945-től napjainkig haladóan semlegesült: a kizsákmányoló viszonyok, „burzsoá maradványok" még fellelhető létezéséről alkotott koncepciótól a dolgozó népről szóló teoriáig.

A társadalmi összetűzések a JKSZ ideológiájában fokozatosan „lezárultak" és semlegesültek. Mert amikor a dolgozó nép teóriája beszél is a társadalomban lejátszódó összetűzésekről, akkor feltételezi, hogy a dolgozók csoportosulásán belüli surlódásáról van szó, nem pedig a munkásosztály és a társadalomtól elidegenedett, vagy az osztállyal szembenálló részek összecsapásáról. Még a jugoszláv társadalom egyik leghevesebb válságos állapotában, 1968 júniusában, az ideológia nem válaszolhatott az osztályok létezésének elismerésével, vagy a dolgozó népről vallott elméletének lényeges megváltoztatásával, mert ezzel kétségbe vonta volna saját elsődleges, integráló szerepét. A pártideológiai kereteken kívül álló írók által kidolgozott, a dolgozó népről felállított elmélet mesterséges módon homogenizálja a differenciált társadalmi szerkezetet. A hatvanas évek végén, amikor a tudomány berkeiben első ízben teszik kérdésessé a dolgozó népről vallott elméletet, a JKSZ ideológiájában továbbra is sérthetetlen marad, leglábbis hivatalosan. Ez idő tájt kiegészül a társult munkáról szóló elképzeléssel, ami további új ideológiai életelemet jelentett számára.

3. A záradékban kísérlet történt arra, hogy valamennyi egymást megelőző szakasz tanulságát összevonva adassék a JKSZ ideológiájának közvetlen, az egyes szakaszok főbb politikai történéseire vonatkozó tartalma, s ily módon részbeni magyarázattal szolgáljon. Azonban a munkafeladat mindenekelőtt az osztálystruktúráról kialakított különféle felfogások azonosítására szorítkozott. Az ebbéli igyekezetben számos akadály merült fel. Mindenekelőtt a vizsgálódásnak — melynek csak összefoglalója ez a cikk — a kerete tette lehetetlenné a teljes észleleti nyilvántartás feltárását azaz, hogy az *összes* ideológiai forrás elemzés tárgya legyen, hisz csak a *fő* pártokmányokra kellett szorítkozni. Ezek az okmányok (kongresszusi határozatok, beszámolók, plénumzáradékok, törvénylevelek) még úgy is kiegészültek az ideológia vezető művelőinek munkáival. Előnyben részesültek azok a szerzők, akik konkrét eszmei-elméleti írásaikkal a legáttekinthetőbben magyarázták és értelmezték a hivatalos ideológia tartalmát (mindenekelőtt E. Kardelj szövegére gondolunk). Egy ilyen válogatás alapján azonosítódtak és kerültek górcső alá az ideológiai szótár bizonyos szabályai. Ezeknek egyike az, amely az ideológiai irányzatokba foglalt társadalmi struktúrák fogalmainál (pl. munkásosztály, bürokrácia, burzsoázia, középrétegek stb.) merült fel, mármint hogy ezek az elemi fogalmak nincsenek kellően megalapozva, s nem kimondottan egyjelentésűek. Ez a kétköz nemcsak az 1945—1975 közötti történelmi időszak egészére jellemző, fellelhető valamennyi pontos elhatárolású szakaszra is (például 1952—1965, vagy 1965—1975). A kutatómunkában ez objektív nehézséget jelentett, mert az említett bizonytalanság a folyó, igen gyakran ellentmondó történések eredménye, melyekre igyekeztek magyarázatot találni a dokumentumok. Ezt a nehézséget mennyiségileg próbáltuk áthidalni, mégpedig összeszámoltuk az országos kongresszusok határozataiban leggyakrabban használt kifejezéseket. Azonban

még e mutatószámok sem teljes értékű adatok, mindenekelőtt azért, mert a kongresszusi határozatok terjedelme is váltakozó (a IX. és a X. kongresszus határozataira vonatkozik ez, amelyek majdnem ötször bővebbek voltak az előzőeknél), s ennélfogva a terminusok gyakoriságának összevetése sem fest hű képet. Ezenkívül egy-egy fogalom, kifejezés sűrű használata nem eléggé megbízható jel magában az ideológiában beállt irányváltoztatásra. Ebből adódóan találni az elemzés záradékában néhány félig kimondott megállapítást, illetve a különbségekben a közös keresését, mely különbözőséget e kutatás nem mellőzte, ellenkezőleg, némileg a magyarázatát adta.

Fordította *Milenkovics Szvetiszláv*

Jegyzetek

[1] Ez a cikk azt a tudományos felmérést tömöríti, amely teljes egészében az *Ökonómia és ideológia* című gyűjteményben jelenik majd meg 1980 elején, a Belgrádi Bölcsészettudományi Egyetem Szociológiai Kutatóintézetének kiadásában. E gyűjteményben sajtó alá került az intézet azon munkatársainak néhány dolgozata is, akik részt vettek a „Politikai és jogi tényezők hatása a jugoszláv társadalom szerkezetében beállt változásokra" c. tudományos felmérésben.

[2] A fő politikai dokumentumok kifejezés alatt a következők értendők:

a) A JKSZ valamennyi háború utáni országos kongresszusain elfogadott határozatok és referátumok;

b) valamennyi jelentősebb pártplénumon hozott kiáltványok vagy hasonló elnevezésű okmányok;

c) minden olyan országos szintű pártösszejövetelnek a jelentősebb dokumentumai, amelyek a fennálló társadalmi viszonyokat elemezték;

d) vezető politikai munkásoknak a JKSZ sajtóorgánumában, a Kommunistában, vagy a JKSZ más sajtótermékében megjelent programszerű írásai;

e) a főbb törvényerejű okiratok (az alkotmányok és jelentősebb törvények).

[3] V. ö.: P. Vranicki: *A marxizmus története* (Historija marksizma) II. könyv, „Naprijed", (második kiadás) Zágráb 1971. 372. oldaltól tovább. Ezenkívül P. Vranicki: *Marxizmus és szocializmus* (Marksizam i socijalizam) Harmadik program (V. évf.) 1973. 2. szám 135—170 old., valamint B. Petranović: A JKP ellenállásának történelmi feltételezései 1948. (Istorijska pretpostavka otpora KPJ 1948.) Harmadik program (VIII. évf.) 1976., 2. szám, 331—340 old. és Isac Deutscher: Sztálin, „Globus", Zágráb, 1976.

[4] E periódus fő pártdokumentumai: A JKP V. kongresszusa — Jelentések és beszámolók, „Kultura" Beograd, 1948; a JKP V. kongresszusának határozatai, „Kultura" Beograd, 1948; A jugoszláv SZNK 1946. január 31-én meghozott Alkotmánya — a JSZNK Hivatalos Lapja kiadása, Beograd, 1951; Az agrárreformról és a letelepítésről szóló tör-

vény, Beograd, 1945; Jugoszlávia egységes szakszervezeteinek I. kongresszusa, „Rad" (megj. i. n.); Jugoszlávia Népfrontja — A feladatok, a program, a statútum, „Kultura" Beograd, 1945; valamint E. Kardelj és B. Kidrič ebben az időszakban írt munkái.

[5] A legfontosabb dokumentumok közül — amelyek ebben a periódusban láttak napvilágot — meg kell említeni a következőket: A kommunisták harca a szocialista demokráciáért, A JKP VI. kongresszusa, „Kultura", Beograd, 1952; A földművesszövetkezetekről szóló alaptörvény — A JSZNK Hivatalos Lapja kiadása, Beograd, 1949; valamint E. Kardelj, M. Pijade, B. Kidrič, M. Svabić, L. Geršković, J. Davičo és más politikai munkások írásai.

[6] Ennek az időszaknak a főbb dokumentumai a következők: A JKSZ VII. kongresszusa, „Kultura", Beograd, 1958; A Jugoszláv Kommunista Szövetség nyolcadik kongresszusa, „Komunist", Beograd, 1964; Alkotmánytörvény a JSZNK társadalmi és politikai berendezésének alapjairól, „Kultura", Beograd, 1953; A JSZNK Alkotmánya, „Savremena administracija", Beograd, 1964; és N. Popović, V. Vlahović, E. Kardelj, V. Bakarič és mások írásai ebből az időből.

[7] Természetes, még számtalan olyan példa van, amelyekben ez a terminus a lakosságot felölelő, még ennél is szélesebb csoportot jelez.

[8] Elegendő megemlíteni csak néhány kulcskifejezést az ideológiai szótárból annak dokumentálására, hogy milyen evolúció következett be ezen a területen: *munkaszervezet, dolgozók, a munka felszabadítása, mindenkinek munkája szerint, a munkára való jog, a munka szabad cseréje és mások.* Ezek és a hozzájuk hasonló kifejezések és terminusok széles körű használatban voltak, méghozzá problémamentes, pozitív értelemben. A „munkakifejezések" expanziójának mindenekelőtt azt kellett igazolnia, milyen az új gazdasági politika és hogy „magyarázattal" szolgáljon a fellelhető ellentmondásokra. Példának felhoznánk az 1963. évi Alkotmány 12. szakaszát, amelyben egy egész mondaton keresztül hétszer említik a *munkát:* „minden munkásembernek a munkaszervezetben, a munka szerinti elvekkel összhangban, olyan személyi jövedelem jár, amelyet munkájával, a munkaszervezet munkájával és a munkaszervezetnek mint egésznek a működése nyomán valósul meg". (A JSZNK Alkotmánya, Beograd, 1964. 12. szakasz 20. oldal). „A munka szerinti elosztás" elve új ideológiai térként és keretként jelentkezik, amellyel igazolni akarják a globális társadalmi rendszer orientációját a piac és a gazdasági törvényszerűségek irányába. Ezáltal ez az ideológiai közhely központi helyet foglalt el azokban az erőfeszítésekben, hogy szélesebb alapokra helyezzék a globális szocialista rendszer piacirányultságú antietatista koncepcióját.

[9] Ennek az időszaknak az általános politikai helyzetéről bővebben, többek között D. Bilandžić Harc Jugoszláviában az önigazgatású szocializmusért 1945—1969. A Horvát Munkásmozgalmi Intézet kiadása, Zágreb, 1969, valamint P. Vranicki A marxizmus története.

[10] A vizsgálat tárgyát képező, ebből az időszakból visszamaradt dokumentumok közül a következőket említenénk meg: A Jugoszláv Kommunista Szövetség kilencedik kongresszusa „Kultura" Beograd, 1969; A Jugoszláv Kommunista Szövetség tizedik kongresszusa, „Komunist", Beog-

rad, 1974; A XX—XLI alkotmányfüggelékek, alkotmányos törvény a rad, 1974; A XX—XLI alkotmányfüggelékek, alkományos törvény a XX—XLI alkományfüggelékek valóra váltására, „Savremena administracija", Beograd, 1971; A JSZSZK Alkotmánya; alkotmányos törvény az Alkotmány életbe léptetésére, „Savremena administracija", Beograd, 1974; A KSZ legfontosabb feladataira vonatkozó irányelvek a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok rendszerének fejlesztésében. „Komunist", Beograd, (megj. én.), valamint E. Kardelj ebből az időből származó művei.
A belgrádi Marksistička misao c. folyóirat (1979) számából.

Külpolitikai szemle

Simeon Pobulić

TERRORIZMUS ÉS ERŐPOLITIKA A VILÁGBAN

Manapság a politikai események sokaságában a terrorizmus olyan jelenség, amely több országban is felfedezhető, sőt gyakran az államközi viszonyok vizsgálatának is tárgyát képezi. Az erőszaknak ez a fajtája azonban elterjedése ellenére sem jelent akkora veszélyt, hogy kérdésessé tenné egyes országok vagy uralkodó társadalmi rétegek fennmaradását. E módszerek alkalmazása önmagában nem eredményez gyökeres változásokat. A terrorizmus mégis hátráltatja a társadalom szempontjából fontos tevékenység végzésének megszabott rendjét és veszélyezteti az emberi jogokat, ezért a kormányok minden igyekezetükkel a felszámolására törekszenek.

Kevesen vannak a világon, akik ne elleneznék a terrorista módszerek alkalmazását. Ennek ellenére mégsem sikerült egy egységes szemléletet kialakítani az emberi közösségre gyakorolt erőszak jellegéről és veszélyességi fokáról. Különböző megítélések szerint a világ politikai erőiben megnyilvánuló érdekellentétekből fakad. Ami egy adott helyzetben valaki számára jó, az más számára káros lehet. Mindez megakadályozza és elodázza annak lehetőségét, hogy az érdekek széles körű egyeztetésével egységes minősítést hozzanak létre, és az innen eredő hatóeszközök révén eredményes harcot indítsanak a terrorizmus összes megnyilvánulása ellen.

Noha hiányzik az általánosságban elfogadható megfogalmazás, s nem bocsátkozunk a lényeges fogalmak aprólékos magyarázatába, elmondhatjuk, hogy a terrorizmus erőszak, amelyet egy csoport ember kitervelten hajt végre a társadalmi közösségekben, hogy ezáltal váltsa valóra politikai célkitűzéseit. Természetesen, nem sorolhatók ide a felszabadítási mozgalmak, amelyek képviselői hadviselő félnek számítanak, s megfelelnek a háborúból és a fegyveres összetűzések során az emberi jogok tiszteletben tartásáról szóló nemzetközi jogi normáknak.

A terrorizmust nem csak a mai világ ellentmondásai idézik elő, hisz régebben is voltak az erőszaknak hasonló természetű megnyilvánulásai. A kapitalizmusban pl. az erőszak számtalan példájával találkozhatunk.

Hogy ma a terrorizmusról való elmélkedés mégis időszerű, annak oka: a jelenség gyakorisága, pusztító hatásának méretei és az államközi viszonyokban való politikai dominációmegvalósítására igénybe vett sajátos módszer széles körű alkalmazása. A terrorizmus mindenkor abból az ideológiából fakadt, mely szerint az erő a legfőbb döntőbíró az emberek közötti viszonyok rendezésében. Ezek a nézetek megfeleltek annak a szükségletnek, hogy a különböző módszerek összességével megőrizzék az osztálytársadalmi felépítményt, és ezzel párhuzamosan kiváltságosokra és elnyomottakra tagolják a társadalmat. Ma az ilyen nézeteket egyre nehezebb megindokolni. A világon mindjobban az alkotó ember, s ezzel párhuzamosan a társadalmi különbségek megszüntetésének igényei érvényesülnek. Az egyén és közösség kölcsönös függősége egyre kifejezettebb, s úgyszintén a népeknek a békére és a fejlődésre való joga is. Mivel az erő döntőbírói szerepe ellentétben áll az ilyen törekvésekkel, tulajdonképpen nem is védheti meg önmagát, de azok az érdekek, amelyek ezt a döntőbírói szerepet támogatják, továbbra is jelen vannak, s éppen ezért a terrorizmust a politikai célok harci eszközéül használják.

Egyes országokban a terrorizmus a politikai eszmék ellentétes pólusainak akciójelenségévé válik — a szélsőséges bal-, illetve jobboldalon. Mivel nem létezik egységes megfogalmazása annak, hogy mi a legszélsőségesebb bal-, illetve jobboldal, amely érvényes lenne minden országra és minden esetre, ez alkalommal arra a magyarázatra támaszkodhatnánk, amely szerint ez a jelenség a politikai angazsáltságnak arra a szegmentumaira vonatkozik, amelyek nem szándékoznak, illetve nem tudnak harcolni saját céljaikért a meglévő rendszeren belül. Noha a legszélsőségesebb bal-, illetve jobboldal eszmeileg ellentétes pólusok, mégis mindkettő a politikai harc jogos formájának tekinti a terrorizmust.

Márpedig ahhoz, hogy terrorizmusban kifejezésre jusson a társadalmi helyzettel való elégedetlenség, úgy tűnik, nem elegendő a különböző csapások felhalmozása. Az elégedetlenség tehát nem feltétlenül ilyen erőszakos formában nyilvánul meg. Aki a mai körülmények között politikai reagálásként a terrorizmust választhatja, az okvetlenül bizonyos eszmei krízisbe került. Téves irányvétel ez a társadalmi változások valódi mozgatóerőinek keresésében és elfogadásában. A szélsőséges baloldal esetében ez abban nyilvánul meg, hogy figyelmen kívül hagyja az osztályharcot és a munkásosztály, valamint más haladó erők szerepét. Igaz, ugyanez vonatkozik a szélsőséges jobboldalra is, amely olyan túlhaladott társadalmi réteget akar visszaállítani, amelyek már háttérbe szorultak saját környezetük fejlődése miatt. Ezt általában úgy igyekeznek elérni, hogy meg akarják állítani a társadalom széles körű demokratizálását és bevezetni, illetőleg visszahozni az autoritás hierarchiáját, mint a politikai döntéshozatal módját, amelyben az igazgatás szerkezetében elfoglalt pozíció meghatározza a befolyás erejét. Éppen ezért nem is csoda, hogy a terrorista akciók szereplői, annak ellenére, hogy magas szintű politikai mozgalom látszatát akarják kelteni, nem tudnak létrehozni semmilyen

eszmei irányvonalat. Nem találják föl magukat az eszmék világában és nem jutnak közös nevezőre a tömegekkel. Azért dicsőítik akcióikat, mivel az ő felfogásuk szerint, csak ez változtathat a fennálló helyzeten.

Edvard Kardelj a Szocialista önigazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai című művében kimerítő magyarázatot ad a mai szélsőséges baloldal ideológiai válságáról, s ennek megfelelően a terrorizmusról is. Kardelj szerint a fejlett tőkésállamokban a szélsőséges baloldaliság a mai értelmiségnek, illetve a tanult emberek egy bizonyos rétegének sajátos lázadása, amely a történelmi változások ellen irányul, s amelyet a mai tőkés rendszerek és a gazdaság, valamint a társadalom felett uralkodó technokrata-monopolista igazgatás hozott létre a társadalomban. Ez a lázadás azért következik be, mert a gazdasági és állami viszonyrendszer az értelmiséget azonos helyzetbe hozta a bér-, illetve a kétkezi munkással. Ez az ellentét tovább fokozódik az embernek az igazgatás összes formájától való mind nagyobb elidegenítése révén is. Az értelmiség egy része ezt szeretné elkerülni, vagyis visszahódítani az értelmiségi elitnek, mint a munkás- és uralkodóosztály közötti rétegnek a monopóliumát. Ez többé nem lehetséges, hiszen a fizikai munka egyre kevesebb, az összetettebb munkához szükséges szakképzettség mind gyakoribb követelmény. A szélsőséges baloldal éppen ezért ellene van minden tekintélytisztelő rendszernek, vagyis az uralkodás és elnyomás viszonyának, egyszersmind a társadalmi hierarchiának. Hogy elérje lényegében alaptalan követelményeit, a baloldalnak óriási kényszerítő hatalomra van szüksége. Hasonló hatalmi törekvések azonban a szélsőséges jobboldalnál is megnyilvánulnak, csak ellentétes előtételekkel. Erre a kényszerítő hatalomra a baloldalnak azért van szüksége, hogy kárpótolja mindazért, amit elveszít a nagy mozgalomtól való elszakadással, s mert nem élvezi a lakosság széles körű támogatását, továbbá, mert magára maradt és szektás politikát folytat. Ha mindez azzal a megállapítással párosul, hogy az uralkodó osztály minden hatalmi eszközt kisajátít és az ellenzék, amely demokratikus változásokat szeretne, gyakorlatilag teljesen meg van ebben akadályozva, akkor nem nehéz leszögezni, hogy a hatalom intézménye ellen ésszerűtlen, erőszakos cselekedethez folyamodik.[1]

A baloldal ilyen jellegű viselkedésére hatással volt a demokratikus parlamentáris rendszerek tehetetlensége, hogy jelentősebb haladást sejtető változást eszközöljenek a társadalmi viszonyokban, a szociáldemokráciának és a többi demokratikus erőnek a meglévő helyzettel való elégedettsége, a sztálinista dogmatizmusnak a nemzetközi munkásmozgalomra és a szocialista országok gyakorlatára való kedvezőtlen hatása, az utóbbi országok hiányos felkészültsége és készsége, hogy demokratikus úton rendezzék egymás közti viszonyaikat, továbbá a haladó erők akcióban való egyesülésének lassú folyamata, valamint a munkásmozgalomnak egyes problémák felfedése iránti érzéke, melyeket a forradalmi értelmiség, a falvak legszegényebb rétege és a világ általában fejletlen része tűz napirendre.[2]

Azzal, hogy a baloldal az erőszakban látja a kiutat, tulajdonképpen megerősíti a jelenlegi uralmat és olyan területekre menekül, amelyek eddig az uralkodó osztály számára veszélytelenek voltak. A terrorista támadások a nyilvánosság előtt az uralkodó osztály számára alkalmat adtak, hogy lejárassa és szükség esetén erőszakkal számolja fel az egész baloldalt. A 60-as évek végén például az USA-ban üldözték és likvidálták az ifjúsági vezetőket. Több esetben a fejlett tőkésországokban a baloldaliak terrorizmusa kétségkívül serkentőleg hatott az uralmon lévők számára az „erős kéz" politikájának bevezetésére. S nemcsak erre. A baloldali terrorizmus ezekben az országokban megakadályozta azoknak a demokratikus megoldásoknak az elfogadását is, amelyeket a kommunista párt javasolt. Erről tanúskodik az Olaszországban és Spanyolországban előállt helyzet is.

A terrorcselekmény egy jól szevezett csoport működése, amely alaposan kiterveli akcióit. Az egyéni terrorcselekmény azonban nem tekinthető politikai harcnak. Az egyén ugyan lázadhat a meglévő helyzet és hatalom ellen, de erőszakos cselekedete, bármilyen drasztikus is, csak tiltakozásnak minősíthető, mivel teljesen bizonytalan, hogy sikerül-e kapcsolatot teremtenie a mások egyéni elégedetlenségét kifejezésre juttató valamely szervezettel. A hatóságok az ilyen elégedetlenséget gyakran az értelmi fogyatékosok viselkedésének minősítik. Esetenként megtörténik, hogy a rezsim tekintélyének megőrzése céljából vagy a terrortámadás, illetve a politikai gyilkosság lényegének elkendőzése végett az ilyen cselekedetet értelmi fogyatékos személyeknek tulajdonítják.

A terrorakciók egyre nagyobb előkészületeket és jelentős pénzösszegeket igényelnek. Ezenkívül nagyszámú információt kell összegyűjteni a támadási objektumról. Erre pedig egy személy nem képes. Ebből adódik, hogy a terrorista csoportok mögött, amelyek végrehajtják az akciókat, különféle széles csoportosulások állnak, s ők nyújtják a szükséges segítséget.

A terrorista akcióknak megfelel az emberek mai, korszerű életvitele. Itt kifejezésre jut az emberi közösségek mai szervezettsége, egy előre megállapított átfogó rendszer kötelékében, s a különféle funkciók egységének kapcsolata, valamint e funkciók szakaszonkénti működésének kölcsönös függősége. Ez a kölcsönös függőség hatással van a nagy rendszerek kialakulására és fejlődésére, ahol az egyik rész szabályos tevékenysége feltételezi a másik ilyen szintű működését. Az egyik rész alkalmatlanná tétele, amely területileg kicsi is lehet, de úgy helyezkedik, hogy összeköti a rendszer nagyrészének munkáját, óriási károkat okozhat. Ez a közvetett kár tehát nagyobb a kezdeti pusztításnál. Az ilyen helyzet annak az eljárásnak a következménye, amely révén az emberi szükségletek kielégítésére létrejön a technológia és ennek az adott helyzetben való alkalmazása.

A műszaki fejlődés következménye az urbanizált életmód térhódítása is. A városok nagysága ma már a tízmilliós lélekszámot is meghaladja.

Az ilyen központosítás felveti a városi lakosság igényeinek kielégítésére irányuló szerteágazó szervezeti séma létrehozását. Ha az ilyen szervezeti sémákon nyugvó rendszerek nem működnek, akkor sok ember kerül veszélybe.

A technológiai fejlődéssel és az urbanizációval egyre jobban megsínylik az emberek a szükségleteik kielégítése ellen irányuló támadásokat, ha a kulcsfontosságú berendezések megrongálásával lehetetlenné válik a gazdasági, kommunális és más létesítmények működése. Amennyiben az igazgatás a kiváltságos réteg sérthetetlen monopóliumának hierarchiáján alapul, akkor a megtámadott közösség érzékenysége még kifejezettebb. Ebben az esetben az egyes részek közös funkciója még bonyolultabbá válik. Az igazgatási monopólium nem előfeltétele az érintettek önálló működésének, még a végszükségletben sem. Ezzel ellentétben a társadalmi szervezet, amely az önálló intézkedést támogatja, jóval ellenállóbb a terrortámadásokkal szemben.

A gazdasági fejlődés növeli a terrortámadásokra alkalmas célok számát és állandóan bővíti az ilyen cselekmények lehetőségét. A fejlett környezetekben a terrortámadások legjellemzőbb célpontjai azok a berendezések, amelyek szabályos működésétől nagymértékben függ az emberek különféle szükségleteinek kielégítése. Ezek nagyobbára a következők: a villamos energia termelő és továbbító berendezések, közlekedési létesítmények és eszközök, tömegtájékoztatási eszközök, kőolaj és gáztartályok, a korszerű vegyipari automatizáció, vízművek stb.[3]

A könnyű kézifegyverek tökéletesítése, amely az általános fegyverkezési hajsza következménye, lehetővé tette, hogy egyesek, így a terroristák operatív hatékonysága is fokozódjon. Az ilyen nagyfokú korszerűsödés jellemzője a fegyverek tűzerejének növekedése, nagyobb pontossága és megbízhatósága. Jelentősen gazdagodott a lőszerek választéka. Hasonló a helyzet a robbanóanyaggal, s az őket működésbe hozó szerkezetekkel. Csökkent a robbanótöltet súlya és térfogata, s ezzel szemben növekedett rombolóereje. A robbanóanyagokat működésbe hozó korszerű berendezések nagyobb lehetőséget biztosítanak mind térben, mind pedig időben a helyzet felmérésére: a működtetés nagyobb távolságról és hosszabb időközökben is lehetséges.

A fegyverek, a robbanószerek és más felszerelések ilyen természetű fejlődése lehetővé teszi, hogy egy-egy kisebb csoport óriási pusztítást vigyen véghez és számos ember életét oltsa ki, s hogy ugyanakkor az ő biztonsága ne kerüljön veszélybe. Különösen az akció időtartama csökkent, ami úgyszintén a támadók malmára hajtja a vizet. Ugyanezt érik el a híradástechnikai eszközök fejlődése révén. Az említett eszközök tökéletesítése megkönnyíti a központi vezénylést és a cselekmény koordinálását.

A könnyűfegyverek és a robbanóanyag tökéletesítése felveti az ellátás problémáját is. Ilyen műszaki felszereléssel ugyanis többnyire csak a fegyveres erők rendelkeznek, ami pedig a szabadpiacon kapható, az a hatóság ellenőrzése alatt áll és igen drága. Ilyen fegyverhez tehát csak

azok juthatnak, akik mögött tekintélyes pénzemberek állnak, illetve akik számára hozzáférhető a katonai fegyverraktár.

A terroristák a korszerű fegyvereken kívül támadásaik alkalmával igénybe veszik a nem hagyományos háborúskodásról szerzett katonai tudásukat is. A hadviselés e formája még a második világháborúban kezdett fejlődni, de alkalmazása csak a katonai tömbök beavatkozási politikája révén érvényesül. Mint az említett akciókra, a terrortámadásokra is jellemző a gyorsaság, a mozgósítás, a pontosság, a kiváló testi és lelki felkészültség, a felderítés, valamint a részvevők elrejtése. Az ilyen technika alkalmazása megfelelő oktatókat és gyakorlótereket igényel. Mindez a terrortámadás előkészületeit még nehezebb vállalkozássá teszi.

Felvetődik a kérdés: Vajon nyílik-e lehetőségük a terroristáknak a legkorszerűbb tömegpusztító (nukleáris, vegyi és biológiai) fegyverek beszerzésére és bevetésére? Példaként: az USA Nemzeti Tanácsadó Bizottsága, amely a büntetőjogi szabványok és célkitűzések vizsgálatával foglalkozik, megállapítja, hogy az ilyen támadás lehetséges, és hogy ezzel a veszéllyel reálisan számolni kell.[4]

Komoly megjegyzések is érték ezt a megállapítást. A nukleáris robbantáshoz szükséges eszközök ugyanis kiváló műszaki tudást igényelnek, ám az idevágó tudnivalók szigorúan őrzött titkok. A nukleáris anyaggal való munka a radioaktivitás miatt igen kockázatos, s műszakilag összetett, mégpedig a védőburok óriási súlyának következtében, A bombakészítés ezért külön erre a célra berendezett helyiségben történik. A nukleáris anyag vagy méreg eltulajdonítása az óvintézkedési rendszerek miatt nagyon merész vállalkozás volna. Az ilyen eszközök használata vagy a velük való fenyegetőzés tehát valószínűtlen, mert az elvárásokhoz, a kitűzött célokhoz képest „túl erős". Emellett a vegyi és baktériumfegyverek pusztító hatása nem is szabályozható. Végezetül pedig az ilyen fegyverek bevetése a terroristákat olyan helyzetbe hozná, hogy nem „valaki", hanem az egész nemzetközi közösség ellen harcolnának. Az az elképzelésük, hogy a többségért vagy valamely kisebbségért (amelyet a kipusztulás veszélye fenyeget) küzdenek, hiábavaló volna a tömegpusztító fegyverek bevezetésével. A nagy követelményeket támasztó zsarolásnak, mint például: egy egész város, vagy országrésznek a terroristák kezébe való átadása nem sok értelme lenne, mert egy ilyen kis szervezet nem képes megszervezni a közigazgatást, egyszóval kihasználni zsarolása eredményét. A legveszélyesebb fegyverek használata menthetetlenül a terrorista csoport ellen hangolná az egész nemzetközi közösséget. Egyetlenegy kormány sem engedné meg, hogy a terroristák kezébe olyan fegyver kerüljön, amely megbontaná a világ erőegyensúlyát. A hatalmas pusztítóerejű eszközök használata pedig idevezetne. Az az állam, amely ilyen fegyvert adna a terroristáknak, maga is olyan helyzetbe kerülne, mintha használná ezeket a fegyvereket, s ez esetben várható lenne azoknak az országoknak a megtorlása, amelyek ugyancsak birtokában vannak a tö-

megpusztító fegyvereknek. Eddig még nem volt rá példa, hogy a terroristák ezekhez a fegyverekhez akartak volna jutni.

A terrorizmus terjedését közvetve a tájékoztatási eszközök fejlettsége is elősegíti. A hírek manapság már villámgyorsan terjednek. Rövid időn belül több millió ember értesül azokról az eseményekről, amelyek hatással vannak mindennapi életünkre. Az általános tájékozottság mindennapos szükségletté vált. Odáig jutottunk már, hogy a tájékoztatási eszközökben szükségszerűvé vált minden politikai esemény társadalmi hitelesítése. Éppen ezért az egyén és a szervezet jelentőségét a többi között a publicitás méretein keresztül értékelik. A politikai jellegű terrorcselekményeket tehát nehezen lehet elhallgatni a nyilvánosság előtt. Az akciókról szóló bármilyen tájékoztatás pedig menthetetlenül a fent említett hitelesítést jelenti. A terrorakciók ezenkívül végrehajtásuk szerint — meglepetés, csel, merészség —, valamint közvetlen effektusuk által — emberáldozat és anyagi kár — magukra vonják a közvélemény figyelmét.

A mai terrorizmusnak kedvező körülmény, ha félelem- és pánikkeltéssel minél erősebb hatást gyakorol az emberekre. Ez a követelmény közvetlen kapcsolatban áll a terrorakciók céljával. „Nem azt akarjuk megfélemlíteni, aki ellen erőszakos cselekményt követünk el, különösen, ha megöljük. Célunk inkább a következő: az emberek többségét rettegésben tartani, tudtukra adni, hogy rájuk is ugyanez a sors vár."[5] A terroristáknak ezért feltétlenül szükséges, hogy a nyilvánosság értesüljön akcióikról. A vállalkozás sokat veszít „értékéből", ha nem kíséri kellő publicitás. Teljesen mellékes az is, hogy a cselekményt milyen színben tüntetik fel. A legfontosabb, legalábbis kezdetben, hogy a vállalkozásnak messzire hallatsszon a visszhangja. A gondosan előkészített lélektani hatás ily módon teljessé válik.

Egy-egy terrorakció által, azzal a feltétellel, hogy az bizonyos politikai célok miatt jön létre, a terroristák a szektáns névtelenségből egyszerre az elismert nagyságok világába kerülnek. Ez különösen akkor jelentős, ha a politikai rendszer és a tájékoztatás olyan, hogy a nehéz helyzetben lévő kisebbség nem hozakodhat elő követelményeivel, vagyis nincs semmilyen hatással azokra, akik a társadalmat uralják. Tekintettel, hogy a tájékoztatási eszközök szoros összeköttetésben állnak, a terrorcselekményekről szóló hírek gyorsan túljutnak az országhatárokon. Mint az egyéb politikai jellegű hírek, ezek is a belső helyzetet illusztrálják. A terrorizmusról való tájékoztatás belső és külső hatásfokát összevetve megállapíthatjuk, hogy a terrorcselekmények főleg publicitásuk által válnak az uralkodó felépítmény elleni nyomás eszközévé.

A nyilvánosság a terroristák számára bizonyos előnyt jelent, de nem sokáig, mert a publicitás kedvezőtlen hatást válthat ki a közvéleményben. Ha a publicitás bizonyos időn belül nem alakul át politikailag „kézzelfogható" tényezővé, akkor a teroristákról, mint veszélyes ellenségről, vagy hasznos szövetségesről alkotott felfogás halványulni kezd. Bizonyos idő múltán pedig bebizonyosodik, hogy amit a terroristák tesznek, az

társadalmi vonatkozásban igen kellemetlen dolog. Hogy valaki az érdeklődés homlokterében maradjon, attól a mai tájékoztatás természete állandó újszerűséget követel. Az olyan csoportoknak azonban, amelyek szegényes politikai alapokkal rendelkeznek, ez nem mindig lehetséges.

A tömegekkel való kapcsolatteremtés minden politikai mozgalom számára a legfontosabb, éppen a szervezet előrehaladása céljából. Ettől nem térnek el a terroristák sem, különösképpen ha társadalmuk vagy szűkebb közösségük megmentőinek szerepében tetszelegnek. Mivel nem mélyednek el a problémák taglalásában, úgy tűnik, nem értik meg azt sem, hogy mi történik az emberek közötti szélesebb értelemben vett kapcsolatokban. Többek között nem fogják fel azokat a változásokat sem, amelyek a munka jellegében állnak be, s ami maga után vonja a politikai felismerés folyamatában lévő új viszonyok keletkezését. Röviden: nem értik vagy nem akarják megérteni, hogy az ember mai helyzete a termelésben, s minden alkotó területen, szükségessé teszi az összes részvevő szoros együttműködését. Ott, ahol a gép az emberi munka szerves része, vagyis értelmének meghosszabbított hatósugara lesz, a megegyezés és a tudáscsere a haladás előfeltételét képezi. Az ilyen törekvések minden környezetben megnyilvánulnak, különösen a fejlettebbekben, s ezekkel szembe kell nézniük a politikai szervezeteknek, de azoknak a szélsőségeseknek is, amelyekből a terroristák verbuválódnak.

A terroristák különben nem sokat gondolkodnak, amikor az áldozatok kiválasztásáról van szó. A közönséges bűnözők a terroristáktól eltérően nem hisznek az indiszkriminált gyilkosságokban, s erre nincs is szükségük. Kínozhatják az áldozatot, de csak kivételes esetekben történik ez meg, a bűnözőt állandóan anyagi érdekeltség motiválja, nem pedig a politikai eszmék valóra váltása. A terrorakciók során ez másként van: az áldozat jogi és etikai bűnösség, valamint a politikai összetűzésben való aktív részvétel tekintetében ártatlannak minősíthető. Lehetséges, hogy a terroristák megölik az előre kiszemelt áldozatokat, de ezek a személyek csak a bűnösség és a felelősség szimbólumai. Ilyenkor áldozatot szemelnek ki, akiknek felróható a valódi vagy a vélt bűn. Jellemző példa erre Aldo Moronak, az Olasz Kereszténydemokrata Párt elnökének megyilkolása. A Vörös Brigádok terrorszervezet ugyanis az ítéletet is közzétette, amelyben Morot és pártját tették felelőssé a társadalmi problémákért. Mégis a mai terrorizmus gyakorlatában kivételt képeznek a politikai gyilkosságok.

Az indiszkriminációnak ez a vállfaja olyan helyzetet teremt, amelyben senki sem biztos, hogy nem kerül majd az esetleges áldozatok jegyzékére. Ez a lakosság körében keltett rettegés és bizonytalanság pedig kedvez a terroristáknak. A terrorista eszmék a társadalmi igazságosság szempontjából lehetnek bármilyen kiválóak, az önmagáért és családjáért rettegő személy szemében mégis ellenszenvessé válnak. Fogyatékosságaik tudatában a terroristák, különösen erkölcsi vonatkozásban, időnként igyekez-

nek mérsékeltebben viselkedni, oly mértékben, hogy a társadalom részben elnéző legyen velük szemben.

A terrorcselekmény végrehajtása és közvetlen eredménye ellentétes a tömegek mozgósításának követelményével. A cselekmény tulajdonképpen a pusztítás aktusában jut kifejezésre, amely a tett színhelyén ürességet hagy maga után. A megfélemlítés és a bizonytalanság által elriasztja magától az embereket, még akkor is, ha azok a társadalom helyzetével nincsenek megelégedve, s némi rokonszenvvel viseltetnek a terroristák céljai iránt. Ily módon a terroristák felkerülhetnek ugyan a lapok címoldalára, de sajátos módszereikkel nem juthatnak hatalomra. A terrorakciók látványossága, tekintet nélkül méreteire, nem töltheti ki az említett űrt, s nem kovácsolja össze a tömegeket. Márpedig a tömegek támogatása a mai politikai életben a siker előfeltétele.

Mindezek tudatában jogos a kérdés: Miből áll, és miben nyilvánul meg a terrorakciók hatásfoka? Ezek az effektusok jóval kisebbek, mint ahogy első pillantásra tűnnek, s elmaradnak a proklamált céloktól. Éppen ezért a terroristák valójában többet várnak az úgynevezett közvetett hatástól, melynek az eredménye csak később érződik. A terrorcselekmények mindenekelőtt a gazdaságban, a kommunális szolgálatban és az adminisztráció munkájában keltenek zavart, ami kétségessé teszi az uralkodó réteg ilyen vonatkozású alkalmasságát. A hatalom tekintélye nagymértékben függ a gazdaság megfelelő ágazatainak szabályos működésétől. Különösen fontos a személyi biztonság szavatolása. Amennyiben a hatalmi körök ezt nem tudják megfelelő szinten biztosítani, fennáll a veszély, hogy csökken az irántuk előlegezett bizalom. Ez utóbbi csökkenése pedig kihatással van az uralkodó párt választási eredményeire. Azokban az országokban, ahol állandó jelenségként két vezető párt harcol az elsőbbségért, a szavazás eredménye rendkívül érzékenyen érinti a pártokat. Éppen ezért e pártok számára nem mindegy, hogy saját számlájukra milyen adukat gyűjtenek egybe. A terrorakciók közvetlen hatása sokszor olyan kimenetelű, hogy a terroristák többet segítenek másoknak, mint saját maguknak. A mérsékeltebb csoportok, amelyek ellenzékben vannak, a terrorakciókat az uralmon lévő pártra való nyomás eszközeként használják fel, hogy ezáltal engedményeket nyerjenek maguknak.

A terrorizmus tehát a nemzetközi viszonyok erőpolitikájában talál igazi serkentőre. Itt tulajdonképpen a más országok belügyeibe való beavatkozásról, a szuverenitás, a területi integritás és a politikai függetlenség veszélyeztetéséről van szó, valamint egy-egy országnak a nemzetközi közösségben való befolyásáról. Az államközi viszonyokban az ilyen módszerek alkalmazása többek között azért jelentkezik, mert a világ egyensúlya a fegyverek erejében jut kifejezésre, és a közvetlen katonai beavatkozás minden ország számára óriási kockázatot jelent. A biztonság kölcsönös feltételezése által a világon fennáll a veszély, hogy a kis háborúk széles méreteket öltenek, s az emberiséget atomháborús katasztrófába sodorják. A világon uralkodó két tömb „áttörhetetlensége" leszűkíti az egy-

más elleni közvetlen és nyílt beavatkozás terét. Ezt igazolják a nagyhatalmak hidegháborús viszonyának felszámolásában elért effektusok is. A régi pozíciók megőrzése és az újak megszerzése, ami az egymás közti versengés állandó szükségletét képezi a tömbökben, a világ olyan részein készteti beavatkozásra őket, amelyek nem kötődnek katonai szövetségekhez, tehát az úgynevezett el nem határolt érdekövezetekben. Vannak azonban más indítékok is. A fejlődő országok természeti kincseinek és más gazdasági potenciáljának a kiaknázása és elosztása ugyancsak hozzájárul a beavatkozás megindításához. Valójában nehéz minden esetben elválasztani a stratégiai és a gazdasági indítékokat.

Az el nem kötelezettség politikája, amely a katonai tömbökön kívüli országok érdekeinek egyesítésével jelentős tényezővé vált a világban, ellenzi az idegen dominációt politikáját, az elnyomást és beavatkozást. Ha tehát nehézségbe ütközik a nyílt beavatkozás, akkor módot kell találni, hogy közvetett úton érjenek el változásokat, természetesen a tömbpolitika javára. A más országok fegyveres erőinek beavatkozása mellett, amelyek tulajdonképpen formálisan a katonai szövetségeken kívül állnak, nyomást gyakorolnak például az ellenzékben lévő politikai csoportokra az alkotmányos rend megdöntéséért, zsoldosokat küldenek az országba, terrortámadásokat és bomlasztó tevékenységet hajtanak végre. Jellemző, hogy ilyenkor nehéz kapcsolatot teremteni a parancsadó és a végrehajtó elemek között, s így, különösen a kezdetben, nehéz bebizonyítani, hogy valamely ország megszegte a nemzetközi előírásokat. A vállalkozásokat tehát titokban tervezik és hajtják végre, a nyilvánosság nem tudhatja, kik az akció szorgalmazói és kivitelezői. Ha rá akarnak jönni, hogy ki áll az ilyen akciók mögött, akkor onnan kell kiindulniuk: milyen erők állnak a vállalkozás rendelkezésére.

Az erőpolitika szempontjából mindezek a nyomások és beavatkozások az úgynevezett sajátságos háború fogalmába tartoznak. A róluk való döntés a legmagasabb állami szervek kezében van. A szükségleteknek megfelelően ezek mozgósítják a hírszerző és más szerveket, esetenként a fegyveres erőket is. Habár a sajátságos háborúk akciói titkosak, nyilvánosságra kerülnek olyan információk, amelyek az ilyen állami szervek nagyságáról szólnak, s bizonyítják a vállalkozásoknak tulajdonított megkülönböztetett jelentőségét is. Meg kell jegyezni, hogy az akciók a különféle intézkedés ötvözetét jelentik, amelyek közül egyesek a nemzetközi jog szempontjából is törvényszerűek. A terrorcselekmény tehát nem szórványos jelenség, hanem a legnagyobb stratégiai megoldások keretébe tartozik.[6]

A terrorizmus leggyakoribb alkalmazását az úgynevezett „büntető expedíciók" válfajaiban találjuk, amelyeket a népek feletti uralkodás megteremtésére, vagy annak megtartására alkalmaznak. Ezt általában a megtorlás vagy megelőzés örve alatt hajtják végre, mégpedig más országok szuverenitása és integritása ellen. A terror ilyen fajtáját gyakran alkal-

mazzák Izrael, a palesztinok és a szomszédos arab országok ellen, valamint a fajüldöző országok Dél-Afrikában.

A terrorista módszerek alkalmazása a fejlett országokban a társadalmi rendszer erkölcsébe és hitébe vetett bizalom csökkentéséhez vezetett. A külpolitikai irányvétel állandó igazolása, amely erőszakhoz és erkölcsi dogmák alkalmazásához folyamodik, gondolkodásra késztette az ifjúságot társadalmuk valódi értékeiről. A politikai tevékenység abszolút jelentőségű dogmák általi motíváltsága felfedte az igazságérzet és a durva gyakorlat közötti szakadékot, különösen amikor a világ felosztásáért folyó harcról esett szó. Ez az uralkodó réteg erkölcsében való kételkedéshez vezetett, majd ahhoz a megállapításhoz, hogy csak az az eredményes politika, amelyben a cél szentesíti az eszközt. Nyilvánvaló, hogy nehéz igazolást találni az olyan politikai erők erkölcsi felfogására, amelyek a legszörnyűbb tömegpusztító fegyverek fejlesztését és a gazdasági hatalom minél nagyobb központosítását szorgalmazzák, méghozzá az elmaradott országok rovására.

A terrorizmus fokozására kihatással volt a saját környezetben megnyilvánuló támogatás és elnézés is. Például: a hatvanas évek második felében az USA kormánya tolerálta a szélsőséges jugoszláv emigráns szervezeteknek a hazánk diplomáciai képviselete elleni támadásait. Hasonló esetek történtek azután egyes nyugat-európai országokban is. Nem sok idő múlt el, s a terrorakciókhoz csatlakozott az amerikai szélsőséges baloldali egyetemista ifjúság is. (Weatherman) Úgy tűnik, hogy az amerikai kormánykörök még ekkor sem eszméltek rá, milyen veszélyt rejteget az ilyen terrorista módszerek tolerálása. Az USA kormánya csak akkor kezdett küzdeni ellene, amikor már súlyos belső problémává vált. A hetvenes évek derekától tehát az amerikai hatóságok üldöznek mindenfajta terrorizmust az országban.[7]

Az amerikai hatóságok csak akkor kezdték üldözni a jugoszlávellenes terroristákat is, amikor ezek elraboltak egy a Chicago—New York vonalon közlekedő repülőgépet és megöltek egy New York-i rendőrt, amikor 1976-ban bombát robbantottak, majd megtették az előkészületeket, hogy az 1978. november 29-én tartandó ünnepség alkalmával levegőbe röpítsék a Jugoszláv klubot.[8]

A terrorizmusnak a kormány részéről történő tolerálása kapcsán létrejött az úgynevezett kettős szabvány. Ha a terrorizmus megfelelt a kormánynak, akkor politikai cselekedetnek, ha ellene irányult, akkor bűnügynek minősítették. Amennyiben egy országból eredő szélsőséges csoport álláspontja megegyezik az illető ország iránt folytatott országos politikával, akkor a terrorakciókat támogatják: pénzzel, a kiképzéshez szükséges terep biztosításával, valamint politikai menedékjogot adnak és egyéb segítséget nyújtanak. A migrációs országok konzervatív körei gyakran felhasználták a szélsőséges jobboldali vagy fasiszta emigránsokat saját hazájukban a politikai ellenfelekkel való versengések során. A választási kampányokban a szélsőséges emigránsok mozgósították egykori

állampolgár-társaikat, hogy szavazzanak a konzervatív pártra, s viszonzásul ezért segítséget kaptak az anyaországuk elleni támadások végrehajtásához. A konzervatívok ilyen jellegű döntését nem befolyásolta az a körülmény, hogy az az ország, amely ellen a szélsőséges emigránsok terrorakciókat terveltek és hajtottak végre, az ő államukra nézve sem biztonsági, sem más szempontból nem jelent veszélyt.

A terroristák üldözésének mércéi attól függtek, és függnek, hogy az uralkodó körök milyen álláspontra helyezkednek a politikai erők belső megoszlását, valamint ezek osztály- és ideológiai célkitűzéseit illetően. Nyugat-Európában a haladó mozgalmak elleni harcban a konzervatív pártok elnézőek voltak a fasiszta csoportok tevékenységével szemben, amelyek eszmei hagyományaikhoz híven terrorista módszerekhez folyamodnak. Ezek a pártok azt remélték, hogy ily módon megszilárdíthatják pozíciójukat, s gyöngíthetik ellenfelüket. Ezért a fasiszta csoportok garázdálkodásával szemben elnézőek voltak, míg a baloldal minden egyes tüntetését a rendszer elleni merényletnek minősítették.[9]

Ezek az ideológiai mércék helyet kaptak a külpolitikában is, ahol a terrorcselekményeket a két tömb közötti hidegháborús hangulat eszmei kritériumai szerint és a gyarmati népek felszabadítási harcának ellenszenve alapján bírálják el. A fent említett kettős szabvány tehát nem járult hozzá a népek közötti jobb megértéshez és az egyenrangú alapokon való együttműködés erősítéséhez.

A dominációra törekvő politika e tényből fakadóan a népek függetlensége, önrendelkezése ellen küzd, s támogatja a gyarmaturalmat, a fajüldözést és az idegen megszállást. Ebből erednek azután azok a próbálkozások is, amelyek a felszabadító harcot terrorizmusként szeretnék feltüntetni. Mindenekelőtt kétségbe vonják az ilyen harc igazoltságát, majd pedig az ezzel szoros összefüggésben álló fegyveres harcot. Figyelemre méltó, hogy a felszabadító mozgalmak fegyveres harcát nemcsak kétségbe vonják, hanem a nemzetközi jogok alapján diszkvalifikálják is, mégpedig az emberiségre és az életmentésre hivatkozva. Azt hangoztatják, hogy a fegyveres harc emberölés, s ezért mindenki békés úton — tárgyalásokkal — oldja meg problémáit. Eközben „az érdekelt feleket" úgy állapítják meg, hogy csak azokhoz fordulnak, akik politikailag megfelelnek az ilyen tézisek követői számára. A múltban bebizonyosodott, hogy egy néptől sem lehet elvitatni a fegyveres harcra való jogot, amikor már minden más eszközt kimerített, illetve ha a kipusztítás veszélye fenyegeti. Természetesen a fegyveres harc megkezdése csak annak a népnek az illetékes mozgalmára tartozik, amely ilyen helyzetbe sodródott.

Igaz, hogy egyes felszabadító szervezetek, jobban mondva ezek részei, fel akarják hívni magukra, ill. népük súlyos helyzetére a közvélemény figyelmét, s kezdetben terrorcselekményhez folyamodnak, gyakran saját területükön kívül is. Lehetséges, hogy ez a taktika kezdetben hasznos volt, de gyorsan bebizonyosodott, hogy mindazok, akik a terrorizmust azonosították a felszabadítási harccal, óriási kárt okoztak ezzel a

népek nemzeti felszabadítására és önrendelkezésére irányuló törekvéseinek. Ily módon az uralkodó erőknek lehetőséget nyújtottak a leigázott népek még nagyobb elnyomására. A felszabadító mozgalmak kisebb csoportosulásai szektás állásfoglalásuk miatt a terrorizmus eszközeihez folyamodnak, annak ellenére, hogy a többség ezt kifejezetten ellenzi. Az ilyen csoportok a mozgalomban elfoglalt bizonytalan helyzetük miatt nem mentesek a kívülről jövő védnökök befolyásától, s megtörténik, hogy akcióik ezt a befolyást tükrözik, nem pedig a valós politikai szükségleteket.

A terrorizmusnak a felszabadítási harctól való egyértelmű különválasztását bizonyítja az ENSZ határozata. Idézzük ezt a rezolúciót, amelyet az ENSZ Közgyűlésének XXXI. ülésszakán fogadtak el annak kapcsán, hogy miként lehetne megfékezni a nemzetközi terrorizmust. A határozat leszögezi, hogy „minden népnek elidegeníthetetlen joga van az önrendelkezésre és függetlenségre, ha gyarmati sorban, fajüldöző rezsimek vagy más elnyomás alatt sínylődik, s harcának, különösen pedig a felszabadítási mozgalmának küzdelmét az ENSZ Alapokmányának elvei és az idevágó ENSZ-határozatok is indokolják."[10]

A nemzeti felszabadításért küzdő mozgalmaknak tulajdonképpen „hadviselő fél"-ként kellene szerepelniük, ahogy ezt a nemzetközi jog előírja, ill. az 1949-ben megkötött genfi egyezmény szerint. Ezzel összhangban, beleértve az újításokat is, amelyeket 1977-ben eszközöltek, a felszabadítási mozgalmak képviselői a nemzetközi jog alapján olyan védelmet élveznének, mint a fegyveres erők. Ez azt jelenti, hogy a felszabadítási mozgalmakat szervezett parancsnokság alatt álló egységek képezik, a parancsnokság felel az alárendeltek viselkedéséért, továbbá különbözniük kell a polgári lakosságtól (egyenruha), fegyvert kell viselniük a harcokban és ezek előkészítésében. A felszabadítási mozgalmak tagjai tehát a hadifoglyok státusát is élvezik. Természetes, hogy a felszabadító harc nem folytatható saját területen kívül, és hogy a mozgalmaknak hadviselő félként kell viselkedniük: tiszteletben kell tartaniuk a fegyveres harcok során az emberi jogokat, nem veszélyeztethetik a polgári lakosság életét és vagyonát, különösképpen nem az úgynevezett harmadik országot. A felszabadítási mozgalmak kétségkívül egy jövendő állam magvát képezik, tehát ehhez kell tartaniuk magukat.

Meg kell jegyezni, hogy konkrét esetekben elválasztható a terrorizmus a felszabadítási harctól. A terrorizmus főbb effektusai inkább közvetett, mint közvetlen formában nyilvánulnak meg. A felszabadító harc viszont nem törekszik közvetett hatásra, s akciói sem jelképesek. A gerillaháború gyakran nem konvencionális fegyverekkel történik, de a célja nyilvánvaló. A felszabadító erők arra törekszenek, hogy megsemmisítsék, illetve harcképtelenné tegyék az ellenség fegyveres erőit, katonai berendezéseit, híradástechnikai objektumait és minél nagyobb területeket szálljanak meg. A mozgalom harcosai pontosan meghatározott ellenfél ellen végzik hadműveleteiket.

A terrorizmusnak a nemzetközi jog által való kodifikálására még 1920-ban történtek kezdeményezések, általános megállapodás azonban máig sem született ezzel kapcsolatban. Az utóbbi két évtizedben is csupán néhány sajátságos kérdésben sikerült egyetértésre jutni. Így például megállapodás született a polgári légiforgalom akadályozásáról és a nemzetközileg védett személyek elleni merényletről. A Nemzetközi Polgári Légiforgalmi Szervezet hatáskörében 1963-ban Tokióban, aláírták a repülőgépben elkövetett és más ilyen jellegű cselekményekről szóló egyezményt, 1970-ben Hágában pedig a polgári légiforgalom biztonsága ellen irányuló törvényellenes tettekről szóló megállapodást. 1971-ben, Montreálban kötötték meg azt az egyezményt, amely a repülőgépeken elkövetett bűntettekért szigorúbb büntetéseket helyez kilátásba. Ezek a megállapodások nemzetközi bűncselekménynek minősítik a légikalózkodást, kötelezővé teszik a géprablók üldözését és kiadatását.[11]

Az Amerikai Egyesült Államok Szervezete 1971-ben hagyja jóvá a polgárok ellen irányuló terrorcselekmények megakadályozásáról és büntetéséről, valamint az egyéb nemzetközi erőszak elleni intézkedések konvencióját. A megállapodás különösen a rablást, a gyilkosságot, s a más életet veszélyeztető támadásokat taglalja, melyek különben a nemzetközi jog szerint különös védelmet élveznek.

Az ENSZ Közgyűlésének 1972-ben hozott határozata alapján kineveztek egy ideiglenes bizottságot, amely a nemzetközi terrorizmussal foglalkozik, s azt a feladatot kapták, hogy vizsgálja meg az országok idevágó álláspontjait s erről értesítse a Közgyűlést. 1976-ban a Közgyűlés elfogadta a bizottság jelentését és felkérte, hogy folytassa munkáját, s 1977-ben tegyen újabb jelentést. Az említett évben a Közgyűlés ismét megvitatta a kinevezett testület munkájáról szóló beszámolót, s felkérte, hogy további tevékenysége során először is vizsgálja ki azokat a tényezőket, amelyek előidézik a terrorizmust, majd pedig javasoljon gyakorlati intézkedéseket az erőszak ezen válfaja ellen. Sajnos, az első rendezetlen kérdés, amellyel a bizottság szembetalálja magát a nemzetközi terrorizmus fogalmának meghatározása.

Az ENSZ Közgyűlése 1976-ban kinevezett egy ad hoc bizottságot, a túszok elfogása elleni nemzetközi konvenció kidolgozása céljából. A bizottságban megállapodtak a terrorcselekményeknek a túszok szerzésétől való elhatárolásában, méghozzá az 1949. évi genfi egyezmény szellemében. A fegyveres viszály alatt értendő a nemzetközi jog szerint a népeknek a gyarmaturalom, az idegen megszállás és a fajüldöző rezsimek elleni harca. Igen jelentős mozzanat, hogy elfogadták a területi sérthetetlenségről és az államok politikai függetlenségéről szóló záradékot (Entebbe záradék) és arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nemcsak a bűncselekményt elkövető személyeket kell üldözni, hanem azokat a csoportokat is, amelyek a terrorcselekmények szorgalmazói és támadói. Várható, hogy aláírják majd ezt az egyezményt is.

Nem jártak eredménnyel azok a törekvések, amelyek a nemzetközi

terrorizmus általános elfogadható definícióját akarták megfogalmazni, főként azért, mert egyes politikai erők a felszabadító harcokat is idesorolják. Ezenkívül nézeteltérések vannak a nemzetközi terrorizmust előidéző viszonyok indítékait illetően is. Az eddigi vitákból kitűnt, hogy a különféle magyarázatok mellett egyre inkább elítélik a politikai harc ezen formáját. Eddig sikerült megállapítani az egyes országok kötelességét a terrorizmus néhány formája elleni harcban (repülőgéprablás, nemzetközileg védett személyek elleni támadások). Ez azonban távolról sem elegendő: minél több univerzális jogi normát kellene elfogadni, amelyek lehetővé tennék az egész nemzetközi közösségnek, hogy feltétel és kivétel nélkül küzdjön a terrorizmus ellen. Tovább kell tehát fáradozni az újabb nemzetközi konvenciók meghozataláért. Ezzel párhuzamosan feltétlenül fejleszteni kellene az országok közötti kétoldalú együttműködést és szorgalmazni a bilaterális egyezmények megkötését. Az államoknak ajánlatos lenne kicserélniük a terrorizmusról birtokukban levő információkat és értesíteniük egymást azokról az intézkedésekről, amelyeket saját törvényhozásukban eszközöltek. Ez hozzájárulna a népek és országok közötti kölcsönös bizalom elmélyítéséhez és megalapozná a demokratikus, nemzetközi viszonyok új rendszerét, amely az aktív és békés koegzisztenciára épülne. Ezeket a nemzetközi terrorizmus felszámolására vonatkozó javaslatokat a JSZSZK kormányának képviselője terjesztette be a nemzetközi terrorizmusról folyó vitában, az ideiglenes bizottság 1979. március 22-i New York-i ülésén.[12]

Sok országban a terrorizmus elleni harcot még mindig a rendőrség ügyének tekintik, amelyet az államapparátus tökéletesítésével lehet megoldani. A rendőrség számára egyre tökéletesebb műszaki eszközöket és fegyvereket biztosítanak, növelik létszámát és külön kiképzésben részesítik. A terroristák felkészültségét a rendőrség még magasabb fokú kiképzése követi. Ez a politika oda vezet, hogy óriási erőfeszítéseket kell tenni a teljes mozgósítás, a harci készültség és tájékozottság eléréséért, valamint az államapparátus egyes részeinek minél tökéletesebb egybehangolása végett. A terroristák elleni akciókat gyakran katonai hadműveletként hajtják végre, s nem veszik figyelembe a politikai szempontokat.

A rendőrség alaposabb kiképzésével el kell ismerni, bizonyos előrehaladás tapasztalható: csökkent a terrorcselekmények száma egyes országokban, sok terroristát elfogtak, míg mások kénytelenek voltak külföldre távozni. Ez azt bizonyítja, hogy a terrorizmus elleni harchoz, mint a bűnözés más fajtáihoz is, szakértelem és hivatásismeret szükséges, de a végleges megoldáshoz ez sem elegendő. Az állami intézetek erőfeszítései és a tetemes összegek ráfordítása ellenére terrorakciókat ma is végrehajtanak.

A rendőrségi akciók előnyben részesítése a terrorizmus felszámolásában azonban ellenkező hatást is kiválthat. A rendőrségi felhatalmazás kibővítésével fokozódtak az államapparátus ezen rétegének előjogai is, csökkentek viszont a polgári jogok. A lakosságnak különösen azok a rétegei

vannak kitéve ennek, amelyeknek kisebb a politikai befolyása, s így nem védhetik meg magukat a visszaélésektől. A kedvezőtlen effektusok akkor jelentkeznek kifejezett formában, amikor hivatali személyek kíméletlensége folytán az erőszak nagyobb mértékű, mint ahogy a vázolt feladat megkívánja. Az egyén, ha személyesen fordul is szembe a terrorizmussal, nem tud minden alkalommal logikai kapcsolatot teremteni saját jogainak korlátozása és a rendőrség működési módja között. A „közönséges" polgárnak, aki a legkevésbé van tájékozódva a rendőrség akcióiról, olyan érzése támad, amely nem segíti elő az állami szervekkel való együttműködést. S mivel a polgárokkal való együttműködés hiányzik, így még jelentősebb rendőrségi erőket kell mozgósítani. Hogy ezt elkerüljék, Nyugat-Európában például megkövetelik, hogy terrorizmus elleni harcot parlamentáris ellenőrzéssel folytassák, tekintet nélkül a pártok megoszlására. A rendőrség általában erre nem hajlandó, s elutasítását azzal indokolja, hogy fél az akciói titkosságának „felfedésétől".

A rendőrségi eszközök dicsőítése ellenére, a világon egyre inkább tért hódít az a meggyőződés, hogy az erőszak e fajtája ellen csak akkor lehet eredményesen küzdeni, ha megállapítjuk a jelenség társadalmi gyökereit, s akkor kezdünk felszámolásához. A terrorizmus társadalmi forrásairól készült elemzés teljessége feltételezi az érvényben lévő politikai programok és az uralkodó körök magatartásának bírálatát is. Természetes, hogy a terrorizmus felszámolási módja kényes kérdés ezen körök számára. Minden esetben nem is lehet választ találni erre, ott ahol a társadalomirányítás egy kiválasztott elit réteg monopóliuma. A megoldást a politikai elkötelezettség szélesebb körében kell keresni, mint amilyet az Olasz Kommunista Párt képviselt a „történelmi kompromisszum" alapján.[13]

A terror nem számolható fel erőszakkal. A terrorizmus leküzdésében szerzett tapasztalatok azt bizonyítják, hogy sikert csak demokratikus akciókkal lehet elérni, amelyek egybefonják a polgárok érdekeit. Ilyen kapcsolatteremtéssel tömeges ellenállás váltható ki a terrorizmussal szemben és olyan erők hozhatók létre, amelyek minden környezetben reagálni fognak a terrortámadásokra. A széles körű terrorellenes hangulat pedig a legjobb védőgát a terrorizmussal szemben. A terroristáknak számolniuk kell a nép támogatásával, mert ellenkezőleg hiányzik az akció kivitelezéséhez szükséges előfeltételük. Azokon a helyeken, ahol a támogatás hiányzik, a terroristák tevékenysége igen korlátozott, még akkor is, ha külföldről vannak bevetve. Ha a polgárok cselekvőkészségéhez és felkészültségéhez hozzáadjuk a rendőrségi és katonai hivatásos erők támogatását, akkor megállapíthatjuk, hogy a terrorakció sikerének kilátásai igen csekélyek. A polgárok önálló vállalkozása tehát többet ér a jól központosított biztonsági rendszereknél. E rendszerek ugyanis nem tudnak olyan gyorsan reagálni, különösképpen a terroristák felfedésében, mint a saját környezetüket jól ismerő emberek.

Egyes nyugati szerzők szerint a terrorizmus leggyakrabban azokban a társadalmakban üti fel a fejét, amelyekben nagy a szabadság („permis-

sive democratic scieties") és tehetetlen az autoritárius rezsim. Ebből pedig az következik, hogy a terroristák azért szállnak szembe a politikai és társadalmi renddel, mert túl nagy a szabadság. Ha tehát kisebb a szabadság, akkor majd a terrorizmus felszámolása is eredményesebb lesz?! Ha ez a feltevés helytálló, akkor magyarázatra szorul a túl nagy szabadság miatti elégedettség, de ugyanakkor az embereknek a demokrácia leszűkítése miatti lázadása is. Úgy tűnik, ez a társadalmi „engedékenységről" alkotott tézis egy-két végletet kíván összehangolni, mégpedig, hogy az emberi szabadság tetőfoka a burzsoá parlamentáris demokratizmusban jut kifejezésre, illetve a terrorizmusnak azt a kitartó formáját, amely a tanult emberek részéről nyilvánul meg ezekben a rendszerekben. Az említett tézis szorgalmazóinak mintha mellékes tényező volna a fejlett országok polgárainak az anyagi jólét ellenére történő politikai, gazdasági és kulturális elidegenedése.[14]

A terrorizmus, mint erőszakforma nem határolható el az emberi közösségekben alkalmazott más erőszakos cselekedetektől. Az emberek és közösségek más akarata alá kényszerítése sokrétűen befolyásolja a terrorizmust. Tekintet nélkül arra, hogy milyen eszközökkel kíséreljük meg felszámolni, a terrorizmust nem szüntethetjük meg mindaddig, amíg szorgalmazóit a politikai dominációt vezérli. A terrorizmus felszámolása a demokratikus nemzetközi viszonyok, az aktív és békés koegzisztencia fejlődésétől függ. Egyre több ember törekszik a világon az ilyen viszonyok kialakítására, s ezért bíznunk kell, hogy lassan a terrorizmus minden fajtája kiveszik majd. Az emberi jogok csorbájának kiküszöbölése végett tehát minél szélesebb körű együttműködésre van szükség a népek között.

Jegyzetek

[1] Edvard Kardelj: A szocialista önigazgatás politikai fejlődésének irányvonalai. Komunist, Belgrád 1978., 84—86. oldal

[2] Uo. 86. oldal

[3] A légiforgalom például, amely a szállítás legkorszerűbb formája, ugyanakkor a terrorista támadások legmegfelelőbb célpontja is, mert könnyűszerrel foglyul lehet ejteni a túszokat; elegendő hely és eszköz van ahhoz, hogy a géprablók kívánságának megfelelően odavigyék őket, ahová kívánják.

[4] Encyclopedia Britanica Book of Year 1978., 266. oldal.

[5] Vojin Dimitrijević: A terrorizmus, mint a gyarmaturalom ellen küzdő és felszabadítási mozgalmak eszköze, Međunarodni radnički pokret, 1973—74., 45. oldal.

[6] A sajátoságos háború a szervezett és koordinált politikai, gazdasági, lélektani-propaganda, szubverzív hírszerzési, gyakran pedig katonai akciók és intézkedések összessége, amelyet egy ország, vagy országok más állam, nemzeti felszabadítási mozgalma ellen végeznek, saját

uralmuk, a meglevő politikai-gazdasági és társadalmi viszonyok felszámolására. Vojna enciklopedija, 7. oldal.

[7] Helyesen indokolta meg a terrorizmus üldözését John E. Karkashian, a State Departman terrorizmus elleni hivatalának igazgatója, amikor az USA Szenátusának külügyi bizottságában, 1977 szeptemberében a következőket mondta: „A terrorizmus nem egyeztethető össze az emberi értékekről alkotott nézeteinkkel. Így például tekintet nélkül azokra a motívumokra, amelyek a terroristákat vezérlik, nem hagyhatjuk jóvá, illetve nem igazolhatjuk a gyilkolást és azt a fenyegetőzést, hogy ezt végrehajtják valamilyen politika célok érdekében. Az ilyen vállalkozások bűncselekmények és az emberi jogok megsértését jelentik. Éppen ezért az USA kormánya ellenzi a terrorizmus minden fajtáját, tekintet nélkül eredetére vagy céljára, és megfelelő intézkedéseket foganatosítunk ellene." U. S. Goverment Printing Office, Washington D. C. 1977., 35. oldal.

[8] Encyclopedia Britanica Book of Year 1975., 266. old., Politika, 1978. május 27.

[9] Enrico Berlynguer, az Olasz Kommunista Párt főtitkára a kormánynak a fasisztákkal való részrehajló viselkedéséről Olaszországban: „Évekig (évtizedekig) azt állították a hatóságok, hogy a munkásmozgalom, a szakszervezet, de különösen a kommunisták felforgatók. Ugyanakkor a jobboldal és a fasiszták valódi felforgató tevékenységét a rendszer reakciójának tekintették. Továbbá, bár túlzott, de a maga módján hasznos cselekedetre, s mint a munkásmozgalom ellensúlyozására, amely megfelelt az ellentétes szélsőségek programjának — s tulajdonképpen ez volt a Kereszténydemokrata Párt politikájának és hatalmának egyik támasza is. Ha tehát a fasiszták sötét összeesküvéseit és gonosztetteit nem akadályozták meg, ez nem tévedésből vagy tehetetlenségből történt, hanem mindenekelőtt a Kereszténydemokrata Párt vezetőinek, továbbá az uralkodó politikai erők manőverezésének és számításának tudható be, bár az állami szervek és szervezetek egy részének engedékenysége és bűnrészessége is közrejátszott benne." Enrico Berlinguer: Kommunista kérdés. 1969—1977. Izdavački Centar, Bgd., 343. o.

[10] Az ENSZ Közgyűlésének dokumentuma, 31/102. 1977. január 12.

[11] Hazánk ratifikálta a repülőgépek illegális birtokba vételének felszámolásáról és a polgári légiforgalom biztonsága elleni hasonló cselekmények megszüntetéséről szóló konvenciókat.

[12] UN General Assambly A/AC 160/SR 14.

[13] Enrico Berlinguer: „Kommunista kérdés", 1969—77. Izdavački Centar. Komunist, Belgrád, 1978., 343. old.

[14] Walter Laquer: „Terorism makes a tremandous noise...". Accros the Board. 1978., január. 60. old.

Rezime

Terorizam zbog svoje duboke povezanosti sa političkim kretanjima u svetu svrstava se u red onih pojava koje na sebe neprekidno privlače pažnju. O tome kakva je to vrsta nasilja ne postoji opšte prihvatljiva definicija, ali mogli bi se složiti da je reč o akcijama koje vrše čvrsto organizovane grupe da bi postigle neke političke promene unutar zemlje ili u odnosima među narodima. Na unutrašnjem planu terorizam uglavnom se javlja tamo gde postoje duboke društvene suprotnosti i neki delovi društva pokušavaju da ih otklone na način koji zanemaruje stvarne agense promene — radničku klasu. Na međunarodnom planu terorizam je sastavni deo državne politike koja teži odbrani ili širenju dominacije nad drugim narodima. U lancu posledica i uzroka obe vrste su isprepletene i jedna drugu podstiču. I za jednu i za drugu zajedničko je prihvatanje sile kao vrhovnog arbitra u uređenju ljudskih odnosa.

Rasprostiranje terorizma novijeg vremena pogoduje osetljivosti visoko tehnološki i urbano organizovanih zajednica na napade malih grupa. Napredak u usavršavanju lakog oružja, eksploziva i tehnike nekonvencionalnog ratovanja učinio je dejstvo malih grupa još opasnijim. Razvijenost sredstava informisanja do izvesnih granica takođe pogoduje psihološkom dejstvu terorističkog akta.

Na širenje terorizma uticalo je u nekim zemljama tolerisanje i pomaganje snaga krajnje desnice — fašista i drugih od strane konzervativnih snaga. Pomoć se pružala da bi se suzbio uticaj levice u društvu. Iz sličnih razloga ponegde u unutrašnjim političkim nadmetanjima koriste se emigranti-ekstremisti, a za uzvrat pomažu se njihove terorističke akcije u zemljama porekla.

U međunarodnim odnosima pribegava se terorizmu u sklopu raznih vrsta pritisaka i intervencija u unutrašnje stvari drugih država. Delikatnost ravnoteže snaga koja je postignuta među vojnim blokovima ne dopušta otvorenu intervenciju naročito među njima samim. Očuvanje starih i stvaranje novih pozicija dominancije, što je u međusobnom odnosu rivaliteta stalna potreba blokova, ispoljava se u područjima tzv. nerazgraničenog interesa — u nesvrstanim zemljama. Primena otvorenih intervencija znatno je otežana pošto je kao zajednički interes nesvrstana politika izrasla u snažan faktor nezavisnosti svih onih naroda koji teže svojoj svestranoj emancipaciji.

Da bi podržali kolonijalizam, rasizam, aparthejd i stranu okupaciju pobornici politike dominacije izjednačavaju oslobodilačku borbu sa terorizmom. Većina u međunarodnoj zajednici učinila je jasnu razliku između ove dve pojave ukazujući da oslobodilački pokreti predstavljaju zaraćene strane koje između ostalog imaju obavezu da poštuju ljudska prava u oružanim sukobima.

Svaka vrsta terorizma je neprihvatljiva jer u svom dejstvu ugrožava najelementarnija ljudska prava, ne bira žrtvu i objekat napada. Da bi se suzbila ova vrsta nasilja neophodno je proučavanje njegovih uzroka, demokratska protiv-akcija svih društvenih slojeva unutar zemlje i široka međunarodna saradnja. Prema tome suzbijanje terorizma ne može se odvojiti od zalaganje za uspostavljanje što potpunijih demokratskih odnosa među državama i narodima zasnovanih na principima aktivne i miroljubive koegzistencije, jer se samo tako mogu otkloniti pravi uzroci ovog zla.

Summary

For its deep connections with the political movements in the world, terrorism is alined with those phenomena which constantly attrack attention. There is no generally acceptable definition of this violence, but we might agree that it involves acts committed by firmly organised groups aimed at achieving changes within a country, of imperiling relations between states. On internal scale, terrorism appears in societies of deep contradictions where some of their groups are trying to liquidate them in the manner neglecting the real agens of change — the working class. Internationally, terrorism is an integral part of states' politics aspirating to defend or expand domination ove other nations. In chain of consequences and causes the two types of terrorism are entangled and they induce each other. What they have in common is recognition of power as a supreme arbitrator in arranging human relations.

Spreading to terrorism recently has been helped by sensitivity of highly technical and urbanly organised communities to attacks by small groups. Improvement and perfection of flight arms, explosives and technique of non-conventional warfare made their acts even more dangerous. Also, well developed mass media favour, to a certain extent, to psychological effect of a terroristic act.

In some countries expansion of terrorism is stimulated by tolerance and assistance of the extreme rightists — fascists and other conservative forces. Support is given with the aim of supressing influence of the leftists in a society. For similar reasons, emigrant — extremists are used often in affairs of internal political competition and, in turn, they are being supported in terroristic activities in their countries of origin.

In the international relations terrorism is used within the frame of various pressures and interference in the internal affairs of other countries. The sensitivity of the balance of powers achieved among the military blocks does not allow for open intervention between them. Maintaining of the old and creation of new positions of domination, which is a constant need in the inter-bloks rivalry, is expressed in the fields of the so called undevided interests, resp. toward the non-aligned countries. Application of the open intervention is hindered to a far greater extent since the non-alignment politics as a common interest grew into a significant factor of independence of all the peoples gravitating toward their comprehensive emancipation. Hence, the methods are applied where connections between the executors and those who give orders are difficult to establish.

In order to support the colonialism, racism, apartheid and foreign occupation the protagonists of the politics of domination put the liberation struggle in line with the terrorism. Majority in the international community have set a clear distinction between the two phenomena emphasising that the liberation movements represent belliguerent parties which, among the rest, are bound to observe the human rights in the armed conflicts.

No type of terrorism is justifiable for its effect jeopardise the bacis elements of human rights where victim and object of attack are not sellected. In order to supress this type of violence studying of its causes is indispensable along with the counter-action by all social segment internally and wide international

cooperation. Supression of the terrorism, therefore, can not be separated from the endevours in establishing the most democratic international relations based on the principles of active and placeful co-egsistence for those are the only ways of eliminating the genuine causes of this evil.

Könyv- és folyóiratszemle

Molnár Verona

OSKAR JURSA: KIBERNETIKA, MŰSZAKI KÖNYVKIADÓ BUDAPEST, 1978.

Tartalom:

Előszó

A kibernetika, avagy az irányítás logikája, Az információrobbanás, A szabályozási kör működési elve, A kibernetikai rendszer.

Nagy tradíciók, A robot, Egy fogalom története, Az automaták művészete, Számolás — gépekkel, A könyvelés kibernetikája, A Hollerith géptől az ANIAC-ig.

Ne féljünk az absztrakciótól!, A számítógép-grafika, Absztrakció és redundauca, Az információ elmélete.

A számítógép anatómiája, Háromdimenziós adattárolás, Hardware és software, Az elektroncsőtől az integrált áramkörig, Logikai kapcsolatok, Mi a program?, A számítógép működése, A programnyelvek, A software-ipar.

Előretör a számítógép, Elektronika az áruházban, A számítógépipar, Elektronikus adatfeldolgozás mindenkinek, Számítógép a légi közlekedésben, áruforgalmi programok. Vállalatvezetési információs rendszerek, Termelés — futószalagon, Döntési folyamatok, Időosztásos rendszerek, Információs központ — adatbank.

A számítógép és az élő szervezet, Számítógép a diagnosztikában, Biológiai szabályozókörök, A központi idegrendszer, A genetikai információ, Az ösztönös magatartás.

Tanulási folyamat és oktatógép, Egér a labirintusban, A programozott oktatás, A tanulási struktúrák, Mire jók az oktatógépek?

Előrejelzés és tervezés, A hálóterv, Törvények a valószínűségre?, A játékok elmélete, Az operációkutatás.

Van-e mesterséges intelligencia?, Számítógép a világűrben, Kapcsolókörök és idegsejtek, Mi az intelligencia?.

Kibernetika és politika, A megalopolisz, Számítógép-demokrácia?, To-

tális manipuláció?, Az áttekintési probléma, A tervezés veszélyei és lehetőségei.

A kibernetika fogalmai

Tárgymutató

Oskar Jursa könyve időszerű ismereteket nyújt az olvasónak azokról az új problémákról, amelyeket a kibernetika állít az emberiség elé. A kibernetika ugyanis igen különböző, és a tudomány látszólag távoli ágait is felöleli, úgy mint a matematikát, a műszaki és társadalmi tudományokat, a biológiát, kémiát stb.

A kibernetika problémáinak ezeken a területeken hosszabb történelme van. A szerző bemutatja a kibernetika irányzatainak kialakulását, majd fejlődését. Megmagyarázza az alapvető fogalmakat, a fejlődés törvényszerűségeit, bemutatja a számítógépek és automaták megszerkesztésére vonatkozó próbálkozásokat. Így megismerkedhetünk a számítógépek fejlődésének és tökéletesedésének történetével. A kibernetikai rendszer lényegét a légi közlekedés automatikus irányításán keresztül szemlélteti a szerző. Találkozhatunk a kibernetika és informatika definícióival, úgy ahogy azok az ókori görögöktől kezdve fejlődtek, egészen Norbert Wienerig. A szerző megismertet bennünket a robotok és automaták megszerkesztésének jelentős sikereivel: Reron automatikus kapunyitójával, amely még időszámításunk előtt készült, a párizsi italmérő automatával 1882-ből, az 1750-ben megszerkesztett barokk órával, amely nemcsak az órát, percet és másodpercet mutatta, hanem a bolygók állását, a szökőéveket és a napfogyatkozást is. Mindezek valójában a számítógép elődei voltak.

Áttérve az információelméletre az információ mérésének lehetőségéről olvashatunk. A következő 55 oldalon a számítgép anatómiáját, a hardware és software fogalmak értelmét és jelentését tanulmányozza, a programozást stb., mindazon területeket, amelyek lényegesek a számítógép munkájának megismeréséhez. Bemutatja a számítógép-generációkat. A szöveget illusztrációk, ábrák és képek egészítik ki, amelyek a szöveg könnyebb megértését segítik elő, s a számítógép apró részleteit, alkatrészeit szemléltetik. A számítógép működésének megértése nem egyszerű, különösen azoknak, akik eddig nem foglalkoztak hasonló témával. A szerző azonban olyan fokozatosan és észrevétlenül gömbölyíti fel mondanivalóját, hogy az nem is hat túlságosan szakmainak, s mégis közli azt az információ mennyiséget, amelyre mindenképpen szükség van. Áttérve a programozási nyelvekre, olyan következtetésre jutunk, hogy a softwareipar döntő és lényeges dolog a számítógép tökéletesítésére nézve, de még a számítógépipar részére is.

A szerző rámutat a mindennapi élet mindazon területére, amelyben érezhető a számítógép jelenléte, az áruházaktól és a légi közlekedéstől kezdve, a vállalatok összetett információs rendszeréig, a termelési folyamat irányításáig, valamint az adatbankok szervezéséig és a számítógép

felhasználásáig a diagnosztikában. Az élő szervezet és a számítógép közti analógiára ugyancsak kitér a könyv. Először a központi idegrendszerre vonatkozóan tárgyalja a témát, majd áttér a genetikára. A számítógép oktatásban való felhasználásáról szintén szó esik. A szerző bemutatja az operációkutatásban, a játékelméletben, a gráfelméletben rejlő lehetőségeket a számítógép felhasználására, majd áttér a következő témára: Számítógép a világűrben. Végül szó van még a kibernetika és a számítógép jelenlétéről a politikában, a tervezésben, a jövő előrejelzésében.

A könyv egyik alapvető célja a fogalmak megmagyarázása, s ez nem követel előzetes tudást. A szerző igen ötletes megoldást talált az idegen és szakkifejezések értelmezésére. Ugyanis a definíciókat, a fontos adatokat, a jelentős személyek rövid életrajzát különválasztja, bekeretezi és távirati stílusban közli a magyarázatot, mert ezek minden általános műveltségű ember tudásának részét képezik. Első pillantásra szembetűnik az ábrák, képek és illusztrációk gazdag anyaga. A színes képeket és illusztrációkat alapos elemzés után válogatták ki. Minden képet szöveg kísér, amely a magyarázott anyag lényegére mutat.

Bátran leszögezhetjük, hogy csupán az illusztrációk szövegének elolvasásával gazdag tudományos ismeretet szerezhetünk.

Cservenák Róbert

LOSONCZI ÁGNES: ZENE—IFJÚSÁG—MOZGALOM

(Zeneműkiadó Budapest, 1974.)

Keveset mondok azzal, ha azt állítom, hiányosságot pótol, egy űrt tölt ki ez a könyv. Évek, sőt évtizedek múltak el anélkül, hogy valaki lehajolt volna ezért a témáért. De végre megtörtént és remekmű született. Korokon, mozgalmakon és történéseken keresztül kép tárul elénk arról, ami Magyarországon a felszabadulást követő napoktól a hetvenes évek kezdetéig történik a fiatalokkal, és nemcsak a fiatalokkal, hanem egy nemzet kulturális felemelkedésével, beérésével. Losonczi Ágnes hallatlan körültekintéssel, nagyszerű érzékkel nyúl a témához, és legalább ilyen nagyszerűen, sziporkázó ötletességgel oldja meg az előtte álló problémákat. Számtalan „illusztráció" segíti az olvasót a könyebb tájékozódás végett. Nem megemlékezése, hanem tudományos elemzése ez egy kornak. Olvasmányos, mindenki számára érthető stílusú mű előtt áll az érdeklődő. És kit ne érdekelne? Az ifjúságot? Hiszen róla íródott. A felnőtteket, a „gyanakvó" szülőket? Őket még jobban, mert választ kapnak, hogy miért ilyenek a mai fiatalok, gyermekeik, amilyenek.

A könyv tartalmilag ténylegesen északi szomszédainkról szól, de mégis nemzetközi elveket feszeget, habár specifikus talajon. A figyelmes olvasó egyaránt kiérzi belőle azt is, ami „ránk" vonatkozik. Aki viszont más nemzet, ebben az esetben a magyar fiataljait szeretné jobban megismerni, itt az alkalom.

A szerző négy nagyobb egységre bontja a kultúra fejlődését. Az első rész a háború előtti és alatti időket elemzi, a második a felszabadulástól az 1948-ig, a harmadik az 1952-ig, a negyedik pedig az 1970-ig terjedő periódust öleli fel. Még frissiben felhívom rá a figyelmet, hogy elengedhetetlenül szükséges ez a sorrend és visszapillantás a múltba, mert ennek hiányában aligha tudnánk követni a későbbi fejleményeket.

Úttesten menetelő fiatalok, szorosan egymás mellett, együtt énekelve; de a járdaszélen is ott állnak a kortársak — legfeljebb más dalt fütyörésznek. Akad aki kocsmaasztalra borulva, cigány mellett siratja boldogtalanságát. Alig másfél évtized múltán elektromos gitárok adják az eksz-

tázist a tizenévesek több ezres tömegeinek, és nem messze tőlük Mozart egyik fuvolaszólamát gyakorolja egy iskolatársuk. A nemzedékeket minden korban megkülönböztethetjük zenéjük alapján is. A zene mindig több következtetésre ad módot, mint amit a szavak felfednek vagy, lepleznek. A zenei érdeklődésben, a zenei szükségletben kirajzolódik a társadalmi változás.

Létezik-e olyan fogalom, hogy az ifjúság zenéje? Van-e specifikus ifjúsági zenei szükséglet és így tovább. Bármi, tehát a zene is csak akkor jelentkezhet specifikusan ifjúsági szükséglet formájában, ha a fiatalok igényei és szükségletei más lényeges kérdésekben is jellegzetesen eltérnek az egész társadalom igényeitől és szükségleteitől.

A közvetlen baráti közösségek, az együttlét előbb-utóbb zenét igényelnek és zenét termelnek. Megfordítva pedig, a zene alapvető funkciója, hogy embereket vonzzon, közösséget teremtsen, alkalmat az együttlétre. E könyv témája éppen ezért a tömeges zene, a mindenki számára aktívan gyakorolható zenei áramlatok, zenei mozgalmak megismerése és elemzése.

Magyar nóta, rothadástól bűzlő polgári táncdalok, lokálszagú sanzonok, aztán harci dalok, az itthon maradt kedvesek siránkozása a katonaszeretőjük vagy férjük után, náci kultúrposvány, fasizmus, ismeretlen külvilág — ezt örökölték a magyarok a háború előtti és alatti évektől. Ez volt a fényes nagyvárosi kultúra, a faluról nem is beszélve. Az ellenállás túl gyenge volt, mégsem tagadható le létezése. Illegális munkásszervezetek, parasztösszejövetelek tagjai szívvel-lélekkel énekelték a tiltott dalokat; csakhogy ez inkább a politikai elnyomás ellen irányult, mintsem a felvilágosult kultúrát igénylő emberek ellenszegülése, tüntetése. Az ifjúságnak ekkor még nem volt, és nem is lehetett saját művelődési célja, hisz senkinek sem volt. De ők is ott voltak, ahol a felnőttek. Munkáskórusokban, dalárdákban, politikai pártokban, szervezetekben. És tanultak, ragadt rájuk is a „tiltott programból". Mikor pedig befejeződött a háború, végre napfényt láthattak az illegális szervezetek ezrei és az emberek dalaikkal az utcákra özönlöttek, és elkezdődött a kultúrforradalom. Sok „áldozatot" követelt, annyit, hogy az ember józan ésszel fel sem tudja fogni mindazt, ami két évtized alatt lefolyt, végbement, eldobatott, meghurcoltatott, majd felemeltetett.

Ebben az időben világszerte nagy és egyedi változások mennek végbe minden téren, így a zenében is. Mi itt az egyedi? Mindenekelőtt az, hogy a zenének nyílt és sokféle hangja van; hogy a zene a megújuló, a háborútól megszabaduló demokrácia felé tartó társadalmi demonstráció kifejezése; hogy tömeges, nyílt tere pedig az utca; hogy a dal eszköz, szimbólum, politikai hovatartozás kifejezője; hogy nemcsak egy hangzás, egy irányzat létéért van, hanem különböző irányú és célú politikai állásfoglalások kifejezésére szólal meg és érzelmi egységbe fogja össze az egységet vállalni akarókat. Az első zenei megnyilvánulási forma, amely képes minderre, a már régen ismert népdal, ellentétben a magyar nótával. A fejlődés tendenciáiból a népi (paraszti) alapon felépülő új kultúra kör-

vonalai bontakoznak ki. A XX. század népfelismerésében, a társadalom érzelmi kifejezésében a népdal ténylegesen népi, mélyen kollektív zenei kifejeződést jelent. Nem csoda tehát, ha az éneklést tartják a tömegek legfontosabb zenei kifejezési módszerének, lehetőségének; a kóruséneklést a tömegek legmegfelelőbb zenei mozgalmának, és keresik a tökéletes kis formákat a még tömegesen élő dalokban, a műzenében pedig Bartók és Kodály alkotói módszerét, a népdal ihletése alapján megformált nagy alkotások megismertetését hirdetik. Általában véve a zenekultúra folytonossága attól függ, hogy sikerül-e egységes irányba nevelőhatást gyakorolni a jövő társadalmának vezető osztályára. Ebben a nagy „rendben" aztán csak helyenként hallatszik egy-egy meglepődött hang, azoktól, akik saját hangjuk mellett a tényleges igényre és valóságra is felfigyeltek. Ebben a korban még az a feltételezés él, hogy a nép boldogulási törekvése és a népboldogítás azonos vágányon halad, a tömegek akarata még azonosított a népet képviselő értelmiség akaratával. Így még alig van különbség a megfogalmazásban. Jóllehet a közös akarat kifejezésének sok minden áll az útjában, többek között a giccs is. Duhajkodó álmagyar úri nóták, operettrészletek, német militarista szellemet árasztó indulók szerepeltek a munkáskórusok műsorán. A demokráciáért küzdő dolgozók lelkivilágát nem fejezhetik ki a mulatozó úri osztály magyarkodó cigánynótája, sem az operettek érzelgős dalai vagy fülledt tánczenéje.

Az ifjúság a programok és utak kínálatának sokszínűségében élt akkor is, ha csak egy színt látott és követett. Választhatott a társadalmi irányzatok kínálatából, ha választását egyértelműen behatárolta is társadalmi indíttatása, hovatartozása és ezen túl az a látóhatár, amelyet ez a társadalmi lét menthetetlenül végessé tett. Cselekvései, céljai és szolidaritási igényei is ezek szerint alakultak. Ha a társadalmi mozgásteret, mint akusztikus lehetőséget nézzük és a zenei funkciót egybevetjük ezzel, akkor láthatjuk, hogy milyen zenére volt szükség, és milyen szerepet kellett a zenének, mint a szerves társadalmi mozgás kísérőjének ebben a korszakban ellátnia. Világos, hogy kettős funkcióval kerül előtérbe az ifjúságnál: a közösség eszme- és dal-egyesítő funkciója, amelyben a szándékokat éppen a kollektíva legfontosabb és erre érett dalaival kellett kifejeznie. A népi gyakorlatban és a dalrepertoárokban egyaránt szerepelnek a legszebb, pontosabban az éneklésre legalkalmasabb népdalok, mégpedig a szelektálásnál lehetőség szerint hangsúlyozva az osztályharcos tartalmat, ugyanakkor átveszik a munkásmozgalom dalait, lehetőleg minőségi változással: nem az osztrák hatáson alapuló németes indulótípusokat, hanem inkább a népi karakterű partizándalokat.

Ha az ifjúság magatartását és zenéjét meg akarjuk ismerni és érteni minden időben, nagyon fontos megismerni azt a viszonyt, amely az ifjúság hangadói és az uralkodó álláspont között alakultak ki. Ez tudja csak megmagyarázni a felszínre került és felszín alatt bujkáló mozgások ezreit. Az ifjúság vitte magával ifjúi kezdősebességét, szándékait, olyan

módon, ahogyan különböző mestereitől, ideáljaitól, ideológusaitól hallotta. Oly módon, ahogyan azt ebben a legfogékonyabb és legtöbb ígérettel teli korszakban maga is üdvözítő útnak és kifejezési formának ítélte és gondolta. Valójában az átalakulást követő időben, amikor a rend stabilizálódott és az intézményesülés folyamata elindult, azok az elvek rögződtek, amelyeket ez az ifjúság tanítómestereitől magába szívott és megtanult. Az elvileg lehetséges esélynek és az új kultúra kialakításának gyakorlati lehetőségeit, azaz korlátait az ország társadalmi szerkezetében, műveltségi adottságaiban, tudatvilágában, a kifejezési szükségletekben találhatjuk meg. Aki a tömegekre akarta építeni politikáját, annak eleve számolnia kellett a földművesekkel.

A népművészet, a népdal és az ezen épülő kórusművek talaját és fennmaradását Bartók és Kodály eszméi, nevelési gyakorlata, alkotóművészi példája és demokratikus elkötelezettsége biztosították és tették az egész zenei korszak programjának alapjává és kiindulópontjává. Ez volt az egyik irányága, fejlődési vonala a városi proletárkultúrának. A másik egy új mozgalom: a tömegek számára egy korszerű, új irányzat, a tömegdalok íratása és terjesztése. A kulturális program a teljes társadalmi átalakulás akciójába épült, és bár attól kifejezési természete szerint eltér, eredményessége mégis szorosan összefüggött az egész társadalmi fejlődés útjával, módjával. A kulturális tömegmozgalom elindulása, kibontakozása, kifutása osztozik a korszak eredményeiben és sajátos fénytöréssel tükrözi torzulásait.

Mindennapi, lassú téglarakosgatás és nagy áttörési kísérletek, lépésről-lépésre haladó, hatást alig mutató pedagógiai munkák, magukkal ragadó nagy sikerek változékony hullámai segítik hanghoz, emberekhez, bővülő új tömegekhez, más minőséget jelentő új emberek mennyiségéhez a kórus gondolatának valóra váltását. Ez volt a korszak adekvát műfaja; intézményesedett, fegyelmezett. A közös gondolatok közös megszólalásának, az egyén közösségi jelentkezésének demonstrálása. Ez lett a legfőbb érték, a társadalmi és egyéni viselkedés normája. A tudatos forradalmárok Bartókban keresik a támaszt, miközben pontosan látják: minden oldalon, jobbról is, balról is csak falat találnak. Jobbról tudatosan mondtak le Bartókról, balról pedig tudatlanságból — egyre megy!

Lassan érik a vetés, de érik. A közízléssel, a megszokással folytatott harc, a minden oldalon ellenállásba ütköző áttörési kísérletek, amelyek új zenei kollektívákat akarnak teremteni, új emberi közösséget új kifejezéssel, évtizedes munkát adnak a híveknek. Számtalan gáncs éri a munkát. Hol személyi kultuszként jelentkeznek az elvi különbségek, hol elvi különbségbe ütköznek a személyes, szubjektív ellentétek. Politikai köntöst öltenek a konzervatív vádlók, és a megszokás konzervativizmusába kapaszkodnak a haladás ellenzői. A folyamat mégis feltartóztathatatlan. Az ötvenes évek központi gondolata találkozott az emberekben valóban meglevő alkotási kedvvel, zenei igénnyel, kollektív kifejezési

szükséglettel. Hagyományos gyakorlatra épült: a munkásmozgalom és az Éneklő Ifjúság, a Magyar Kórus kereteiben kialakult és megszokottá vált zenei gyakorlat számos vonatkozásban egybeesett a hivatalos társadalmi rend kívánalmaival és elképzeléseivel. Ez a társadalmi-művészeti jelenség azért teljesedhetett ki ilyen szinten és ilyen erővel, mert egyszerre épült belső társadalmi igényre, szervesen folytatható hagyományra és a társadalmi rend adott periódusának támogató ösztönzésére.

Mi van a slágerrel? Ezekben az években egyáltalán nem volt kevesebb belőlük, mint máskor, sőt a slágerszerzők sem kaptak kevesebb honoráriumot, ami azt mutatta, hogy az emberek éltek a tánczenével, szerették a slágereket. Minden év meghozta a maga slágereit. Ennek a korszaknak a horizontjában a slágerek és a táncdalok még, mint törődésre méltóak, nem kerültek terítékre. Legfeljebb mellékmondatokban említik meg, és akkor is, mint az ifjúság nyavalyáját és nyavalygását. A ténylegesen élő zenei igénnyel szemben itt is az elképzelt és elvárt kép realitása, valósággá szuggerálása volt fontosabb, mint a tényleges valóság.

Az évek pedig változatlan tempóval múltak, és az ifjúság is nagyjából csak azt csinálhatta, amit a többi. A nyugat ismeretlen volt számára, valahogy úgy volt vele, mint a háborús időkben a munkásmozgalom: illegalitásban mégiscsak foglalkozott vele. Közeledett azonban a hatvanas év, és a nagy nyugati kultúrhullám már kopogtatott...

Az ötvenes évek derekán indult meg egy nagy vita a fiatalokkal és viselkedésükkel kapcsolatban. Ekkor még nagy hatása volt a népdaloknak, munkáskórusoknak és az időközben beáramló szovjet kultúrának. Aki nem követte ezeket az irányzatokat, az egyenesen az ellenség táborába tartozott. Kézzelfogható volt tehát, hogy nyugati kultúrműsorok egyáltalán nem, vagy csak elvétve kerültek porondra. Akkoriban a jazz is a kapitalizmus egyik termékeként volt nyilvántartva, ezért az sem hódíthatott. De általában véve minden, ami nem magyaros, az kapitalista. Így még a tánczene is ebbe a kategóriába esett, annak ellenére, hogy a népszerűségi listán vezető helyet foglalt el. Nem beszélve persze a hosszú hajról, a csőnadrágról, a kötetlen viselkedés bármely formájáról. Csakhogy a fiataloknak van egy tulajdonsága: előszeretettel csinálják mindazt, amit nem szabad. És ebből születnek az ellentmondások. Ez vezet minden idők egyik legnagyobb kultúr-politikai vitájához, amely három alapvető állásponttal képviselteti magát.

Az egyik tudomásul veszi, hogy van erkölcsi veszély, de fontosnak tartja a szórakozást és a táncot. Jól szervezett tanfolyamokkal mégis az ifjúságba nevelné a *helyes* erkölcsöt és az illemtant. A másik álláspont: kultúrával, műveltséggel akarja felruházni a fiatalokat és ezzel gyakorlatilag meg is szüntethető a probléma. Az erkölcsöt kultúrával kell és lehet megváltani. Meg kell adni azonban a szórakozás jogát is. A korábbi korszak mentalitásának jegyében hangot kap az a nézet, amely sem a meggyőződésben, sem a zenei anyagban, sem a társadalomban, sem a

családi környezetben nem látja sem az indokot, sem a megszüntetés módját. Illusztrációképpen idézek egy részletet a korabeli sajtó magyarázatából, amelyből kitűnik, hogy végtelenül konzervatív és a lényeget egyáltalán nem látó vagy szándékosan elpalástoló réteg állásfoglalásáról van szó: „A fiatalok erkölcstelenségének alapvető okozója, hogy a különböző munkahelyeken lebukott tanácsosok, csendőrök dolgoznak, akik a rendszer elleni harcukat az ifjúság bomlasztásával akarják fokozni." Ilyesmi valóban létezett, csakhogy a probléma nem ebből adódott. A változások még véletlenül sem ezekből erednek. Egész másutt kell kapirgálni. A vita több hónapon keresztül folyt. Belőle az is látszik, hogy a korábban egységesen elítélő álláspont, sok szempontból és sok területen, számos hangadó körben megtört. A változást ekkor már nem tudták megállítani, így lassan, de erősödött az ifjúság mozgalma. A személyi kultusz korszakának kritikája, amely a mindennapi cselekvés és ítélet során érvényesült, a korábbi védett, propagált elveknek még az említésétől is tartózkodott. Éppen ezért, lassan előtérbe kerül e „privát szféra". Eddig még elgondolni is vétek volt, hogy „valaki a zenét a saját használára fordítsa, és azt ne a közösség produkálja". Zenei vonatkozásban lassan megszűnik a kényszer, sorra döntik a tilalomfákat, amelyeket korábban a tömegzene privát és modern formái elé állítottak.

„Hagyjuk élvezni azt, amit élvezni tudnak, hátha az kell nekik, amit akarnak." — ezzel jellemezhetjük talán a hatvanas években a táncdal érdekében elinduló meggyőzés és elfogadtatás törekvéseit. A figyelem arra irányul, hogy a tömegek szeretnek valamit, valami népszerű, és ezzel kapcsolatban indokolatlan lenézés és elítélés uralkodik. Ez a magatartásfordulat pedig kultúrpolitikai fordulat is. Ankétok sora jellemzi a közgondoskodást a könnyűzenéről, teljes állami és intézményi segédlettel. Egyszerre a középpontba kerül. A legkisebb kritikával is igyekeznek a táncdal pozitív szerepét kiemelni. Micsoda fonákság! Még nemrég a keresztjét vette fel az, aki komolyan a zenéhez nyúlt. Miközben a táncdal végleg letisztázza a kérdéseket, a másik oldalon határozott küzdelem indul a jazz érdekében. Tisztázódik eredete és jellege, rájönnek, hogy nem romlott kapitalista foszlány az, hanem a kapitalisták által sanyargatott néger népek életgyászoló, de forradalmi megnyilvánulása. Így a jazz származási menlevelet kapott, hogy elfogadható egy szocialista államban is. Ezek a magyarázatok tették lehetővé, hogy az új kulturális irányzatok legálissá váljanak.

Jó néhány év kell ahhoz, hogy egyrészt valóban dobogóhoz jussanak a fiatalok, másrészt az értelmiség aktív szószólói felfedezzenek ebben olyat, amiért érdemes kiállni. Újabb problémák vetődnek fel. Kis látszámú az amatőr előadó, s így a minőség is kifogásolható. Ugyanakkor megjelennek olyan csoportok is, amelyek más részben hivatásként űzik mesterségüket, s ez ismét ellenkezést vált ki. Ennek a zenének azonban már jóval magasabb a művészi értéke. A tartalom tartalmának felismerése

nyitja meg tehát az utat a profizmusnak. Rájönnek, hogy enélkül nem is lehetne jobbat várni és kívánni.

Ez lényegében megteremti a beat alapjait, és ahogy az megjelenik, a közönség azonnal két táborra oszlik. Egyik marad a tánczene mellett, a másik pedig átpártol a beathoz. Valójában már nemcsak a közönség oszlik meg, de a művészek között is megjelenik a presztízsharc.

Ezt a harcot véglegesen a tv és a rádió oldja meg azzal, hogy táncdalfesztiválokat rendez, s így országszerte látható, hogy mi történik. Ezek az intézmények viszik végső győzelemre és békítik ki a tánczenével a beatet. Ezek a táncdalfesztiválok voltak valójában a két zenei irányzat mohácsai. Közönségért, helyért, elismerésért folyt a küzdelem. És amikor neves zeneszerzők és zenetörténészek egy estére elhagyták komoly zenével kitöltött munkahelyüket, hogy a táncdalfesztivál szüritagjai legyenek, akkor, abban a pillanatban mindenki megértette a nagy változást. Ez már nem egyszerű elismerése volt az irányzatnak, hanem féligmeddig művészi megbecsülése is. Győzött a tánczene, győzött a jazz — olyannyira, hogy a Zeneművészeti Főiskolán külön tánszéket kapott —, és győzött a beat. S ennek a politikai haszna legalább annyi volt, mint a művelődési.

A beat minden eddigitől lényegesen különbözött. Világos demonstrálása volt a hovatartozásnak, különösen pedig a hova nem tartozásnak. Korábban a felnőttek saját problémáikkal elzárkóztak a fiatalok elől, most megkapták ugyanezt. A kórus- és népdalmozgalmat is kezdettől fogva a fiatalok szervezték, de velük voltak az idősebbek is. A beatet nem az idősebbek számára készítették, maguknak, sőt eleve úgy csinálták, hogy rájtuk kívül senki meg se értse. A mozgalom és vele együtt a zene is kikerült a koncerttermekből, zárt klubok szűk levegőjéből, a szektákból. Kitágult a közösséggel együtt. Hogy miért éppen a zene lett a mozgalom megnyilvánulási formája? Csak azért, mert azzal ki lehet fejezni mindent, amit szóban, sőt azt is, amit sem szóban, sem másként nem lehet kimutatni. Az életben olyan érzelmek támadtak, amelyeket szóban nem lehetett kifejezni, ezért jöhetett létre a beat.

A beat — a sok vita ellenére is megmaradt az ifjúság zenéjének. A tizenéveseknek csinálják elsősorban, az idősebbek meg csak követhetik vagy visszavonulhatnak még akkor is, ha néhány évvel ezelőtt ők is fiatalok voltak és a „forradalom" kellős közepén álltak. Visszavonulnak, mert nem tudják követni. Azok élvezik és szeretik, akiket még nem kötnek le a társadalmi problémák, és akik külön kis világban élnek, egyelőre megszabadulva minden antihumánus eszmétől és gondolattól. Losonczi Ágnes nagyszerűen nyúlt a témához és nagyszerűen oldotta meg nehéz feladatát. Korok és emberek vonulnak végig a könyvben, és szinte együtt küzd az olvasó is a fiatalokkal az érvényesülés és elismerés babérjaiért. Habár ténylegesen magyarországi vonatkozású mozgalommal állunk szemben, mégis sok vonatkozásban általános érvényű a könyv. Mindezt csak az éles szemű, bírálóan viszonyuló írónőnek köszönhetjük, mert bő-

séges magyarázattal világít rá a társadalmi háttérre, a probléma jelentkezésének okára. Rendkívül tanulságos könyv. Melegen ajánlom mindazoknak, akik még nem ismerik és nem értik meg a fiatalokat, de azoknak is, akik megértik őket — éppen azért.

Ružica Kovács Žnideršič

A TEORIJA IN PRAKSA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT LEGUTÓBBI SZÁMÁNAK BEMUTATÁSA

A politika és szociológia kardelji víziója címmel Adolf Bibić, a ljubljanai társadalomtudományi kar dékánja figyelemre méltó beszámolóban foglalkozik napjaink egyik legnagyobb forradalmi gondolkodójának, a munkás és parasztfelszabadítás, a szociális jogok és az egyenjogúság egyik legtekintélyesebb harcosának, a béke és a nemzetközi együttműködés egyik leghatározottabb pártolójának jelentőségével és érdemeivel. Edvard Kardelj nevét nemcsak a szlovén, hanem a jugoszláv, valamint a haladó emberiség történelme is feljegyezte. Mindezt kiváló analitikus és elméleti tudásának köszönheti, amellyel szocialista társadalmunk törvényszerűségeit és további haladásának lehetőségeit is felfedte.

Kardelj önigazgatási koncepciója nem az ember elvont fogalmára, hanem a munkásra és alkotóra épült. Az önigazgatás szerinte egy összetett társadalmi folyamat, amely a társadalmi és politikai élet minden területére kiterjed. Az önigazgatás az anyagi javak termelőjének, a munkásnak a szabadsága.

Kardelj igen korán, mégpedig történelmünk döntő pillanataiban a nemzeti kérdés lényegére tapintott. Ez népeink, hazánk, de a mai világ kulcskérdése, amely élete végéig foglalkoztatta. Az önigazgatási politikai rendszer fejlődésének irányvonalai című műve jelentős hozzájárulás a mai marxizmus elméletéhez. Ebben ugyanis bírálóan írta le a mai világ eszmei-politikai törekvéseit, kitért az önigazgatói viszonyok pluralizmusára, s kifejtette társadalmunk szocialista demokráciájának jelentőségét. Könyvében a humanizmus és az előrelátó gondolkodás, a forradalmi realista látásmód dominál.

Kardeljnak felmérhetetlen az elméleti hozzájárulása a politikai tudományok fejlődéséhez, illetve szocialista önigazgatásunk elméletének és gyakorlatának a kialakításához.

A nagy forradalmár és gondolkodó érdemeinek méltatásakor. A. Bibić

a következőt írja: „Ne aludjon ki marxista gondolatának a lángja, amely a szocializmusnak nálunk és a világon is új perspektívát nyitott."

Zdravko Tomac A küldöttrendszer helyzete, problémái és perspektívái c. cikkében a küldöttrendszer hatásának és érvényesítésének tanulmányozását mutatja be Horvátországban, a Politikai Tudományok zágrábi Karának 1974—1976 között végzett kutatásai alapján. A kutatás a következőkből állt:

1. Egyöntetű kérdőív alapján — amely 167 kérdést tartalmaz —, egy reprezentatív mintán kidolgozták a küldöttségek általános jogi aktusainak elemzését.
2. Körkérdést végeztek 12 község küldöttei között.
3. Elemezték a községi szkupstinák döntéshozatalát.
4. Kikérték a dolgozók véleményét a küldöttrendszer értékeiről, hatékonyságáról és érvényesítéséről.

A szerző kiemeli, hogy a küldöttrendszer törvényszerűségeinek felfedése és meghatározása, valamint a dilemmák és nem világos momentumok felfedezése végett állandó kutatásokat kell végezni. A kutatási eredmények ugyanis lehetővé teszik, hogy megértsük a küldöttrendszer megvalósulását és hatását. A kutatás célja tulajdonképpen az volt, hogy választ adjon a következő kérdésre: Melyek a küldöttrendszer további elméleti kiépítésének és érvényesítésének soron levő teendői?

A szerző bemutatja a legérdekesebb adatokat, az érdekek egyenjogúságának problémáját, felteszi a kérdést: Vajon állandó küldöttek szerepeljenek-e vagy minden egyes probléma megoldására másokat kell választani? Kinek van döntő hatása a küldöttrendszerben? Vajon meddig terjed a községi végrehajtó tanács hatásköre? Az előbbiek alapján a szerző leszögezi, hogy a küldöttrendszer továbbfejlesztése érdekében a küldötteknek fokozottabb tevékenységet kell kifejteniük.

Petar Klinar Szlovénia társadalmi rétegeinek életstílusa című munkája rámutat arra, hogy az élet különböző értéke a társadalmi rétegek különböző életstílusán keresztül nyilvánul meg. Hazánkban a társadalmi rangot meghatározó okokat elsősorban a különböző munkaviszonyokban, a képzettségben, a munkaszervezésben kialakult szerepben és a munkabeosztás társadalmi értékelésében kell keresni. Ily módon a társadalmi rétegeket Szlovéniában a szerző csak egy kritérium alapján osztja fel: ez a munka kritériuma, a képzettségi szinttől és kvalifikációtól függően. A szerző a következő rétegek életstílusát boncolgatja: középső réteg (felső- és középiskola), alacsonyabb képesítésűek, magasan szakképzett munkások, szakképzetlen munkások és egyéni termelők. A tanulmányozás területe minden rétegnél a következő: lakásszükséglet kielégítése, tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság, szabad idő. A bemutatott adatok alapján a szerző az alábbi következtetést vonja le:

— az egyes rétegek között társadalmi egyenlőtlenségek figyelhetők meg, amelyek a szükségletek kielégítésének különböző lehetőségeiben mutatkoznak meg,

— a bemutatott életstílusokból kitűnik a különböző értékrend és ennek megváltozása,

— a szabad időben kifejtett tevékenység nagy mértékben függ a szabad idő autonómiájától,

— a különböző rétegek különböző életstílusának konstatálásával nem áll fenn az életstílusok szigorú elhatárolási lehetősége.

A szociális politikának, a szerző szerint, az élet- és munkafeltételek állandó javítását kell szorgalmaznia, valamint a meglévő különbségek áthidalását.

Az említett munkákon kívül a folyóirat egy igen érdekes interjút közöl: Az egyetem ma címmel. A Szocialista eszme a világban c. fejezetben Veljko Cvetićanin Eurokommunizmus és proletárdiktatúra című munkájába ad bepillantást, majd egy Enrico Berlinguerrel folytatott interjú következik, melyet 1978. aug. 28-án jegyeztek le, Számunkra Lenin nem dogma címmel.

A recenziók és ismertetők közül a legérdekesebb Vladó Benko (Ernest Petrić — A nemzeti kisebbségek nemzetközi joga) és Marko Keršovan (Todo Kurtović — Az egyház és hit a szocialista önigazgatású társadalomban) munkája.

Fordította *Molnár Veronika*

Stangl Eleonóra

AZ OPREDELJENJA CÍMŰ FOLYÓIRAT 1979. ÉVI 10. ÉS 11. SZÁMÁRÓL

1979. október 1. és 5. között Cavtatban megtartották a Szocializmus a világban elnevezésű, hagyományos, nemzetközi jellegű kerekasztal-értekezletet, melynek témája A szocializmus szubjektív erői volt. Az Opredeljenja című folyóirat ez évi 10. számának témáját az értekezleten elhangzott beszámolókból és hozzászólásokból összeválogatott anyag képezi. A beszámolók szövegét kommentár nélkül ismerteti a folyóirat, azzal, hogy a külföldi szerzőkről életrajzi és bibliográfiai adatokat is közöl, amelyek az olvasó kritikus hozzáállását segítik elő.

A tizenhét beszámoló és hozzászólás közül csak néhány fontosabbat emeltek ki:

Az első Aleksandar Grličkov referátuma. Címe: A szocializmus szubjektív erőinek nemzetközi együttműködése és szolidaritása. A bevezetőben a szocialista erők közötti viszonyról van szó. Mivel a szocializmusnak nem sikerült létrehoznia a nemzetközi viszonyok egy új, magasabb rendű formáját, mint ahogy azt a munkásmozgalom kezdetén remélték, még ma is folyik a harc a teljes egyenjogúságért. Manapság a legtöbb kommunista párt a munkásmozgalmon belüli viszonyok gyökeres változásáért száll síkra. Vezérelvük a pártok egyenrangúsága, függetlensége és a pártügyekbe való be nem avatkozás. A szerző továbbá azokat a demokratikus elveket ismerteti, amelyek a szocialista erők nemzetközi együttműködésének feltételeit képezik. Kiemeli, hogy a világszocializmus további fejlődésének előfeltétele a béke, valamint a népek és nemzetek egyenrangúsága. Ezt többek között Engels-idézettel támasztja alá: „... nemzetközi együttműködés csak egyenrangúak között lehetséges".

Aleksandar Grličkov szerint a munkásosztály és pártja csak úgy válhat egy ország irányító erejévé, ha osztálya és nemzete érdekeiért száll síkra.

A nemzetközi érdekről tárgyalva kiemeli, hogy a nemzetközi érdek nem csupán a nemzeti érdekek összessége, hanem a munkásosztály nemzeti és osztályérdekéből ered. Minden munkásosztály és pártja önként, és

a saját elképzelése alapján képviseli a nemzetközi érdeket. A szerző ezenkívül kitér a szocializmusért folyó harc többféle útjára is. Hangsúlyozza, hogy a különböző utak lehetősége a szocializmus fejlődésének, mint világfolyamatnak a legjelentősebb erőforrása.

Aleksandar Grličkov végezetül a szocialista erők közti viszony és együttműködés ideológiai feltételeinek megteremtését sürgeti.

A következő, szintén terjedelmes beszámoló szerzője Branko Pribičević, melynek címe Szervezett szocialista erők a fejlett országokban (Kelet és Nyugat).

Bevezetőként a szervezett szocialista erők közötti három fontos különbséget analizálja, majd nemzetközi helyzetükről és szerepükről tárgyal. Említést tesz strukturális és funkcionális jellegzetességükről is.

A munkáspártok társadalmi és politikai szerepét elemezve a marxista pártelméletre hivatkozik és kiemeli, hogy csak a forradalmi pártszervezetek képesek a szocialista, proletárforradalomra. Egy forradalmi munkáspárt csak akkor teljesítheti történelmi feladatát, ha meg tudja teremteni az elmélet és a gyakorlat közötti szintézist, mivel a forradalmi elméletet és gyakorlatot nem lehet elkülöníteni.

Továbbá kiemeli a szervezett szocialista erők állam és társadalmi rendszer iránti álláspontjának fontosságát is.

Elemzi a szocialista szervezeteken belüli viszonyokat. A bürokratikus törekvéseket fogyatékosságként emeli ki és megnyilvánulás okait vizsgálja.

Branko Pribičević beszámolója végén a fejlett kapitalista országok szocialista erejének „új pártjáról" folyó vitákat ismerteti.

Rade Kalanj és Vjekoslav Mikecin Szubjektív erők a szocializmusban, mint világfolyamatban című hozzászólása a szocialista forradalom szubjektív erőinek kérdéseivel foglalkozik. Ismerteti a szocializmus különböző szubjektumainak létezését alátámasztó legfontosabb tényezőket.

Nikola Pejanović Tapasztalatok a fegyveres erők szerepéről a szocialista átalakulási folyamatban című beszámolójában a párizsi kommüntől napjainkig terjedő időszakban győzedelmeskedő szocialista forradalmat véve alapul, a fegyveres erők szerepét vizsgálja. A fegyveres erők szerepe és jellege attól függ, hogy mely társadalmi erők érdekeiért harcol. Az eddigi szocialista forradalmak mind fegyveres harccal győztek, de ebből nem kell azt feltételezni, hogy ez a törvényszerűség, a jövőben is érvényesül majd. Valószínű — állítja Nikola Pejanović —, hogy a fegyveres erők szerepe a szocialista forradalomban idővel csökkenti fog. A szerző külön figyelmet szentel a fegyveres erők békés úton történő szocialista átalakulásban való szerepének.

A külföldi részvevők közül elsőnek Oskar Waiss Az új munkásosztály öntudatának foka című beszámolóját ismertetem. A szerző a következő két fontos kérdésre próbál válaszolni:

1) Mit értünk ma a munkásosztály és a proletariátus fogalma alatt?

2) Mely irányba halad az új munkásosztály mozgalma a fejlett kapitalista, szocialista és a fejletlen országokban?

Válaszkeresés közben utal a következőkre: Noha a fejlett tőkés országok munkásosztálya sztrájkokkal harcolt ki magának némi jogot és kedvezményt, azért továbbra is elnyomott helyzetben van. Waiss szerint a munkásosztálynak a választások körüli várakozások helyett az osztályellenséggel való harcra kell felkészülnie.

A szocialista országokban a munkásosztály hatalomra jutásával nem ér véget a forradalom, hanem elkezdődik egy folyamat, amelyben az élcsapat (a párt) eggyéolvad a munkásosztály széles tömegével. Ahhoz, hogy az együttműködés minél tökéletesebb legyen, a munkásosztály öntudatát kell emelni.

Oskar Waiss végezetül a latin-amerikai munkásosztály jellegével és szerepével foglalkozik.

Említésre méltó Bogdan Denitch beszámolója is: Címe: A tömeges szocialista baloldal kialakulását gátló tényezők az USA-ban. Denitch szerint annak, hogy az Egyesült Államokban nincs tömeges baloldali mozgalom nem objektív, hanem szubjektív okai vannak. A szerző e beszámolójában néhány olyan problémát vet fel, amellyel a szocialista baloldali stratégia megfogalmazása iránti szubjektív és objektív szükségletek közötti eltéréseket illusztrálja.

Ezenkívül kiemelhető még Fauad Moursi egyiptomi egyetemi tanár hozzászólása is a középburzsoáziáról, mint szocialista erőről az újonnan felszabadított országokban.

Akit a szocializmus szubjektív erőiről szóló témakör érdekel, valóban kimerítő feldolgozást talál róla az Opredeljenja című folyóirat 1979. évi 10. számában.

A folyóirat 1979. évi 11. számában elsőként Žarko Papić cikke olvasható. Címe: Megjegyzések középtávú tervezésünk időszerű problémáiról. Gazdasági helyzetünk jelenlegi problémáinak oka nem az önigazgatási tervezésben keresendő — állapítja meg Žarko Papić — hanem a „klasszikus" tervezési rendszer és gazdaságpolitika maradványainak következménye. Az elkövetkező középtávú terv kidolgozásakor elsősorban a gazdaság megszilárdítását kell szem előtt tartani. Arra kell törekedni, hogy kiküszöböljük a jelenlegi középtávú terv fogyatékosságait. Rendkívül fontos a tervezés szubjektumainak a terv kidolgozásának folyamatába való bekapcsolódása is.

A következő írás szerzője Dragan Bajić, címe pedig: A közösen megvalósított jövedelem és nyereség elosztásában való részvétel. Bevezetőül a társult munka törvényének megfelelő szakaszait ismerteti és felhívja a figyelmet arra, hogy a társultmunka-szervezetek a gyakorlatban a közös jövedelem helyett adásvételi viszonyokat hoznak létre és nincs közöttük függőségi viszony, sem szolidaritás. Ez tulajdonképpen a törvény formális alkalmazása, habár a közös jövedelemnek nagy fontosságú szerepe van a bővített újratermelés kulcskérdéseiben.

Az Opredeljenja című folyóirat e száma több cikket közöl Bosznia és Hercegovina fejlesztési problémáiról:

— Nedeljko Mandić: Adalék az 1981—1985. időszakra szóló fejlesztéspolitika megvitatásához.

— Vojislav Bajić: Bosznia és Hercegovina relatív fejlettségi (fejletlenségi) foka.

— Divna Janković: Bosznia és Hercegovina lakosságának szerepe a gazdasági fejlődésben.

— Ante Marković: A Bosznia és Hercegovina területén 1961—1971-ig végbement migrációk regionális jellegzetessége és típusai.

— Ante Jekanc: Innováció és műszaki-technológiai fejlődés.

Említésre méltó még Blaženka Despot: A szocialista társadalom és szocialista kultúra című írása is, melyben a szocialista társadalom és kultúra közötti kapcsolat marxista megfogalmazásával ismerkedhetünk meg.

Nusret Muhović cikke is időszerű témával foglalkozik. Címe: A tájékoztatás lényege és osztályjellege a küldöttrendszerben. A szerző a tájékoztatásról mint társadalmi viszonyról beszél és nagy jelentőséget tulajdonít neki, mivel elősegíti a dolgozók és polgárok önigazgatási döntéshozatalát és lehetővé teszi a küldöttrendszer funkcionálását.

A folyóirat 11. száma új rovatot nyitott. Címe: Marxizmus és önigazgatás, amelyben folyamatosan közli majd a szarajevói egyetem harmadfokú interdiszciplináris tagozatán elhangzó előadásokat. E számban elsőnek dr. Arif Tanović professzor ünnepi beszámolóját, majd dr. Radosa Smiljaković professzor előadását olvashatjuk, melynek címe: Érdekek — politikai csoportosulás — politikai akció.

Az Opredeljenja 1979. évi 11. száma ezenkívül fordításokat és könyvismertetőket is közöl.

A FORUM MARXISTA KÖNYVESBOLTJÁNAK AJÁNLÓJEGYZÉKE

1980. jan.—febr.

SZERBHORVÁT NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

Időszerű társadalmi-politikai témák

Kardelj, Edvard: REVOLUCIJA I VOJNA MISAO
Társult kiadók, 1979.
250,— din.

Knežević. Radule: PROLETARIJAT I REVOLUCIJA
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
150,— din.

KOLEKTIVNO ODLUČIVANJE I ODGOVORNOST
BIGZ-Radnička štampa, Bgd, 1979.
700,— din.

Mirić, Jovan: RAD I POLITIKA
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1978.
80,— din.

Mojsov, Lazar: ISTORIJSKE TEME
Radnička štampa, Bgd, 1979.
300,— din.

NOVI SVIJET (sorozat)
Marx: BUDUĆE DRUŠTVO
László: CILJEVI ČOVJEČANSTVA
Harrington: SUTON KAPITALIZMA
Barnet-Müller: GLOBALNI ZAHVAT
Dolman-Ettinger: PARTNERI U SUTRAŠNJICI
Brown: SVIJET BEZ GRANICA I—VI
2.500,— din.

Pašić, Najdan: KLASE I POLITIKA
Rad, Bgd, 1979.
250,— din.

Petković, Ranko: VELIKE SILE I POLITIKA NESVRSTAVANJA
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
150,— din.

PROMETEJ (sorozat)
Buharin, Staljin, Trocki, Zinovjev: „PERMANENTNA REVOLUCIJA" I SOCIJALIZAM U JEDNOJ ZEMLJI
Kautsky: „ORTODOKSNI MARKSIZAM" I REFORMIZAM
Alenius, Basso, Berlinguer, Carillo, Cerroni, Claudin, Elentstein, Hobsbawm, Larsen, Marchais, Marcuse, Serge, Timmermann: EVROKOMUNIZAM I SOCIJALIZAM
Kidrič: SOCIJALIZAM I EKONOMIJA
Adler, Mehring, Schmidt, Staudingen, Vorländer: SOCIJALIZAM I ETIKA
Bakunjin: DRŽAVA I SLOBODA
Globus, Zgb, 1979. I—VI
2.300,— din.

Špiljak, Mika: SINDIKAT U SAMOUPRAVLJANJU
Radnička štampa, Bgd, 1979.
300,— din.

Toni, R. H.: RELIGIJA I USPON KAPITALIZMA
Prosveta, Bgd, 1979.
250,— din.

Munkásmozgalom és JKSZ

Broz, Josip Tito: PORUKE REVOLUCIJE
BIGZ, Bgd, 1979.
100,— din.

Jovanović, Radiša: BIBLIOGRAFIJA RADOVA O DRUŠTVENO-EKONOMSKOM POLOŽAJU RADNIČKE KLASE U JUGOSLAVIJI
Centar PK SKV za političke studije i marksističko obrazovanje, Újvidék, 1979
295.— din.

KOMUNISTIČKA PARTIJA JUGOSLAVIJE OD OBZNANE DO OSNIVANJA NEZAVISNE RADNIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE
Rad, Bgd, 1979.
470,— din.

KPJ—SKJ RAZVOJ TEORIJE I PRAKSE SOCIJALIZMA 1919—1979
Savremena administracija, Bgd, 1979.
280,— din.

Lolić, Marko: MLADOST REVOLUCIJE (SKOJ—SSOJ 1919—1979)
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
130,— din.

Petrović, Slobodan: SEDAM SEKRETARA SKOJ-A
Rad, Bgd, 1979.
450,— din.

Radonjić, Radovan: SUKOB KPJ S KOMINFORM
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
150,— din.

Vlahović, Veljko: U REVOLUCIONARNOJ AKCIJI
Marksistički studijski centar „V. Vlahović", Szarajevó, 1979.
300,— din.

Vlajčić, Gordana: KPJ I PROBLEMI REVOLUCIJE
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
200,— din.

Önigazgatás

Kardelj, Edvard: SAMOUPRAVLJANJE I—V
Társult kiadók, 1979.
1.250,— din.

MARKSIZAM I SOCIJALISTIČKO SAMOUPRAVLJANJE (Szövegválogatás)
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1978.
150,— din.

Pavlović, Ilija: SAMOUPRAVNA MJESNA ZAJEDNICA
Radnička štampa, Bgd, 1979.
100,— din.

Pjanić, Zoran: ROBNA PRIVREDA U SAMOUPRAVNOM SISTEMU
Savremena administracija, Bgd, 1979.
45,— din.

Simonović, Dragoljub: SAMOUPRAVNA TRANSFORMACIJA POLJOPRIVREDE JUGOSLAVIJE
Savremena administracija, Bgd, 1979.
330,— din.

Šuković, Filip: NEFORMALNI SOCIJALNI ODNOSI U ORGANIZACIJI UDRUŽENOG RADA
Privredno finansijski vodić, Bgd, 1979.
100,— din.

Nemzetiségi kérdés

Dragosavac, Dušan: NACIONALNO I INTERNACIONALNO
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zagreb, Zgb, 1979.
120,— din.

Vlajčić, Gordana: REVOLUCIJA I NACIJE
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zgb, Zgb, 1979.
80,— din.

Filozófia, szociológia, esztétika

Emerson, R. V.: OGLEDI
Grafos, Bgd, 1980.
170,— din.

From, Erih: REVOLUCIJA NADE
Grafos, Bgd, 1978.
160,— din.

Gic, Ludvig: FENOMENOLOGIJA KIČA
BIGZ, Bgd, 1979.
140,— din.

Grebo, Zlata: ČOVJEK, RAĐANJE, DRUŠTVO
Svjetlost, Sarajevo, 1975.
100,— din.

Kajoa, Rože: IGRE I LJUDI
Nolit, Bgd, 1979.
200,— din.

Kant, Imanuel: LOGIKA
Grafos, Bgd, 1976.
120,— din.

Levi, Klod Stros: TOTEMIZAM DANAS
BIGZ, Bgd, 1979.
140,— din.

Markuze, Herbert: MERILA VREMENA
Grafos, Bgd, 1978.
75,— din.

Matić, Vojin: PSIHOANALIZA MITSKE PROŠLOSTI II
Prosveta, Bgd, 1979.
280,— din.

Teplic, Karol: KJERKEGOR
Grafos, Bgd, 1980.
190,— din.

Művelődés, oktatás

Nil, Aleksandar: SLOBODNA DECA SAMERHILA
BIGZ, Bgd, 1979.
180,— din.

Prnjat, Branko: KULTURNA POLITIKA
Radnička štampa, Bgd, 1979.
180,— din.

Vlajčić, Milan: JEDNOM I NIKAD VIŠE
BIGZ, Bgd, 1979.
150,— din.

Politikai gazdaságtan

Bandin, Tomislav: SAMOUPRAVNA EKONOMIJA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA
Savremena administracija, Bgd, 1979.
100,— din.

Dragičević, Adolf: AKTUELNA POLITIČKA EKONOMIJA
Centar za kulturnu djelatnost SSO Zgb, Zgb, 1979.
250,— din.

Milenković, Božidar: ISTRAŽIVANJE TRŽIŠTA ORGANIZACIJA UDRUŽENOG RADA
Savremena administracija, Bgd, 1979.
220,— din.

Kézikönyvek

PRIRUČNIK ZA POSLOVANJE PRAVNE, KADROVSKE I OPŠTE SLUŽBE I—II
Književne novine, Bgd, 1978.
800,— din.

PRIRUČNIK ZA RAD SAMOUPRAVNIH ORGANA, DELEGACIJA I DELEGATA
Književne novine, Bgd, 1979.
250,— din.

MAGYAR NYELVŰ KÖNYVEINKBŐL

A Forum kiadványaiból

Broz, Josip Tito: ÖSSZEGYŰJTÖTT MŰVEI I.
142,— din.

Broz, Josip Tito: A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA SZÖVETSÉG FORRADALMI HARCÁNAK HATVAN ÉVE
40,— din.

Broz, Josip Tito: BESZÉD A JUGOSZLÁV SZAKSZERVEZETI SZÖVETSÉG NYOLCADIK KONGRESSZUSÁN
Bakarić, Vladimir: A BEL-POLITIKAI ÉS NEMZETKÖZI HELYZET IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI
Mikulić, Branko: A JKSZ KB 1979. ÉVI IRÁNYADÓ MUNKA-PROGRAM-JAVASLATÁNAK MEGINDOKLÁSA
30,— din.

Rehák László: KISEBBSÉGTŐL A NEMZETISÉGIG
100,— din.
TITO, A HADVEZÉR
150,— din.

Behozatali könyveinkből

A MARXISTA ETIKA
Kossuth, Bp, 1978.
54,— din.

Hegel, G. W. F.: ELŐADÁSOK A VILÁGTÖRTÉNET FILOZÓFIÁJÁRÓL
Akadémiai Kiadó, Bp, 1979.
207,— din.

Ibárruri, Dolores: AZ EGYETLEN ÚT
Kossuth—Magvető, Bp, 1976.
47,70,— din.

Kagan, M. Sz.: A MARXISTA-LENINISTA ESZTÉTIKA ALAPJAI,
Kossuth, Bp, 1978.
135,— din.

Kejzerov, N. M.: A FOGYASZTÓI SZEMLÉLET KÓRTANA
Kossuth, Bp, 1979
21,60,— din.

Lenin: A DEMORÁCIÁRÓL ÉS A DIKTATÚRÁRÓL
Kossuth, Bp, 1978.
54,— din.

Lenin: A SZOCIALISTA FORRADALOMRÓL
Kossuth, Bp, 1979
54,— din.

Locke, John: ÉRTEKEZÉS AZ EMBERI ÉRTELEMRŐL I—II
Akadémiai Kiadó, Bp, 1979.
216,— din.

Lukács József: TÖRTÉNELEM, FILOZÓFIA, VALLÁSOSSÁG
Gondolat, Bp, 1979.
97,20— din.

Marx—Engels: MAGYARORSZÁGRÓL
54,— din.
Marx—Engels—Lenin: A NEMZETI KÉRDÉSRŐL
54,— din.
Marx—Engels—Lenin: A PROLETÁR NEMZETKÖZISÉGRŐL
54,— din.
Marx—Engels—Lenin: A SAJTÓRÓL
54,— din.
Marx—Engels—Lenin: AZ ANARCHIZMUSRÓL
57,60— din.
Spinoza: TEOLÓGIAI-POLITIKAI TANULMÁNYOK
Akadémiai Kiadó, Bp, 1978.
95,40— din.

A könyvjegyzéket összeállította
Szilágyi Károly

I. TÁRGYMUTATÓ

KONGRESSZUSOK, TUDOMÁNYOS ÉRTEKEZLETEK

POPOVIĆ, Dušan: A szocializmus a mai világban, 153. oldal 1
REHÁK László: Az önigazgatású szocializmus elméletének kifejlesztéséért, 407. oldal 2
MÉSZÁROS Sándor: Vajdaság 1943-ban (Újvidék, 1978. nov. 23—25.), 410. oldal 2
RAKIĆ, Lazar: Jugoszláv és magyar történészek az 1848/49-es forradalomról (Budapest, 1978. nov. 8—9), 418. oldal 2
TITO, Josip Broz: Beszéd a havannai értekezleten, 1053. oldal 6
TÓTH Lajos: A jelen és a jövő egyeteme, 1101. oldal . 6
REHÁK László: Szaktanácskozás Vajdaság SZAT nemzeteinek és nemzetiségeinek egyenrangú nyelvhasználatáról, 1111. oldal 6

Edvard Kardelj

In memoriam Edvard Kardelj, 247. oldal 2
BAKARIĆ, Vladimir: Történelemformáló forradalmár volt, 252. oldal 2
ALIMPIĆ, Dušan: A gondolkodó, humanista és edzett harcos, 268. oldal 2
KARDELJ, Edvard: Önigazgatás és elnemkötelezettség, 281. oldal 2

HATVANÉVES A JKP, JKSZ, JSZSZ, SZISZ

TITO, Josip Broz: A JKSZ forradalmi harcának hatvan éve, 213. oldal 2
MILANOVIĆ, Đorđe: A politikai válság kiéleződése a burzsoá Jugoszláviában és a Jugoszláv Kommunista Párt akciója 1937-től 1941-ig Tito írásaiban és a JKP KB okmányaiban, 295. oldal 2
DOLANC, Stane: A JKP új Központi Bizottsága megalakulásának 40. évfordulója, 617. oldal . . . . . 3—4
SEBŐK Sándor: Az ifjúság nagy évfordulója, az egész társadalmunk eseménye, 1065 oldal 6

POLITIKAI RENDSZER

TITO, Josip Broz: A JKSZ forradalmi harcának hatvan éve, 213. oldal 2
KARDELJ, Edvard: Önigazgatás és elnemkötelezettség, 218. oldal 2

JOVANOV, Neca: A tudomány helyzete és szerepe a termelőerők, valamint a társadalmi rendszer fejlesztésében, 329. oldal 2
ĐURĐEV, Aleksandar: A küldöttrendszer hatása a községi közigazgatási szervek és a szakszolgálatok helyzetére, 485. oldal . . . . . 3—4
HAJNAL Katalin: A Kommunista Szövetség munkamódszerében jelentkező változások az önigazgatású szocialista demokrácia rendszerének fejlesztése alapján, 725. oldal 5
REHÁK László: Vajdaság autonómiájának fejlődési irányzatai, 753. oldal 5

NEMZETKÖZI POLITIKA, NEMZETKÖZI MUNKÁSMOZGALOM

DOS SANTOS, Theotomio: Szocializmus és fasizmus Latin-Amerikában, 162, oldal 1
Trček, Vinko: A társadalmi-gazdasági továbbfejlődés útkeresése Kínában, 899, oldal 5
TITO, Josip Broz: Beszéd a havannai értekezleten, 1053. oldal 6

SZOCIOLÓGIA

LAKI László: A társadalmi környezet hatása az egyéniség kialakulására, 34. oldal 1
KATONA Imre: A folklór 24. vagy 25. órájában?, A folklór szociológiájának körvonalai, 94. oldal 1
SZÁM Attila: Az emberek szükségletei nem egyenlíthetők ki az emberi szükségletekkel, 492. oldal . . . . 3—4
LAKI László: A nem ipari munkások ipari munkakörnyezetbe való beilleszkedésének pszichikai problémái, 765. oldal 5
BAJAGIĆ, Veronika: A szabad idő korszerű szociológiai értelmezése, 782 oldal 5
KOVÁCS ZNIDERŠIĆ, Ružica: A szükségletek és a fogyasztás marxista értelmezése, 1004. oldal 6
LAKI László: A mezőgazdasági munkások beilleszkedése az ipari munkakörnyezetbe, 1014. oldal 6

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI KÉRDÉS

PERIĆ, Ivan: A „szocialista nemzetről" szóló elmélet néhány alapvető meghatározója, 129. oldal 1
KEŠETOVIĆ, Muhamed: Adalék a „Szocialista nemzet" vitatárához, 671. oldal . . . . . 3—4
KOVÁCS László: A tanácskozás bevezetője, 1113. oldal 6
SOVA, Rudi: Vajdaság SZAT nemzetei és nemzetiségei nyelvének és írásának egyenrangúsága mint az önigazgatási társadalmi-politikai és gazdasági élet és munka valamennyi folyamatában való egyenrangú bekapcsolódás feltétele, 1115. oldal 6
LOMIANSKY, Pavel: A szerbhorvát és a szlovák nyelv egyenrangú használatának Petrőc községi tapasztalatai, 1124. oldal 6
KOVÁCS László: A közigazgatás szerepe a nemzetek és a nemzetiségek nyelve és írása egyenrangúságának megvalósításában, az igazgatási eljárásra való különös tekintettel, 1132. oldal 6
BALOG, Nikola: A nemzetek és nemzetiségek nyelvének és írásának alkotmányjogi egyenrangúsága, 1142. oldal . 6
REHÁK László: A nyelvhasználat a dolgozó önigazgatási megnyilatkozásának szolgálatában 1149. oldal . . 6
KOSTIĆ, Mojse: A nemzetek és nemzetiségek egyenrangú nyelv- és íráshasználata Alibunar községben, 1159. oldal 6

MEGYESI, Helena: A ruszin nyelv egyenrangú használatában szerzett eddigi tapasztalataink, 1165. oldal . 6

ETNOLÓGIA, NÉPESSÉGTUDOMÁNY

CARIĆ, Nebojša: A népességtudomány néhány elvi-mórszertani kérdése, 46. oldal 1
BARJAKTAREVIĆ, Mirko Etnologiai kutatások Vajdaságban, 806. oldal 5

FILOZÓFIA — ESZTÉTIKA

KÖRMENDI Ferenc: Esztétika struktúrák, 75. oldal . 1
FEHÉR Ferenc—HELLER Ágnes: Az egyenlőség formái. II. rész, 101. oldal 1

MŰVÉSZET

DURANCI, Bela: A topolyai művésztelep negyed évszázados fejlődése, 377. oldal 2
CVIJIN, Kaća: Szecessziós stílustörekvések jelentkezése Szabadka építészetében, 837. oldal 5

IRODALOM

BORI Imre: Löbl Árpád—Láng Árpád—Žarko Plamenac—Lőrinc Péter (Adalék egy pályaszakasz történetéhez), 362. oldal 2
BORI Imre: A jugoszláviai magyar könyvkiadás 1978-ban, 829. oldal 5
TOMÁN László: Herceg János 70 éves 1040. oldal . 6

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ

BARTOLOVIĆ, Dragan: Az új nemzetközi tömegtájékoztatási rendszer megteremtése — A modern világ, a fejletlen országok és a tömegkommunikáció, 421. oldal . 2
TÓTH Lajos: Az általános iskolák társulásának fontosabb elméleti és gyakorlati vonatkozásai, 348. oldal . . 2

OKTATÁS, NEVELÉS

TÓTH Lajos: Az általános iskolák társulásának, fontosabb elméleti és gyakorlati vonatkozásai, 348. oldal . . 2
TÓTH Lajos: Egyetemi reform vagy új egyetem, 1068. oldal 6
x x x: Mit hozott és mivel maradt adósunk az oktatási reform a szakirányú oktatás szintjén (Kerekasztal-beszélgetés, vezette Szöllősy Vágó László), 1079. oldal . . 6

TÖRTÉNELEM

FILIPOVIĆ, Filip: A jugoszláviai eseményekről, 143. oldal 1
MILANOVIĆ, Đorđe: A politikai válság kiéleződése a burzsoá Jugoszláviában és a Jugoszláv Kommunista Párt akciója 1937-től 1941-ig Tito írásaiban és a JKP KB okmányaiban, 295. oldal 2
MAGYAR László: Lángi Ernő és a szabadkai városi zenekar a kordokumentumok tükrében, 385. oldal . . 2
MÉSZÁROS Sándor: A Magyar Tanácsköztársaság (1919. március 21.—augusztus 1.), 509. oldal . . . . 3—4
HEGEDŰS Antal: Vajdaság mezőgazdasága a XIX. század első felének szakirodalmában, 640. oldal . . . 3—4
MIRNICS József: Vajdaság a jugoszláv népfelszabadító háborúban és a szocialista forradalom — 1943., 877. oldal 5
FAZEKAS János: A Habsburg elnyomás Erdélyben, I. rész, 911. oldal 5
FAZEKAS János: A Habsburg elnyomás Erdélyben, II. rész, 1177. oldal 6

KÖZGAZDASÁG

MARTIN, Borislav: A vajdasági nemzeti jövedelem szerkezeti változásai és tendenciája, 7. oldal 1
TORBICA, Čedomir: Hiány- és többletszakmák Vajdaság ténylegesen munkanélküli szakkáderei körében, 20. oldal 1

MILJUŠ, Jovan: Foglalkoztatási politikánk egyes szempontjai, 799. oldal 5
VIDAKOVIĆ, Zoran: A jelenkor tőkés világa, 865. oldal 5
BANDIN, Tomislav: Újratermelési folyamatok a szocialista önigazgatású társultmunka-szervezetekben, 981. oldal 6

MEZŐGAZDASÁG

BORZA József: Vajdaság agráripara a középtávú tervidőszak negyedik évében, 519, oldal . . . . . 3—4
KICSI Ernő: A földművesek társulásának és a társulás fejlesztésének időszerű kérdései, 524. oldal . . . . . 3—4
MINIĆ, Sova: Az öntözés jelentősége és alkalmazásának lehetőségei a mezőgazdaság fejlesztésében, 532. oldal . 3—4
MILANOVIĆ, Branislav: Mezőgazdasági beruházások a magánszektorban, 543. oldal . . . . . 3—4
PEROVIĆ, Đorđe—KASZTORI Rudolf: Intenzív növénytermesztés és környezetvédelem, Biológiai földművelés — lehetőség vagy utópia?, 560. oldal . . . . . 3—4
SOMOGYI Sándor: A mezőgazdasági szervezéstudományok és informatika, 568. oldal . . . . . 3—4
SZENES György: A mezőgazdasági munkaerő transzfer tényezői, alakulása és következményei, 583. oldal . . 3—4

INFORMATIKA, KIBERNETIKA

SOMOGYI Sándor: A mezőgazdasági szervezéstudományok és informatika, 568. oldal . . . . . 3—4

SZEMLE

MOLNÁR Irén: Az önigazgatás időszerű kérdései a Savremenost 1978. évi számaiban, 179. oldal 1
ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi: A kultúra és a piac, M. Ranković azonos című könyvének a bemutatása, 183. oldal 1
PAKAI Mihály: Rudolf Lóránt: A nemzetközi vétel, 187. oldal 1
DRAKULIĆ, Danica: Dr. Vladimir Bakarić: Szocialista önigazgatási rendszer és társadalmi újratermelés, II. kötet, 447. oldal 2
LAKI Mária: Dr. Tomislav Bandin: A jövedelmi autonómia felé, 452. oldal 2
TOMIĆ, Nadežda: A socijalizam 1978. évi 12. száma, 458. oldal 2
BIACSI Antal: Az Üzenet 8 éve — A művelődés klaszszikus örökségét védeni és folytatni, 463. oldal . . . 2
KUHAJDA, Miroslav: Novy život (časopis pre literaturu u kulturu) 1978/1—6. szám, 467. oldal 2
SZALMA József: Dr. Kovács Károly: Haladás és jog című könyve kapcsán, 701. oldal . . . . . 3—4
LAKI Mária: A Marksistička misao c. folyóirat 1979. évi 1. számáról, 705. oldal . . . . . 3—4
MÉSZÁROS Sándor: Dušan Bilandžić: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság története, 935. oldal . . 5
MILJUS, Jovan: Milorad Stanojević: Jugoszlávia és a fejlődő országok, 947. oldal 5
LAKI Mária: Losonczi Ágnes: Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékben, 950. oldal 5
REHÁK László: Lukács Történelem és osztálytudatának időszerűsége (a Marksizam u svetu 1978. évi 11—12. száma), 957. oldal 5
MOLNÁR Irén: Dr. R. Smiljković: A társadalmi-politikai szervezetek a JSZSZK-ban, 962. oldal 5

STANGL Eleonora: A Gledište 1979. évi 2. és 3—4. száma, 965. oldal 5
REHÁK László: A Savremenost folyóirat idei hat száma, 1201. oldal 6
HOFFMANN R. Viktória: A vidékiség tünetei, 1207. oldal 6
GARAI Aranka: Egyenjogúság, nőfelszabadítás, 1214. oldal 6

II. A SZERZŐK NÉVMUTATÓJA

ALIMPIĆ, Dušan 2
ÁROKSZÁLLÁSI BORZA Gyöngyi 1

BAJAGIĆ, Veronika 5
BAKARIĆ, Vladimir 2
BALOG, Nikola 6
BANDIN, Tomislav 6
BARJAKTAREVIĆ, Mirko 5
BARTOLOVIĆ, Dragan 2
BIACSI Antal 2
BORI IMRE 2, 5
BORZA József 3—4
BROZ, Josip TITO 2, 6

CARIĆ, Nebojša 1
CVIJIN, Kaća 5

DURANCI, Bela 2
DRAKULIĆ, Danica 2
DOLANC, Stane 3—4

ĐURĐEV, Aleksandar 3—4
FAZEKAS János 5, 6
FEHÉR Ferenc 1
FILIPOVIĆ, Filip 1

GARAI Aranka 6

HAJNAL Katalin 5
HELLER Ágnes 1
HOFFMANN R. Viktória 6

JOVANOV, Neca 2

KARDELJ, Edvard 2
KASZTORI Rudolf 3—4
KATONA Imre 1
KEŠETOVIĆ, Muhamed 3—4
KICSI Ernő 3—4
KOSTIC, Mojse 6
KOVÁCS László 6
KOVÁCS ŽNIDERŠIČ, Ružica 6
KÖRMENDI Ferenc 1
KUHAJDA, Miroslav 2

LAKI László 1, 5, 6
LAKI Mária 2, 5
LOMIANSKY, Pavel 6

MAGYAR László 2
MARTIN, Borislav 1
MEGYESI, Helena 6
MÉSZÁROS Sándor 2, 3—4, 5
MINIĆ, Sova 3—4
MILANOVIĆ, Đorđe 2
MILOVANOVIĆ, Branislav 3—4
MILJUŠ, Jovan 5
MIRNICS József 5
MOLNÁR Irén 1, 5

PAKAI Mihály 1
PERIĆ, Ivan 1
PETROVIĆ, Đorđe 3—4
POPOVIĆ, Dušan 1

RAKIĆ, Lazar 2
REHÁK László 2, 5, 6

SEBŐK Sándor 6
SOMOGYI Sándor 3—4
STANGL Eleonora 5

SZALMA József 3—4
SANTOS Theotonio DOS 1
SZÁM Attila 3—4
SZENES György 3—4
SZILÁGYI Károly 1, 2, 3—4, 5, 6
SOVA, Rudi 6
SZÖLLŐSY VÁGÓ László 6

TOMÁN László 6
TOMIĆ, Nadežda 2
TORBICA, Čedomir 1
TÓTH Lajos 2, 6
TRČEK, Vinko 5

VIDAKOVIĆ, Zoran 5

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet
A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Laki Mária, Tumbász Erzsébet, Ágoston Pribilla Valéria, Garai László, Soltis Gyula, Kisimre Ferenc, Molnár Verona
Angol nyelvű összefoglalók: Azucki Lívia
Német nyelvű összefoglalók: Szenes György
Korrektor: Kecskés Mária

SZÁMUNK SZERZŐI

dr. Csehák Kálmán,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar Történelemtudományi Intézetének igazgatója
dr. Čedomir Popov,	a történelemtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar dékánja
dr. Rehák László,	a társadalomtudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára
dr. Enyedi György,	a Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Intézetének munkatársa, Budapest
dr. Tomislav Bandin,	a Közgazdasági tudományok doktora, a szabadkai Közgazdasági Kar rendes tanára
Molnár Verona,	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar Munkaszervezési Intézetének tanársegéd gyakornoka a tudományos munkában
Bajagić Veronika,	a társadalomtudományok magisztere, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
dr. Ratko Božović,	a társadalomtudományok doktora, a belgrádi egyetem Politikai Tudományok Karának tanára
Uroš V. Mladenović,	magiszter, pszichológus, Újvidék
Molnár Irén	okleveles közgazdász, a szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
Marija Boljanović,	a Törvényhozási Titkár tanácsosa, Újvidék
dr. Váradi Tibor,	a jogtudományok doktora, az újvidéki Jogi Kar tanára
Vladimir Popin,	a Vajdasági Szakszervezeti Szövetség Tanácsának társadalmi-politikai dolgozója
Darinka Nedeljković,	Tartományi Igazságszolgáltatási és Általános Igazgatásügyi titkár
Gulka Géza,	Tartományi Oktatás-, Tudomány- és Művelődésügyi titkárhelyettes
dr. Jan Kmeć,	az irodalomtudományok doktora, az újvidéki Bölcsészeti Kar rendes tanára
mr. Molnár-Csikós László,	a Magyar Nyelvi, Irodalmi és Hungarológiai Intézet tanársegéde
Boris Džuverović,	az Ideje c. folyóirat munkatársa
Todor Kuljić,	a Belgrádi Bölcsészeti Kar Szociológiai Kutatóintézet munkatársa
Simeon Pobulić,	az IPU jugoszláv csoportjának titkára
Cservenák Róbert,	az újvidéki Természettudományi-Matematikai Egyetem kémia szakos hallgatója
Szilágyi Károly,	a Forum Marxista Könyvesboltjának vezetője
Ružica Kovács Žnideršič,	a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde
Stangl Eleonora,	a Szabadkai Közgazdasági Kar Könyvtárának könyvtárosa

létünk — társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. Kiadó: Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék. Felelős szerkesztő: dr. Rehák László. Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2. Szerkesztőségi óra: szerda, csütörtök, péntek 10—12 óráig. Megjelenik kéthavonta. Ára példányszámonként 10 dinár, kettős számoké 20 dinár. Előfizetés folyó évre belföldön 50, külföldi címzettre 100 dinár. Megrendelhető: Forum terjesztő részlege, 21000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1.